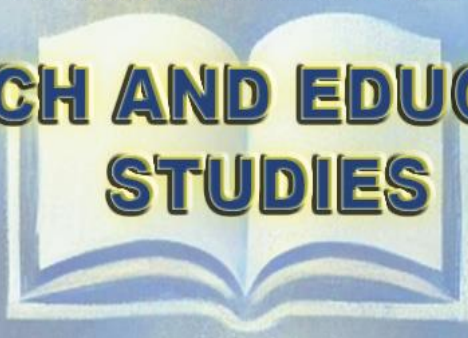

ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ

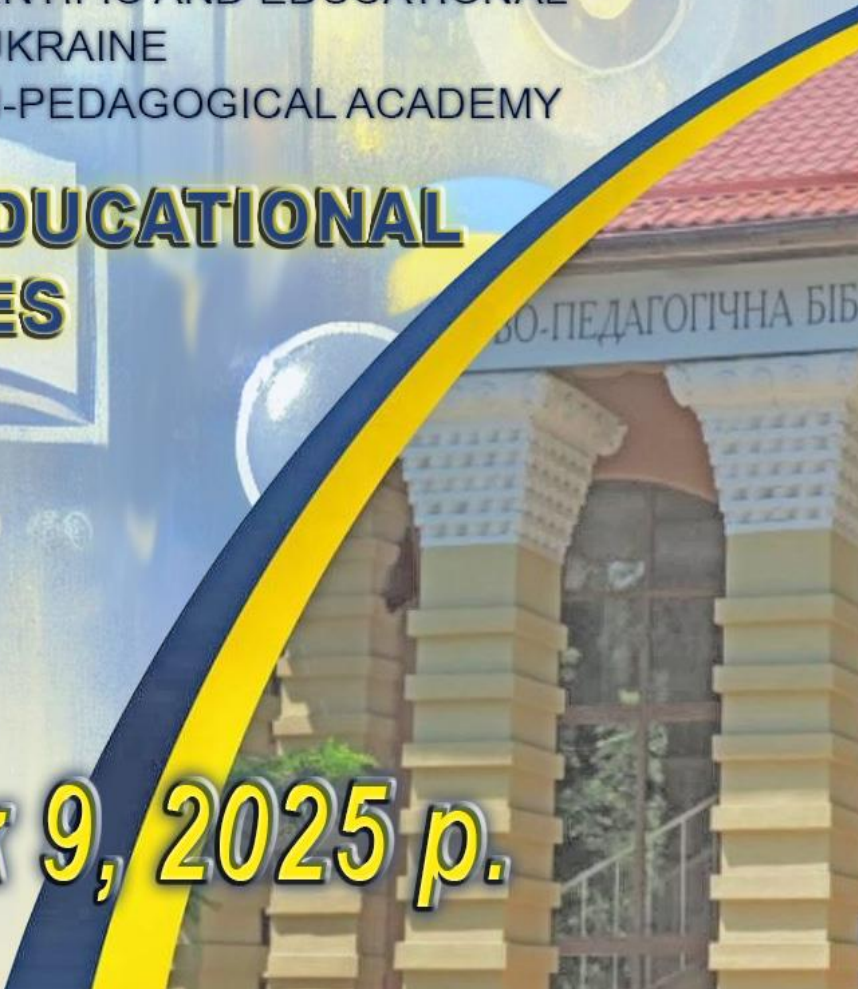

V. SUKHOMLYNSKYI STATE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL
LIBRARY OF UKRAINE
KHMELNYTSKYI HUMANITARIAN-PEDAGOGICAL ACADEMY

RESEARCH AND EDUCATIONAL STUDIES

Випуск 9, 2025 р.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

***НАУКОВО-
ПЕДАГОГІЧНІ
СТУДІЇ***

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 9

Заснований у 2017 році

Київ – 2025

National Academy of Educational Sciences of Ukraine
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational
Library of Ukraine
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy

RESEARCH AND
EDUCATIONAL
STUDIES

SCIENTIFIC JOURNAL

Issue 9

Founded in 2017

Kyiv – 2025

Засновники:

*Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського*

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія

Науково-педагогічні студії : науковий журнал / голов. ред.: Л. Д. Березівська, І. М. Шоробура. – Київ, 2025. – Вип. 9. – 307 с.

Науковий журнал «Науково-педагогічні студії» містить статті з питань освіти та педагогіки, науково-інформаційного забезпечення освітянської сфери тощо.

Видання входить до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б», спеціальність «011 – освітні, педагогічні науки» (наказ МОН України № 735 від 29 червня 2021 р.).

Журнал індексується міжнародною базою даних **Index Copernicus International**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головні редактори: *Березівська Л. Д., доктор педагогічних наук (13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки), професор за спеціальністю загальна педагогіка та історія педагогіки, дійсний член (академік) НАПН України, директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, Заслужений діяч науки і техніки України, м. Київ, Україна; Шоробура І. М., доктор педагогічних наук (13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки), професор кафедри педагогіки, член-кореспондент НАПН України, ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Заслужений діяч науки і техніки України, м. Хмельницький, Україна.*

Заступники головних редакторів: *Гуралюк А. Г., кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу цифрових технологій і комп'ютерного забезпечення Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна; Крищук Б. С., кандидат педагогічних наук, доцент, начальник наукового відділу Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, м. Хмельницький, Україна.*

Виконавчий редактор: *Остряньська О. А., кандидат педагогічних наук, доцент, в.о. вченого секретаря Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.*

Вебредатор та редактор верстки: *Середа Х. В., науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.*

Літературний редактор: *Василенко Н. М., провідний редактор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.*

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

- Гавриленко Т. Л.** доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна;
- Коляда Н. М.** доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань, Україна;
- Кравченко О. О.** доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань, Україна;
- Лобода С. М.** доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки Інституту соціологічних наук і педагогіки Академії сільського господарства в Варшаві, м. Варшава, Республіка Польща;
- Лучанінова О. П.** доктор педагогічних наук, професор, в.о. провідного наукового співробітника відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;
- Міхно О. П.** доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, директор Педагогічного музею України, м. Київ, Україна;
- Пилипчук Я. В.** доктор історичних наук, провідний науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.
- Сухомлинська О. В.** доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, головний науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;
- Антонець Н. Б.** кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;
- Коваленко В. В.** кандидат педагогічних наук, старший дослідник; провідний науковий співробітник відділу хмаро орієнтованих систем інформатизації освіти Інституту цифровізації освіти НАПН України, старший науковий співробітник відділу цифрових технологій і комп'ютерного забезпечення ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;
- Ростока М.Л.** кандидат педагогічних наук, старший дослідник, завідувач відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна;
- Велскоп Войцех** доктор соціологічних наук, проректор з організації навчання та якості освіти Вищої школи бізнесу і наук про здоров'я в Лодзі, м. Лодзь, Республіка Польща;
- Георгієва Нелі Асенова** доктор наук, доцент, завідувач кафедри енергетики факультету «Техніка і технології» Тракійського університету, м. Ямбол – м. Стара Загора, Болгарія;

Зорич Вучина

кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри педагогіки філософського факультету в м. Никшич Університету Чорногорії, м. Подгориця, Чорногорія;

Келемен Габріела

доктор філософії, доцент кафедри наукової освіти, психології та соціальної роботи, заступник декана факультету навчальних наук, психології та соціальних наук Аурел Влайку університету Арада, м. Арад, Румунія.

Науково-педагогічні студії: науковий журнал / голов. ред.: Л. Д. Березівська, І. М. Шоробура. – Київ : ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2025. – Вип. 9. – 309 с.

За достовірність фактів, назв, дат, посилань на літературні джерела тощо відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського
(протокол № 9 від 26 червня 2025 року).*

© Державна науково-педагогічна бібліотека України
імені В. О. Сухомлинського, 2025.

© Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, 2025.

Founders:

*V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine
Khmelnyskyi Humanitarian-Pedagogical Academy*

Research and Educational Studies : Scientific Journal / Chief Editor L. D. Berezivska, I. M. Shorobura. Kyiv, 2025. Issue 9. 307 p.

The academic Research and Educational Studies journal contains the articles on education/pedagogy etc.

The issue is included in the List of Scientific Publications of Ukraine, category "B", the specialty "011 – Educational, Pedagogical Sciences" (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 735 dated June 29, 2021).

The journal is indexed of international scientometric base **Index Copernicus International**

EDITORIAL BOARD:

Chief Editors: *Berezivska L. D., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member (Academician) of the NAES of Ukraine, Director of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine, Kyiv, Ukraine; Shorobura I. M., Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAES of Ukraine, Rector of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine, Khmelnytskyi, Ukraine.*

Deputy Chief Editors: *Huraliuk A. H., PhD of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Head of the Department of Digital Technologies and Computer Support, of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine; Kryshchuk B. S., PhD of Pedagogical Sciences, Assistant Professor, Chief of the Research Department of Khmelnytskyi Humanitarian-Pedagogical Academy, Khmelnytskyi, Ukraine.*

Executive editor: *Ostrianska O. A., Ph.D of Pedagogical Sciences, Associate Professor,, Acting Scientific Secretary at the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine.*

Web and Publishing Editor: *Sereda Kh. V., Researcher the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv.*

Literary Editor: *Vasylenko N. M., Leading Editor of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine.*

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

- Havrylenko T. L.** *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Preschool and Primary Education at Taras Shevchenko National University «Chernihiv Collegium», Chernihiv, Ukraine;*
- Koliada N. M.** *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Social Pedagogy and Social Work Department of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine;*
- Kravchenko O. O.** *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Dean of the Faculty of Social and Psychological Education of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine;*
- Loboda S. M.** *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Pedagogy, Institute of Sociological Sciences and Pedagogy, Academy of Agriculture in Warsaw, Warsaw, Republic of Poland;*
- Luchaninova O. P.** *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor; Acting Leading Researcher of the Department of Scientific Information and Analytical Support for Education of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine;*
- Mikhno O. P.** *Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Director of the Pedagogical Museum of Ukraine, Kyiv, Ukraine;*
- Pylypchuk Ya. V.** *Doctor of Historical Sciences, Leading Researcher of the Department of Scientific Information and Analytical Support for Education of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine;*
- Sukhomlynska O. V.** *Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member of the NAES of Ukraine, Chief Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine;*
- Antonets N. B.** *PhD of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine;*
- Kovalenko V. V.** *PhD of Pedagogical Sciences, Senior Researcher; Leading Researcher of the Department of Cloud-Oriented Educational Informatization Systems of the Institute of Digitalization of Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Senior Researcher of the Department of Digital Technologies and Computer Support of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine;*
- Rostoka M. L.** *PhD of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Head of the Department of Scientific Information and Analytical Support for Education of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine;*
- Welskop Wojciech** *Doctor of Social Sciences, Academy of Business and Health Sciences in Lodz (Poland);*
- Georgieva Neli Asenova** *Doctor of Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Energetics, Faculty of Technics and Technology, Trakia University of Stara Zagora, Yambol, Bulgaria;*
- Vučina Zorić** *Ph.D of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Pedagogy at the Faculty of Philosophy in Nikšić, University of Montenegro in Podgorica (Montenegro);*

Kelemen Gabriela *Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Scientific Education, Psychology and Social Work, Vice-Dean of Faculty of Educational Science, Psychology and Social Sciences, «Aurel Vlaicu» University of Arad, (Arad, Romania).*

Research and Educational Studies: Scientific Journal / Chief Editors L. D. Berezivska, I. M. Shorobura. Kyiv, 2025. Issue 9. 309 p.

The journal is recommended for publication according to the decision of the Academic Council of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine (protocol No 9 dated 26 June 2025).

© V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, 2025.

© Khmelnytskyi Humanitarian Educational Academy, 2025.

ЗМІСТ

ІСТОРИКО-ОСВІТНІ СТУДІЇ

Лариса Березівська	Педагоги України другої половини ХІХ – початку ХХІ ст.: енциклопедичний словник для освітнього процесу	12
Наталія Дічек	Біографіка освітня як дієвий інструмент збереження і творення історичної пам'яті нації: деякі теоретичні зауваги із практичних студій	28
Оксана Драч Інна Губенко	Освітянка модерної доби в Україні: чисельність, фаховість, візуальний образ у фокусі гендеру	47
Алла Дурдас, Тетяна Гавриленко	Педагогічна спадщина Марії Монтессорі (1870–1952): лінгвістичні та культурні контексти	70
Алла Загородня	Національно-патріотичне виховання в частині професійної підготовки майбутніх учителів	80
Ганна Іванюк	Актуалізація педагогічної біографістики у підготовці докторів філософії	95
Олексій Караманов	Музейна психологія в експозиційному просторі: від диференціації відвідувачів до ефективної терапії	109
Оксана Кравченко	Усна історія в контексті розвитку громадської архівістики	121
Світлана Лапаєнко, Євгенія Демида, Тетяна Павленко	Рецепція ідей Марії Монтессорі в українському науково-педагогічному дискурсі	132
Наталія Марченко	Українська книжка-життєпис для молодших школярів: формування національної та громадянської ідентичності дітей засобами біографіки	155
Олександр Міхно	Музейна справа в Україні: інституціоналізація, персоналії, освітній вимір (за матеріалами енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (друга половина ХІХ – початок ХХІ ст.)»)	171
Христина Серeda, Тетяна	Цифровий ресурс «Педагоги України та світу» у	193

Дервянко	контексті відкритої науки: історіографічний аспект	
Леся Сухомлинська, Оксана Бойко	Відображення педагогічних поглядів Василя Сухомлинського в художньо-документальній літературі	210
Світлана Шевченко	Традиції українського національно-патріотичного виховання у загальноосвітніх школах: золота спадщина українських інтелектуалів (1990–2009 рр.)	226

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ

Андрій Гуралюк	Цифрова колекція «Вчені НАПН України»: технологія, зміст, значення	243
Оксана Матвійчук	Етнопедагогіка в цифрову епоху: інформаційні ресурси з питань формування національно-культурної ідентичності на вебплатформах	258
Наталія Петрошук		
Лариса Пономаренко	Традиційні та електронні ресурси біобібліографічної інформації: характеристика, порівняння, значення	272
Марина Ростока, Юлія Кравченко	Цифрова біографіка в освіті й педагогіці: аналітичне узагальнення джерел і практик	293
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ		307

ІСТОРИКО-ОСВІТНІ СТУДІЇ

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-12-27>

УДК 37(092)(035)

Лариса Березівська,

доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України,
директор, головний науковий співробітник відділу педагогічного
джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної
бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна,
ORCID ID: 0000-0002-5068-5234
e-mail: lberezivska@ukr.net

ПЕДАГОГИ УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.: ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИЙ СЛОВНИК ДЛЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Розкрито значення цілісного представлення колективної педагогічної біографії України другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. і підходів до її створення у формі енциклопедичного словника для освітнього процесу і збереження історичної пам'яті та консолідації українського суспільства. Аргументовано, що цей словник систематизує педагогічне біографічне знання різних історичних часів і відповідних контекстів, сучасну біоісторіографію, і у такий спосіб користувачі дізнаються про біографію конкретної людини, її досягнення, внесок в освіту України на зламі епох, вплив на її майбутні покоління. А підходи до укладання словника, або технологія (критерії добору персоналій та написання біографічних довідок, структурування, оформлення тощо) прислужиться упорядникам такого типу видань.

Аргументовано, що словник можна буде широко використовувати в освітньому процесі як засіб інформаційного супроводу вивчення життя і діяльності поколінь освітян минулого; формування педагогічного світогляду майбутніх педагогів, їхній обізнаності з історією освіти та педагогічною думкою України як важливого ціннісного складника професійної підготовки. Матеріали словника (інформація про ідеї, теорії, методики та технології, що їх розробили педагоги в різних історичних реаліях) можуть стати і методичним ресурсом для педагогічних і науково-педагогічних працівників. Закцентовано увагу і на значенні словника для досліджень з педагогіки, історії освіти України, біографіки чи біографістики історіографічного, джерелознавчого, біографічного, порівняльного характеру.

Обґрунтовано, що розроблюване перспективне біографічне видання як

вагомий внесок в історію освіти України під час воєнного стану та повоєнного відновлення допоможе знайти відповіді на сучасні виклики, пов'язані з війною, еміграцією, втратами та необхідністю відновлення освітнього процесу.

Ключові слова: педагогічна біографіка, енциклопедичний біографічний словник, біографії та творча спадщина українських педагогів, історія освіти України другої пол. XIX – поч. XXI століття, освітній процес.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нині активно зростає запит освітянської сфери, педагогіки щодо історико-біографічної інформації, потреба поглибити знання про життя та діяльність, погляди та світоглядні цінності освітян минулого, необхідність поширити демократичні та гуманістичні ідеї про розвиток української освіти задля підвищення значущості використання педагогічного біографічного знання в освітньому процесі; зміцнення національної ідентичності громадян, консолідації українського суспільства. Як зазначає Василь Кремень, «аналізуючи минуле, історія педагогіки і освіти допомагає врахувати його позитивний і негативний досвід у контексті сучасності, що дає змогу краще передбачити майбутнє» (Кремень, 2017, с. 9).

Закономірно, що педагогічна біографіка як складник історії освіти розвивається саме в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ) як науковій установі та галузевому репозитарії створених людством документальних об'єктів. Педагогічну біографіку розглядаємо як багатовимірний феномен освіти і науки, компонент інформаційного ресурсу українського суспільства, міждисциплінарну галузь науки, тісно пов'язану з педагогікою, історією, бібліографією, яка поглиблюється як самостійний дослідницький напрям, у центрі якого людина-педагог, його життєпис і творчі здобутки (Березівська, 2023с, с. 27). Набуває актуальності один із різновидів біографічних досліджень – це вивчення історії поколінь у порівняльному аспекті, що зумовлено потребою єднання українського народу на прикладах націєтворчої ролі груп людей в різні історичні епохи. Володимир Попик зазначає, що «ця проблематика ще зовсім недостатньо розроблена біографістами в аспектах порівняння історичних доль

окремих поколінь і їхніх звершень, наслідування, продовження й трансформації традицій, створення соціально-психологічних портретів» (Попик, 2022, с. 464). Підтримуючи цю думку, вважаємо, що однією з форм представлення колективних портретів освітян є енциклопедичний словник або довідник біографій як сукупність лаконічних біографічних довідок про їхнє життя і творчий доробок (Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості, 2016).

Чому виникла потреба у такому енциклопедичному біографічному словникові? Які підходи і критерії написання? Яке значення саме такого видання для розвитку освіти, особливо в умовах російської війни проти України та її повоєнного відновлення?

Аналіз основних досліджень і публікацій. У процесі історіографічного пізнання проблеми виявлено, що в сучасному українському науковому просторі є чимало довідкових видань (енциклопедії, енциклопедичні словники і довідники) загального, регіонального, галузевого характеру. Серед них галузеві енциклопедичні словники чи енциклопедії про митців, співаків, художників, істориків, дослідників археології, фінансистів, юристів, українських і закордонних письменників, будівельників, журналістів, медиків тощо. Низку довідкових видань присвячено жінкам України, працівникам, випускникам тих чи інших закладів освіти, співробітникам наукових установ, лауреатам премій (Яценко та ін., 2021). Оригінальним видається підхід щодо творення колективного портрета за національною ознакою видатних українців, болгар, поляків та ін.

Як бачимо, автори упорядковують енциклопедичні біографічні тексти за такими ключовими критеріями: біографічний, галузевий, географічний, гендерний, національний, хронологічний, тематичний та ін. Зазначимо, що водночас будь-який з цих критеріїв може бути як основним, так і другорядним.

Встановлено, що в українській і закордонній історіографії немає енциклопедичного біографічного словника, де цілісно представлено

колективний біографічний портрет педагогів України. Для нашого дослідження цікавими є такі видання: «Репресовані педагоги України: жертви політичного терору» (В. Марочко, Г. Хілінг, 2003), «Українська педагогіка в персоналіях» (О. Сухомлинська (наук. ред.), Л. Березівська, Н. Дічек та ін., 2005), «Видатні українські педагоги. Інформаційний довідник» (Л. Калуська, 2010) та ін.

Для українських вчених питання методологічних підходів енциклопедичного словникарства є предметом вивчення (Л. Березівська, О. Міхно та ін.) (Березівська, 2023а, 2023b; Міхно, 2024). У світовій історіографії трапляються дослідження про довідкові біографічні видання (Gonick et al., 2011; Agirreazkuenaga & Urquijo, 2015). Важливим для нашого дослідження є енциклопедичний словник «Сучасна історія (світова та румунська)» (2023), який уклали відомі молдовські історики Лідія Присак та Іон Валер Ксенофонов. У цьому словнику є статті про Україну, українських діячів (Думініка, 2024). Проте про українських педагогів у виданні не йдеться. Міркування закордонних вчених є цінними для розроблення технології створення енциклопедичного біографічного словника. Незважаючи на достатню кількість історико-освітніх розвідок про вітчизняних педагогів різних історичних епох (Berezivska et al., 2022), у сучасному дискурсі педагогічне біографічне знання не систематизовано.

Мета та завдання статті. Розкрити значення цілісного представлення колективної педагогічної біографії України другої половини ХІХ – початку ХХІ ст. і підходів до її фіксації у формі енциклопедичного словника для освітнього процесу і збереження історичної пам'яті та консолідації українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Джерелознавчий аналіз і синтез

Широкий спектр опублікованих різноманітних енциклопедичних словників за всіма галузями знань свідчить про популярність у різні історичні епохи такого типу видань, серед яких тематичні та біографічні. Під час всеохопної цифровізації набули поширення електронні енциклопедичні

словники. Біографічний енциклопедичний словник про освітян – це вид довідкової літератури, який містить інформацію про життя та діяльність відомих і маловідомих постатей. Такі словники допомагають користувачеві дізнатися про біографію конкретної людини, її досягнення, внесок в освіту України і світу. Під час створення енциклопедичного контенту ключову роль відіграє джерелознавча евристика як методологія вивчення джерел інформації, яка допомагає відшукувати, аналізувати та оцінювати їхню достовірність, авторитетність та об’єктивність (Палієнко, 1998).

Зазначимо, що у межах планового наукового дослідження «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі» (2023–2025 рр., керівник – Л. Березівська) ДНПБ для біографічних довідок як структурних частин енциклопедичного словника стрижневою технологією є добір джерел у двох аспектах: для написання біографічної інформації та для упорядкування бібліографії (Березівська, 2023а, 2023б).

Передусім для написання безпосередньо тексту довідок інформацію черпаємо з довідкових видань (друковані та електронні): енциклопедії, енциклопедичні словники, біобліографічні покажчики. Для нашого дослідження важливі педагогічні енциклопедії і енциклопедичні словники. Вивчення їх дає змогу виявити у порівняльно-змістовому вимірі біографічну інформацію про конкретного педагога (за наявності). З огляду на тему вартують уваги Енциклопедії освіти (2008, 2021), які створено з ініціативи НАПН України (голов. ред. В. Кремень) (Кремень, 2021). На сторінках енциклопедії є статті про достатньо відомих українських і закордонних педагогів.

Звісно, для виявлення інформації використовуємо електронні ресурси, які містять біографічну та бібліографічну інформацію. Назвемо найпопулярніші з них: Велика українська енциклопедія (ВУЕ) <https://tinyurl.com/yrtpv69s>, Енциклопедія сучасної України (ЕСУ) <https://esu.com.ua/>, Енциклопедія історії України <https://tinyurl.com/8zpuwmy7>, цифровий ресурс «Видатні педагоги України та світу» ДНПБ <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni->

resursy/vydatni-pedahohy/, електронні біографічні ресурси Педагогічного музею України <http://pmu.in.ua/> та ін. Новітнім джерелом є персональні віртуальні виставки, зокрема ДНПБ https://dnpb.gov.ua/ua/?post_type=exhibitions, які уможливають за допомогою вебтехнологій системне представлення біографічної і бібліографічної інформацію про конкретну постать. Ваговитим складником джерельної бази є біобібліографічні покажчики (за наявності), які інтегрують твори вченого і літературу про нього. Для написання біографічних довідок і упорядкування бібліографії використовуємо й інші види джерел, а саме: галузеві періодичні видання (журнали, газети), монографії, дисертації тощо.

Бібліографія має два компоненти: твори педагога, опубліковані здебільшого за його життя, а також після – у вигляді окремих творів чи збірок (монографії, посібники, підручники, статті – загалом не більше п'яти); літературу про постать і її творчий доробок за останні 10 років (друковані та електронні ресурси – загалом не більше п'яти). Джерелознавчий пошук показав, що інколи складно дібрати бібліографію про життя і діяльність педагога за останні 5–10 років. На це є кілька причин: вичерпність або брак біографічних розвідок про постать педагога чи втрата актуальності.

Отже, підготовка енциклопедичного словника потребує ґрунтовного джерелознавчого аналізу для збирання, оцінювання та узагальнення інформації з різних джерел. Синтез джерел дав нагоду інтегрувати розмаїту інформацію та створити комплексне і повне уявлення про певного педагога. Такий підхід допоміг написати якісні та змістовні енциклопедичні статті, які будуть корисні для користувачів (Березівська, 2024а). Водночас методика джерелознавчого аналізу і синтезу під час упорядкування цього словника може бути використана і для створення інших такого типу довідкових видань.

Критерії та підходи

Як ми вже зазначали раніше, в енциклопедичному біографічному словнику крізь призму сучасних викликів і нових завдань уперше цілісно буде подано коротку біографічну та біобібліографічну інформацію про понад 300

відомих, з них 180 маловідомих педагогів України, що відобразить розвиток української педагогічної думки зазначеного часового відрізка та активізує дослідницький інтерес до вивчення й представлення колективного портрета педагогів та освітніх діячів другої половини XIX – початку XXI ст. (Березівська, 2023b). У статтях-персоналіях об'єктивно висвітлюємо життєвий і творчий шлях педагога, і найголовніше – внесок у розвиток педагогічної науки та освіти України.

В енциклопедичному словнику на основі визначених критеріїв (біографічний, географічний, галузевий, хронологічний, національний, біобібліографічний) лаконічно подаємо біографії українських педагогів різних епох: імперської доби (друга половина XIX – початок XX ст.), Української революції (1917–1921), радянського часу (1921–1991), Незалежної України (1991–дотепер). Серед цих постатей, як ми вже зазначали, є педагоги, організатори освіти, представники інших професій, які більшою чи меншою мірою долучалися до теоретичних чи практичних питань галузі, відповідно широко і малодосліджені. Що їх об'єднує? Передусім це люди, які працювали і творили в освітній сфері. Зазвичай жили вони на перетині епох.

Основними критеріями написання біографічної довідки є *біографічний і хронологічний* – висвітлення найважливіших етапів життя педагога чи освітнього діяча, а саме його теорій і практики. Ця інформація переважно є усталеною і незалежною від ідеологічних нашарувань.

Актуалізувався *національний* критерій – це розкриття внеску педагога чи освітнього діяча у розвиток освіти і педагогіки України крізь призму наукової чи практичної діяльності. Протягом багатьох століть український народ русифікували через освіту, яка була складником російської імперської політики і спрямовувалася «на нав'язування використання російської мови, пропагування російської культури як вищих порівняно з іншими національними мовами та культурами, витіснення з ужитку української мови, звуження українського культурного та інформаційного простору» (Верховна

Рада України, 2023). Відповідно чимало педагогів і освітніх діячів імперської і радянської епох писали тексти тільки російською, або і українською, і російською. Передусім це відомі педагоги (М. Драгоманов, О. Духнович, П. Житецький, О. Кониський, М. Костомаров, К. Ушинський, І. Франко та ін.) імперської доби. Хоча тоді українські землі й були частиною Російської чи Австро-Угорської імперій, ці педагоги заклали теоретичний підмурівок української педагогіки.

Неоднозначним є осмислення насиченого комуністичними атрибутами наукового доробку радянських педагогів, котрі волею долі змушені були забезпечувати гуманітарну царину тоталітарного устрою. Освіта у комуністичну добу ґрунтувалася на марксистському тлумаченні (діалектичний матеріалізм та історичний матеріалізм), була інструментом інституційної ідеологізації. Проте незалежно від ідеологічного тиску в освітній практиці з'являлися нові ефективні форми, методи навчання і виховання. На теоретичному рівні їх розробляли, на практичному – апробували українські радянські освітяни (В. Онищук, В. Сухомлинський, І. Ткаченко, О. Хмура та ін.).

Актуалізовано написання біографічних довідок про українських педагогів, які попри імперську державну політику обстоювали розвиток освіти України на національних засадах (рідна мова, історія, література, географія тощо). Дехто з них не зрадив своїх ідей і вимушено емігрував (С. Русова, В. Прокопович та ін.), інші повірили радянській владі і стали жертвами тоталітарної системи (Г. Іваниця, О. Музиченко, Я. Чепіга та ін.) (Berezivska et al., 2022). Після проголошення незалежності України їхні імена реабілітовано, а наукові біографії введено до освітньо-наукового простору.

Позитивно, що у словнику представлено понад 30 освітян (Н. Волошина, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кузь, В. Огнев'юк, І. Прокопенко, О. Савченко, М. Ярмаченко та ін.), діяльність яких тривала після 1991 р., хоча всі вони народилися і навчалися, жили у радянську добу. Водночас вони фахово реалізувалися і у Незалежній Україні, тобто в нових суспільно-політичних

реаліях, в умовах розбудови національної системи освіти. Звісно, про людей, які померли відносно нещодавно, ми знаємо менше, ніж про покоління педагогів попередніх історичних відрізків, про що свідчить біоісторіографія. Їхня праця і творчі здобутки забезпечували розвиток суспільства і впливали на формування майбутніх поколінь України. Біографічний словник як довідкове видання сприятиме осмисленню колективного портрета першого покоління українських педагогів Незалежної України.

Важливо, що написання біографічних довідок ґрунтується на *об'єктивному підході* «до історичного персонажа з погляду того, який слід він залишив в українській історії, що зробив для розвитку суспільства по висхідній – у загальноісторичному, громадсько-політичному, економічному, культурному, науковому поступі» (Горбань, 2011, с. 176). З огляду на це намагаємося зважено відтворити внесок у поступ української освіти кожного педагога у різні історичні часи.

Технології або складники довідки

Щоб уніфікувати виклад біографічної інформації *енциклопедичні довідки* розробляли за типовими *визначальними складниками*: прізвище, ім'я, по батькові / друге ім'я (транслітерація); дата і місце народження та смерті / поховання; основна спеціальність; почесні звання (найважливіші); науковий ступінь або вчене звання (із зазначенням року присвоєння); профільна освіта; ключові етапи педагогічної, науково-педагогічної, наукової діяльності (провідні посади у наукових установах і закладах освіти України); внесок у розвиток освіти та педагогіки України (першорядні наукові праці, розроблення теоретичних проблем та їх практичне застосування в освітній практиці, творець нової школи або напрямку); членство і керівна робота в академіях, найбільших наукових товариствах; участь у знакових вітчизняних і міжнародних наукових конгресах; найвищі нагороди та премії, зокрема міжнародні (із зазначенням року присудження); бібліографія (фундаментальні праці вченого (монографії, посібники, підручники, статті – загалом не більше п'яти); праці про нього за

останні 10 років (друковані та електронні ресурси – загалом не більше п'яти); портрет (посилання на джерело). Безперечно біографічні довідки в енциклопедичному словнику різні за обсягом відповідно до ступеня розроблення наукової біографії (Березівська, 2023а).

Звісно, що короткі біографічні довідки про освітян глибоко не розкривають вплив історичних реалій на їхню творчість. Проте окремі наведені факти, назви праць, оцінювальні міркування авторів довідок тощо можуть стати джерельним підґрунтям для подальших історико-освітніх, зокрема біографічних студій у сенсі означеної проблеми.

Отже, методика підготовки біографічного енциклопедичного словника (принципи групування матеріалу, критерії написання біографічних довідок, стиль викладу та ін.) є внеском у розвиток сучасної енциклопедистики.

Допоміжний апарат як інструмент пошуку інформації

Традиційно словник матиме іменний покажчик, який узагальнить інформацію про представлених педагогів, авторів праць про них тощо. А також – ще два тематичні переліки: про репресованих освітян (понад 40 осіб) і педагогів-емігрантів (понад 40 осіб) та ін., життєпис яких – предмет подальших історико-біографічних чи енциклопедичних студій. Задля введення історико-освітньої інформації до європейського та світового освітньо-наукового простору буде представлено список з короткою біографічною інформацією про всіх педагогів англійською мовою. Загалом допоміжні покажчики слугуватимуть користувачам для швидкого пошуку потрібної інформації в словнику.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, пропонований енциклопедичний біографічний словник як феномен міждисциплінарної творчості має палітру присутніх ролей у гуманітарному просторі. Передовсім він систематизує педагогічне біографічне знання різних історичних епох і відповідних контекстів, сучасну біоісторіографію, відтак допоможе користувачеві дізнатися про долю конкретної людини, її досягнення, внесок в освіту України на зламі епох, вплив на формування її майбутніх поколінь. А

підходи до його створення, або технологія (критерії добору персоналій та написання біографічних довідок, структурування, оформлення тощо) прислужиться для упорядкування такого типу видань.

Як засіб інформаційного супроводу під час вивчення життя і діяльності поколінь освітян минулого словник можна буде широко використовувати в освітньому процесі: вчителям – на уроках, викладачам – на лекціях, здобувачам вищої освіти на семінарах; загалом у виховній роботі тощо. Він слугуватиме кристалізації педагогічного світогляду майбутніх педагогів, їхній обізнаності з історією освіти та педагогічною думкою України як ціннісного складника професійної підготовки. Матеріали словника, а саме лаконічна інформація про ідеї, теорії, методики та технології, розроблені педагогами в різних історичних реаліях, можуть стати і методичним ресурсом для педагогічних і науково-педагогічних працівників, які шукають нові форми і методи навчання та виховання.

Закцентуємо увагу і на значенні словника для досліджень з педагогіки, історії освіти України, біографіки чи біографістики історіографічного, джерелознавчого, біографічного, порівняльного характеру. Важливо, що кожна біографічна довідка претендує на джерело для подальшого вивчення життя та діяльності освітян України другої пол. XIX – початку XXI ст. – великого історичного відрізка часу, так і окремих відтинків певних епох за різними критеріями: географічний, професійний, гендерний, інституційний тощо.

Об'єктивне висвітлення внеску освітян у розбудову української освіти впливатиме на плекання національної свідомості здобувачів освіти, наукових і науково-педагогічних працівників, власне всіх українців; усвідомленню власної приналежності до багатої культурної та педагогічної традиції. Сподіваємося, що розроблюване перспективне видання як вагомий внесок в історію освіти України сприятиме реконструкції і збереженню історичної пам'яті українського народу, бо пропонована в ньому інформація забезпечить усвідомлення історичного контексту розвитку освіти в Україні, розуміння процесу

народження педагогічних концепцій та методів, викликів, що стояли перед освітянами минулого та як вони їх подолали.

Думаємо, що енциклопедичний біографічний словник про освітян минулого – це не лише збірка фактів, а передусім скарбниця національної пам'яті. Чому? Бо це видання збереже пам'ять про людей, які зробили більший чи менший, але таки внесок у розвиток української освіти, сприятиме популяризації їхніх помислів серед сучасних педагогів і студентів, широких верств суспільства, а отже формуванню української національної і громадянської ідентичності. Під час воєнного стану та повоєнного відновлення України значення енциклопедичного словника «Педагоги України (друга пол. XIX – поч. XXI ст.)» є особливо значущим. Він привертає увагу до історичного досвіду української педагогіки, щоб знайти відповіді на сучасні виклики, пов'язані з війною, еміграцією, втратами та необхідністю відновлення освітнього процесу. Як слушно зауважує Алла Коридон, «в умовах війни енциклопедійний майданчик перетворюється на важливий інструмент інформування та протидії пропаганді сторони супротивника, дієвий засіб поширення знань в українському інформаційному просторі» (Коридон та ін., 2022, с. 9). Робота над унікальним словником триває. У подальшому розглянемо представлені на його сторінках портрети українських педагогів-емігрантів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Березівська, Л. Д. (2023а). Біографічна довідка про педагога чи освітнього діяча в енциклопедичному словнику: підходи і критерії. У Л. Д. Березівська (Ред.), *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України в умовах воєнного стану* (с. 28–30). ТВОРИ. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738586/>
- Березівська, Л. Д. (2023b). Енциклопедичний біографічний словник як форма представлення колективного портрета педагогів України (друга половина XIX – початок XXI ст.): критерії та підходи. *Biography. Біографіка. Біографістика*, (2), 158–162. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737020/>
- Березівська, Л. Д. (2023c). Педагогічна біографіка України як носій національно-патріотичної свідомості: діалог поколінь. У *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання* (с. 26–28). НАІР. <https://lib.iitta.gov.ua/735035/>
- Березівська, Л. Д. (2024а). Енциклопедичний біографічний словник «Педагоги України (друга пол. XIX – поч. XXI ст.)»: джерелознавчий аналіз і синтез. У Л. Д. Березівська (Ред.), *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України в умовах воєнного стану* (с. 26–29). ТВОРИ. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744110/>
- Березівська, Л. Д. (2024b). Педагогічна біографіка доби Української революції (1917–1921)

- як підґрунтя і джерело національно-патріотичного виховання дітей і молоді: діалог поколінь. *Науково-педагогічні студії*, (8), 11–28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28>
- Верховна Рада України (2023, Березень 21). *Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів: Закон України. (№ 3005-IX)*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>
- Горбань, Ю. А. (2011). Концептуальні засади дослідження вітчизняної біографістики. *Сторінки історії*, (32), 194–202. <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/2322>
- Думініка, І. (2024). Енциклопедичний словник «Сучасна історія (світова та румунська)»; уклали Лідія Присак, Іон Валер Ксенофонт; Кишинів, 2023. *Енциклопедичний вісник України*, (16), 1–6. <https://doi.org/10.37068/evu.16.12>
- Киридон, А., Аніщенко, О., Арістова, А., Биков, В., Білецький, В., Бойко, О., Вербич, Н., Вечерський, В., Вітенко, М., Гаврилишин, П., Гайко, Г., Гірік, С., Горбачук, В., Гришанова, І. Доброносова, Ю., Єнін, М., Зав'ялова, Л., Задорожня, І., Калакура, Я., ... Чорна, М. (2022). *Українська енциклопедистика як складник інформаційного спротиву. Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»*. <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/64ee42b7-6c0b-4f78-ab45-1607a5b60e0f>
- Кремень, В. Г. (2017). 25 років Національній академії педагогічних наук України: здобутки і перспективи. *Директор школи, ліцею, гімназії*, (3/4), 6–11. <https://director-ua.info/index.php/dslg/article/view/161/139>
- Кремень, В. Г. (Ред.). (2021). *Енциклопедія освіти* (2-ге вид.). Юрінком Інтер.
- Міхно, О. П. (2024). Персоналії енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)»: цифри і факти. У Л. Д. Березівська (Ред.), *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України в умовах воєнного стану* (с. 30–32). ТВОРИ. [10.33407/lib.NAES.id/eprint/743799](https://lib.NAES.id/eprint/743799)
- Палієнко, М. Г. (1998). Евристика джерелознавча. У М. Я. Варшавчик (Ред.), *Джерелознавство історії України* (с. 43–44). Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. <https://nvkarta.synology.me/history/books/1-archeography/ukraine/1998-dzhereloznavstvo-istorii-ukrainy.pdf>
- Попик, В. І. (2022). Колективний портрет поколінь як дослідницька проблема. У О. М. Василенко (Ред.), *Бібліотека. Наука. Комунікація. Інноваційні трансформації ресурсів і послуг* (с. 463–466). Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004349>
- Словник енциклопедичний. (2016). У ВУЕ. Взято 17 лютого 2025 з https://vue.gov.ua/Словник_енциклопедичний
- Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості. (2016). *Видання. Основні види. Терміни та визначення понять* (ДСТУ 3017:2015). https://lib.zsmu.edu.ua/upload/intext/dstu_3017_2015.pdf
- Яценко, О. М., Вернік, Ю. В., Комарянська, Т. В., & Філіппова, Н. П. (2021). *Книжкові джерела української біографістики (2010–2013)*. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004197>
- Agirreazkuenaga, J., & Urquijo, M. (2015). Collective Biography and Europe's Cultural Legacy. *The European Legacy. Toward New Paradigms*, 20(4), 373–388. <https://doi.org/10.1080/10848770.2015.1019216>
- Berezivska, L. D., Pinchuk, O. P., Hopta, S. M., Demyda, Y. F., & Sereda, K. V. (2022). Creation of information and bibliographic resource “Outstanding pedagogues of Ukraine and the world” and its influence on the development of digital humanities. *Information Technologies and Learning Tools*, 87(1), 1–17. <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4825>
- Gonick, M., Walsh, S., & Brown, M. (2011). Collective Biography and the Question of Difference. *Qualitative Inquiry*, 17(8), 741–749. <https://doi.org/10.1177/1077800411421118>

REFERENCES

- Berezivska, L. D. (2023a). Biographical information about a pedagogue or educational figure in an encyclopaedic dictionary: approaches and criteria. In L. D. Berezivska (Ed.), *Information support for the education and science sector of Ukraine under martial law* (pp. 28–30). TVORY. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738586/> [in Ukrainian]
- Berezivska, L. D. (2023b). Encyclopaedic biographical dictionary as a form of presentation of the collective portrait of Ukrainian pedagogues (second half of the 19th – early 21st century): criteria and approaches. *Biography. Biographics. Biographical science*, (2), 158–162. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737020/> [in Ukrainian]
- Berezivska, L. D. (2023c). Pedagogical biography of Ukraine as a carrier of national-patriotic consciousness: a dialogue of generations. In *National-patriotic education of children and youth in conditions of martial law and post-war reconstruction of Ukraine: strategies and tasks* (pp. 26–28). NAIR. <https://lib.iitta.gov.ua/735035/> [in Ukrainian]
- Berezivska, L. D. (2024a). Encyclopaedic biographical dictionary “Pedagogues of Ukraine (second half of the 19th – early 21st century)”: source analysis and synthesis. In L. D. Berezivska (Ed.), *Information support for the education and science sector of Ukraine under martial law* (c. 26–29). TVORY. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744110/> [in Ukrainian]
- Berezivska, L. D. (2024b). Pedagogical biography of Ukrainian Revolution period (1917–1921) as a ground and source for national and patriotic education of children and youth: dialogue of generations. *Research and Educational Studies*, (8), 11–28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28> [in Ukrainian]
- Verkhovna Rada of Ukraine (2023, March 21). On the condemnation and prohibition of propaganda of Russian imperial policy in Ukraine and the decolonization of toponymy: Law of Ukraine (nr 3005-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> [in Ukrainian]
- Horban, Yu. A. (2011). Conceptual foundations of research into domestic biographical studies. *History pages*, (32), 194–202. <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/2322> [in Ukrainian]
- Duminika, I. (2024). Encyclopedic dictionary “Modern History (World and Romanian)”; by Lidia Prisac, Ion Valer Xenofontov; Chişinău, 2023. *Encyclopedia Herald of Ukraine*, (16), 1–6. <https://doi.org/10.37068/evu.16.12> [in Ukrainian]
- Kyrydon, A., Anishchenko, O., Aristova, A., Bykov, V., Biletskyi, V., Boiko, O., Verbych, N., Vecherskyi, V., Vitenko, M., Havrylyshyn, P., Haiko, H., Hirik, S., Horbachuk, V., Hryshanova, I. Dobronosova, Yu., Yenin, M., Zavalova, L., Zadorozhnia, I., Kalakura, Ya., ... Chorna, M. (2022). *Ukrainian encyclopedics as a component of information resistance*. State Scientific Institution “Entsyklopedychne vydavnytstvo”. <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/64ee42b7-6c0b-4f78-ab45-1607a5b60e0f> [in Ukrainian]
- Kremen, V. G. (2017). 25th anniversary of the National Academy of the Educational Sciences of Ukraine: achievements and prospects. *Principal of school, lyceum, gymnasium*, (3/4), 6–11. <https://director-ua.info/index.php/dslg/article/view/161/139> [in Ukrainian]
- Kremen, V. G. (Ed.). (2021). *Encyclopedia of Education* (2nd ed.). Yurinkom Inter. [in Ukrainian]
- Mikhno, O. P. (2024). Personalities of the encyclopedic biographical dictionary “Educators of Ukraine (second half of the 19th – early 21st century)”: figures and facts. In L. D. Berezivska (Ed.), *Information support for the education and science sector of Ukraine under martial law* (pp. 30–32). TVORY. [10.33407/lib.NAES.id/eprint/743799](https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743799/) [in Ukrainian]
- Paliienko, M. H. (1998). Source science heuristics. In M. Ya. Varshavchyk (Ed.), *Source studies of the history of Ukraine* (pp. 43–44). Instytut ukrainskoi arkhoeografii ta dzhereloznavstva imeni M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy. <https://nvkarta.synology.me/history/books/1-archeography/ukraine/1998-dzhereloznavstvo-istorii-ukrainy.pdf> [in Ukrainian]
- Popyk, V. I. (2022). Collective portrait of generations as a research problem. In O. M. Vasylenko (Ed.), *Library. Science. Communication. Innovative transformations of resources and services* (pp. 463–466). Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. <http://irbis-nbu.gov.ua/everlib/item/er-0004349> [in Ukrainian]

- Encyclopaedic Dictionary. (2016). In *VUE*. Retrieved February 17, 2025 from https://vue.gov.ua/Словник_енциклопедичний [in Ukrainian]
- Українські науково-дослідні і навчальні центри проблем стандартизації, сертифікації та якості. (2016). *Edition. Main types. Terms and definitions of concepts. (DSTU 3017:2015)*. “https://lib.zsmu.edu.ua/upload/intext/dstu_3017_2015.pdf [in Ukrainian]
- Yatsenko, O. M., Vernik, Yu. V., Komarianska, T. V., & Filippova, N. P. (2021). *Book sources of Ukrainian biography (2010–2013)*. Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004197> [in Ukrainian]
- Agirreazkuenaga, J., & Urquijo, M. (2015). Collective Biography and Europe’s Cultural Legacy. *The European Legacy. Toward New Paradigms*, 20(4), 373–388. <https://doi.org/10.1080/10848770.2015.1019216>
- Berezivska, L. D., Pinchuk, O. P., Hopta, S. M., Demyda, Y. F., & Sereda, Kh. V. (2022). Creation of information and bibliographic resource “Outstanding pedagogues of Ukraine and the world” and its influence on the development of digital humanities. *Information Technologies and Learning Tools*, 87(1), 1–17. <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4825>
- Gonick, M., Walsh, S., & Brown, M. (2011). Collective Biography and the Question of Difference. *Qualitative Inquiry*, 17(8), 741–749. <https://doi.org/10.1177/1077800411421118>

Larysa Berezivska

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member (Academician)
of the NAES of Ukraine, Director, Chief Researcher of the Department of
Pedagogical Source Studies and Biographistics of the V. Sukhomlynskyi State
Scientific and Educational Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID: 0000-0002-5068-5234
e-mail: lberezivska@ukr.net

PEDAGOGUES OF UKRAINE OF THE LATTER HALF OF THE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURIES: AN ENCYCLOPAEDIC DICTIONARY FOR THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract: The article under scrutiny herein reveals the importance of a holistic presentation of the collective pedagogical biography of Ukraine in the latter half of the nineteenth and early twenty-first centuries, and approaches to its creation in the form of an Encyclopaedic Dictionary for the educational process, the preservation of historical memory, and the consolidation of Ukrainian society. The argument is made that this dictionary systematises pedagogical biographical knowledge of different historical periods and relevant contexts, modern biohistoriography. Thus, users will learn about the biography of a particular person, his/her achievements, contribution to the education of Ukraine at the turn of the century, and influence on its future generations. The methodology employed in the creation of the dictionary, including the technological approaches (criteria for selecting personalities and writing biographical references, structuring, design, etc.), will prove beneficial to those tasked with the compilation of similar publications.

It has been posited that the Dictionary can be widely used in the educational

process as a means of providing information support for studying the life and work of generations of educators of the past; for shaping the pedagogical outlook of future educators, their awareness of the history of education and pedagogical thought of Ukraine as an important value component of professional training. The Dictionary materials (information about ideas, theories, methods and technologies developed by teachers in different historical realities) can also become a methodological resource for teachers and research and teaching staff. Attention is also focused on the importance of the Dictionary for research on pedagogy, history of education in Ukraine, biographic or biographical studies of a historiographical, source, biographical and comparative nature.

It is substantiated that the prospective biographical edition under development, as a significant contribution to the history of education in Ukraine during martial law and post-war reconstruction, will help to find answers to the current challenges associated with war, emigration, losses and the need to restore the educational process.

Keywords: pedagogical biographic, Encyclopaedic Biographical Dictionary, biographies and creative heritage of Ukrainian pedagogues, history of education in Ukraine of the latter half of the nineteenth – early twenty-first century, educational process.

Наталія Дічек,
доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
завідувач відділу історії та філософії освіти
Інституту педагогіки НАПН України
ORCID ID: 0000-0002-2185-3630
e-mail: n.p.dichek@gmail.com

БІОГРАФІКА ОСВІТНЯ ЯК ДІЄВИЙ ІНСТРУМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ І ТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ НАЦІЇ: ДЕЯКІ ТЕОРЕТИЧНІ ЗАУВАГИ ІЗ ПРАКТИЧНИХ СТУДІЙ

Анотація. Висвітлено підходи автора до теоретичних обґрунтувань осучаснення біографічних студій, зокрема біографій вчених і представників освітньої сфери незалежної України. Окреслено погляди зарубіжних дослідників у царині інтелектуальної біографістики, яку визнають і відносять до міждисциплінарних і багатопрофільних досліджень, що забезпечують предмету біографії його власний належний простір.

На підставі дискурсивного аналізу численних українських та зарубіжних джерел, теоретичні підвалини щодо феномену «історична пам'ять» автор основує на ідеях американських дослідників, згідно з якими поняття «історична пам'ять» відображає спосіб, у який групи, колективи та нації конструюють (створять) спеціальні наративи про історичні періоди чи події та ідентифікують себе з конкретними людьми; історичні меморії лежать в основі соціальної та політичної ідентичності особистості.

Мета статті – висвітлення деяких теоретичних і практичних узагальнень, здобутих у процесі творення наукових біографій сучасних учених-освітян та обґрунтування доцільності ширшого використання потенціалу масових меморіально-біографічних заходів в освітній сфері як одного із шляхів формування історичної пам'яті в дітей та молоді, що є важливим складником національної самоідентифікації як питомого елемента сучасної політики національної безпеки України в умовах агресії рф та інформаційної війни.

Обстоюється думка, що в межах реконструкції в біографічній студії основних віх творчого шляху персоналії необхідно розкривати й аргументувати її суб'єктність у «категоріях особистісної свободи» (Г. Балл), індивідуально особистісні, певні психоемоційні особливості, схарактеризовувати властиві особі інтерсуб'єктні відносини, що істотно впливають на творчі досягнення. Доводиться, що доцільним є визначення інобуття особистості в житті інших людей, впливи на долю сучасників.

Ключові слова: біографіка, освітня біографіка, інтелектуальна історія, історична пам'ять, освітня галузь, суб'єктність, інтерсуб'єктність,

комеморативні практики.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Біографіка як один із напрямів гуманітаристики, у контексті наших дослідницьких зацікавлень пов'язана із сферою освіти. Однак, не залежно від конкретної галузі наукової чи творчої діяльності особистості, які стають героями науково-біографічних студій, вони є уособленням і свого часу, й історії свого народу. Тому переконані, що біографіка у цілому виконує важливе завдання віддзеркалення національно-культурного буття, інтелектуального й духовного життя суспільства крізь образи творчо-професійного, дослідницького, внутрішнього й духовного світу людини- історичного минулого або людини-сучасника. Реконструкцію такого багатоманітного особистісного всесвіту здійснюють вчені-біографи. За висловом відомого в царині української біографіки вченого-історика, доктора історичних наук, професора, члена-кореспондента НАН України, директора Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського Володимира Попика «предметом її [біографіки – прим.] є особистість як величина самодостатня і як частина великого Українського світу в його минулому, сьогодні й майбутньому. У постатей попередників і сучасників біографів і читачів цікавлять їх особистий, схожий і несхожий, стосовно інших, життєвий шлях, внутрішній світ, світоглядні переконання, моральні цінності, надії й боротьба з викликами долі, сила й слабкість, перемоги й поразки, здобутий досвід – життєстверджуючий, хоча часто трагічний» (Попик, 2024, с.21).

Чи узгоджується таке бачення об'єктно-предметного поля біографіки, її значення і роль із підходами європейських дослідників у цій сфері? До прикладу, звернемося до офіційного пояснення, розміщеного на web-сторінці Інституту біографій (Biografie Instituut), що є дослідницьким підрозділом відомого нідерландського університету (заснованого 1616 р.) у м. Гронінген. У тексті-довідці зазначено, що дослідження біографій відноситься до *академічних студій*, в яких біографія розглядається і як об'єкт, і як метод дослідження. Мета

цих досліджень – забезпечити сучасний попит на теоретизацію біографії як нової галузі, що знаходиться на перехресті кількох дисциплін у гуманітарних науках (Biography Studies, 2025).

Представники згаданого Інституту розглядають біографію як щось відмінне від автобіографії, а мету її вивчення убачають у викладі авторитетних міркувань щодо дослідження біографії/біографій як методології наукових пошуків із обов'язковим урахуванням її ролі у суспільних сферах (Biography Studies, 2025). Наголошується, що біографічні розвідки не є виключно історичними творами, або з теорії літератури тощо, а «справжніми міждисциплінарними і багатопрофільними дослідженнями, що забезпечать предмету біографії його власний належний простір» (там само). І ще вважаємо істотним додати, що здійснювана Інститутом біографій серія видань призначається вченим і студентам в галузі біографічних досліджень, історії в цілому, історії культури, інтелектуальної історії, літературознавства, мистецтва, соціальних наук, соціології, психології, політичних наук, економіки та філософії. Понад це, публікації зазначеного наукового осередку націлені на міжнародну аудиторію, що уможлиблюється завдяки провідній ролі Інституту біографії на міжнародному рівні.

На наш суб'єктивний погляд, відзначаючи загальну спільність підходів українських та європейських учених в галузі біографіки, наголосимо на більш артикульованій увазі до особистісно-психологічного складника героя біографії, характерній для наших дослідників.

Щодо поняття «історична пам'ять», то, по-перше, поділяємо думку польського філософа Владіслава Татаркевича (про що неодноразово наголошували у своїх розвідках) про те, що поняття, якими послуговуються гуманітарні науки, – присутньо «відкриті», а визначеність властива лише поняттям логіки та математики (Татаркевич, 2001); по-друге, не торкатимемося дискусійних тлумачень поняття «історична пам'ять» й численних дотичних чи близьких за суттю термінів, що вже здійснено іншими науковцями не в одній публікації (Киридон, 2009, 2017; Кудряченко, 2021; Ковальська-Павелко, 2022;

Нагорна, 2013). Лише уточнимо, що на підставі дискурсивного аналізу численних українських та зарубіжних джерел, теоретичні підвалини власних міркувань вирішили ґрунтувати на розмірковуваннях/підходах американських дослідників, згідно з якими поняття «історична пам'ять», відображає спосіб, у який «групи, колективи та нації конструюють (створять) спеціальні наративи про історичні періоди чи події та ідентифікують себе з конкретними людьми. Історичні меморії лежать в основі соціальної та політичної ідентичності» (St.Lowrence, 2024). Наведене визначення взято з веб-сторінки американського університету Сейнт-Лоуренс (St.Lowrence, USA), де окреслено бачення підготовки студентів з навчального курсу за назвою «Історична пам'ять». Його схарактеризовано як важливий для майбутньої участі молоді в міжнародних та міжкультурних взаємодіях. Далі наголошено, що для концепту «історична пам'ять» характерна часта видозміна, пов'язана із вимогами і викликами конкретного історико-політичного відтинку часу (Hite, St.Lowrence, 2024).

Пристаючи до такого розуміння розглядуваної сфери гуманітаристики, ще завважимо таке: поняття «історична пам'ять» часто вживають як синонімічне до понять «колективна пам'ять», «соціальна пам'ять», а в розмислах політологів – до поняття «політика пам'яті», що враховуємо у своїх теоретичних побудовах.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Серед численних публікацій, у той чи той спосіб присвячених питанням біографіки, згадаємо лише ті, положення яких виявилися конструктивними для вибудови власного розуміння вище окреслених ключових понять. Серед українських дослідників із галузі біографіки, які створили вагомі теоретичні напрацювання, назовемо імена Л. Буряк, О. Валецького, І. Голубовича, Н. Любовець, В. Попика, С. Посохова, П. Ротача, В. Чишка, О. Яся, а безпосередньо у відгалуженні освітньої біографіки – Н. Антоненко, Л. Березівської, Г. Белан, Н. Дічек, О. Кравченко, Н. Побірченко, Б. Ступарика, О. Сухомлинської, В. Тригубенка. У спільноті зарубіжних дослідників виокремимо таких, чиї публікації припадають на останні десятиріччя: англійці Р. Холмс (R. Holmes), А.В. Вілсон (A.V. Wilson), нідерландці Х. Рендерс (H. Renders), Х. Бінн (H. Binne), Д. Велтмен

(D. Weltman), німці В. Хемекер (W. Nemecker), Б. Волкер (B. Volker), Е. Саундерс (E. Saunders), американці Д. МакКаллоу (D. McCullough), Г. Карпентер (H. Carpenter), француз В. Кронін (V. Cronin).

Вивчення проблеми історичної пам'яті, її теоретичне обґрунтування у зарубіжній гуманітаристиці дуже широко розгорнулося після Другої Світової війни, і в працях істориків (П. Гаттон, Е. Гіденс, Е. Гобсбаум, Ж. Ле Гофф, П. Нора, Й. Рюзен), і філософів (Ф. Анкерсміт, Т. Адорно, П. Рікер, М. Фуко), і антропологів й культурологів (Я. Ассман, А. Ассман), соціологів (М. Альбвакс, Дж. Олік). Дозволимо лише одне узагальнення: якщо історики частіше розмірковували над питаннями співвіднесення історичної пам'яті й історичної свідомості, то філософи і соціологи розглядали історичну пам'ять у ширшому сенсі, наприклад, у контексті соціального досвіду. А ближче до перетину століть феномен історичної пам'яті почали експлуатувати політологи, причину цього чітко визначив французький історик Ж. Ле Гофф: «...колективна пам'ять була і є важливим питанням у боротьбі за владу між суспільними групами. Для класів, груп або індивідів, які правили й далі панують в історії суспільств, їхня влада над пам'яттю та забуттям залишається однією з найголовніших турбот» (Le Goff, 1992, P.54).

У контексті процесів націєтворення і державотворення після 1991 р. в Україні активізувалися дослідження із проблем історичної пам'яті, формування національної ідентичності, що узгоджувалося й узгоджується також із запитом соціуму, з постійно зростаючим суспільним інтересом до минулого України і нації. Із величезної кількості наукової продукції згадаємо публікації

О. Бойка, А. Киридон, Г. Касьянова, Л. Нагорної, які розробляли питання термінологічного оснащення й функціонування зазначеного феномену;

Я. Грицака, С. Здіорука, Л. Зашкільняка, Ю. Шаповала, Н. Яковенко, які досліджували механізми формування історичної пам'яті;

Н. Городньої, Л. Залізняка, О. Кривицької, В. Масненка, М. Рябчука, які визначали роль історичної пам'яті в житті сучасного українського соціуму. А її значенню в освіті та галузі національно-патріотичного виховання приділили

увагу Н. Бондаренко, І. Гирич, Н. Гупан, В. Кремень, Г. Корж, О. Пометун.

Однак, попри наявні студії, залишається теоретичний простір для нових інтерпретацій і досліджень, наприклад, щодо ролі біографічних студій у кореляції історичної пам'яті і політики пам'яті, розроблення способів формування національної ідентичності в українській молоді.

Мета та завдання статті. Висвітлення деяких теоретичних і практичних узагальнень, здобутих у процесі творення наукових біографій сучасних учених-освітян та обґрунтування доцільності ширшого використання потенціалу масових меморіально-біографічних заходів в освітній сфері як одного із шляхів формування історичної пам'яті в дітей та молоді – складника національної самоідентифікації і питомого елемента сучасної політики національної безпеки України в умовах агресії РФ та інформаційної війни (Критерії національної безпеки в освітній сфері, 2023; Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс, 2021).

Виклад основного матеріалу дослідження. Останніми роками виникали нагоди для створення наукових біографій кількох сучасних учених, чия діяльність прямо чи дотично пов'язана із освітньою галуззю України. З певних етичних міркувань імен учених не називатимемо, а окреслимо лише ті маленькі «відкриття», якими й хочемо поділитися із зацікавленим колом дослідників.

Прагнучи використовувати/конструювати нові дослідницькі підходи до створення наукових портретів учених-сучасників звичайно воліли рухатися не стільки в річищі опису біографічних відомостей (хоча, коли пишеш про діяльність *людини-вченого-особистості* неможливо не ґрунтуватися на таких відомостях), і не стисло перелічувати¹ зроблене в науці (йшлося), скільки спробувати пошукати нові формати жанру, який ще називається *інтелектуальна біографія*.

Спочатку уточнимо, що інтелектуальна біографістика є одним із

¹ Пояснимо, що йдеться про матеріал обсягом розлогої академічної статті для наукового часопису

складників інтелектуальної історії. Сьогодні інтелектуальна біографістика пов'язана насамперед з антропологічним поворотом в історичній науці, що, на думку української вченої Т. Попової, виявляється у використанні особистої життєдіяльності людей для виявлення соціального контексту, а не навпаки і додає, що процесу сучасного історієписання властивий еkleктизм застосовуваних методів дослідження, макро- й мікроаналіз. Саме ця ремарка й надихнула на науковий пошук.

Отож, визнаючи положення інтелектуальної історії методологічною базою своїх біографічних студій, вважаємо константою зацікавлення сучасного реконструктора у «відтворенні історії крізь відображення творчості людського духу, індивідуальної неповторності наукового творення», а також засадничі ідеї, обґрунтовані одним із редакторів, Б. Янгом, високопоцінованої англофонними знавцями книги «Путівник інтелектуальною історією» (2015–2016). У вступі до неї він стверджує багатопредметність інтелектуальної історії, плюралістичність її методів дослідження і галузей вивчення, що і «забезпечує їй академічність, популярність серед дослідників та надихає їх» (*A Companion to Intellectual History... Introduction*, 2015). Такий, обраний нами підхід, своєю чергою, умотивовує також охоплення і долучення широкого контексту, тобто різних аспектів історичної епохи, пов'язаних у нашому випадку з історією національної освіти у добу суверенності України.

Напрями своїх науково-біографічних досліджень конкретизували й так: в межах реконструкції основних віх творчого шляху вченого/вченої задіювати й аргументувати його/її індивідуально особистісні, певні психоемоційні особливості, схарактеризувати властиві особі інтерсуб'єктні відносини, що істотно впливають на творчі досягнення. При цьому методологічно суб'єктність розглядаємо як здатність людини «вільно, незалежно вибудовувати відносини зі світом» (Stewart & Roy, 2014). Суголосно цій тезі, розширюючи її, звучить і міркування англійського вченого Тома Венграфа, згідно з яким «методологія біографічно-нарративного дослідження не означає, що дослідницький продукт повинен набувати форми збірки звітів про індивідуальну біографію чи досвід

<...> Вивчення особливостей індивідуального досвіду і суб'єктності, що змінюється в унікальних історичних і соціальних умовах, за допомогою біографічного дослідження закладає основу для наступних системних порівнянь «цілого випадку» (whole case), а також закладає основу для порівняння ситуативних практик і процесів» (Wengraf, 2006).

Брали до уваги й те, що створення наукової біографії зарубіжні дослідники тлумачать як соціокультурний феномен і виділяють, зокрема, такі типи: наукова хроніка, інтелектуальна біографія, життєпис, мемуарна біографія і оповідальна (усна) біографія, формальна біографія/автобіографія (Dausien & Alheit, 2019). Тому, базуючись на означених методологічних положеннях, намагалися створити тип інтелектуальної освітньо-наукової біографії, спрямованої на виявлення й артикуляцію *суб'єктності* досліджуваної особистості та її *інтерсуб'єктної взаємодії* (Kendall, 2009) на контекстному тлі розвитку української освіти.

Пояснимо, що аргументацію суб'єктності особистості вченого/вченої розглядали у «категоріях особистісної свободи», основуючись на міркуваннях відомого українського психолога Г. Балла, який суб'єктність пов'язує із у контекстом особистісної свободи і з такими рівнями активності, в детермінації яких провідну роль відіграють внутрішні чинники особистості: ініціативна активність, волюва активність, творча активність, надситуативна активність, тобто вихід за «перепони» (Балл, 2006).

Для доказів суб'єктності певного конкретного діяча виокремлювали, до прикладу, ті зафіксовані або підтверджені документально факти його життєвого шляху, які демонстрували слідування власному вибору або волювітість у контексті обставин історичної доби (нехтування низькою заробітною платою, неперестигністю у певний час вчительської професії чи навіть наукової діяльності, наявність непростих сімейних обставин чи проблем зі здоров'ям). До ініціативної активності відносили й високі наукові домагання особистості, які набули успішного завершення. Вияви новаторських дослідницьких здобутків узгоджувалися із творчою активністю вченої/вченого.

Аргументацію інтерсуб'єктності особистості вченого/вченої пов'язували із такими аспектами, як, по-перше, інобуття в житті інших людей, впливи на долю сучасників. Для доказів цього збирали усні свідчення, проводили рандомні неочікувані респондентами опитування, звичайно користалися опублікованими спогадами про персоналію. По-друге, коли йшлося про діяча, який вже увійшов до плеяди знаних керівників і організаторів наукових досліджень, збирали не лише усні свідчення, а й різноформатні відомості із мережі Інтернет. Наприклад, про одного із відомих організаторів діяльності Малої академії наук, що відіграє важливу роль в Україні у формуванні нових поколінь дослідників, знайшли таку промовисту інформацію інтерсуб'єктного виміру. Виявилось, що цей вчений продав з аукціону картини із сімейної колекції, аби зібрати кошти на відкриття музею науки в Ужгороді.

Отже, суб'єктність розглядаємо як здатність індивіда бути суб'єктом, ініціювати і втілювати в життя різні види діяльності, своєю чергою від суб'єктності окремої людини і людей, які утворюють певну спільноту, залежить рівень і якість міжособистісної комунікації, виявляються характеристики інтерсуб'єктної взаємодії, інтерсуб'єктність особистості.

Водночас, доказово підтверджені зазначені характеристики суб'єкта біографічної студії створюють можливість для подальшого розширення спектру його осягнення як особистості історичної, принаймні у сфері його наукових досліджень, зокрема – в освіті і педагогічній науці.

Можна ширше й рельєфніше репрезентувати особистість, висвітлюючи та обґрунтовуючи такі особистісні вияви:

- Особистий вибір як вільний волевияв педагога-новатора, педагога-гуманіста
- Інобуття в житті інших людей, впливи на долю сучасників (учнів, учителів, студентів, викладачів, науковців, колег)
- Вихід (невихід) за межі уніфікаційних стереотипів (у різних аспектах чи вимірах)
- Суспільний внесок у культурно-освітню справу у сенсі громадського

внеску

- Особисті діяння як спосіб особистісного існування, самоактуалізації та подолання обставин, як прояв свідомої соціальної творчості, суб'єктної життєвої позиції, морально-етичної позиції, духовності, патріотизму².

Продуктивним виявився й підхід до характеризування досліджуваної особистості на підставі стандартизованої психологічної методики визначення типів особистісності (або індикатори типів, MBTI), розробленої американками Ізабель Майєрс та Катериною Бріґс (1962), які своєю чергою базувалися на ідеях і працях відомого психолога/психоаналітика Карла Густава Юнга. Він припустив, що людина сприймає довколишній світ за допомогою 4 основних психологічних функцій – відчуття, інтуїція, емоції (точніше ціннісно-емоційне ставлення до чогось, емоційний інтелект), мислення (як здатність до визначення об'єктивної істини). У процесі сприйняття кожна людина отримує досвід й інтерпретує його залежно від своїх індивідуальних особливостей та переваг, що у подальшому відбивається на її інтересах, потребах, цінностях і мотивації. У розумінні К. Г. Юнга, дві пари – мислення і почуття є раціональними чинниками, відповідають за прийняття рішення, відчуття й інтуїція – ірраціональними, або такими, що забезпечують збирання інформації (King & Mason, 2020).

Оперуючи можливими комбінаціями 4 ключових критеріїв, а саме

- спосіб життя
- основа прийняття рішень, або етика чи логіка
- орієнтація свідомості, або екстраверсія чи інтроверсія
- орієнтація в ситуації, або інтуїція чи здоровий глузд,

дослідниці виокремили 16 типів особистісності (King & Mason, 2020), які, попри критичні зауваження щодо недостатності психологічних обґрунтувань, не втрачають популярності і нині використовуються у рекрутингових компаніях.

² У контексті галузі освіти переосмислено і доповнено підхід Т. Воропаєвої (Воропаєва, 2016) до характеристики історичної постаті.

Усвідомлюючи недовершеність цієї типології, все ж її застосування для спроби заключної характеристики, зокрема особистості видатної української вченої-дидакта, дало цікавий, хоча й не однозначний результат. Її постать можна було типологізувати і

- як Людину-Наставника, тобто чуйною, емоційною, з розвиненою інтуїцією, здатною передбачити події і легко розпізнавати брехню;
- як Людину-Вихователя, вчителя, який володіє даром переконання, вміє впливати на людей, але не стільки своїми емоціями, скільки чітким виваженим аргументуванням;
- як Людину-Майстра, яка вміло раціонально аналізує ситуацію, сприймаючи світ також і на рівні своїх відчуттів, любить людей, виявляючи до них щиру емпатію;
- як Людину-Лірика, цілителя чужих душ із романтичним, чутливим, художнім світосприйняттям. Вона вірила у людські можливості.

Таким чином, спостерігалася амбівалентна ситуація, коли особистість не вкладається в рамки певного типу, але її своєрідність підпорядковується кільком спорідненим типам, що посилює й урізноманітнює розкриття та аргументацію особистісних характеристик.

Зупинимось ще на формуванні джерельної бази. Основу становлять, як зазвичай, *писемні* джерела: різні за видами тексти праць самих вченої/вченого; публікації про них; видання, дотичні до розглядуваної освітньої проблематики; нормативно-правові документи з галузі освіти. Оскільки ведемо розмову про наукові портрети сучасних учених, то епістолярій чи щоденникові документи фактично не встановлюємо, однак є можливість проведення інтерв'ю.

Особливо наголосимо на зростанні ролі та значення електронних писемних даних, які фіксують конкретні діяльнісні акти, участь у житті наукової спільноти, у житті суспільства, що істотно збагачує науково-біографічну реконструкцію.

Другий тип джерел – *усні* джерела. У випадку наших студій це були,

наприклад, проведення анонімного бліц-опитування колег, проведення напівстандартизованого інтерв'ю із самими вченими. Результати опитування було інтерпретовано і аматорськи, і професійно, завдяки звертанню по соціологічний аналіз до відповідних фахівців, що надало нашим узагальненням посутньої наукової ваги. Крім того, такий метод демонстрував рівень і особливості інтерсуб'єктної взаємодії героя біографічної студії, її/його здатність до виробничої чи згуртовуючої, дослідницької, людської комунікації.

Слушно й навести міркування бразильського дослідника Б. О. Буено щодо такого виду біографічних студій, як освітні біографії. Він стверджує, що з 1980-х років у країнах Заходу активізувалися дослідження біографій вчителів, їхніх історій (кар'єрних), що підпорядковувалося меті «оновити сферу освіти», «здійснити перегляд функцій школи і розуміння освіти, насамперед у контексті реалізації ідеї безперервної освіти» (Bueno, 2018). Науковець наголошує на «дивовижному підйомі освітньої сфери під впливом таких підходів» (Bueno, 2018), бо історії життя та кар'єр учителів тлумачаться як відповідь на соціальну потребу індивідуалізації та суб'єктивації суспільного життя. Такі дослідження допомагають виявляти нові способи розуміння суб'єктності за допомогою нових соціальних ракурсів» (Bueno, 2018). Зацитовані думки ще опукліше висвітлюють академічний обшир, багатоманіття сучасних інтелектуальних біографій, на виклики якого треба відповідати сучасним біографістам.

Висновки і перспективи подальших досліджень. У підсумку наголосимо, що задіюючи міждисциплінарний потенціал інтелектуальної біографістики, тобто поєднуючи потенціали історичної біографістики, психології особистості, соціальної психології, філософії, соціальної філософії, історії національної і світової освіти стає реальним, по-перше, аналітичне висвітлення підґрунтя формування наукових інтересів і напрямів дослідницької діяльності вченої/вченого та її результатів у проблемному полі української освіти в добу незалежності. По-друге, поповнити національний пантеон видатних постатей, зокрема вченими, освітянами, чиї життя і надбання можуть бути «уроком, прикладом і дороговказом», допомагати людям «через інших

краще зрозуміти себе й реалізувати власний потенціал» (Попик, 2024, с.21).

Упевнені, що спільну історичну пам'ять можна і треба випрацювати на підставі мислення історичними категоріями, образами. І найдоцільнішим в аспекті впливу на формування такої пам'яті, національної ідентичності в дітей і молоді є використання інтерактивного спілкування у процесі проведення масових (однак – не формальних) науково-дискусійних заходів. Тривалий особистий досвід організації і проведення ювілейних та тематичних науково-практичних заходів із вшанування пам'яті видатних педагогів і вчених України, переконує: коли до проведення конференції чи круглого столу підходити творчо, із щирою шаною до освітньої персоналії, з прагненням зацікавити учасників, то вочевидь виявляється позитивний пам'яттєво-гуманітарний ефект. Його можна фіксувати у непересічних промовах і зацікавлених обговореннях, у дописах учасників. Але не всі впливи таких заходів можуть бути явними, вони набагато ширші, неочікуваніші за впливом на різні емоційні і мисленнєві сфери. Складно вимірюваними лишаються такі ефекти, як враження, думки і бажання присутніх, викликані заходом, що чинять свій вплив на їхні світоглядні установки, свідомісні утворення і переконання.

Гуртове обговорення життєдіяльності визначних історичних постатей, зокрема й з галузі освіти – це дієва комеморативна практика, тому пристаємо до думки О. Волянюк, що «знакові постаті, люди-символи, життєва історія яких виконує помітну роль у маркуванні мнемологічно простору суспільства, є важливим елементом національного нарративу, становить своєрідну систему смислів для спільноти» (Волянюк, 2015), логічно доповнимо – і сприяє ненав'язливому, поступовому усвідомленню учасниками своєї причетності до символічного світу народу, нації, Держави.

Засобом зацікавленого обговорення історичних аспектів життєдіяльності видатних осіб, учасниками глибше осягається характер історичного і соціального часу як тла, що зумовило видатну діяльність історичної персоналії, вплинуло на неї і бодай почасти трансформувалося завдяки її здобуткам. Ювілейні конференції мають не лише меморіальну значущість, адже,

вшановуючи пам'ять видатного національного мисленика, створюється можливість колективно поміркувати над проблемами, якими він чи вона переймалися, з позицій сьогодення усвідомити непроминальність їхніх ідей чи їх застаріння, навіть спробувати їх розвивати у подальшому, аби продовжити і примножити надбання історичного діяча, і тим самим розвивати саму українську гуманітарно-освітню думку. Пошанувальні заходи мають незаперечну політико-суспільну значущість, бо сприяють «інтеграції людей у спільноту, допомагають вибудувати образ минулого й усвідомити власне місце в історичному процесі, як на індивідуальному рівні, так і на рівні генерації». На це звернула увагу експерт Національного інституту стратегічних досліджень України О. Михайлова, яка в своїй статті обґрунтувала також, що комеморативні практики громадян є важливим чинником національної безпеки і здатні виконувати роль чинників консолідації політичної нації, що набуває особливої значущості у світлі агресії РФ проти України та потреби консолідації українців (Михайлова, 2022, с.19).

Ювілейні заходи національного виміру відносимо ще й до зібрань, що мають дидактичний, а головне – виховний потенціал, адже доцільно організовані персоніфіковані ювілейні збори здатні викликати сильні емоції – гордості, подивування досягненнями певної історичної постаті як істотним національним надбанням, що уславлює націю.

Сьогодні, коли країна-агресор активізувала проти України всі можливі засоби і форми гібридної війни, актуалізується необхідність невпинно сприяти формуванню в молодих українців національно-патріотичних настроїв, постійно і цілеспрямовано впливати на формування національно орієнтованої громадянської свідомості, історичної пам'яті, підпорядкованої національним цінностям та інтересам. Тому в липні 2024 р. влада України прийняла відповідну Державну цільову соціальну програму, спрямовану на утвердження української національної та громадянської ідентичності, віднесених до основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам (Державна цільова соціальна програма). Мета

Програми – спрямувати діяльність відповідних державних органів та громадських інституцій на «створення сприятливих умов та налагодження міжгалузевої взаємодії на загальнодержавному та регіональному рівні для реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності шляхом національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання, громадянської освіти населення України, популяризації суспільно-державних (національних) цінностей України (самобутність, соборність, воля, гідність) та формування на їх основі української національної та громадянської ідентичності» (Державна цільова соціальна програма).

Насамкінець звернемо увагу, що сьогодні існує великий запит на нові підходи до реконструкції минулого, яка б віддзеркалювала не лише «зовнішню історію» об'єктів, а й «внутрішню історію» суб'єктів – «людську» історію (Зашкільняк, 2015), що нерозривно пов'язана із творчою діяльністю історичної особистості, із біографістикою. Це – характерна риса сучасного освоєння минулого, яка вимагає подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Балл, Г. А. (2008). *Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах)*. Вид. друге, доп. (с. 85–97). Рута, Волинь.
- Воляннюк, О. (2015). Персоніфіковане минуле у сучасному політичному житті України та Росії. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 1(175), 265–276.
- Воропаєва, Т. С. (2016). Роль особистості в українській історії крізь призму біографістики. *Українська біографістика*, (14), 50–70.
- Жижко, О., & Бельтран, Г.-А. (2024). Культурно-мовний релятивізм як фундамент освіти для миру. *Науково-педагогічні студії*, 6(6), 46–55. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-46-55>
- Зашкільняк, Л. (2015). Про історичне мислення та роль історика у сучасному світі. *Україна-Європа-Світ: Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія*, 16 (1), 174–180.
- Кабінет Міністрів України. (2024, 30 липня). *Державна цільова соціальна програма з утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2028 року*: постанова КМ України № 864. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2024-%D0%BF#Text>
- Киридон, А. (2009). Концепт «історична пам'ять»: варіативність дефініювання. *Україна – Європа – Світ: Міжнародний зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини*, (3), 112–116.
- Киридон, А. М. (2017). Студії пам'яті у сучасній гуманітаристиці: історія становлення. *Український історичний журнал*, 4, 150–161.
- Ковальська-Павелко, І. (2022). «Війни пам'яті» як ключовий чинник формування державної політики пам'яті в сучасній Україні. *Krakowskie Studia Malopolskie*, 3 (35), 27–44.

- Критерії національної безпеки в освітній сфері: зарубіжний досвід та висновки для України. Аналітична записка* (2016). <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/kriterii-nacionalnoi-bezpeki-v-osvitniy-sferi-zarubizhniy> (National security criteria in the educational sphere: foreign experience and conclusions for Ukraine. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/kriterii-nacionalnoi-bezpeki-v-osvitniy-sferi-zarubizhniy>).
- Кротюк, В. А. (ред.) (2021). *Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія*. Харків: Федорко М. Ю.
- Кудряченко, А. І. (кер. автор. кол.) (2021). *Проблема історичної пам'яті у всесвітньо-історичному дискурсі (1945– 2015 рр.): монографія*. ДУ «Ін-т всесв. історії Нац. акад. наук України».
- Михайлова, О. (2022). Персоніфікація як стратегія історичної політики в Україні. *Стратегічна панорама*, 1, 8–25.
- Нагорна, Л. П. (2012). *Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії*. ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Попик, В. І. (2024). Українська біографіка ХХІ століття: нові виміри. *Biography. Біографіка. Біографістика*, 3, 20–25. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004960>
- Татаркевич (Татаркевич), В. (2001). *Історія шести понять*. Юніверс.
- Яблонський, В. М., Лозовий, В. С., Валевський, О. Л., Здіорук, С. І., Зубченко, С. О., Іщенко, А. Ю., Карпенко, М. М., Литвиненко, О. М., Степико, М. Т., Токман, В. В., & Черненко, Т. В. (2019). *Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналіт. доповідь*. НІСД. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-09/dopovid_polityka_druk_03.pdf
- Biography Studies (Brill)*. (2025). <https://www.rug.nl/research/biografie-instituut/biography-studies?lang=en>
- Bueno, O. P. (2018). *Biographical Approach in Education*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.3>
- Dausien, B., & Alheit, P. (2019). *Biographical Approach in Education in Germany*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.519>
<https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.519>
- Hite, K. Historical Memory. *St. Lawrence University*. <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory#:~:text=%22The%20concept%20of%20%E2%80%9Chistorical%20memory,about%20historical%20periods%20or%20events>.
- St. Lawrence University. <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory#:~:text=%22The%20concept%20of%20%E2%80%9Chistorical%20memory,about%20historical%20periods%20or%20events>. (дата звернення: 19.03.2024).
- Kendall, P. M. (2009). Biography. In: *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/biography-narrative-genre/Renaissance>
- King, S. P., & Mason, B. A. (2020). Myers Briggs Type Indicator. In B. J. Carducci & C. S. Nave (Eds.). *Wiley encyclopedia of personality and individual differences: Vol. II. Measurement and assessment*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. <https://online.vitalsource.com/#/books/9781119793922/epubcfi/6/116%5B%3Bvnd.vst.idref%3DAc123%5D!4/2/2/6%400:0>
- Le Goff, J. (1992). *History and Memory* / Transl. by S. Rendall, E. Claman. Columbia University Press.
- St. Lawrence University. <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory#:~:text=%22The%20concept%20of%20%E2%80%9Chistorical%20memory,about%20historical%20periods%20or%20events>
- Stewart, E., & Roy, A. D. (2014). Subjectification. In: Teo, T. (Eds.). *Encyclopedia of Critical Psychology*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5583-7_358
- Wengraf, T. (2006). *Interviewing for life-histories, lived situations and personal experience: The*

Biographic-Narrative Interpretive Method (BNIM) on its own and as part of a multi-method full spectrum psycho-societal methodology. <https://uel.ac.uk/sites/default/files/interviewing-for-life-histories-lived-situations-and-personal-experience-the-biographic-narrative-interpretive-method-bnim-on-its-own-and-as-part-of-a-multi-method-full-spectrum-psycho-societal-methodology.pdf>

Whatmore R., & Young B. (Eds.) (2015). *A Companion to Intellectual History*. [10.1002/9781118508091](https://doi.org/10.1002/9781118508091)

References

- Ball, H. A. (2008). Oriientyry suchasnoho humanizmu (v suspilnii, osvittii, psykholohichnii sferakh). Vyd. druhe, dop. (p. 85–97). Ruta, Volyn. [in Ukrainian]
- Volianiuk, O. (2015). Personifikovane mynule u suchasnomu politychnomu zhytti Ukrainy ta Rosii [The personified past in the contemporary political life of Ukraine and Russia]. *Naukovi zapysky IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [Proceedings of Ivan Kurasa Institute of the Political and ethnic studies of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, 1(175), 265–276. [in Ukrainian]
- Voropaieva, T. S. (2016). Rol osobystosti v ukrainskii istorii kriz pryzmu biohrafistyky. *Ukrainska biohrafistyka [Biographistica Ukrainica]*, (14), 50–70. [in Ukrainian]
- Zhyzhko, O., & Beltran, H.-A. (2024). Kulturno-movnyi relatyvizm yak fundament osvity dlia myru [Cultural-linguistic relativism as the foundation of peace education]. *Research and Educational Studies*, 6(6), 46–55. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-46-55> [in Ukrainian]
- Zashkilniak, L. (2015). Pro istorychne myslennia ta rol istoryka u suchasnomu sviti [About historical thinking and the role of historian in the modern world]. *Ukraina-Yevropa-Svit: Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: Istoriiia [Ukraine - Europe - World: International collection of scientific papers: Series: History]*, 16 (1), 174–180. [in Ukrainian]
- Cabinet of Ministers of Ukraine (2024, July 30). *Derzhavna tsilova sotsialna prohrama z utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti na period do 2028 roku: postanova KM Ukrainy № 864.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/864-2024-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
- Kyrydon, A. (2009). Kontsept «istorychna pamiat»: variatyvnist definiuvannia [The concept of "historical memory": variability of definition]. *Ukraina – Yevropa – Svit: Mizhnarodnyi zb. nauk. pr. Serii: Istoriiia, mizhnarodni vidnosyny [Ukraine - Europe - World International collection of scientific papers: Series: History, international relations]*, (3), 112–116. [in Ukrainian]
- Kyrydon, A. M. (2017). Studii pamiaty u suchasni humanitarystysi: istoriia stanovlennia [Studies of memory in modern humanitarianism: history of formation]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian historical Journal]*, 4, 150–161. [in Ukrainian]
- Kovalska-Pavelko, I. (2022). «Viiny pamiaty» yak kliuchovi chynnyk formuvannia derzhavnoi polityky pamiaty v suchasni Ukraini ["Memory wars" as a key factor in the formation of state memory policy in modern Ukraine]. *Krakovskie Studia Malopolskie*, 3 (35), 27–44. [in Ukrainian]
- Kryterii natsionalnoi bezpeky v osvittii sferi: zarubizhnyi dosvid ta vysnovky dlia Ukrainy. Analitychna zapyska [National security criteria in the educational sphere: foreign experience and conclusions for Ukraine]* (2016). <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/kryterii-nacionalnoi-bezpeki-v-osvittii-sferi-zarubizhnyi> [in Ukrainian]
- Krotiuk, V. A. (red.) (2021). *Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystyplinarnyi dyskurs: monohrafiia [Wars of the information age: an interdisciplinary discours]. Fedorko M. Yu.* [in Ukrainian]
- Kudriachenko, A. I. (ker. avtor. kol.) (2021). *Problema istorychnoi pamiaty u vsesvitno-istorychnomu dyskursi (1945– 2015 rr.): monohrafiia [The problem of historical memory in the world-historical discourse (1945–2015): monograph].* State Institution "Institute of World

- History of the National Academy of Sciences of Ukraine". [in Ukrainian]
- Mykhailova, O. (2022). Personifikatsiia yak stratehiia istorychnoi polityky v Ukraini [Personification as a strategy of historical politics in Ukraine]. *Stratehichna panorama [Strategic panorama]*, 1, 8–25. [in Ukrainian]
- Nahorna, L. P. (2012). *Istorychna pamiat: teorii, dyskursy, refleksii [Historical memory: theories, discourses, reflection]*. Institute of the Political and ethnic studies of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian]
- Popyk, V. I. (2024). Ukrainska biohrafika XXI stolittia: novi vymiry [Ukrainian biography of the XXI century: new dimensions]. *Biography. Biohrafika. Biohrafistyka*, 3, 20–25). <http://irbis-nbu.gov.ua/everlib/item/er-0004960> [in Ukrainian]
- Tatarkevych (Tatarkievych), V. (2001). *Istoriia shesty poniat [The history of six concepts]*. Yunivers.
- Yablonskyi, V. M., Lozovyi, V. S., Valevskyi, O. L., Zdioruk, S.I., Zubchenko, S. O., Ishchenko, A. Yu., Karpenko, M. M., Lytvynenko, O. M., Stepyko, M. T., Tokman, V. V., & Chernenko, T. V. (2019). *Polityka istorychnoi pamiaty v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy: analit. dopovid [The policy of historical memory in the context of national security of Ukraine: Analytical Report]*. National Institute for Strategic Studies. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-09/dopovid_polityka_druk_03.pdf [in Ukrainian]
- Biography Studies (Brill)* (2025). <https://www.rug.nl/research/biografie-instituut/biography-studies?lang=en>
- Bueno, O. P. (2018). *Biographical Approach in Education* <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.3>
- Dausien, B., & Alheit, P. (2019). *Biographical Approach in Education in Germany*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.519>
- Hite, K. (n. d.). Historical Memory. *St. Lawrence University*. <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory#:~:text=%22The%20concept%20of%20%E2%80%9Chistorical%20memory,about%20historical%20periods%20or%20events>
- Kendall, P. M. (2009). Biography. In: *Encyclopaedia Britannica*. <https://www.britannica.com/art/biography-narrative-genre/Renaissance>
- King, S. P., & Mason, B. A. (2020). Myers Briggs Type Indicator. In B. J. Carducci & C. S. Nave (Eds.). *Wiley encyclopedia of personality and individual differences: Vol. II. Measurement and assessment*. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons. <https://online.vitalsource.com/#/books/9781119793922/epubcfi/6/116%5B%3Bvnd.vst.idref%3DAc123%5D!/4/2/2/2/6%400:0>
- Le Goff, J. (1992). *History and Memory* / Transl. by S. Rendall, E. Claman. Columbia University Press.
- St. Lawrence University. <https://www.stlawu.edu/offices/ciis/historical-memory#:~:text=%22The%20concept%20of%20%E2%80%9Chistorical%20memory,about%20historical%20periods%20or%20events>
- Stewart, E., & Roy, A. D. (2014). Subjectification. In: Teo, T. (Eds.). *Encyclopedia of Critical Psychology*. Springer, New York, NY. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-5583-7_358
- Wengraf, T. (2006). *Interviewing for life-histories, lived situations and personal experience: The Biographic-Narrative Interpretive Method (BNIM) on its own and as part of a multi-method full spectrum psycho-societal methodology*. <https://uel.ac.uk/sites/default/files/interviewing-for-life-histories-lived-situations-and-personal-experience-the-biographic-narrative-interpretive-method-bnim-on-its-own-and-as-part-of-a-multi-method-full-spectrum-psycho-societal-methodology.pdf>
- Whatmore R., & Young B. (Eds.) (2015). *A Companion to Intellectual History*. [10.1002/9781118508091](https://doi.org/10.1002/9781118508091)

Nataliia Dichek

Professor, Doctor of Sciences in Education,
Corresponding Member of the NAES of Ukraine,
Head of the Department of History and Philosophy
of Education
Institute of Pedagogy
National Academy of Educational Sciences of Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-2185-3630
e-mail: n.p.dichek@gmail.com

EDUCATIONAL BIOGRAPHY AS AN EFFECTIVE TOOL FOR PRESERVING AND FORMING THE HISTORICAL MEMORY OF THE NATION: SOME THEORETICAL NOTES FROM PRACTICAL STUDIOS

Abstract. The article reflects the author's approaches to the theoretical justifications for modernizing biographical studios, in particular biographies of scientists and representatives of the educational sphere of independent Ukraine. The article outlines the views of foreign researchers in the field of intellectual biographical studies, which is recognized and classified as interdisciplinary and multidisciplinary research that provides the subject of biography with its own proper space.

Based on the discursive analysis of numerous Ukrainian and foreign sources, the author bases her theoretical understanding of the phenomenon of "historical memory" on the ideas of American researchers, according to whom the concept of "historical memory" reflects the way in which groups, collectives and nations construct (create) special narratives about historical periods; historical memory underlie the social and political personality of identity.

The purpose of the article is to highlight some theoretical and practical generalizations obtained in the process of creating scientific biographies of modern scientists and teachers; to substantiate the feasibility of a wider use of the potential of mass memorial and biographical events in the educational sphere as one of the ways of forming historical memory in children and young people, which correlates with the modern policy of national security of Ukraine in the context of Russian aggression and information warfare.

The opinion is defended that within the framework of the reconstruction of the main stages of the creative path of a person in a biographical study, it is necessary to reveal and argue its subjectivity in the "categories of personal freedom" (G. Ball), individually personal, certain psycho-emotional features, to characterize its intersubjective relationships, which significantly affects on creative activity. It is proved that it is also advisable to determine the existence of a person in the lives of other people, its influence on the fate of contemporaries, colleagues.

Keywords: biography, educational biography, intellectual history, historical memory, education, subjectivity, intersubjectivity, commemorative practices.

Оксана Драч,

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри всесвітньої історії
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-7859-3385
e-mail: o.drach@kubg.edu.ua

Інна Губенко,

доктор філософії (кандидат медичних наук), професор,
ректор, професор кафедри фундаментальних дисциплін
Черкаської медичної академії,
м. Черкаси, Україна
ORCID ID: 0000-0002-3798-6489
e-mail: chmarector215@gmail.com

ОСВІТЯНКА МОДЕРНОЇ ДОБИ В УКРАЇНІ: ЧИСЕЛЬНІСТЬ, ФАХОВІСТЬ, ВІЗУАЛЬНИЙ ОБРАЗ У ФОКУСІ ГЕНДЕРУ

Анотація. У статті досліджено формування контингенту освітянок в Україні на початку ХХ ст. Актуальність обґрунтовано важливістю з'ясування ретроспективи гендерних аспектів персоналу освітньої сфери модерної доби в контексті сучасних трансформацій. Джерелами складових портрету освітянок слугують матеріали діловодного листування попечителя Київського навчального округу з начальниками підвідомчих закладів освіти.

Доведено, що розширення початкової і середньої школи в Україні модерної доби зумовило суттєве збільшення контингенту освітянок, зайнятих на посадах учительок і класних доглядачок. Фемінізація шкільництва стала соціальним феноменом за збереження на чолі адміністрації закладів винятково чоловіків. Фаховість підлеглих освітянок керівники оцінювали загалом позитивно. Імпонували працездатність, терплячість, виховний і культурний потенціал службовиць. Зауваги зумовлював молодий вік кандидаток, який прагнули оптимізувати 25 роками чи набуттям педагогічного досвіду. Оптимальною професійною компетенцією освітянок визнали «вміння керувати класом» учнів, тобто практичне опанування методів навчання і розвиток власних педагогічних здібностей. Зміну сімейного стану освітянки, зокрема її заміжжя, розглядали як потенційну заваду службовій справності. Начальники констатували низку порушень трудової дисципліни заміжніми педагогинями, що дезорганізувало навчально-виховний процес у закладах.

З'ясовано, що актуалізована на початку ХХ ст. ідея гендерної рівності прав і обов'язків суб'єктів, покликаних навчати, ще не стала домінантною серед посадовців. Чимало керівників (під)свідомо сприймали освітянок передусім за візуальним образом (зовнішність, убрання, манери), яким зумовлювали їхню моральність і ставлення до службових завдань. Взірцем була самовіддана шкільній справі, високоморальна і політично благонадійна освітянка, представницька з себе.

Ключові слова: історія освіти, освітянка, жіночі гімназії, педагогічна фаховість, гендер, модерна доба, візуальний образ.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Нинішня епоха науково-інформаційних і цифрових технологій значною мірою ґрунтується на освітньо-інтелектуальному потенціалі населення держави. Протягом усієї доби незалежності України відбувалося реформування освітньої моделі в контексті розбудови нової парадигми освіти з концептуальною переорієнтацією на особистість, яка набуває фундаментальної значущості як головний суб'єкт навчання і суспільно-очікуваний результат едукативного процесу. Відтак загальноосвітня підготовка здобуває громадського й особистісно-ціннісного виміру, оскільки саме в процесі учіння відбувається осягнення способів взаємодії зі світом, розвиток і духовне збагачення нових генерацій школярів. Подальша освітня траєкторія і обрання фаху для кожного члена соціуму стає як визначальним способом самореалізації, самовираження і самоствердження особистості в професійній праці, так і релевантним засобом стійкості, соціального самозахисту й адаптації індивіда в умовах ринкових викликів і трансформацій, його/її сталим набутком.

Окреслені загальноцивілізаційні тенденції актуалізували запити на нову генерацію вчителів у світі і в Україні. Саме вчитель поширює оціночні судження щодо базових універсальних культурних; свідомо чи підсвідомо він формує певний образ світу учня, створюючи умови для його/її подальшої ідентифікації за цивілізаційно-культурними критеріями. Особливо гостро це виявилось в умовах російської війни проти України; причини закорінені в глибинних і за давнини процесах, які ще потребують переосмислення.

Протягом останнього десятиліття в Україні, разом із здобутками в рамках

демократизації і гуманізації системи шкільної освіти, суттєвим викликом лишається підготовка майбутнього вчителя закладу середньої освіти. Як стверджують дослідники, професія вчителя перетворилася лише на одну з-поміж інших. Учитель недостатньо формується як суб'єкт сучасних цінностей (Кремень та ін., 2016, с. 12). Відчутності набула гендерна диспропорція кадрового складу педагогічних працівників України (питома вага чоловіків серед них знизилася до 13% (2020 р.), що засвідчує професійну непривабливість сфери освіти для них (Кремень та ін., 2021, с. 102). Водночас більш як сто років тому, на початку ХХ ст., у закладах середньої освіти – чоловічих / жіночих гімназіях і прогімназіях – вчителька тільки набувала повноправності, можливостей до професійного зростання і соціального визнання. Відтак актуальності набуває вивчення історичного підґрунтя гендерних аспектів кадрового забезпечення освітньої сфери модерної доби в Україні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Розроблення тематики освітньої модерної доби представлено напрацюваннями зарубіжних та українських дослідників у контексті міждисциплінарних підходів до історико-освітнього і суспільно-педагогічного дискурсу. Зарубіжні дослідники студіюють реформування жіночої освіти і виховання в контексті емансипаційного руху другої половини ХІХ – початку ХХ ст., професійну реалізацію жіноцтва на педагогічній ниві, гендерні стереотипи щодо працюючої жінки, а також використання набутого освітнього досвіду в тогочасному суспільстві (Stites, 1990; Pietrow-Ennker, 1999; Abrams, 2002; Engel, 2011, Valdes, 2016). Важливим напрямом стало переосмислення освіти середнього класу модерної доби, соціальної історії учнів і навчання, як в окремих країнах Європи, так і на рівні світової спільноти (McCulloch, 2006; McCulloch & Woodin, 2010). Продуктивним вважаємо заклик кураторів Міжнародної конференції з історії освіти (ISCHE) щодо доцільності зосередитися на питанні соціального в історії освіти, позаяк суспільство формує освіту, а освіта вдосконалює суспільство (Westberg & Primus, 2023).

Тематика досліджень українських науковців охоплює широкий спектр

питань історії освіти України модерної доби. Ґрунтовністю розроблення вирізняється аспект кадрового забезпечення шкільництва, де пріоритетним став колективний портрет учителів початкових шкіл регіонів України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. (Андрійчук, 2011; Вараниця, 2017; Махінько, 2022; Савченко & Демус, 2023). Значущим вектором вивчення стало освітнє середовище шкільництва, зокрема, параметри оцінювання навчальних досягнень учнів, новації викладання історії, засоби соціально-виховного впливу (Остапчук, 2015; Орищенко, 2019; Драч, 2022). Виразним стає гендерний аспект історико-освітніх студій модерної доби, націлений на з'ясування адміністративно-регулятивного підґрунтя освітнього середовища України щодо працівниць (Драч, 2023; 2024а; 2024б). Однак, попри наявність певного масиву публікацій, окремі авторські положення потребують уточнення і поглиблення вивчення, що зумовило обрання нами теми дослідження.

Мета та завдання статті. Метою дослідження є з'ясування узагальнених характеристик освітянки в Україні на початку ХХ ст. Конкретними завданнями для розроблення визначаємо: встановлення кількісних параметрів контингенту; з'ясування рівня професійності, умов і обставин праці службовиць; вивчення особливостей ставлення начальників щодо підлеглих; виокремлення гендерних маркерів щодо іміджу педагогині.

Джерельною базою дослідження слугують матеріали діловодного листування начальників закладів освіти, директорів народних училищ з попечителем Київського навчального округу кінця ХІХ – початку ХХ ст., що зберігаються в Центральному державному історичному архіві України в Києві у фонді 707 «Попечитель Київського навчального округу». Цінним джерелом довідково-статистичної інформації щодо розвитку освітньої сфери регіону, зокрема її кадрового складу, стали також щорічні звіти попечителя Київського навчального округу (*Отчет попечителя Киевского учебного округа, 1905, 1906,*

1915)³. Джерелознавчий аналіз скеровували на з'ясування повсякдення педагогічних колективів, взаємовідносин між адміністрацією і підлеглими, рівня професійності службовиць закладів, а також виокремлення значущих складових узагальнювального портрету освітянок. Принагідно зауважимо, що Київський навчальний округ був один з найбільших в Україні, включав Волинську, Київську, Подільську, Полтавську і Чернігівську губернії.

Виклад основного матеріалу дослідження

Динаміка педагогічного персоналу жіночих (про)гімназій

Головною тенденцією модерної доби помічено як кількісне зростання, так і суттєва демократизація учнівського континенту жіночої середньої школи України. На думку освітніх високопосадовців, це свідчило про усвідомлення необхідності більш ґрунтовної освіти все глибше проникає в середовище непривілейованих верств населення, які вже не задовольнялися початковим навчанням, виявляючи більш широкі освітні запити, зокрема в напрямі середньої школи (*Otchet ...*, 1905, с. 48). Прикметно, що йдеться як раз про жіночу середню освіту, основними закладами якої в Україні були жіночі гімназії і прогімназії.

На 1905 р. увесь персонал жіночих гімназій і прогімназій Київського навчального округу нараховував 1072 особи⁴. Проаналізуємо його склад за штатним розписом. Адміністрація закладів жіночої середньої освіти становила 100 осіб (9,32% питомої ваги загального складу) і за гендерним критерієм розподілялися наступним чином: 40% складала посадовці (начальники, голови педагогічних рад), 60% – посадовиці (попечительки, начальниці, головні доглядачки). Педагогічний персонал закладів включав 972 особи і за гендерним

³ Зауважимо, що залучені російськомовні джерела мають статус історичних документів, збереглися тільки в оригінальному вигляді, не мають перекладів або відповідників іншими мовами. Їх використання зумовлене виключно джерелознавчою цінністю для реконструкції освітнього середовища України початку ХХ ст., зокрема встановлення кількісного складу, професійного і візуального портрету освітянок модерної доби. Цитати з цих джерел подаємо українською мовою в авторському перекладі. Вважаємо, що це забезпечить належний науковий рівень історико-освітніх студій обраної проблеми.

⁴ У звіті попечителя Київського навчального округу подано 1071 осіб; похибка становить 1 особу.

критерієм розподілявся наступним чином: 45,26% становили чоловіки, 54,73% – жінки (Підраховано за: *Otchet ...*, 1905, Відомість № 1). До його складу входили службовці таких фахових кваліфікацій: законовчителі (священнослужителі, які викладали Закон Божий); вчителі і вчительки навчальних дисциплін; викладачі і викладачки мистецтв (малювання, музики, співу, рукоділля тощо); доглядачки; лікар(і)/ки. Зауважимо, що класні доглядачки становили 22,01% питомої ваги службовців (про)гімназій Київського навчального округу.

Важливою характеристикою кадрового складу освітнього закладу як в аналізований період, так і нині є питома вага персоналу, що працював на умовах вільного найму⁵. На 1905 р. серед персоналу жіночих (про)гімназій Київського навчального округу сумісниками були 63,75% законовчителів; 81,66% учителів навчальних дисциплін; 15,38% учительок навчальних дисциплін; 85,24% викладачі мистецтв; 69,09% викладачок мистецтв; 10,74% доглядачок; 56,14% інших службовців (у тому числі лікарів); 72,41% інших службовиць (у тому числі лікарок) (Підраховано за: *Otchet ...*, 1905, Відомість № 1). Таким чином, штатним педагогічним контингентом жіночої середньої школи Київського навчального округу були винятково вчительки і класні доглядачки, призначені службовицями освітнього відомства з відповідними правовими гарантіями й посадовими обов'язками. Решта персоналу працювала за сумісництвом, отже розглядала роботу в жіночих (про)гімназіях як спосіб додаткового заробітку. Це стосувалося як учителів, які були службовцями закладів чоловічої середньої і нижчої школи; законовчителів, отже священників, які служили у духовному відомстві (Св. Синоді); лікарок, які служили в земських медичних установах чи мали приватну практику.

Простежимо, чи відбулися зміни службового контингенту закладів жіночої середньої освіти протягом наступного десятиліття. На 1915 р. увесь

⁵ Нині вживається поняття за сумісництвом.

персонал жіночих гімназій і прогімназій Київського навчального округу нараховував 2636 осіб; отже, за десять років зріз у 2,4 рази. Адміністрація закладів становила 237 осіб (8,99% загального складу персоналу) і за гендерним критерієм розподілялися наступним чином: 43,03% склали посадовці-чоловіки (начальники, голови педагогічних рад), 56,96% – посадовиці-жінки (попечительки, начальниці, головні доглядачки) (Підраховано за: *Otchet ...*, 1915, с.10, Відомість № 3).

Отже, протягом десятиліття (1905–1914) питома вага керівництва жіночих (про)гімназій у загальному складі працівників понизилася на 0,33%; разом із тим, за параметром гендеру відбулося чисельне зростання групи посадовців на 3,03% і відповідне зменшення групи посадовиць. Виходить, що значний розвиток жіночої середньої школи, підвідомчої Міністерству народної освіти, в Київському навчальному окрузі 1905–1914 рр. аж ніяк не розширив представництво жінок у складі навчальної адміністрації; ба більше, попри вдосконалення нормативно-правових актів у галузі середньої освіти чисельність чоловіків-начальників зросла.

Педагогічний персонал закладів середньої жіночої освіти Київського навчального округу включав 2399 осіб; отже за десятиліття зріз у 2,4 рази. Утім, розподіл персоналу за гендерним критерієм після 1905 р. не можливо встановити, оскільки в звітах попечителя округу відомості щодо викладацького контингенту навчальних дисциплін та мистецтв подано загальним числом. Достеменно відомо тільки чисельність класних доглядачок, якими працювали винятково жінки (501 особа), що становить 20,88% питомої ваги службовців (про)гімназій Київського навчального округу. Виходить, що протягом десятиліття (1905–1914) представництво класних доглядачок у складі шкільного персоналу майже не змінилося (зменшилося 1,13%). Водночас кількість закладів середньої жіночої освіти і паралельних класів у них суттєво зросла: у 1904 р. в окрузі функціонувало 40 жіночих (про)гімназій Міністерства народної освіти; у 1914 р. – 101 (*Otchet ...*, 1905, с. 3-4; *Otchet ...*, 1915, Відомість № 4). Усе вищезазначене дає підстави припустити, що трудове

навантаження на педагогинь (класних доглядачок) суттєво підвищилося й актуалізувало питання відповідної оплати їхньої праці.

Службові обов'язки і справність освітянок: міркування керівництва

У своїй щоденній роботі керівники і навчально-виховний персонал закладів жіночої середньої освіти послуговувалися нормативно правовими актами і відомчою документацією (розпорядженнями, правилами, інструкціями, циркулярами) Міністерства народного освіти й адміністрації навчального округу. На що ж спрямовувалися їхні головні зусилля? Чітке пояснення мети і завдань жіночої гімназійної освіти містять щорічні звіти попечителя Київського навчального округу: «Уся діяльність скерована на організацію і додержання належних засад навчання; всі зусилля спрямовані на те, щоб виховати в ученицях свідоме ставлення до виконання покладених на них обов'язків і привчити їх до позашкільної поштивості» (*Otchet ...*, 1915, с.10).

До обов'язків голови педагогічної ради жіночої (про)гімназії входив загальний нагляд за плином навчально-виховної справи в закладах, відвідання навчальних занять викладач(ів)/ок, надання їм, за потреби, методичних порад і рекомендацій. Про наявність певних складнощів у взаємовідносинах між суб'єктами навчання в жіночій середній школі, усунення яких було непростим завданням очільників педрад, свідчить текстуальний виклад щорічних звітів попечителя Київського навчального округу: «Намагалися встановлювати єдність діяльності викладацького і виховного персоналу» (*Otchet ...*, 1915, с. 11). Дійсно, його представни(ки)/ці головували в екзаменаційних комісіях на випускних, перевідних і вступних випробуваннях; брали участь у засіданнях попечительської ради освітнього закладу, головним чином через роботу зі збору коштів для товариства допомоги нужденним ученицям. За відсутності попечительської ради у (про)гімназії, господарсько-адміністративна діяльність входила до обов'язків начальника освітнього закладу.

Найближчими помічницями голів педагогічних рад у «складній справі керівництва жіночими навчальними закладами» були начальниці чи головні доглядачки, у безпосередньому віданні яких перебувала виховна складова

(*Otchet ...*, 1915, с.11). До їхньої компетенції входили доглядання за поведінкою і добропристойністю вихованок; головний контроль за успішністю учениць; за відсутності голови педагогічної ради або начальника освітнього закладу, вони тимчасово сповняли їхні обов'язки.

Щоденність начальниці і головної доглядачки жіночої (про)гімназії передбачала невідхідну присутність у приміщенні закладу, що функціонально значило засягати вглиб усіх боків шкільного життя, своєчасно углядіти нагальні проблемності і допомогти їх усунути. Окрім того, саме вони в особливих випадках (украї погана поведінка чи малоуспішність учениць) запрошували до (про)гімназії батьків чи опікунів учениць для спільного морального впливу на них (*Otchet ...*, 1915, с.12).

Найпершими помічницями начальниці/головної доглядачки закладу жіночої освіти були класні доглядачки, службові обов'язки яких становила комплексна виховна робота з підопічними. Її вбачали у постійному нагляді доглядачки за загальним зверхнім порядком у (про)гімназії з пріоритетною увагою до дорученим їй турботам конкретним класам. Вона пильнувала успішність і поведінку «своїх» учениць; заміняла, за необхідності, відсутніх викладачів, допомагала найслабшим вихованкам у навчанні. Прямими обов'язками класної доглядачки був контроль позашкільного щодення гімназисток. Її робочий день розпочинався зі спільної з ученицями ранкової молитви, яка передувала навчальним заняттям у закладі. Після скінчення учіння, педагогині почергово наглядали вихованок на учнівських вечорах, благодійних спектаклях, у церкві під час богослужінь, відвідували їх удома, нотуючи свої враження в звітах адміністрації закладу (*Otchet ...*, 1915, с.12).

Про те, що умови праці класної доглядачки і вчительки (про)гімназій не були однаковими, зазначив начальник Вінницької міністерської жіночої гімназії. Класні доглядачки, окрім обов'язкового часу перебування на робочому місці в освітньому закладі з 8-00 до 15-00 год, вечорами стежили за позагімназійним щоденням їхніх учениць, як на приватних квартирах, так і публічних заходах. На відміну від доглядачки, учителька бувала у (про)гімназії

тільки певний час, що включав навчальні заняття, перевірку письмових робіт гімназисток, підготовку до уроків (ЦДІАК України. Ф 707. Оп. 69. Спр. 106. Арк. 11).

Отже, нормативні вимоги (посадові інструкції) і практика шкільного щодення доводили чималу тривалість робочого дня службовиць виховного персоналу – класних доглядачок і покладені на них обов'язки. Додавали проблемності і взаємовідносини педагогинь з підопічними, зокрема гімназистками старших класів, що виявили революційні події 1905 р. Так, у Роменській жіночій гімназії учениці вимагали скасувати позашкільний нагляд, відмінити певні дисциплінарні норми і видалити «шпигунів», якими позначили класних доглядачок (*Otchet ...*, 1906, с. 59).

У контексті дослідження нас цікавить, якими були відгуки про роботу педагогинь в освітніх закладах України їхніх безпосередніх начальників. Задля з'ясування питання скористаємося матеріалами опитування начальників жіночих (про)гімназій канцелярією попечителя Київського навчального округу (1903), реалізованого в межах запиту щодо розширення сфери працевлаштування освітянок, а саме дозволити викладання в міських училищах.

Усі керівники – директори народних училищ п'яти губерній округу – одноставно висловилися за допущення жінок з кваліфікацією домашньої наставниці/вчительки до викладання в зазначених закладах. Їхня «працьовитість і любов до педагогічної діяльності» були значущими складовими гендерного потенціалу професійності освітянок (ЦДІАК України, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 131, Арк. 8).

Головним аргументом на користь педагогинь посадовці навели ґрунтовність отримуваної ними освіти. Випускниці середніх навчальних закладів – інститутів шляхетних дівчат і жіночих гімназій – зі свідоцтвом домашніх наставниць/учительок мали вищий рівень загальної і спеціально-педагогічної підготовки, ніж вірогідні кандидати на працевлаштування в міські училища чоловічої статі. Учительки (з середньою освітою) будуть більш

корисними в народній освіті; вони мали значний виховний потенціал і загальнокультурні компетенції. Щодо останнього, то директор народних училищ Чернігівської губернії вбачав розвиненість й інтелігентність учительок засобом покращити освітнє середовище міських училищ, вчителі яких представляли міщанство і селянський стан і нерідко на службі демонстрували «несимпатичні якості середовища, в якому зростали» (ЦДІАК України, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 131, Арк. 3, 6). Отже, педагогині, які походили з дворянства, духовенства, різночинної інтелігенції, були надто бажаними кандидатками в міську школу України початку ХХ ст.

Застереження очільників дирекцій народних училищ Київського навчального округу щодо допущення вчительок у міські училища стосувалися їхнього віку і фахової вправності, щоб не спричинити «небажані явища в шкільній дисципліні» (ЦДІАК України, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 131, Арк. 7). Молодість педагогинь, з погляду окремих посадовців, не сприяла їхній належній авторитетності серед учнів – юнаків, які нерідко скінчували заклади у 16–17 років. Зауважимо, що подібні міркування керівників містять ознаки гендерної дискримінації, базованої на традиційних засадах сепарованої соціалізації нащадків від отроцтва (11–12 років), у якій складова освітньої підготовки хлопців не передбачала вчительки навчальних дисциплін чи фаху. Оскільки континент охочих працевлаштуватися на ниві освіти в модерну добу формували переважно недавні випускниці середньої школи (у більшості дівчата до 20 років), то рекомендували призначати на посади кандидаток із вищою педагогічною освітою, або кваліфікованих педагогинь з середньою освітою та досвідом викладання у двокласних сільських училищах. Отже, передовсім оптимальною професійною компетенцією молодих освітянок мало стати «вміння керувати класом» учнів, тобто практичне опанування дидактичних технологій і розвиток власних педагогічних здібностей.

Моральність педагогині: гендерні вимоги до працівниць

Принагідно розглянемо, чи впливала зміна сімейного стану освітянки, зокрема її заміжжя, на умови подальшої праці в навчально-виховних закладах.

Відповідно до чинного законодавства ніхто зі службовців не мав права взяти шлюб без відома і формального дозволу безпосереднього начальника. Отримання дозволу на одруження вчителькою/класною доглядачкою в тогочасних реаліях означало актуалізацію питання, чи може вона продовжувати працювати і належно виконувати службові обов'язки, чи нові сімейні обставини несумісні з її буденними навчально-виховними завданнями. У разі недбайливості службовиці, керівництво освітнього закладу робило подання щодо її звільнення попечителю навчального округу (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 22 зв; 29).

Розширення контингенту службовиць на початку ХХ ст. актуалізувало питання продовження роботи освітянки після заміжжя, що спонукало до осмислення посадовцями загальної проблеми фаховості педагогинь, їхніх соціальних характеристик, мотивації до шкільної праці. Багато начальників закладів жіночої середньої освіти Київського навчального округу підтримували думку, що класними доглядачками доцільно призначати службовиць із відповідним сімейним станом – тільки незаміжніх жінок і бездітних удів. Службові обов'язки класної доглядачки вимагали від педагогинь щоденного і тривалого перебування в (про)гімназії, отже аж ніяк несумісні з місією матері, тому, на думку очільника педагогічної ради Новгород-Сіверської жіночої гімназії, бажаними на таких посадах були самотні кандидатки (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 27 зв).

Усі керівники жіночих (про)гімназій зауважили, що головним критерієм призначення на посаду чи продовженням роботи пошлюбленої педагогині, має бути винятково справність виконання службових обов'язків (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 11). Охочі кандидатки працевлаштовувалися в навчальні заклади здебільшого після скінчення курсу в жіночих гімназіях, відповідно такі особи – вчительки/класні доглядачки – представляли контингент службовиць без досвіду педагогічної роботи. У такій ситуації окремі керівники вважали, що заміна знаючої службовиці через її заміжжя молодою і недосвідченою колежанкою могла піти на шкоду навчально-

виховній справі (про)гімназії (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 46 зв; 53).

Разом із тим, у різний спосіб освітні посадовці висловили думку про те, що кандидатки на працевлаштування в заклади жіночої середньої освіти мають відповідати як фаховому рівню підготовки, так і оптимальним етичним вимогам до персоналу. До усталеної норми для всіх службовців імперської доби – довідки про політичну благонадійність – щодо жінок керівники (про)гімназій пропонували при призначенні зважати на *моральність* (курсив авт.) кандидаток, оскільки саме вона означувала ставлення педагогинь до службових обов'язків.

При прийомі на роботу дівиць і вдів варто звертати особливу увагу на їхню поведінку і матеріальне становище, оскільки заможні з них за протекцією отримували посади в гімназіях «лишень для забавки; такі особи одно-тільки шкодять гімназії, нужденним заступають шлях», застерігав начальник Рівненської жіночої гімназії (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 58). Він виокремив ще одну, так само непевну в моральному відношенні категорію працівниць – дружини, які мешкали роздільно зі своїми чоловіками, отже уособлювали вельми звабливий призвід для учениць. Таких очільник гімназії рекомендував вичистити з педагогічних колективів жіночої школи.

Загалом під поняттям «моральність» педагогині тогочасні керівники розуміли, що службовиці мали діяти відповідно до усталених гендерних настанов суспільної моралі, які зумовлювали зовнішні вимоги до поведінки жінок; моральність педагогині як складова освітнього щодення передбачала прискіпливий контроль за її поведінкою і стосунками з колегами-чоловіками, які жодним чином не мали виходити за рамки формальних і професійних відносин, оскільки побоювалися «небажаних зближень, що траплялися, коли вчительки і вчителі не перебували в родинних зв'язках» (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 44). Як розуміємо, нагляд безпосереднього начальника за роботою підлеглих службовиць у жіночих (про)гімназіях поширювався і на їхнє сімейне й особисте життя, ступінь вдалості якого окремі

керівники визначали критерієм (не)моральних педагогинь з відповідними висновками щодо доцільності перебування таких у навчально-виховних закладах.

Утім, тогочасна шкільна практика свідчила, що модель оптимальної службовиці з погляду освітніх чиновників не завжди узгоджувалася з наявним контингентом працівниць. Як зауважив керуючий Київською міністерською жіночою гімназією (гімназія Св. Ольги з 1909 р.), на посадах викладачок нерідко працювали заміжні жінки, вдови, а також дружини, які проживали окремо від законного чоловіка. Зважаючи на наявні обставини і кадровий склад, посадовці прагнули віднайти оптимальний варіант виходу з ситуації, послуговуючись критерієм продуктивної роботи навчально-виховного персоналу, а в підсумку – результативність функціонування освітнього закладу.

Дійсно, відгуки керівників підтвердили, що після заміжжя освітянки неоднаково ставилися до своїх службових обов'язків. За маркером трудової сумлінності проблемною була категорія пошлюблених учительок, які пріоритетом визначили родину, тому в (про)гімназії «відволікалися господарськими турботами, часто спізнювалися на заняття, пропускали їх, посилаючись на хвороби», що дезорганізувало навчально-виховний процес у закладах. Зважаючи на непоодинокість випадків подібних дисциплінарних порушень заміжніх педагогинь, було запропоновано, в разі виявлення їхньої службово-професійної недбалості, звільняти таких осіб до вислуги пенсії за поданням керівників (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 17–17зв).

Підходи до забезпечення ефективного освітнього середовища початкової і середньої школи дещо різнилися. У початковій школі, зокрема в парафіяльних і початкових народних училищах, спільну працю подружжя вчителів на чоловічій і жіночій змінах розглядали як доцільну, оскільки це мінімізувало суперечки, незгоди та конфлікти в колективі закладу і місцевій громаді, а також убезпечувало від вільних стосунків між педагогами обох статей (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 44).

Гірше була ситуація, коли вчителька мала за чоловіка сторонню щодо

народного училища особу. Директор народних училищ Київської губернії (Т. Лубенець) відзначив низку порушень трудової дисципліни таких учительок, серед яких запізнення на початок учення, завершення навчальних занять до строку, постійне прагнення піти з училища додому (до сім'ї і господарства), використання («експлуатація») праці учнів, різноманітні побори, суперечки і непристойна поведінка (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 69, Спр. 106, Арк. 45–45 зв). Пошлюблені вчительки працювали в початкових школах через нестатки й убозтво, оскільки їхні чоловіки в більшості вели асоціальний спосіб життя. Директор резюмував, що постійні сварки і непорозуміння в сім'ї педагогині недобре позначалися на навчально-виховному середовищі закладу.

Постає питання, яким був ідеальний образ педагогині модерної доби у візії тогочасних посадовців? Такий взірєць представив у рекомендаційному листі начальник Київського губернського жандармського управління генерал Василь Новицький, який клопотав про призначення його протеже (Наталії Балакової) на посаду класної доглядачки Уманської жіночої гімназії. 24 років, випускниця Білоцерківської жіночої гімназії (відзначена срібною медаллю), гарно вихована й доброго батька дитина, займалася музикою і «незаперечимо моральна у всіх відношеннях, благонадійного напрямку та серйозного характеру і представницька за зовнішнім виглядом» (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 66, Спр. 9, Арк. 25–25 зв). Отже, моральність кандидатки на посаду педагогині була визначальною, ба більше її зовнішність набувала важливого іміджевого складника.

Візуальний образ службовиці у візії начальників

Важливою ознакою службовця освітнього відомства модерної доби був мундир, або формений одяг. Доцільність запровадження форменого одягу для службовиць жіночих (про)гімназій Міністерства народної освіти розглядали очільники педагогічних колективів Київського навчального округу протягом 1899 р. Скористаємося цими фактологічними матеріалами задля з'ясування думок посадовців щодо значущості зовнішнього вигляду працівниць, а також бажаного візуального образу освітянок.

Голови педагогічних рад жіночих (про)гімназій – винятково чоловіки – у діловодному листуванні майже одностайні в думці, що службовиці ходили на роботу в сучасному вбранні, пошитою за новітніми стильовими тенденціями. Водночас у дописах керівників педколективів відверто чи завуальовано відчутні ремствування й осудливі конотації щодо працівниць, які «упадали за модою», «підкорялися швидкоплинним вимогам», «вигадливим і вкрай мінливим забаганками моди», чим привносили в навчально-виховний заклад «небажану фасонистість і кокетування вбранням» (Драч, 2023, с. 57). Невдоволення чоловіків-начальників поглиблювала як показна манірність підлеглих на службі, так і їхня готовність витратити на таке модельне вбрання левову частку своєї освітянської платні.

Запровадженням уніформи в жіночих (про)гімназіях, підвідомчих Міністерству народної освіти, сподівалися усунути помітну рябизну одягу службовиць, який «набуває приємної оку одноманітності, що специфічно забарвить увесь навчальний заклад» (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 65, Спр. 65, Арк. 21). Отже, формений одяг жінок, працюючих у закладах середньої освіти, розглядали як складову корпоративної культури і важливий іміджевий спосіб її демонстрації.

Значущість візуального образу освітянок зумовлювали суттєві соціально-педагогічні завдання, покладені на заклади жіночої середньої освіти, які в модерну добу продовжували розглядати як виховні інституції з додатковим просвітницьким навантаженням. Керівництво і педагоги (про)гімназій перебирали на себе частину батьківської влади, отже і відповідальність за належну соціалізацію гімназисток, найважливішим компонентом якої була добродесна і відповідальна поведінка в школі та поза її межами. Відтак професійними завданнями вчительки/класної доглядачки були як формування загальних навчальних компетенцій, так і розвиток особистісних якостей учениць, як-то сумлінність, уважність, шанування. Важливим інструментом їх реалізації в гімназійному щоденні ставав видимий взірєць педагогині, зовнішня репрезентація якої набувала виховного характеру і мала забезпечити дієвість

авторитетного впливу (Драч, 2022, с. 42).

Задля поглиблення аргументації репутаційної значущості вбрання педагогинь наведемо автентичні думки очільників жіночої середньої школи з цього приводу. «Головне, формений одяг службовиць закладу, як більш упорядкований, матиме виховальну впливовість на учениць» (голова педради Сосницької прогімназії); «носіння форменого одягу вчительками і класними доглядачками благотворно впливало б на учениць, спонукаючи останніх суворо дотримуватися встановленої для них форми» (голова педради Чернігівської гімназії); «рекомендуватимуть вихованкам носити шкільну форму за межами навчального закладу, що, безсумнівно, позитивно позначиться на поведінці поза гімназією 750 учениць, за якими інколи складно пильнувати двом–трьом черговим пані в губернському місті» (директор Полтавської гімназії) (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 65, Спр. 65, Арк. 15, 20, 26 зв). Отже, уніформу педагогинь визнали ефективним інструментом дотримання загальної дисциплінованості суб'єктів освітнього процесу межі ХІХ–ХХ ст., про що постійно нагадували нормативні акти і циркуляри профільного міністерства.

Наголосимо, що суспільно схвалювана гендерна модель виховання становила підґрунтя освітнього середовища жіночих (про)гімназій, відтак пріоритетні зусилля педагогічного персоналу повсякчас були скеровані на морально-етичне виховання гімназисток, приучування до дисциплінованості, засвоєння норм пристойності й охайності, формування естетичних смаків. «Формений одяг службовиць буде для учениць зразком скромної і простої жіночої одежі», – відзначив очільник педради Кобеляцької жіночої прогімназії (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 65, Спр. 65, Арк. 17). Про те, що зовнішній вигляд учительки набував вагомості педагогічної значущості в освітньому середовищі, зокрема в модерну добу, наголосив начальник Немирівської жіночої прогімназії, який розглядав захоплення службовиць вигадками моди як виклик колективній авторитетності, оскільки вони, «подекуди перебираючи міру, шокували скромність і моральну пристойність» (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 65, Спр. 65, Арк. 24). Трудова етика шкільних педагогічних колективів передбачала

щоденні і комплексні навчально-виховні справи/заходи щодо учениць, важливою складовою яких розглядали зразковий зовнішній вигляд сукупно з доречним одягом педагогинь. Ба більше, зважаючи на нормативну закріпленість форменого одягу службовцям і ученицям закладу, очільник педради Чернігівської жіночої гімназії не бачив жодних підстав для жіночого персоналу бути за виняток.

Заглиблення в діловодну документацію виявило факт упровадження форменого вбрання в окремих жіночих гімназіях губернських міст України. Зокрема, у Київській жіночій гімназії А. О. Бейтель освітянки ходили в сірому одязі з синім оксамитовим коміром та обшлагами; у гімназії О. Т. Дучинської – у синьому вбранні. Службовиці Полтавської жіночої гімназії більш як 15 років на офіційні заходи (іспити, випуск, візит поважних гостей, богослужіння) одягали сукню темно-синього кольору (*ЦДІАК України*, Ф. 707, Оп. 65, Спр. 65, Арк. 9-10, 26 зв). У Лубенській гімназії ситуація була аналогічною. Отже, рекомендований формений одяг освітянок вирізнявся оптимально-функційними параметрами і колористикою, простим кроєм, лаконічним силуетом, мінімізацією деталей-прикрас.

Висновки. Цивілізаційні трансформації модерної доби зумовили необхідність праці жінок, які користалися набутою по скінченні гімназії педагогічною кваліфікацією і вступали на службу в заклади освіти. Динамічне розширення початкової і середньої школи в Україні на початку ХХ ст. зумовило суттєве збільшення контингенту освітянок, зайнятих на штатних посадах учительок і класних доглядачок. Фемінізація шкільництва набула ознак соціального феномену за збереження на чолі адміністрації закладів винятково чоловіків.

Освітні начальники і керівники педагогічних колективів у ході щоденного функціонування закладів пересвідчилися в достатній кваліфікованості і службовій справності підлеглих службовиць, яку оцінювали загалом позитивно. Імпонували працездатність, терплячість, виховний і культурний потенціал освітянок. Зауваги окремих посадовців зумовлював молодий вік кандидаток на

працевлаштування в сфері освіти, зокрема чоловічої, який прагнули оптимізувати 25 роками чи набуттям педагогічного досвіду в нижчій школі. Зміна сімейного стану освітянки, зокрема її заміжжя, ставала впливовим чинником щодо продовження роботи в навчально-виховних закладах України модерної доби. Опитування керівників жіночих (про)гімназій виявило занепокоєння щодо сумлінності і належної дбайливості ставлення пошлюбленої педагогині до виконання своїх обов'язків.

Фемінізація шкільництва актуалізувала ідею гендерної рівності прав і обов'язків суб'єктів, покликаних навчати. Утім, відомче листування посадовців освітнього відомства початку ХХ ст. в Україні виявило, що чимало керівників (під)свідомо сприймали освітянок передусім за візуальним образом (зовнішність, убрання, манери), яким зумовлювали їхню моральність і ставлення до службових завдань. Прагматизм посадовців утілено у відомчій доцільності форменого одягу педагогинь, що би приховував вияви фемінності, підвищував корпоративну авторитетність і виховальну впливовість.

Перспективи подальших досліджень. Напрямом подальшого історико-освітнього пошуку має стати вивчення колективного портрету освітянок модерної доби задля узагальнення їхніх соціально-демографічних і етно-конфесійних характеристик, що стане важливою складовою комплексного представлення контингенту вчительства України початку ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андрійчук, Н. М. (2011). *Підготовка вчителів народної школи в учительських семінаріях України (1860-1917 рр.)*. Вид-во ЖДУ. <http://eprints.zu.edu.ua/6378/1/10anmpvn.pdf>
- Вараниця, А. О. (2017). *Учителі народних шкіл Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ століття* (Автореф. дис. ... канд. іст. наук). І-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.
- Драч, О. (2022). Поведінка учениць як соціально-виховний засіб: за матеріалами Варшавської жіночої прогімназії початку ХХ ст. *Київські історичні студії*, 2 (15). <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2022.24>
- Драч, О. (2023). Формений одяг службовиць жіночих гімназій у візії начальників закладів Київського навчального округу на зламі епох (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). *Київські історичні студії*, 2 (17). <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2023.27>
- Драч, О. (2024)а. Заміжжя освітянки – підстава для звільнення? Думки керівників освітніх закладів Київського навчального округу початку 20 ст. *Київські історичні студії*, 1 (18). <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.11>

- Драч, О. (2024)б. Гендерні аспекти професійності вчительок України у фокусі розширення прав працевлаштування на початку 20 ст. *Київські історичні студії*, 2 (19). <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.22>
- Кремень, В. Г., Луговий В. І., & Гуржій А. М. (Ред.). (2016). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. До 25-річчя незалежності України*. Педагогічна думка. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/nrk/Analitychni-materialy/7-natsionalna-dopovid-pro-stan-i-rozvitok-osviti-v-ukraini.pdf>
- Кремень, В. Г., Луговий, В. І., & Топузов, О. М. (Ред.). (2021). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні. До 30-річчя незалежності України*. КОНВІ ПРИНТ. <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>
- Махінко, А. І. (2022). Соціально-правовий статус учителів Наддніпрянської України (XIX – початок ХХ ст.). *Сторінки історії : зб. наук. праць*, 55. DOI <https://doi.org/10.20535/2307-5244.55.2022.269755>
- Орищенко, І. (2019). В. Я. Шульгін та О. Я. Єфименко: нові погляди на викладання історії у школі середини ХІХ – початку ХХ ст. (за матеріалами фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського). *Науково-педагогічні студії*, 3(3). <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2019-3-73-85>
- Остапчук, С. (2015). Оцінювання навчальних досягнень учнів у вітчизняних загальноосвітніх навчальних закладах кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Історико-педагогічний альманах*, (2), 48-52. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2015_2_12
- Савченко С. П., Демус Я. В. (2023). Професійний портрет учителя початкових класів початку ХХ століття. *Імідж сучасного педагога*, 1(196). [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-1\(196\)-19-21](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-1(196)-19-21)
- Центральний державний історичний архів України в м. Києві (ЦДІАК України). Ф. 707. Оп. 69. Спр. 131. 11 арк.
- ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 66. Спр. 9. 558 арк.
- ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 69. Спр. 106. 58 арк.
- ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 65. Спр. 65. 41 арк.
- Abrams, L. *The making of modern woman: Europe 1789-1918*. Longman, 2002.
- Engel, V. A. (2011). *Breaking the Ties That Bound: The Politics of Marital Strife in Late Imperial Russia*. Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/cornell/9780801449512.001.0001>
- McCulloch, G. (2006). Education and the Middle Classes: The Case of the English Grammar Schools, 1868–1944. *History of Education*, 35(6). <https://doi.org/10.1080/00467600600967585>
- McCulloch, G., & Woodin, T. (2010). Towards a social history of learners and learning. *Oxford Review of Education*, 36(2). <https://doi.org/10.1080/03054981003696614>
- Otchet popochitelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii zhenskikh gimnaziiv i progimnaziiv za 1904 god* [Report of the trustee of the Kyiv educational district on the state of girls' gymnasiums and progymnasiums for 1904]. (1905). Tip. I.N. Kushnareva [in Russian].
- Otchet popochitelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii zhenskikh gimnaziiv i progimnaziiv za 1905 god* [Report of the trustee of the Kyiv educational district on the state of girls' gymnasiums and progymnasiums for 1905]. (1906). Tip. I.N. Kushnareva [in Russian].
- Otchet popochitelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii zhenskikh gimnaziiv i progimnaziiv za 1914 god* [Report of the trustee of the Kyiv educational district on the state of girls' gymnasiums and progymnasiums for 1914]. (1915). Tip. I.N. Kushnareva [in Russian].
- Pietrow-Ennker, B. (1999). *Rußlands „neue Menschen“: Die Entwicklung der Frauenbewegung von den Anfängen bis zur Oktoberrevolution*. Campus, Frankfurt am Main und New York. https://51.158.55.104/download/0016/7810/04/L-G-0016781004-0073337065.pdf?__cpo=aHR0cHM6Ly9kb3dubG9hZC5lLWJvb2tzaGVsZi5kZQ
- Stites R. The New Generation. Stites R. *The Women's Liberation. Movement in Russia: Feminism, Nihilism, and Bolshevism, 1860-1930*. Princeton University Press. 1990. P. 157-190. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1m5922h.13>

- Valdes, A. (2016). “For you seem principally to indulge in brain work pure and simple”: Utilizing Life History Methods to Connect Women’s Education and Agency in Nineteenth-Century America’, *History of Education Researcher* 97, 14–30. <https://hes-exelibris.org.uk/Article/View?articleID=5786>
- Westberg, J., & Primus, F. (2023). Rethinking the history of education: considerations for a new social history of education. *Paedagogica Historica*, 59(1). <https://doi.org/10.1080/00309230.2022.2161321>

REFERENCES

- Andriychuk, N.M. (2011). *Training of public school teachers in teachers’ seminaries in Ukraine (1860-1917)*. Vyd-vo ZhDU. <http://eprints.zu.edu.ua/6378/1/10anmpvn.pdf> [in Ukrainian].
- Varanytsa, A.O. (2017). Elementary School Teachers in Galicia in the second half of the 19th and early 20th centuries (Extended Abstract of Candidate’s thesis). Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy. Lviv [in Ukrainian].
- Drach, O. (2022). The behavior of students as a social and educational tool: on the basis on the materials of the warsaw women’s progymnasium at the beginning of the 20th century. *Kyiv Historical Studies*, 2 (15), 38-47. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2022.24> [in Ukrainian].
- Drach, O. (2023). The Uniform of Women’s Gymnasium Employees in the Vision of the Heads of Institutions in Kyiv Educational District (late 19th – early 20th century). *Kyiv Historical Studies*, 2 (17), 54-63. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2023.27> [in Ukrainian].
- Drach, O. (2024)a. Could the Marriage of a Female Educator Be Grounds for Dismissal? Opinions of Educational Institution Administrators at Kyiv Educational District in the Early 20th Century. *Kyiv Historical Studies*, 1 (18), 6-19. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.11> [in Ukrainian].
- Drach, O. (2024)b. Gender Aspects of the Professionalism of Female Teachers in Ukraine within the Context of Expanding Employment Rights at the Beginning of the 20th Century. *Kyiv Historical Studies*, 2 (19), 14-22. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2024.22> [in Ukrainian].
- Kremen, V. G., Lugovyi V. I., & Gurzhiy A. M. (Eds.). (2016). *National Report on the State and Prospects for the Development of Education in Ukraine*. To the 25th Anniversary of Ukraine’s Independence. Pedahohichna dumka [in Ukrainian].
- Kremen, V. G., Lugovyi, V. I., & Topuzov, O. M. (Eds.). (2021). *National Report on the State and Prospects for the Development of Education in Ukraine*. To the 30th Anniversary of Ukraine’s Independence. KONVI PRINT. <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua> [in Ukrainian].
- Makhinko, A.I. (2022). Social and legal status of teaching in the Dnipro Ukraine (19th – early 20th centuries). *History pages*, 55, 45-59. DOI <https://doi.org/10.20535/2307-5244.55.2022.269755> [in Ukrainian].
- Oryshchenko, I. (2019). V. Ya. Shulhin and O. Ya. Yefymenko: new ways of looking at teaching history at school in the middle of the 19th and early 20th centuries (based on the materials kept in the holdings of V. O. Sukhomlynskyi state scientific and pedagogical library of Ukraine. *Research and Educational Studies*, 3(3), 73-85. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2019-3-73-85> [in Ukrainian].
- Ostapchuk, S. (2015). Assessment of students’ academic achievements in domestic general educational institutions of the late 19th - early 20th centuries. *Educational History Review*, 2, 48-52. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2015_2_12 [in Ukrainian].
- Savchenko, S., Demus, Y. (2023). Professional portrait of a primary school teacher of the early XX y XX century. *Image of the Modern Pedagogue*, (1(196), 19–21. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-1\(196\)-19-21](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2021-1(196)-19-21) [in Ukrainian].
- Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. F. 707. Op. 69. Spr. 106. 58 ark.
- Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of

- Ukraine in Kyiv]. F. 707. Op. 69. Spr. 131. 11 ark.
- Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. F. 707. Op. 66. Spr. 9. 558 ark.
- Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi [Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. F. 707. Op. 65. Spr. 65. 41 ark.
- Abrams, L. (2002). *The making of modern woman: Europe 1789-1918*. Longman.
- Engel, B. A. (2011). *Breaking the Ties That Bound: The Politics of Marital Strife in Late Imperial Russia*. Cornell University Press. <https://doi.org/10.7591/cornell/9780801449512.001.0001>
- McCulloch, G. (2006). Education and the Middle Classes: The Case of the English Grammar Schools, 1868–1944. *History of Education*, 35(6), 689–704. <https://doi.org/10.1080/00467600600967585>
- McCulloch, G., & Woodin, T. (2010). Towards a social history of learners and learning. *Oxford Review of Education*, 36(2), 133–140. <https://doi.org/10.1080/03054981003696614>
- Otchet popechitelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii zhenskikh gimnaziiv i progimnaziiv za 1904 god* [Report of the trustee of the Kyiv educational district on the state of girls' gymnasiums and progymnasiums for 1904]. (1905). Tip. I.N. Kushnareva [in Russian].
- Otchet popechitelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii zhenskikh gimnaziiv i progimnaziiv za 1905 god* [Report of the trustee of the Kyiv educational district on the state of girls' gymnasiums and progymnasiums for 1905]. (1906). Tip. I.N. Kushnareva [in Russian].
- Otchet popechitelya Kievskogo uchebnogo okruga o sostoyanii zhenskikh gimnaziiv i progimnaziiv za 1914 god* [Report of the trustee of the Kyiv educational district on the state of girls' gymnasiums and progymnasiums for 1914]. (1915). Tip. I.N. Kushnareva [in Russian].
- Pietrow-Ennker, B. (1999). *Rußlands „neue Menschen“. Die Entwicklung der Frauenbewegung von den Anfängen bis zur Oktoberrevolution*. Campus, Frankfurt am Main und New York. <https://51.158.55.104/download/0016/7810/04/L-G-0016781004-0073337065.pdf?cpo=aHR0cHM6Ly9kb3dubG9hZC5lLWJvb2tzaGVsZi5kZQ>
- Stites, R. (1990). *The Nihilist Response. In The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism, and Bolshevism, 1860-1930 - Expanded Edition* (pp. 89–114). Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv1m5922h.10>
- Valdes, A. (2016). “For you seem principally to indulge in brain work pure and simple”: Utilizing Life History Methods to Connect Women's Education and Agency in Nineteenth-Century America', *History of Education Researcher* 97, 14–30. <https://hes-exelibris.org.uk/Article/View?articleID=5786>
- Westberg, J., & Primus, F. (2023). Rethinking the history of education: considerations for a new social history of education. *Paedagogica Historica*, 59(1), 1–18. <https://doi.org/10.1080/00309230.2022.2161321>

Oksana Drach,

Doctor of Sciences in History, Professor,
Professor of the Department of World History,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID: 0000-0001-7859-3385
e-mail: o.drach@kubg.edu.ua

Inna Hubenko,

Doctor of Philosophy in Medicine, Professor,
Rector, Professor of the Department of Fundamental Disciplines,
Cherkasy Medical Academy,
Cherkasy, Ukraine,

ORCID ID: 0000-0002-3798-6489

e-mail: chmarector215@gmail.com

A FEMALE EDUCATOR IN MODERN UKRAINE: NUMBERS, PROFESSIONALISM, AND VISUAL IMAGE THROUGH THE LENS OF GENDER

Abstract. This article explores the formation of the female teaching workforce in early 20th-century Ukraine. The relevance of the topic is grounded in the need to examine the historical context of gender aspects within the educational sector during the modern era, particularly in light of contemporary transformations. The sources used to reconstruct the composite portrait of female educators include administrative correspondence between the trustee of the Kyiv Educational District and the heads of subordinate educational institutions.

The study demonstrates that the expansion of primary and secondary education in modern Ukraine led to a significant increase in the number of women employed as teachers and class supervisors. The feminization of schooling emerged as a distinct social phenomenon, while administrative leadership positions remained exclusively male. Supervisors generally evaluated the professionalism of their female subordinates positively, noting their diligence, patience, and educational and cultural potential. Concerns primarily related to the young age of many candidates, which administrators sought to offset either by setting a minimum age of 25 or by requiring prior teaching experience. The optimal level of professional competence for female educators was defined as the “ability to manage a classroom” – that is, practical mastery of teaching methods and the development of individual pedagogical skills. A change in marital status, particularly marriage, was perceived as a potential obstacle to a woman’s professional reliability. Supervisors reported various disciplinary violations committed by married female teachers, which disrupted the educational process.

The article reveals that although the idea of gender equality in rights and responsibilities among educators had begun to emerge in the early 20th century, it had not yet become dominant among education officials. Many administrators – either consciously or subconsciously – judged female educators primarily based on their visual appearance (including dress, manners, and overall demeanor), which they associated with the women’s moral character and professional attitude. The ideal female educator was portrayed as one who was devoted to her work, morally upright, politically trustworthy, and well-presented.

Keywords: history of education, female educator, girls’ gymnasiums, pedagogical professionalism, gender, modern era, visual image.

Alla Durdas

Doctor of Philosophy,
Associate Professor of the Department
of Modern European Languages,
State University of Trade and Economics,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: durdas@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6456-6108

Tetiana Havrylenko,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Preschool and Primary Education
of the National University “Chernihiv Colehium”,
Kyiv, Ukraine,
e-mail: leonida13@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9412-5805

MARIA MONTESSORI’S PEDAGOGICAL LEGACY (1870–1952): LINGUISTIC AND CULTURAL CONTEXTS

Abstract. The article analyzes the impact of Maria Montessori’s (1870–1952) pedagogical legacy on the development of global education through the lens of intercultural and linguistic diversity. Special attention is paid to how the scientist’s ideas are interpreted and implemented in educational practice across various national contexts. The analysis explores how historical circumstances, ideological frameworks and educational traditions shape different images of the pedagogue, influencing both the content and the methods of realization of her approach. In Italy, for example, Montessori has become a national symbol, embodying pedagogical innovation, feminist thought, and civic engagement. In English-speaking contexts, the focus shifts toward the practical effectiveness of her method in fostering independence, creativity and critical thinking. In German-speaking countries, Montessori pedagogy is reflected upon through the lens of philosophical heritage and compared with the concepts of J.-J. Rousseau, J.H. Pestalozzi, and F. Fröbel. Recently, the French-speaking academic community has begun exploring the less known spiritual and anthropological dimensions of her thought. In Ukraine, where Montessori’s ideas were excluded from scientific and educational discourse during the soviet era, a revival has been taking place since the 1990s – as a part of a broader process of reinterpreting the national pedagogical tradition. In Asia, Montessori pedagogy is adapted to local sociocultural conditions and state reforms, particularly in China, India, Japan and South Korea. This comparative analysis reveals that the

implementation of Montessori pedagogy is highly dependent on contextual factors. It raises a broader methodological question on how universalist pedagogical concepts are transformed through processes of intercultural reception.

Keywords: Maria Montessori, Montessori pedagogy, educational philosophy, cultural context, cross-cultural education, pedagogy, early childhood education, international introduction.

Problem Statement. The pedagogical legacy of the Italian scientist Maria Montessori (1870-1952) has been widely recognized among educators, psychologists and doctors of the world, but the portrayal of her pedagogical activities varies depending on linguistic and cultural contexts. These variations do not only influence how the pedagogue's educational philosophy is understood, but also impact the way of her legacy implementation in education systems of different countries of the world. Such differences raise important questions about the relationship between pedagogy and cultural narrative, as well as the processes of international knowledge transfer and its interpretation.

Analysis of Key Research and Publications. A lot of researchers in various cultural contexts have studied Montessori's legacy through different lenses. In Italy, scholars like S. Chistolini, V. Bosna and T. Pironi emphasize her national significance. In contrast, English-speaking scholars such as A. Lillard, P. Baligadoo and P. Frierson focus on the practical application of her methods and their global reach. German-language research typically approaches M. Montessori's work philosophically and scientifically, relating her ideas to the ideas of other foundational pedagogues (G. Schäfer). Meanwhile, French scholars have recently begun to investigate the less known aspects of M. Montessori's worldview, including her spiritual beliefs (J. Langlois & A.-S. Richard). In Ukraine, her pedagogy experienced a delayed but intensive revival after gaining independence (L. Berezivska, B. Zhebrovskyi, A. Durdas, T. Pavlenko), while in Asian countries, M. Montessori education is interpreted in the way which blends traditional values with modern pedagogical principles (A. Chen Sh. Guo, M. Yonezu, J. Zhu, J. Zhang, J. Zhu). Together, these studies testify to the plurality of interpretations shaped by cultural, ideological and historical contexts.

The Purpose of the Article is to study how Maria Montessori's educational legacy is differently represented in various cultural and linguistic contexts; to identify the dominant narratives about Montessori pedagogy in particular countries; to analyze how these interpretations influence the implementation of her pedagogy locally; to explore the socio-cultural, political and historical factors that caused these differences in interpretation.

The Research Results. In Italy, Maria Montessori's homeland, her name is associated not only with innovation in education but also with a woman's struggle for recognition in a predominantly male scientific environment. Her pedagogy is often presented as part of the national intellectual heritage. Italian researchers emphasize her connection to Italian culture, early 20th-century social movements, and her political involvement (Babini, 2000). Specifically, Italian scholar Chistolini S. highlights that M. Montessori was an exceptional woman who obtained a medical degree during a period when it was not only rare for women to pursue higher education but nearly unimaginable for them to enter the male-dominated field of medicine (Chistolini, 2020, p. 163). Similarly, Italian researcher V. Bosna describes M. Montessori as one of the most captivating figures in 20th-century Italian pedagogy, who inspired many academics as the visionary behind the rediscovery of the child (Bosna, 2015, p. 38). Additionally, T. Pironi and M. Gallerani observe that M. Montessori was long regarded by Italy's academic and political institutions as a "troublesome" individual – marked by her nonconformist stance, feminist ideals, and reputation as a "complex pedagogist" (Pironi, Gallerani, 2021, p. 11). Her radical educational philosophy – advocating for a life-oriented approach to learning rather than one rooted in discipline and passivity – emerged from her medical background and was supported by emerging disciplines like psychology and psychoanalysis. However, these ideas encountered significant resistance and barely concealed antagonism from secular Italian academics and educational theorists. This opposition greatly influenced on how M. Montessori's educational approach was received and implemented in Italian schools after the World War II (Pironi, Gallerani, 2021, p. 11).

The Italian researchers, Cadei, L. and Sità, C., admit that Maria Montessori's

pedagogy is an example of an ‘armed’ science based on systematic observations and aimed at the harmonious development of the individual. Her approach challenged the traditional authoritarian model of education, replacing it with a system that emphasized the independence and dignity of the child (Cadei, L., & Sità, C., 2020).

In the United States, the United Kingdom, Canada and Australia, Montessori pedagogy is primarily presented from a practical viewpoint. The emphasis lies in the effectiveness of her approach in development of children’s independence, leadership, logical thinking, and creativity. Special attention is paid to the capability of Montessori pedagogy to adapt to modern educational systems. In many English-speaking countries, a private Montessori school movement has emerged, where pedagogy has often been commercialized or simplified into a brand or educational trend (Lillard, 2011). Notably, Baligadoo P., a researcher from the University of Nottingham, United Kingdom, acknowledges that Maria Montessori “explicitly linked peace to education and promoted a kind of learning that deviates from mainstream traditional education” (Baligadoo, P., 2020). Montessori advocated for education as a path to peace, emphasizing that its true purpose extends beyond basic literacy and numeracy, aiming instead to contribute to a broader goal – a “public common good” (Baligadoo, P., 2020). Williams M., a scholar based in London, notes that Maria Montessori “became an authority in education and, unusually for a woman, a public intellectual” (Williams, M., 2022). Meanwhile, American academic Frierson P. explains that the scientist’s moral philosophy centers on the ideal of self-improvement through effort and purposeful work, viewing individual character as the foundation for moral values capable of elevating society as a whole (Frierson, P., 2021, p. 134).

In Germany, Austria and Switzerland Montessori’s work is viewed through the lens of educational philosophy and developmental psychology. Her method is analyzed within the framework of humanistic pedagogy and in relation to the works of F. Froebel, J.-J. Rousseau and J.H. Pestalozzi. Greater attention is paid to the theoretical foundations of Maria Montessori’s ideas and their comparison with other pedagogical approaches. German-language literature seeks to systematize and

academically comprehend the scientist's pedagogical legacy (Schäfer, 2003).

According to the French researchers, Montessori pedagogy, based on a combination of freedom and structure, pupils' autonomy and the development of intrinsic motivation, is now the basis of educational practice in thousands of educational institutions around the world. In recent years, interest in her legacy, particularly in French-speaking countries, has grown significantly. This has contributed not only to a deeper study of her scientific ideas, but also to the discovery of less known aspects of her worldview, including her religious beliefs (Langlois & Richard, 2021).

In Ukraine, Montessori's activities and pedagogical legacy remained on the periphery for a long time due to ideological reasons. Her methodology was viewed as a "bourgeois" alternative to the soviet educational system. Only after Ukraine gained independence in 1991, did an active process of integrating Montessori pedagogy into the educational practice start. After, in the conditions of profound social and political changes in Ukraine, an active search for new approaches to the national education system was launched (Berezivska, 2023). A significant place in the educational revival was occupied by the popularization of the pedagogical heritage of world thinkers, previously silenced during the soviet era, in particular Maria Montessori. Her ideas became the basis for the creation of alternative schools which combined European and Ukrainian pedagogical approaches and the search for an authentic model of national education. In the 1990s–2000s, an extensive network of educational institutions of various levels appeared, university education was renewed and academic autonomy was strengthened. This period contributed to the development of pedagogical pluralism, the revival of ethnopedagogy, and the activation of educational initiatives, including the development of both state and alternative (private) educational institutions (Zhebrovskyi, 2014). Today, there are over 150 institutions operating in Ukraine that use the Montessori system. Among them are kindergartens, schools, centers of early children's development, as well as institutions for orphans and medical institutions that combine Montessori pedagogy and therapy. A significant majority of such institutions operate in the private sector,

with preschool institutions dominating. Schools, as a rule, cover children of primary school age and combine education with additional educational services – courses, clubs, etc. (Zhebrovskyi, 2014).

In Asian countries such as Japan, China, India and South Korea, Montessori pedagogy is often adapted in accordance with local cultural values and traditions. In India, where the scientist lived and worked, her ideas were embraced in the context of a national awakening and the pursuit of self-development. Meanwhile, in China and South Korea, Maria Montessori's pedagogy is viewed as part of Western modernization, though often modified with a stronger emphasis on structure and hierarchy (Zhu & Zhang, 2012).

Montessori pedagogy has become a more influential educational philosophy in mainland China since the 1990s and continues to enjoy significant popularity today (Chen, Amber & Guo, Shu, 2024, p. 34). The landscape of early childhood education in China is closely shaped by ongoing socio-cultural changes and remains reflective of Chinese cultural traditions. According to Zhu Jiaxiong, Chinese educators and policymakers are urged to critically reflect on the educational developments of recent years and to actively foster continued progress in early childhood education (Zhu, Jiaxiong, 2015, p. 51). Nevertheless, the introduction of Maria Montessori's ideas in the system of preschool education aroused considerable interest among educators and parents alike (Chen, Amber & Guo, Shu, 2024, p. 28).

In Japan, Montessori pedagogy was first represented in the *Yorozutyoho* newspaper on January 11, 1912. This innovative approach quickly attracted the attention of Japanese educators and gained rapid popularity in the field of early childhood education. However, the initial momentum of the Montessori movement soon diminished due to the difficulties in realization and widespread criticism. While obvious enthusiasm diminished, the underlying interest in M. Montessori's ideas remained. Approximately two decades later, several educators resumed careful and methodical research into the scientist's pedagogical views. After the World War II, her legacy regained attention of the Japanese researches and practitioners, and from the mid-1960s, a so-called "Montessori revival" took place. This revival led to a renewed

assessment of the approach, both theoretically and practically, strengthening its recognition as an effective model for early childhood education. In general, since its introduction in the 1910s, Montessori pedagogy in Japan has undergone cycles of acclaim and criticism, reflecting a complex and evolving discourse regarding its educational value (Yonezu, Mika, 2018, p. 84). In summary, the introduction of Maria Montessori's ideas in Asia highlights a dynamic interaction between global pedagogical innovation and deeply rooted cultural values. While countries like India integrated Montessori's ideas within a broader context of national identity and self-realization, in the countries such as China, South Korea and Japan, Montessori pedagogy was regarded through the lens of modernization and societal structure. Its evolution in these regions illustrates a pattern of selective integration, critical reassessment and cultural reinterpretation. This underscores not only the flexibility of the scientist's approaches but also its capacity to resonate across diverse educational systems.

Conclusion. This comparative analysis reveals the complex reception and introduction of Maria Montessori's pedagogical legacy across various cultural and socio-political contexts. In Italy, the scientist's homeland, she is honored as both an innovative educator and a symbol of intellectual resistance, whose work intersected with political and feminist movements. In the English-speaking world, her pedagogical approaches are largely valued for its practical contributions to the child's development and education reform, though concerns remain regarding its commercialization. German-speaking countries provide a more theoretical and philosophical engagement with Maria Montessori's ideas, focusing on developmental psychology and pedagogical tradition. Meanwhile, in Asian contexts, Montessori pedagogy is reconsidered through the lens of modernization and local cultural values, demonstrating both its adaptability and limitations. Ukraine presents a unique case of late reception of Maria Montessori's ideas due to ideological constraints, reflecting shifts in educational policy. Thus, the global development of Maria Montessori's pedagogy testifies not only to its universal educational value but also to its capacity to integrate organically into diverse cultural contexts. This approach continues to

challenge traditional educational models by emphasizing the child's autonomy, respect for individuality, self-discipline and holistic development.

Perspectives for Further Research. Future research should delve deeper into how the state's support or restrictions influenced the dissemination of Maria Montessori's ideas. Special attention should be given to examining the transformation of Montessori approach in the digital age. In particular, it is important to analyze how the principles of Montessori pedagogy are being adapted to hybrid and remote learning models, which have become an integral part of the educational landscape following the COVID-19 pandemic. A thorough analysis of these trends will offer deeper insights into the evolution of child-centered practices in the 21st century and help forecast their future directions.

Reference

- Babini, V. (2000). Science, feminism and education: The early work of Maria Montessori. *History Workshop Journal*, 49(1), 44–67. <https://doi.org/10.1093/hwj/2000.49.44>
- Baligadoo, P. D. (2020). Learning for Peace: The Montessori Way. In W. J. Morgan, A. Guilherme (Eds.), *Peace and War*. Palgrave Macmillan, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-030-48671-6_9
- Berezivska, L. (2023). Pedagogical discourse on the new Ukrainian school 1917–1921: using newly gained independence to reach out to the world's ideas after the fall of the Russian Empire. *History of Education*, 52 (1), 17–31. <https://doi.org/10.1080/0046760X.2022.2126532>.
- Bosna, V. (2015). Maria Montessori uno sguardo diverso sull'infanzia. *Foro de Educación*, 13 (18), 37–50. <http://dx.doi.org/10.14516/fde.2015.013.018.002>
- Cadei, L., & Sità, C. (2020). Maria Montessori : Penser l'éducation des jeunes enfants. *Revue internationale d'éducation de Sèvres*, (79). <http://journals.openedition.org/ries/7162>. <https://doi.org/10.4000/ries.7162>
- Chen, Amber & Guo, Shu. (2024). The Spread of Montessori Education in Mainland China. *Journal of Montessori Research*, 10. <https://doi.org/10.17161/jomr.v10i2.22573>
- Chistolini, S. (2020). The Turning Point of Italian Scientific Pedagogy in The School of Maria Montessori and Giuseppina Pizzigoni. *European Journal of Educational Sciences*, 7 (3), 160–171. <https://doi.org/10.19044/ejes.v7no3a10>
- Durdas, A. (2023). Educational ideas of Maria Montessori on the pages of foreign periodicals. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*, 3 (76), 84–90. <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2023.3.8>
- Frierson, P. (2021). The Moral Philosophy of Maria Montessori. *Journal of the American Philosophical Association*, 7 (2), 133–154. <https://doi.org/10.1017/apa.2019.41>
- Langlois, J., & Richard, A.-S. (2021). La face cachée de Maria Montessori. *LeVerbe*. <https://leverbe.com/articles/culture/la-face-cachee-de-maria-montessori>
- Lillard, A. S. (2011). *Montessori: The science behind the genius* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Pavlenko, T. (2024). Postat Marii Montessori (1870–1952) u vidkrytykh dovidkovykh elektronnykh vydanniakh [The figure of Maria Montessori (1870–1952) in open-access reference electronic publications]. *Scientific and Pedagogical Studies*, 7 (7), 167–179. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-167-179> [in Ukrainian].

- Pironi, T., Gallerani, M. (2021). Montessori thought and work between past and present. *Ricerche di Pedagogia e Didattica – Journal of Theories and Research in Education. Special Issue. Intersections between human sciences and natural sciences in Maria Montessori's thought and work*, 16 (2), 1–22. <https://doi.org/10.6092/issn.1970-2221/13469>
- Schäfer, G. (2003). *Einführung in die Pädagogik der frühen Kindheit*. Beltz.
- Williams M. P. Becoming an international public intellectual: Maria Montessori before the Montessori method, 1882–1912. *British Journal of Educational Studies*, 2022, 70 (5), 575–590. <https://doi.org/10.1080/00071005.2022.2108757>
- Yonezu, Mika. (2018). History of the Reception of Montessori Education in Japan. *Espacio, Tiempo y Educación*, 5(2), 77-100. <https://espaciotiempoyeducacion.com/ojs/index.php/ete/article/view/176>
- Zhebrovskyi, B. M. (2014). Naisuchasnisha klasyka [*The most modern classic*]. *Doszkilne Vychovannia*, (8), 2–6. [in Ukrainian].
- Zhu, J., & Zhang, J. (2012). Montessori education in China: Early childhood teachers' perceptions and classroom practices. *Australasian Journal of Early Childhood*, 37(4), 72–79.
- Zhu, Jiexiong. (2015). Early Childhood Education and Relative Policies in China. *International Journal of Child Care and Education Policy*, 3, 51-60. <https://doi.org/10.1007/2288-6729-3-1-51>

Алла Дурдас,
доктор філософії,
доцент кафедри сучасних європейських мов
Державного торговельно-економічного університету
м. Київ, Україна
e-mail: durdas@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-6456-6108

Тетяна Гавриленко
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри дошкільної та початкової освіти
Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна
e-mail: leonida13@ukr.net
ORCID ID: 0000-0001-9412-5805

ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА МАРІЇ МОНТЕССОРІ (1870–1952): ЛІНГВІСТИЧНІ ТА КУЛЬТУРНІ КОНТЕКСТИ

У статті аналізується вплив педагогічної спадщини Марії Монтессорі (1870–1952) на розвиток світової освіти крізь призму міжкультурного та мовного різноманіття. Особливу увагу зосереджено на тому, як ідеї ученої інтерпретуються та впроваджуються в освітню практику в різних національних контекстах. Аналізується, як історичні обставини, ідеологічні приписи та освітні традиції формують різні образи педагогині, впливаючи на зміст і способи реалізації її методу. Зокрема, в Італії її постать набула статусу національного символу, що поєднує педагогічну інноваційність, феміністичну позицію та громадянську активність. В англomовному середовищі акценти

зміщуються на практичну ефективність її методу у формуванні самостійності, креативності й критичного мислення. У німецькомовних країнах Монтессорі-педагогіку осмислюють крізь призму філософської спадщини й порівнюють з концепціями Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці, Ф. Фребеля. Франкомовна академічна спільнота останнім часом досліджує менш відомі духовно-антропологічні аспекти її поглядів. В Україні, де в радянський період ідеї Марії Монтессорі були витіснені з наукового та освітнього дискурсу, з 1990-х років спостерігається їх активне повернення – як частина процесу реінтерпретації національної педагогічної традиції. В Азії Монтессорі-педагогіка адаптується до локальних соціокультурних умов і державних реформ, зокрема в Китаї, Індії, Японії та Південній Кореї. Компаративний аналіз показав, що реалізація Монтессорі-педагогіки значною мірою залежить від контекстуальних чинників. Це відкриває ширше методологічне питання: яким чином універсалістські педагогічні концепції трансформуються у процесі міжкультурної рецепції.

Ключові слова: Марія Монтессорі, Монтессорі-педагогіка, освітня філософія, культурний контекст, міжкультурна освіта, педагогіка, дошкільна освіта, міжнародне впровадження.

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-80-94>

УДК 37.01:374:378

Алла Загородня,

доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки Національної
академії педагогічних наук України, м. Київ, Україна,

ORCID ID : 0000-0003-2418-1670

e-mail: z_allya@i.ua

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В ЧАСТИНІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

Анотація. У статті здійснено аналіз феномену національно-патріотичного виховання майбутніх вчителів у процесі фахової підготовки. В умовах гострих викликів сьогодення акцентовано необхідність посилення уваги до проблем національно-патріотичного виховання, зокрема, виховання патріотизму як базової якості особистості. Представлено найбільш актуальні трактування вітчизняними науковцями дефініцій «патріотизм» та «національно-патріотичне виховання». Автори визначають патріотизм як одне з найбільш глибоких почуттів, інтегративну якість, вагому, стійку характеристику особистості, що виражається у її нормах поведінки, світосприйнятті, моральних цінностях та ідеалах і пов'язана з вихованням почуття обов'язку, відповідальності, толерантності, поваги до свого народу, історичної пам'яті, рідної мови, родини, національних звичаїв та традицій, готовності стати на захист інтересів Вітчизни. Акцентовано, що національно-патріотичне виховання майбутніх вчителів та підготовка їх до національно-патріотичного виховання учнів повинні здійснюватися у процесі усього періоду навчання у закладі вищої освіти. Досліджено, що зміст національно-патріотичного виховання майбутніх фахівців освіти доцільно розглядати у кількох аспектах: вирішення завдань та напрямів національно-патріотичного виховання; реалізація професійних функцій у процесі національно-патріотичного виховання; засвоєння видів діяльності, що сприяють національно-патріотичному вихованню учнів; посилення національно-патріотичного спрямування усіх видів діяльності здобувачів у закладах вищої освіти (освітній процес, виховна робота, педагогічна практика, позааудиторна професійно спрямована діяльність, науково-дослідна та громадська діяльність). Рекомендовано ввести у зміст освітніх програм підготовки здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти освітню компоненту «Національно-патріотичне виховання майбутніх вчителів закладів освіти», метою якої є національно-патріотична вихованість, сформованість національних ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: майбутні вчителі, виховання, національно-патріотичне

виховання майбутніх учителів, національні ціннісні орієнтації, фахова підготовка.

Постановка проблеми. Україна, як незалежна держава з європейським вектором розвитку розвитку та орієнтації на європейські цінності, незважаючи на війну і економічні труднощі, викликані цим, продовжує рухатися до впровадження європейських освітніх стандартів, співпраця в рамках різноманітних освітніх проєктів, розвиток сучасної освіти програми для потреб європейського ринку (Makarov, Ovsiankina, Tokuieva, Shevchenko, Zagorodnya, 2023, с. 134). Стратегічною метою сучасної державної політики у сфері вищої освіти визначено підготовку висококваліфікованих і мотивованих фахівців, орієнтованих на безперервний професійний розвиток, розвиток організації, в якій ви працюєте, утвердження її цілей, місії та бачення. З огляду на це, виникає потреба у здійсненні практико-орієнтованого пошуку можливостей організації системи спеціальних заходів, спрямованих на формування корпоративної культури майбутніх спеціалістів (Kateryna Brovko, Valentyna Ternopil'ska, Nadiia Chernukha, Alla Zagorodnya, 2020, с. 195). Існування та розвиток України, як зазначено у Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, неможливе без загального усвідомлення громадянами своєї національної та громадянської ідентичності. Відчуття такої належності до української нації як самобутньої спільноти, об'єднаної назвою, символами, історичною пам'яттю, суспільно-державними (національними) цінностями, зокрема українською мовою і народними традиціями, безпосередньо позначається на житті кожної людини. У документі зазначено, що «одним із пріоритетів діяльності держави та суспільства є відповідь на виклики і загрози, які в сьогоdnішніх умовах здійснюють реальний вплив на формування національної свідомості. Утвердження української національної та громадянської ідентичності громадян є одним із основних елементів формування здатності держави протистояти внутрішнім і зовнішнім безпековим загрозам, а отже, набуває особливого значення для сфери національної безпеки і оборони» (Про схвалення..., 2023, с. 1322).

Пріоритетним напрямом Стратегії є «Формування системи кадрового забезпечення сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності». Вважаємо, що цей напрям у першу чергу стосується професійної підготовки майбутніх вчителів (зокрема, національно-патріотичного виховання), покликаних бути зразком для наслідування, оскільки вони є першими (окрім батьків), хто навчає, виховує і розвиває громадян України. Як зазначає О. Лісовець, «національна самосвідомість й гідність, дбайливе ставлення до державної та рідної мов, історії, культури й традицій свого роду, народу і держави, любов до малої батьківщини, інтерес до міжнаціонального спілкування та інші основи формуються за допомогою цілеспрямованого педагогічного впливу на дитину в умовах дошкільної освіти одночасно з повсякденним впливом батьків, усієї родини, сімейного укладу, ставлень один до одного в родині, серед інших найближчих для дитини дорослих у діяльності та на фоні суспільних подій» (Лісовець, 2022, с. 12). Саме тому беззаперечною є позиція О. Александрової та В. Александрова, згідно з якою «визначення цілей педагогічної діяльності у вищій школі має враховувати не тільки ціннісні орієнтири існуючих виховних систем, але також за певних умов змінювати пріоритети цінностей, розуміючи їх важливість для конкретного часового періоду. Таким історичним періодом стає війна в Україні, яка змінює систему ціннісних орієнтацій людей та надає пріоритет патріотизму як цінності, що дозволяє найкраще співвідносити індивідуальні потреби та мотиви з усвідомленими та прийнятими цінностями і нормами соціуму. З іншого боку, система ціннісних орієнтацій не лише визначає форми та умови реалізації спонукань особистості, але сама стає джерелом цілей» (Александрова, 2023, с. 8). Необхідно зазначити, що «система ціннісних орієнтацій має не лише вказувати напрямки професійного розвитку майбутніх фахівців, але також визначати воєнну перемогу країни як життєву перспективу» (Александрова, 2023, с. 8).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження набувають нового «бачення» праці Г. Ващенко, І. Огієнка,

С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін., в яких корифеї вітчизняної педагогіки, задовго до подій сьогоднішнього дня, закликали не нехтувати вихованням дітей та молоді, систематично працювати над формуванням у них системи національних цінностей, виховувати повагу до рідної держави, мови, максимально використовуючи для цього надбання української національної культури, засоби народної педагогіки тощо. Наукові праці І. Беха, Л. Березівської, А. Богуш, І. Зязюна, В. Кременя, О. Міхно, Л. Савченко, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, О. Сухомлинської та ін. продовжують пропагувати вагомість національно-патріотичного виховання особистості, розкриваючи різні аспекти цієї проблеми. Професійна підготовка майбутніх вчителів ґрунтовно досліджена А. Богуш, Г. Борин, Н. Гавриш, І. Дичківською, К. Крутій, Н. Лисенко, О. Попович, Л. Сущенко, А. Чаговець та ін.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні феномену національно-патріотичного виховання майбутніх вчителів закладів освіти у процесі фахової підготовки та приверненні уваги сучасної наукової спільноти до досліджуваної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності, мета якої – формування та утвердження української національної та громадянської ідентичності у громадян та закордонних українців, зазначено вагомість методів національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання та громадянської освіти, на основі національних цінностей України. Згідно із документом, органи влади та інститути громадянського суспільства будуть реалізовувати Стратегію за такими напрямками: утвердження української національної та громадянської ідентичності; взаємо підтримка та співпраця щодо формування української національної та громадянської ідентичності між органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства; формування системи кадрового забезпечення; сприяння розвитку інфраструктури (Про схвалення..., 2023, с. 1322). Одним із першочергових завдань пріоритетного напрямку «Утвердження української

національної та громадянської ідентичності» Стратегії визначено «формування та утвердження в суспільстві патріотичної свідомості, поваги до державних символів, суспільно-державних (національних) цінностей України, розуміння їх важливості для становлення держави, державної мови. Як підкреслює Лариса Березівська «стратегічно впливали на зміст загальної середньої освіти офіційні документи. Зокрема, це «Концепція державної мовної політики» (схвалено Указом Президента України 15 лютого 2010 р.). Документ розкриває сучасний стан, проблеми мовної ситуації в Україні та основні завдання, шляхи і способи розв'язання мовних проблем (Концепція..., 2010). Важливим є висновок про «утвердження і розвиток української мови – визначального чинника і головної ознаки ідентичності української нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення, дала офіційну назву державі та є базовим складником української державності й Українського народу – громадян України всіх національностей» (Березівська, 2022, с. 14-15; Концепція..., 2010).

Саме тому, особливої актуальності набуває розуміння необхідності посилення уваги до проблем виховання патріотизму як базової якості сучасної особистості. Розглянемо сутність дефініції «патріотизм». Так, Великий тлумачний словник сучасної української мови визначає патріотизм як: «любов до Батьківщини, відданість їй та своєму народові, готовність прийти на її захист» і, відповідно, «патріот – це той, хто любить свою батьківщину, відданий своєму народові, готовий заради них на жертви і подвиги» (Великий..., 2005, с. 1728). В Українському педагогічному словнику зазначається, що «патріотизм (від грец. – співвітчизник) – одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Патріотизм виявляється в практичній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів. Патріотизм – соціально-історичне явище. Виховання патріотизму – важлива складова виховної діяльності школи. У процесі вивчення різних навчальних предметів в учнів формуються патріотичні погляди

й переконання» (Гончаренко, 1997, с. 249). Як зазначає Лариса Березівська (Березівська, 2024, с. 16), «українські педагоги ввели до наукового обігу терміни «виховання на національних підвалинах» (С. Русова), «національне виховання»» (О. Дорошкевич, В. Дурдуківський, О. Левитський, О. Музиченко, І. Стешенко, Я. Чепіга та ін.), «національне або патріотичне виховання» (І. Невеселий та ін.) (Дорошкевич, 1918, с. 53; Невеселий, 1918–1919, с. 73; Левитський, 1918, с. 205 – 206; Русова, 1917, с. 5). Всеохопним є тлумачення поняття «національне виховання» О. Музиченка, – «...любов крізь школу до всієї рідної культури і народу» (Музиченко, 1918 – 1919 с, с. 204).

Прикметно, що завдання національного виховання, тобто «виховання дітей в повазі до нового ладу в Україні, до нашого відродження краю», було задекларовано у Циркулярі до директорів середніх шкіл всіх відомств та інспекторів вищих початкових, торгових та інших шкіл України (далі – циркуляр) (1918), розробленому під очільництвом генерального секретаря народної освіти І. Стешенка (Стешенко, 1918, с. 72)» (Березівська, 2024, с. 16–17). Нині сучасне поняття «національно-патріотичне виховання» – «...формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави» (Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, 2022)» (Березівська, 2024, с. 17). Тому «наведені ідеї українських педагогів суголосні із сучасним трактуванням поняття «національно-патріотичне виховання» (Березівська, 2024, с. 17–18).

Визначення поняття «патріотизму» В. Сухомлинським у праці «Щоб у серці жила Батьківщина» тлумачить його «як любов до Батьківщини, одне з найбільш глибоких і благородних почуттів людини. Це творча, неспокійна любов до рідної землі до всього, що створено старшими поколіннями і твориться сучасниками в ім'я прийдешніх поколінь, це не пасивне милування

оточуючим тільки тому, що воно рідне, а боротьба за велич і могутність Батьківщини, щоб завтра було кращим, ніж сьогодні» (Сухомлинський, 1965, с. 3). На думку автора, почуття любові до Батьківщини – це «одне із найскладніших і най багатогранніших моральних почуттів. У ньому органічно поєднується любов до рідної природи, села і міста, рідної матері і рідної мови. Почуття любові до рідного, близького, дорогого переплітається з свідомістю патріотичного обов'язку перед народом, з думкою про особисту відповідальність за його ідеали, боротьбу, прагнення» (Сухомлинський, 1965, с. 3–4). Як пише О. Міхно у книзі «Як виховати справжню людину» В. Сухомлинський використовує власний досвід осмислення війни з виховною метою: в етичних бесідах тема війни застосовується з метою формування в учнів моральних цінностей, історичної пам'яті, патріотизму – тих почуттів, які роблять людину громадянином. На початку книги педагог стверджує: «Виховати справжню людину, навчити її жити – це значить виховати в неї почуття громадянського обов'язку; навчити служити обов'язку» (Сухомлинський, 1976, с. 151). Це провідна думка книги. Розвиваючи її, В. Сухомлинський у формі етичних бесід дає виховні настанови і перша з них – формування моральних цінностей: «святинь нашої Батьківщини, нашої історії, нашого народу» (Сухомлинський, 1976, с. 159)» (Міхно, 2024, с. 90).

Сьогодні як ніколи актуальним є визначення М. Зубалія, який трактує патріотизм як «всеосяжне і глибоке почуття особистості, яке включає любов до своєї країни, народу, землі, національних традицій, рідного дому, природи, народних звичаїв, культури, матеріальних і духовних цінностей. Патріотизм нерозривно пов'язаний з відповідальністю за долю свого народу, країни, її національну незалежність, передбачає постійну готовність відстоювати їх від будь-якого ворога» (Військово-патріотичне..., 1998, с. 23). «Означені якості проявляються не абстрактно, не в словесно-умоглядній формі, а конкретно, дієво, найбільш виразно це проявляється в позитивному ставленні до військово-патріотичної роботи, підготовки себе до майбутньої служби в армії та захисту Батьківщини» (Військово-патріотичне..., 1998, с. 23). У дисертації «Підготовка

майбутнього вихователя до патріотичного виховання дошкільників як педагогічна проблема» Л. Савченко представлено розуміння «патріотичного виховання» як «узагальненого поняття, що охоплює різні сфери організованого та цілеспрямованого впливу на особистість з боку суспільно-освітніх інституцій з метою створення для неї умов, що сприятимуть розвитку такої інтегративної якості, як патріотизм» (Савченко, 2018, с. 8–9). Цінними для нас є виокремлені дослідницею напрями патріотичного виховання: духовно-моральне, історико-краєзнавче, громадянсько-патріотичне, соціально-патріотичне, військово-патріотичне, героїко-патріотичне, спортивно-патріотичне тощо; принципи патріотичного виховання: національна спрямованість, самоактивність і саморегуляція, полікультурність, соціальна відповідність, історична та соціальна пам'ять, міжпоколінна наступність, гуманізація виховного процесу, культуровідповідність (Савченко, 2018, с. 9; Загородня, 2024 с. 624.). Національно-патріотичне виховання дітей та молоді, згідно з Концепцією національно-патріотичного виховання в системі освіти України (далі – Концепція) – це «комплексна, системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, закладів освіти, сім'ї, громадських об'єднань та благодійних організацій, релігійних організацій та інших інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави» (Концепція..., 2022).

Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання у Концепції обрано формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації. Метою національно-патріотичного виховання є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань

українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей Українського народу, національної самобутності (Концепція..., 2022). Науковець О. Лісовець, закликає до здійснення системних заходів, які «спрямовані на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, який діятиме на основі національних та європейських цінностей: повага до національних символів (герба, прапора, гімну); участь у громадсько-політичному житті країни; повага до прав людини; толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей; рівність всіх перед законом; готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України» (Лісовець, 2022, с. 8). Авторка представляє ґрунтовне трактування національно-патріотичного виховання дітей та молоді як «комплексної системної і цілеспрямованої діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських об'єднань та благодійних організацій, сім'ї, закладів освіти, інших інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави» (Лісовець, 2022, с. 9). Метою національно-патріотичного виховання О. Лісовець визначає «становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави (Лісовець, 2022, с. 9).

Висновки. Таким чином, необхідно зазначити, що патріотизм є одне з найбільш глибоких почуттів, вагома, стійка характеристика особистості, що

виражається у її нормах поведінки, світосприйнятті, моральних цінностях та ідеалах і пов'язана з вихованням почуття обов'язку, відповідальності, толерантності, поваги до свого народу, історичної пам'яті, рідної мови, родини, національних звичаїв та традицій, готовності стати на захист інтересів Вітчизни (Загородня, 2022, с. 62). Переконані, що національно-патріотичне виховання майбутніх вчителів та підготовка їх до національно-патріотичного виховання учнів повинні здійснюватися у процесі усього періоду навчання у закладі вищої освіти. Зміст національно-патріотичного виховання майбутніх учителів необхідно розглядати у кількох аспектах: вирішення завдань та напрямів національно-патріотичного виховання; реалізація професійних функцій у процесі національно-патріотичного виховання; засвоєння видів діяльності, що сприяють національно-патріотичному вихованню учнів; посилення національно-патріотичного спрямування усіх видів діяльності здобувачів у закладах вищої освіти (освітній процес, виховна робота, педагогічна практика, поза аудиторна професійно спрямована діяльність, науково-дослідна та громадська діяльність). Зазначимо, що у Професійному стандарті однією із загальних компетентностей, яку слід сформувати у майбутніх фахівців освіти у процесі фахової підготовки, визначено культурну, що означає «здатність виявляти повагу та цінувати українську національну культуру, поважати багатоманітність і мультикультурність у суспільстві; здатність до вираження національної культурної ідентичності, творчого самовираження» (Про затвердження..., 2021).

Висновки. Отже, доцільним буде рекомендувати у зміст освітніх програм підготовки здобувачів першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти ввести освітню компоненту «Національно-патріотичне виховання майбутніх вихователів закладів освіти», метою якої є національно-патріотична вихованість, сформованість національних ціннісних орієнтацій та готовності майбутніх вихователів до реалізації завдань національно-патріотичного виховання дітей в умовах закладів освіти. Зважаючи на умови військового стану в Україні саме це є предметом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Kateryna Brovko, Valentyna Ternopilska, Nadiia Chernukha, Alla Zagorodnya, Ivan S. Bakhov. (2020). Research of motives for formation of corporate culture of students in the context of the paradigm of cognitive psychology. SPER - Journal of Advanced Pharmacy Education and Research, J Adv Pharm Edu Res 2020;10(2):195-202. Source of Support: Nil, Conflict of Interest: None declared. https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?sort=count-f&src=al&sid=8d47a0db70148e0274da7317aa69b152&sot=al&sdt=al&sl=41&s=AUTHLAS_TNAME%28Zagorodnya%29+AND+AUTHFIRST%28A%29&st1=Zagorodnya&st2=A&orcidId=&selectionPageSearch=anl&reselectAuthor=false&activeFlag=true&showDocument=false&resultsPerPage=20&offset=1&jtp=false¤tPage=1&previousSelectionCount=0&tooManySelections=false&previousResultCount=0&authSubject=LFSC&authSubject=HLSC&authSubject=PHSC&authSubject=SOSC&exactAuthorSearch=false&showFullList=false&authorPreferredName=&origin=searchauthorfreelookup&affiliationId=&txGid=53afdb5ac5810ab44d12ad9b45bd2b01
- Makarov, Z., Ovsiankina, L., Tokueva, N., Shevchenko, S., Zagorodnya, A., & Tadeush, O. (2023). The Management of Innovation Processes in Higher Education Institutions of Ukraine on the Way to the Formation and Development of the European Knowledge Market. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 15, 4, 132-158 <https://doi.org/10.18662/rrem/15.4/785>
<https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/6360>
- Александрова О. Ф., Александров В. М. (2023). Модифікація ціннісних орієнтирів виховних систем в умовах війни. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 89. 8–12.
- Березівська, Л. (2024). Концептуальні засади реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017): історико-джерелознавчий аспект. *Науково-педагогічні студії*, 6(6), 9-25. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-9-25>
<https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/33>
- Березівська, Л. (2024). Педагогічна біографіка доби Української революції (1917–1921) як підґрунтя і джерело національно-патріотичного виховання дітей і молоді: діалог поколінь. *Науково-педагогічні студії*, (8), 11-28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28>
<https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/129/121>
<https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/129>
- Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000. (2005). Бусел, В. Т. (Уклад. та голов. ред.). Перун. VIII, 1728.
- Військово-патріотичне виховання допризовників: Метод. рек. (1998). (Укл.) Зубалій, М. Д. ІЗМН, 60.
- Гончаренко С. У. (1997). Український педагогічний словник. Либідь, 373.
- Дорошкевич, О. (1918). Огляд життя середньої школи. Вільна українська школа, 5-6, 47–53.
- Загородня, А. (2024). Роль соціально-антропологічного чинника у процесі актуалізації питання національної самоідентифікації та самосвідомості народу в творчій спадщині мислителів української діаспори. *Наука і техніка сьогодні*. 5(33). 621-630. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)-621-630](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)-621-630)
https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741293/1/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0-%D1%96-%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0-5_33_-621-630%20%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D1%97%20%D0%90.%D0%90..pdf
- Загородня, А. (2022). Соціальна антропологія в контексті освіти та виховання особистості (друга половина XIX століття) як чинник сучасних освітніх змін. *Наука і техніка сьогодні*. 11 (11). С. 95-106. <https://lib.iitta.gov.ua/731946/>
- Концепція державної мовної політики 2010 : схвалено Указом Президента України від 15

- лют. 2010 р. No 161/2010. Верховна Рада України : законодавство України: офіц. вебпортал парламенту України. Київ, 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text> (дата звернення: 01.04.2025).
- Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. (2022). Наказ МОН України № 527 від 06.06.2022. <https://drive.google.com/file/d/1BdJsxljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view>
- Левитський, О. (1918). Про навчання рідної мови в українській початковій школі. Вільна українська школа, 8-9, 201–206.
- Лісовець О. В. (2022). Національно-патріотичне виховання з основами народознавства: навчальний посібник для здобувачів вищої освіти за спеціальність 012 Дошкільна освіта. НДУ ім. М. Гоголя. 111.
- Міхно, О. (2024). Тема війни в книзі Василя Сухомлинського «як виховати справжню людину»: діалог із теперішнім і майбутнім. *Науково-педагогічні студії*, 7(7), 85–99. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-85-99>
<https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/9/9>
- Музиченко, О. (1918–1919с). Реформа школи чи шкільна реформація? Вільна українська школа, 4, 201–207.
- Невеселий, І. (1918–1919). Для себе й через себе. Вільна українська школа, 2, 73–76.
- Про затвердження професійного стандарту «Вихователь закладу дошкільної освіти». (2021). Наказ Міністерства економіки України № 755-21 від 19 жовт. 2021. <https://mon.gov.ua>
- Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023–2025 роках. (2023). Постанова Кабінету міністрів України від 15 грудня 2023 р. № 1322. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalenniastratehii-utverdzhennia-ukrainskoi-na-a1322>
- Русова, С. (1917). Націоналізація школи. Вільна українська школа, 1, 3–7
- Савченко Л. Л. (2018). Підготовка майбутнього вихователя до патріотичного виховання дітей дошкільного віку в Україні (1985–2012 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Дрогобич. 23.
- Сухомлинський В. О. (1965). Щоб у серці жила Батьківщина. Знання. 80.
- Сухомлинський, В. О. (1976). Як виховати справжню людину. Вибрані твори (Т. 2, с. 147–416). Рад. школа.
- Шевченко С.М. (2023). Національна освіта й виховання учнів у творчості Юрія Федьковича. The 7th International scientific and practical conference «Scientific research in the modern world» May 4-6. Perfect Publishing, Toronto, Canada. 380-384. <https://sci-conf.com.ua/vii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-scientific-research-in-the-modern-world-4-6-05-2023-toronto-kanada-arhiv/> <https://lib.iitta.gov.ua/735221/>

REFERENCES

- Kateryna Brovko, Valentyna Ternopil'ska, Nadiia Chernukha, Alla Zagorodnya, Ivan S. Bakhov. (2020). Research of motives for formation of corporate culture of students in the context of the paradigm of cognitive psychology. SPER - Journal of Advanced Pharmacy Education and Research, J Adv Pharm Edu Res 2020;10(2):195-202. Source of Support: Nil, Conflict of Interest: None declared. https://www.scopus.com/results/authorNamesList.uri?sort=count-f&src=al&sid=8d47a0db70148e0274da7317aa69b152&sot=al&sdt=al&sl=41&s=AUTHLAS_TNAME%28Zagorodnya%29+AND+AUTHFIRST%28A%29&st1=Zagorodnya&st2=A&orcidId=&selectionPageSearch=anl&reselectAuthor=false&activeFlag=true&showDocument=false&resultsPerPage=20&offset=1&jtp=false¤tPage=1&previousSelectionCount=0&tooManySelections=false&previousResultCount=0&authSubject=LFSC&authSubject=HLSC&authSubject=PHSC&authSubject=SOSC&exactAuthorSearch=false&showFullList=false&a

[authorPreferredName=&origin=searchauthorfreelookup&affiliationId=&txGid=53afdb5ac5810ab44d12ad9b45bd2b01](https://doi.org/10.18662/rrem/15.4/785) [in English].

- Makarov, Z., Ovsiankina, L., Tokueva, N., Shevchenko, S., Zagorodnya, A., & Tadeush, O. (2023). The Management of Innovation Processes in Higher Education Institutions of Ukraine on the Way to the Formation and Development of the European Knowledge Market. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 15, 4, 132-158 <https://doi.org/10.18662/rrem/15.4/785> <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/6360> [in English].
- Aleksandrova O. F., Aleksandrov V. M. (2023). Modyfikatsiia tsinnisnykh oriientyryv vykhovnykh system v umovakh viiny [Modification of value orientations of educational systems in wartime]. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh – Pedagogy of the formation of a creative personality in higher and general education schools*, 89, 8–12. [in Ukrainian].
- Bereziv'ska, L. (2024). Konceptual'ni zasady` reformuvannya zmistu zagal'noyi seredn'oyi osvity` v Ukrayini (1991–2017): istory`ko-dzhereloznavchy`j aspekt [Conceptual principles of reforming the content of general secondary education in Ukraine (1991–2017): historical and source-based aspect]. *Naukovo-pedagogichni studiyi - Scientific and pedagogical studios*, 6(6), 9-25. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-9-25> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/33> [in Ukrainian].
- Bereziv'ska, L. (2024). Pedagogichna biografika doby` Ukrayins`koyi revolyuciyi (1917–1921) yak pidg`runtya i dzherelo nacional'no-patrioty`chnogo vy`xovannya ditej i molodi: dialog pokolin` [Pedagogical biography of the era of the Ukrainian Revolution (1917–1921) as a basis and source of national-patriotic education of children and youth: a dialogue of generations.]. *Naukovo-pedagogichni studiyi - Scientific and pedagogical studios*, (8), 11-28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/129/121> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/129> [in Ukrainian].
- Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy : 250000 [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language: 250,000]. (2005). VIII, 1728. [in Ukrainian].
- Viiskovo-patrioty`chne vykhovannia dopryzovnykiv: Metodychni rekomendatsii [Military-patriotic education of pre-conscripts: Methodological recommendations]. (1998). 60. [in Ukrainian].
- Honcharenko S. U. (1997). Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. 373. [in Ukrainian].
- Doroshkevych, O. (1918). An overview of secondary school life. *Vilna ukrainska shkola*, 5–6, 47–53 [in Ukrainian]
- Zagorodnya, A. (2024). Rol` social'no-antropologichnogo chy`nny`ka u procesi aktualizaciyi py`tannya nacional'noyi samoidenty`fikaciyi ta samosvidomosti narodu v tvorchij spadshhy`ni my`sly`teliv ukrayins`koyi diaspory` [The role of the socio-anthropological factor in the process of actualizing the issue of national self-identification and self-consciousness of the people in the creative heritage of thinkers of the Ukrainian diaspora.]. *Nauka i texnika s`ogodni - Science and technology today*. 5(33). 621-630. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)-621-630](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)-621-630) https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741293/1/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0-%D1%96-%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D1%96%D0%BA%D0%B0-5_33_-621-630%20%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%8C%D0%BE%D1%97%20%D0%90.%D0%90..pdf [in Ukrainian].
- Zagorodnya, A. (2022). Social`na antropologiya v konteksti osvity` ta vy`xovannya osoby`stosti (druga polovy`na XIX stolittya) yak chy`nny`k suchasny`x osvitnix zmin [Social anthropology in the context of education and personal development (second half of the 19th century) as a factor in modern educational changes]. *Nauka i texnika s`ogodni - Science and technology today*. 5(33). 11 (11). 95-106. <https://lib.iitta.gov.ua/731946/> [in Ukrainian].

- Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine]. Nakaz MON Ukrainy № 527 vid 06.06.2022 r. - Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 527 dated 06.06.2022. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1BdJsxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view> [in Ukrainian].
- Levytskyi, O. (1918). About the teaching of the native language in the Ukrainian primary school. *Vilna ukrainska shkola*, 8-9, 201–206 [in Ukrainian].
- Lisovets O. V. (2022). Natsionalno-patriotychno vykhovannia z osnovamy narodoznavstva: navchalnyi posibnyk dlia zdobuvachiv vyshchoi osvity za spetsialnist 012 Doshkilna osvita - National-patriotic education with the basics of ethnography: a textbook for higher education students in the specialty 012 Preschool education. 111. [in Ukrainian].
- Mikhno, O. (2024). Tema vijny` v kny`zi Vasy`lya Suxomly`ns`kogo «yak vy`xovaty` spravzhnyu lyudy`nu»: dialog iz teperishnim i majbutnim The theme of war in Vasyl Sukhomlynsky's book "How to Raise a Real Person": a dialogue with the present and the future.]. *Naukovo-pedagogichni studiyi - Scientific and pedagogical studios*, 7(7), 85-99. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-85-99> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/9/9> [in Ukrainian].
- Muzychenko, O. (1918–1919c). Is the School reform or school reformation? *Vilna ukrainska shkola*, 4, 201–207 [in Ukrainian]
- Neveselyi, I. (1918–1919). For yourself and through yourself. *Vilna ukrainska shkola*, 2, 73–76 [in Ukrainian]
- Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu «Vykhovatel zakladu doshkilnoi osvity» [On the approval of the professional standard "Preschool education teacher"]. Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy № 755-21 vid 19 zhovt. 2021 r. - Order of the Ministry of Economy of Ukraine No. 755-21 dated Oct. 19, 2021. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://mon.gov.ua> [in Ukrainian].
- Pro skhvalennia Stratehii utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti na period do 2030 roku ta zatverdzhennia operatsiinoho planu zakhodiv z yii realizatsii u 2023–2025 rokakh [On approval of the Strategy for Strengthening Ukrainian National and Civic Identity for the period until 2030 and approval of the operational plan of measures for its implementation in 2023–2025]. Postanova Kabinetu ministriv Ukrainy vid 15 hrudnia 2023 r. № 1322. - Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 15, 2023 No. 1322. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalenniiastratehii-utverdzhennia-ukrainskoi-na-a1322> [in Ukrainian].
- Rusova, S. (1917). School nationalization. *Vilna ukrainska shkola*, 1, 3–7 [in Ukrainian].
- Savchenko L. L. (2018). Pidhotovka maibutnoho vykhovatelja do patriotychnoho vykhovannia ditei doshkilnoho viku v Ukraini (1985–2012 rr.): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk : spets. 13.00.01 «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky» - Preparing the future teacher for patriotic education of preschool children in Ukraine (1985–2012): author's abstract of the dissertation for the degree of candidate of pedagogical sciences: speciality 13.00.01 "General pedagogy and history of pedagogy". 23. [in Ukrainian].
- Sukhomlynskyi V. O. (1965). Shchob u sertsii zhyla Batkivshchyna [So that the Motherland lives in the heart]. 80. [in Ukrainian].
- Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu* [How to raise a real person]. *Vybrani tvory* (T. 2, pp. 147–416). *Radianska shkola* [in Ukrainian].
- Shevchenko S.M. (2023). Nacional`na osvita j vy`xovannya uchniv u tvorchosti Yuriya Fed`kovy`cha [National education and education of students in the work of Yurii Fedkovich]. *The 7th International scientific and practical conference «Scientific research in the modern world» May 4-6 - VII Міжнародна науково-практична конференція «Наукові дослідження в сучасному світі» 4-6 травня. Perfect Publishing, Toronto, Canada, 380-384.* <https://sci-conf.com.ua/vii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-scientific-research-in-the-modern-world-4-6-05-2023-toronto-kanada-arhiv/>

<https://lib.iitta.gov.ua/735221/> [in Ukrainian].

Alla Zahorodnia,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,

Chief Researcher of the Department of History and Philosophy of Education,
Institute of Pedagogy, National Academy of Educational Sciences of Ukraine,

Kyiv, Ukraine

ORCID ID : 0000-0003-2418-1670

e-mail: z_allya@i.ua

NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION AS A PART OF THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS

Abstract. The article analyzes the phenomenon of national-patriotic education of future teachers in the process of professional training. In the face of today's acute challenges, the need to increase attention to the problems of national-patriotic education, in particular, the education of patriotism as a basic quality of the individual, is emphasized. The most relevant interpretations of the definitions of «patriotism» and “national-patriotic education” by domestic scientists are presented. The authors define patriotism as one of the deepest feelings, an integrative quality, a significant, stable characteristic of a person, which is expressed in his norms of behavior, worldview, moral values, and ideals, and is associated with the upbringing of a sense of duty, responsibility, tolerance, respect for one's people, historical memory, native language, family, national customs and traditions, and readiness to defend the interests of the Fatherland. It is emphasized that the national-patriotic education of future teachers and their training for the national-patriotic education of students should be carried out throughout the entire period of study at a higher education institution. It has been studied that the content of national-patriotic education of future education specialists should be considered in several aspects: solving the tasks and directions of national-patriotic education; implementing professional functions in the process of national-patriotic education; mastering activities that contribute to the national-patriotic education of students; strengthening the national-patriotic orientation of all activities of applicants in higher education institutions (educational process, educational work, pedagogical practice, extracurricular professionally oriented activities, scientific research and public activities). It is recommended to introduce into the content of educational programs for the training of applicants for the first (bachelor's) and second (master's) levels of higher education the educational component “National-patriotic education of future teachers of educational institutions”, the purpose of which is national-patriotic upbringing, the formation of national value orientations.

Keywords: future teachers, education, national-patriotic education of future teachers, national value orientations, professional training.

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-95-108>

УДК 378.012:[378.22:101]:929

Ганна Іванюк,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та психолого-педагогічних наук,
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0001-7758-5121
e-mail: h.ivaniuk@kubg.edu.ua

АКТУАЛІЗАЦІЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ БІОГРАФІСТИКИ У ПІДГОТОВЦІ ДОКТОРІВ ФІЛОСОФІЇ

Анотація. У статті висвітлено узагальнені результати теоретичного аналізу терміносистеми біографіки, педагогічної біографістики у сучасному міждисциплінарному науковому дискурсі. Охарактеризовано ціннісний, наукознавчий, людинотвірний потенціал педагогічної біографістики у річищі досліджень освітніх явищ, процесів у контексті історичних періодів і епох. Актуалізовано окреслену проблему в сув'язі з чинною нині законодавчою базою, яка регулює вимоги щодо вдосконалення освітньої та наукової складових у підготовці докторів філософії за освітньою програмою 011 Освітні, педагогічні науки. Задля актуалізації окресленої в статті проблеми, розв'язання завдань використано комплекс взаємопов'язаних методів дослідження, а саме: теоретичний/термінологічний/контент аналіз, пошуково-біографічний, системний. За результатами теоретичної та емпіричної розвідки розкрито й висвітлено сутнісні особливості стану готовності здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти до науково-дослідницької діяльності, схарактеризовано гальмівні чинники розвитку наукоємності у дисертаційних роботах на здобуття ступеня доктора філософії (PhD). Презентовано узагальнений досвід реалізації педагогічної біографістики у підготовці майбутніх докторів філософії за освітньою програмою 011 Освітні, педагогічні науки (надалі 01 Науки про освіту), напрацьований у Київському столичному університеті імені Бориса Грінченка. Схарактеризовано покрокове впровадження теорії та методології педагогічної біографістики/біографіки в освітній контент із дисциплін вибіркового блоку «Загальна педагогіка та історія педагогіки», а саме: «Вітчизняні та зарубіжні історико-педагогічні студії», «Методологія історико-педагогічних досліджень», «Науковий семінар з загальної педагогіки та історії педагогіки». Порушена в статті проблема має наукове і практичне значення і тому є перспективною для подальших наукових розвідок задля розширення поля нових знань про ціннісну даність історичних (педагогічних) персоналій на тлі історичного поступу часу.

Ключові слова: біографіка, педагогічна біографістика, методологія, підготовка докторів філософії, здобувачі третього освітньо-наукового рівня вищої освіти, освітня програма, науки про освіту.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кардинальні зміни системи підготовки докторів філософії відповідно до чинних законів України: Про вищу освіту (2014), Про наукову і науково-технічну діяльність (2015) зумовлюють організацію повноцінного освітнього процесу задля формування готовності здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти до проведення наукового дослідження. З-поміж розмаїття наукових проблем, що ґрунтуються на міждисциплінарних знаннях, усе частіше звертаємося до педагогічної біографістики. Як засвідчують результати теоретичних студій, попри потужний інформаційний та науковий потенціал біографістика ще не зайняла належне місце в царині суцільних досліджень з історії освіти та педагогічної думки. Через понад три десятиліття функціонування історико-педагогічної науки в незалежній Україні маємо безліч «білих плям» щодо актуалізації біографій видатних діячів науки, шкільництва, сфери просвітництва попередніх періодів. Забуття окремих із них можемо вважати даністю часу і вихолощенням інтересу в нащадків, а інші – викреслені з пам'яті зумисно з політико-ідеологічних мотивів і не відкриті для освітнього простору та широкого наукового загалу. Варто не забути і тих, хто творив і творить освіту та науку в складних умовах сьогодення, а саме: вчителів, науково-педагогічних працівників, учених допоки є свідки, які володіють реальною інформацією.

Оволодіння здобувачами третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти терміносистемою та методами педагогічної біографістики дасть змогу ретельно підходити до вивчення культурного, освітнього, політико-економічного контексту епохи через призму біографій особистостей. Як засвідчує аналіз понад 200 дисертацій на здобуття доктора філософії зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, лише 15% з них містять матеріал біографічного характеру, що збагачує загальний науковий контекст

проблематики дослідження. Зважаючи на необхідність підвищення якості наукових досліджень і їх ціннісного наповнення, на часі впровадження елементів педагогічної біографістики в зміст підготовки майбутніх докторів філософії.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Результати теоретичного аналізу дають підстави стверджувати про багатовекторність контексту біографіки у дослідженнях сучасних українських учених, що становлять інтерес для розроблення продуктивних ідей для розв'язання актуальних проблем освіти та педагогічної науки у міждисциплінарному вимірі. На теоретичному рівні вартісними є біографічні праці з філософії, що мають загальнокультурну і освітню цінність, зокрема: «Григорій Сковорода: філософія свободи» (Попович, 2007), «Філософія серця» П. Юркевича» (Кравченко, 2016). Науковий інтерес становлять праці сучасних українських учених, у яких увиразнено нові наукові ідеї щодо біографічних досліджень у сучасній міждисциплінарній гуманістиці «Biographical TURN» у дисциплінарному ракурсі: філософія vs історія» (Голубович, 2022, с. 52–56), міжкультурних досліджень (Dichek et al., 2021), біографіки педагогічних персоналій нашої доби (Павленко, 2022).

У науковому дискурсі становлення української біографіки відбувалось добу незалежної України під орудою В. С. Чишка. Це засвідчує фундаментальна праця «Біографічна традиція та наукова бібліографія в історії і сучасності України» (Чишко, 1996).

З-поміж численних наукових праць з біографіки чільне місце належить монографії В. Попика «Біографіка: феномен культури і науки, інформаційний ресурс суспільства» (Попик, 2021). Автор узагальнено подає наукові доробки з біографіки провідних учених Інституту біографічних досліджень національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та широкої когорти українських учених і дослідників зарубіжжя, що увиразнюють культурні та наукові здобутки України через призму біографічних досліджень. У репрезентованій праці подано розлогий аналіз зародження та поступу біографіки в історичному контексті від Київської Русі до нині.

Вагомі напрацювання в галузі педагогічного сегменту біографістики належать сучасним українським ученим. У працях Л. Березівської: «Педагоги незалежної України в енциклопедичному словнику: колективний портрет» (Березівська, 2024); «Педагогічна біографіка як складник національної пам'яті: нові виклики та завдання» (Березівська, 2023) подана біографіка провідників освіти в незалежній Україні; розкрито основи методології отримання нових біографічних знань в контексті переосмисленого прийняття історичних фактів і внеску персоналій у розбудову освіти в Україні (Електронна бібліотека НАПН України <https://lib.iitta.gov.ua/>). Нині педагогічна біографіка/біографістика розвивається у руслі узагальнених нових знань про уточнення та характеристику поняттєво-термінологічного апарату (Коляда, 2023).

Науковий інтерес до різновекторних проблем біографіки спонукав до розширення наукового поля історичної біографіки новими поняттями та категоріями, зокрема «біографістика», «педагогічна біографістика», «літературна біографістика». У інформаційному просторі України, на тлі поступу наукової біографіки започатковано різних років наукові видання, а саме: «Українська біографістика» – збірник наукових праць Інституту бібліографічних досліджень НБУВ, що входить до численних бібліотечних каталогів і світових наукометричних баз (<http://ub.nbuv.gov.ua/>).

Ми погоджуємося з думкою І. Розман про те, що в річищі потужної уваги українських і зарубіжних учених до різних аспектів біографіки/біографістики зростає науковий і практичний інтерес до реалізації наукових надбань у змістовому та технологічному забезпеченні впровадження провідних концептів в освітніх процес ЗВО задля покращення підготовки вчителів (Розман, 2020).

Результати теоретичних студій з окресленої в статті проблеми, підтверджують зростання наукового інтересу дослідників до різноманітних проблем з біографіки та біографістики (насамперед педагогічної) у міждисциплінарному вимірі. Нам імponує думка В. Чишка про біографістику, як: «науку про людину», що інтегрує різні галузі знань у процесі «дослідження людської долі, особистості, індивідуальності у вирі буття» (Чишко, 1996, с. 10).

Суццa нині педагогічна наука потребує переосмислення досвіду набутого персоналіями попередніх періодів та нового прочитання їх здобутків і помилок на історичному, соціальному та культурному тлі.

Мета та завдання статті: актуалізувати та висвітлити сутнісні особливості й інструментарій реалізації педагогічної бібліографістики у підготовці докторів філософії (PhD). Розкрити окреслену науково-практичну проблему на теоретичному та технологічному рівнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо проблему реалізації наукового та практичного контенту педагогічної біографістики у річищі підготовки докторів філософії (PhD) зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, що ґрунтується на теоріях і концепціях нового бачення цінніснотвірної освіти людини, синергетики, історико-культурного розвитку, багатовекторності й антропології. Зупинимось на висвітленні актуальних питань упровадження елементів педагогічної біографістики в підготовку здобувачів третього рівня вищої освіти. Нині, в умовах інституалізації педагогічної науки, виконання наукових досліджень перенесено в університети, що зумовило їх трансформацію в освітньо-наукові осередки. Суспільну затребуваність підвищення якості підготовки – освітньої та наукової розглядаємо у сув'язі з пошуком ефективних людиноствірних теорій. Попри те, що дисертації здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти належать до категорії кваліфікаційних робіт і спрощено процедуру їх захисту, з опорою на досвід зарубіжних країн, зміст освітніх програм потребує вдосконалення. Як засвідчує практика, лише поодинокі дисертації здобувачів третього рівня вищої освіти містять належним чином обґрунтовані теорії освіти людини і тенденції розвитку освітніх систем, зміни мети, завдань та змісту освіти в сув'язі з провідними парадигмами. Здебільшого поза увагою дослідників (на початку їхньої діяльності) залишаються люди як носії цінностей і творці історичних епох. Звернення до педагогічної біографістики відкриває шлях до людинознавства, визнання зв'язків між внеском особистості у поступ освіти з її долею, ціннісними домінантами, що нерідко визначали її

подвижництво в царині освіти (культури). Педагогічна біографістика містить потужний інформаційний, науковий, методологічний ресурс зв'язків з філософією, соціологією, культурологією, історією, педагогікою, що уможлиблює комплексний підхід до міждисциплінарного дослідження.

У сучасному науковому дискурсі дослідницький інтерес становлять праці з методології педагогічної біографістики (Н. Гупан (метод психоісторії в біографічних дослідженнях (Гупан, 2020), Н.Дічек (біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної педагогіки (Дічек, 2021) біографічного підходу (Павленко, 2020, с. 30–39), що розкривають методологію біографічних досліджень педагогічних персоналій цілісно і системно, крізь призму культури різних історичних відрізків часу, задля з'ясування сутності внутрішніх законів і закономірностей і виокремлення змін під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників (щодо зростання чи занепаду/стагнації явищ і процесів). Висвітлені в низці праць методологічні підходи є визначальними щодо періодизації розвитку педагогічної біографістики в широкому сенсі та обґрунтування періодизації у ціннісному становленні персоналій, трансформації ідей і поглядів, особистого внеску у розвиток освіти (на теоретичному та практичному рівнях).

У річищі сучасних наукових стратегій доцільним є комплексне розв'язання дослідницьких завдань на засадах комплексного, довідкового, енциклопедичного, хронологічного, соціологічного культурологічного, прогностичного методологічних підходів у біографічних дослідженнях. Істотним є те, що методологічні підходи взаємопов'язані між собою, а іноді певним чином перекривають або доповнюють один одного. Відбір методологічних підходів до дослідження наукових проблем з педагогічної біографістики впливає на виокремлення, адекватних до мети і завдань методів наукового пошуку і результатів. Це певним чином сприяє реалізації прогностичної та перетворювальної функцій науки. Нові знання, ефективні освітні практики (результати наукового пошуку) актуалізуються в нових ідеях і

теоріях, що ймовірно можуть впливати на майбутні суспільнозначущі освітні зміни.

Результати вивчення актуального стану окресленої в статті проблеми, засвідчують, що теми дисертацій докторів філософії (PhD) з педагогічної біографістики посідають досить скромне місце в розмаїтті тих, що увиразнюють так звані освітні «тренди», які часто мають короткочасну суспільну затребуваність і не впливають на розв'язання завдань, актуальних у довгостроковій перспективі. Варто зауважити, що тематика досліджень історичних, педагогічних постатей була достатньо різноманітна в 90-ті роки ХХ – в перше десятиліття 2000-х. Однак часті зміни суспільних векторів, зміни пріоритетів в освіті та науці на користь технологічних стратегій розвитку сприяли вихолощенню людинознавчої, біографічної складника в дослідженнях.

В умовах розбудови системи підготовки здобувачів вищої освіти в Україні на ціннісних, функціональних культурологічних, компетентнісних, особистісно орієнтованих засадах потребують перегляду і корекції освітні програми підготовки докторів філософії. У Київському столичному університеті імені Б. Грінченка напрацьовано певний досвід щодо реалізації методології та інструментарію педагогічної біографістики в освітньому процесі. Насамперед презентуємо компоненти педагогічної біографістики в навчальних програмах з дисциплін вибіркового блоку «Загальна педагогіка та історія педагогіки» для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, а саме: «Вітчизняні та зарубіжні історико-педагогічні студії», «Методологія історико-педагогічних досліджень», «Науковий семінар із загальної педагогіки та історії педагогіки».

Робоча навчальна програма з курсу «Методологія історико-педагогічних досліджень» спрямована на формування в здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти системи функціональних знань про методологію дослідження історії освіти в контексті загальнокультурного процесу; об'єктивності та морально-етичної і дослідницької компетентностей; готовності до об'єктивного аналізу та узагальнення освітніх практик в історико-

культурному контексті через призму культуротвочої діяльності людини у річищі педагогічної біографістики. У першому змістовому модулі здобувачі оволодівають методами історико-педагогічних досліджень в контексті досліджень проблематики з педагогічної біографістики, а саме: бібліометричний, джерелознавчий, хронологічний, культурологічний, персонально-біографічний, феноменологічний; другу групу методів становлять ті, що власне є інструментарієм дослідження процесів і явищ та освітніх змін в історичних відрізках часу (історико-генетичний, ретроспективний, синхронний, статистичний, текстологічний, герменевтичний, культурно-історичної типології, парадигмальний, історико-прогностичний, інтерпретаційно-аналітичний, архівний; біографічне інтерв'ю, проблемне інтерв'ю. Задля аналізу та систематизації й узагальнення педагогічних, просвітницьких ідей учених і педагогів-практиків попередніх періодів функціональними є методи: аналізу, систематизації, порівняння, оцінювання.

Мета вивчення курсу «Вітчизняні та зарубіжні історико-педагогічні студії» полягає в формуванні готовності (здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти) систематизувати, узагальнювати знання з історії освіти, зокрема внесок особистостей у розвиток цінних для часу педагогічних ідей і практик та їх рецепції у сучасному науковому і освітньому просторі. У першому змістовому модулі здобувачі вивчають аспект педагогічної біографістики у сув'язі з проблемою «джерела історико-педагогічних знань»; у другому змістовому модулі у процесі виконання завдань самостійної роботи, здобувачі розробляють проспект і оформлення біографіки педагогічних персоналій (за особистим вибором), суголосних із тематикою кваліфікаційних робіт. Під час виконання завдань із третього модуля, здобувачі отримують не лише нові знання, а й розвивають особисту готовність до історико-педагогічного та порівняльного аналізу в контексті пошуку значущих для часу цінностей та ідей, які вплинули на формування світогляду та педагогічної позиції західноєвропейських і українських просвітителів і педагогів у різні часові періоди. Реалізація діяльнісного підходу, спрямованого на особистісно-

професійний розвиток майбутніх докторів філософії, здійснюється у всіх видах освітньої роботи, зокрема під час виконання самостійних дослідницьких завдань, а саме: розробленні дослідницького дайджесту з теми «Історико-педагогічні витоки ціннісно-світоглядної освіти людини у життєписі персоналії». Ми свідомі того, що дослідження внеску просвітителів і педагогів різних історичних періодів у поступ освіти в загальному та вузькому (регіональному, територіальному) контекстах містять не лише науковий ресурс, а й практичний, людинотвірний.

Формат наукового семінару (Науковий семінар із загальної педагогіки та історії педагогіки) сприяє формуванню дослідницької компетентності майбутніх докторів філософії. У першому змістовому модулі запропоновано тему «Сучасні дослідницькі методологічні стратегії», що розкриває сутність і особливості дослідницьких стратегій, методології історико-педагогічних досліджень, тенденції розвитку історії освіти в реаліях України та світових наукових спільнотах. Під час методологічного практикуму «Як визначити методологічні підходи до реалізації наукового задуму дисертації?» пропонуємо здобувачам освіти обґрунтувати вибір методологічних підходів щодо біографічного дослідження з теми кваліфікаційної роботи, або в контексті іншої історико-педагогічної тематики у хронологічних межах дослідження. У межах цієї теми здобувачі розробляють тезаурус основних понять та здійснюють аналіз базових понять біографічного дослідження. У процесі виконання індивідуальної роботи здобувачі розробляють концептуальну модель власного дослідження. Відповідно до другого змістового модуля, здобувачі обґрунтовують взаємозв'язки і взаємозумовленість концептуальних ідей і теорій про освіту людини та алгоритм їх представлення в розробленій концепції дослідження. Передбачено також виконання завдання (на вибір здобувача/здобувачки) щодо обґрунтування доцільності підбору методів біографічного дослідження та компаративного аналізу досліджуваного педагогічного явища, культури наукового дослідження в контексті академічної доброчесності. Пропонуємо значний практично спрямований пласт завдань, а

саме: розроблення сценарію біографічного/проблемного інтерв'ю, пошук, аналіз і узагальнення особових джерел (з фондів архівів, зокрема особистих архівів педагогічних персоналій, матеріалів з періодичних видань).

Цифровізація наукового простору сприяє розширенню можливостей для доступу дослідників до онлайн-ових архівів та бібліотек, які містять вагомий надбання історичної та педагогічної наук. Новацією нашого часу є функціонування різноманітних моделей відкритої освіти, що сприяє отриманню та поширенню нової інформації. За цих обставин першорядною є інформаційно-комунікативна функція науки. Однак варто зауважити про істотні застереження, що пов'язані часто з публікуванням недостовірних, або заангажованих (ідеологічно, політично, традиційно-історичних) джерел. Тому важливою є не лише відкритість науки, а насамперед готовність дослідника (на етапі становлення дослідницьких компетентностей) до добросовісного підбору джерел і їх інтерпретації. порушена в статті проблематика потребує подальшого аналізу сучасних теоретичних і методологічних надбань українських і зарубіжних учених і розроблення дієвих освітніх практик щодо використання цифрових ресурсів та інструментів у дослідженнях з педагогічної біографістики, що становить перспективу подальших наукових розвідок.

Висновки. Педагогічна біографістика є безперечно новим міждисциплінарним науковим напрямком, що містить потужний освітній і практичний ресурс. Задля підвищення якості підготовки здобувачів третього освітньо-наукового рівня вищої освіти до наукової, дослідницької діяльності є сенс у розширенні освітнього контенту з дисциплін вибіркового блоку «Загальна педагогіка та історія педагогіки» за освітньою програмою 011 Освітні, педагогічні науки (01 Науки про освіту) компонентом біографіки, педагогічної біографістики. Висвітлені в статті освітні практики, сприяють формуванню дослідницької компетентності майбутніх докторів філософії, що зумовлює підвищення наукових і практичних результатів дисертаційних робіт докторів філософії.

Перспективи подальших досліджень. Висвітлена в статті проблема є багатоаспектною і тому окремі її питання потребують додаткових міждисциплінарних досліджень, зокрема йдеться про уточнення і розведення понять методу і методик біографічного дослідження; використання ІКТ ресурсів та інструментів у дослідженнях з педагогічної біографістики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Березівська, Л. (2023). Педагогічна біографіка як складник національної пам'яті: нові виклики та завдання. У Л. Д. Березівська, О. П. Міхно, Н. Б. Антоненко, С. В. Тарнавська, & Х. В. Серета (Ред.), *Педагогічна біографіка в освітньо-науковому просторі в умовах воєнної доби: нові виклики і завдання*: зб. матеріалів VIII Всеукр. наук.-практ. конф. з історії освіти з міжнар. участю. НАПН України, Від-ня філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. ТВОРИ, 11–15. https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/Seminar_abstract_collection_16.052023.pdf.
- Березівська, Л. (2024). Педагогічна біографіка доби Української революції (1917–1921) як підґрунтя і джерело національно-патріотичного виховання дітей і молоді: діалог поколінь. *Науково-педагогічні студії*, 8, 11–28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28>.
- Березівська, Л. (2024, 5 червня). Педагоги Незалежної України в енциклопедичному словнику: колективний портрет. У *Сучасна біографіка та біобібліографія: нові форми і методи дослідницької та інформаційної роботи, інтеграції та поширення біографічних знань*: матеріали XX Біографічних читань. https://www.youtube.com/watch?v=F-923GHYMSw&list=PLVqzIULRBr4awG3r_X5KASckgvjOH6m.
- Голубович І. В. (2022). «Biographical TURN» у дисциплінарному ракурсі: філософія vs історія» У *Biography. Біографіка. Біографістика*, 1, 52–56. https://irbis-nbuv.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004350.pdf.
- Гупан Н. М. (2020, 21 жовтня). Роль і місце історіографічного складника в історико-педагогічних дослідженнях. У Л. Д. Березівська, О. В. Сухомлинська, С. В. Тарнавська (Ред.), *Дослідницькі підходи до історико-педагогічних розвідок: від традицій до новацій*: зб. матеріалів V Всеукр. наук.-методол. семінару з історії освіти. НАПН України, Від-ня заг. педагогіки та філософії освіти, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та ін. (с. 11). ДНПБ,
- Дічек, Н. (2021). Біографічний метод як інструмент дослідження вітчизняної педагогіки. *Шлях освіти*, 4, 15–19.
- Коляда, Н. (2023). Педагогічна біографіка як предмет наукових досліджень: поняттєво-термінологічні аспекти. *Інноватика у вихованні*, 17, 38–47 <https://doi.org/10.35619/iu.v1i17.532>.
- Кравченко, П. (2016). «Філософія серця» Памфіла Юркевича – виразник українського національного світогляду та специфіки української ментальності. *Педагогічна україністика*, 1, 145–153.
- Павленко, А. (2020). Роль і місце біографічного методу у методології педагогіки. *Науковий журнал Хортицької національної академії*, 1(2), 30–39.
- Павленко, Т. (2022). Сторінка «О. Я. Савченко (1942–2020)» як складник електронного ресурсу «Видатні педагоги України та світу». *Науково-педагогічні студії*, 6, 193–203. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-193-203>.

- Попик, В. (2021). *Біографіка: феномен культури і науки, інформаційний ресурс суспільства*: монографія. НАН України, Нац., б-ка України ім. В.І. Вернадського.
- Попович, М. (2007). *Григорій Сковорода: філософія свободи*. Майстерня Білецьких.
- Розман, І. (2020). Педагогічна біографістика: навчальний посібник. РІК-У.
- Чишко, В. С. (1996). Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. БМТ. http://biography.nbuu.gov.ua/data/vidannya/storonni/chishko_mono.pdf.
- Berezivska, L. D., Mikhno, O. P., & Pinchuk, O. P. (2023). Online projects as a form of spreading pedagogical biographical knowledge in the context of open science. *ITLT*, 97 (5), 227–243, doi: [10.33407/itlt.v97i5.5240](https://doi.org/10.33407/itlt.v97i5.5240).
- Dichek, N. P., Antonets, N. B., Shevchenko, S. M., Kopotun, I. M., & Pohribna, D. V. (2021). Implementation of the CrossCultural Approach in the Modern School. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 4 (20), 210–244. <https://doi.org/10.26803/ijlter.20.4.12>.

REFERENCES

- Berezivska, L. (2023). Pedagogical biography as a component of national memory: new challenges and tasks. In L. D. Berezivska, O. P. Mikhno, N. B. Antonets, S. V. Tarnavska, & Kh. V. Sereda (eds.), *Pedagogical biography in the educational and scientific space in wartime conditions: new challenges and tasks* : collection of materials of the VIII All-Ukrainian scientific-practical conference on the history of education with international students. NAES of Ukraine, Department of Philosophy of Education, General and Preschool Pedagogy, V. O. Sukhomlynsky State University of Primary and Secondary Education of Ukraine. TVORY, 11–15. https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2023/06/Seminar_abstract_collection_16.052023.pdf [in Ukrainian].
- Berezivska, L. (2024). Pedagogical biography of the era of the Ukrainian revolution (1917–1921) as a basis and source of national-patriotic education of children and youth: a dialogue of generations. *Research and Educational Studies*, 8, 11–28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28> [in Ukrainian].
- Berezivska, L. (2024, June 5). Pedagogues of Independent Ukraine in the Encyclopedic Dictionary: A Collective Portrait. In *Modern Biography and Biobibliography: New Forms and Methods of Research and Information Work, Integration and Dissemination of Biographical Knowledge: Materials of the XX Biographical Readings*, Kyiv: https://www.youtube.com/watch?v=F-923GHYMSw&list=PLVqzIULRBr4awG3r_X5KASckgvgjOH6m [in Ukrainian].
- Holubovych I. V. (2022). “Biographical TURN” in a disciplinary perspective: philosophy vs history” In *Biography. Biography. Biographical studies*, 1, 52–56. https://irbis-nbuu.gov.ua/E_LIB/PDF/er-0004350.pdf [in Ukrainian].
- Hupan, N. M. (2020, October 21). The role and place of the historiographic component in historical and pedagogical research. In L. D. Berezivska (head of editorial board), O. V. Sukhomlynska, S. V. Tarnavska (eds.), *Research approaches to historical and pedagogical research: from traditions to innovations*: collection of materials of the V All-Ukrainian scientific and methodological seminar on the history of education. NAPS of Ukraine, Department of Pedagogy and Philosophy of Education, V. O. Sukhomlynskyi National University of Education and Science of Ukraine (p. 11). National University of Education and Science [in Ukrainian].
- Dichek, N. (2021). Biographical method as a research tool for domestic pedagogy. *The Path of Education*, 4, 15–19 [in Ukrainian].
- Koliada, N. (2023). Pedagogical biography as a subject of scientific research: conceptual and terminological aspects. *Innovation in upbringing*, 17, 38–47 <https://doi.org/10.35619/iu.v1i17.532> [in Ukrainian].

- Kravchenko, P. (2016). “Philosophy of the Heart” by Pamfil Yurkevich – an expression of the Ukrainian national worldview and the specifics of the Ukrainian mentality. *Pedagogical Ukrainian Studies*, 1, 145–153 [in Ukrainian].
- Pavlenko, A. (2020). The role and place of the biographical method in the methodology of pedagogy. Anatoliy Ivanovich Pavlenko. *Scientific Journal of the Khortytsya National Academy*, 1(2), 30–39 [in Ukrainian].
- Pavlenko, T. (2022). Page “O. Ya. Savchenko (1942–2020)” as a component of the electronic resource “Outstanding teachers of Ukraine and the world”. *Research and Educational Studies*, 6, 193–203 <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-193-203> [in Ukrainian].
- Popyk, V. (2021). *Biography: a phenomenon of culture and science, an information resource of society*: monograph: NAS of Ukraine, National, V.I. Vernadsky University of Ukraine [in Ukrainian].
- Popovych, M. (2007). *Hryhoriy Skovoroda: Philosophy of Freedom*. Biletsky Workshop [in Ukrainian].
- Rozman, I. (2020). Pedagogical biography: a textbook. RIK-U [in Ukrainian].
- Chyshko, V. S. (1996). Biographical tradition and scientific biography in the history and present of Ukraine. BMT. http://biography.nbu.gov.ua/data/vidannya/storonni/chishko_mono.pdf [in Ukrainian].
- Berezivska, L. D., Mikhno, O. P., & Pinchuk, O. P. (2023). Online projects as a form of spreading pedagogical biographical knowledge in the context of open science. *ITLT*, 97 (5), 227–243, doi: [10.33407/itlt.v97i5.5240](https://doi.org/10.33407/itlt.v97i5.5240)
- Dichek, N. P., Antonets, N. B., Shevchenko, S. M., Igor, M., Kopotun, & Daria V. (2021). Pohribna. Implementation of the CrossCultural Approach in the Modern School. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 4 (20), 210–244. <https://doi.org/10.26803/ijlter.20.4.12>

Hanna Ivaniuk,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Educology and
Psychological and Pedagogical Sciences,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-7758-5121

e-mail: h.ivaniuk@kubg.edu.ua

ACTUALIZATION OF PEDAGOGICAL BIOGRAPHY IN THE TRAINING OF PhD CANDIDATES

Abstract. The article highlights generalized results of the theoretical analysis of the terminology system of biography and pedagogical biography within contemporary interdisciplinary academic discourse. It characterizes the value, scientific, and human-creating potential of pedagogical biography in the context of research into educational phenomena and processes throughout historical periods and epochs. The outlined problem is emphasized in relation to the current legislative framework that regulates the requirements for improving the educational and scientific components in the training of PhD candidates according to the educational program 011 Educational, Pedagogical Sciences. To address the problem highlighted

in the article and solve the tasks, a set of interrelated research methods was used, namely: theoretical/terminological content analysis, search-biographical, and systematic approaches. The results of theoretical and empirical investigations reveal and illuminate the essential characteristics of the readiness of third-level educational and scientific candidates for research activities, and identify the inhibitory factors of scientific capacity in dissertation works for the attainment of a PhD degree. The summarized experience of implementing pedagogical biography in the training of future PhD candidates under the educational program 011 Educational, Pedagogical Sciences (subsequently 01 Education Sciences) developed at the Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University is presented. The step-by-step implementation of the theory and methodology of pedagogical biography into the educational content of selected block disciplines “General Pedagogy and History of Pedagogy”, specifically: “Domestic and Foreign Historical-Pedagogical Studies”, “Methodology of Historical-Pedagogical Studies”, “Scientific Seminar on General Pedagogy and History of Pedagogy” is characterized. The problem raised in the article holds scientific and practical significance and is therefore promising for further scientific investigations aimed at expanding the field of new knowledge about the value actuality of historical (pedagogical) figures against the backdrop of historical progress in time.

Keywords: biography, educational biography, methodology, PhD training, candidates for the third educational and scientific level of higher education, educational program, education sciences.

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-109-120>

УДК 069:159.9+069Ю51:069.12

Олексій Караманов,

доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи,
завідувач Лабораторії музейної педагогіки,
Львівського національного університету імені Івана Франка,
м. Львів, Україна
ORCID ID: 0000-0002-0067-0747
e-mail: ank@online.ua

МУЗЕЙНА ПСИХОЛОГІЯ В ЕКСПОЗИЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ: ВІД ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ВІДВІДУВАЧІВ ДО ЕФЕКТИВНОЇ ТЕРАПІЇ

Анотація. У статті аналізується сучасне розуміння та інтерпретація музейної психології – міждисциплінарної галузі знань, що розкриває психологічні засади музейної комунікації та специфіку сприйняття аудиторією музейного простору. Музейна психологія досліджує особливості діяльності й поведінки відвідувачів, їх маршрутів у межах музейної експозиції, проводить диференціацію відвідувачів за різноманітними ознаками, активно зосереджує увагу на вивченні їх психічних процесів, станів та властивостей в музейному просторі. Розкрито значення трьох компонентів музейної комунікації в контексті музейної психології – функціональний, особистісний та ідентифікаційний, котрі дотичні до формування психологічної атмосфери музею, емоційної залученості відвідувачів в тематику експозицій, визначення їх приналежності до певної соціальної спільноти.

Виокремлено найважливіші аспекти освітнього середовища музею, що сприяє формуванню психологічно комфортної атмосфери в музеї, вирізняється своєю урочистістю, святковістю та витонченістю, формує естетичні потреби особистості. Психологічна атмосфера музею виявляється у чіткій та послідовній організації музейного простору шляхом втілення у музейну практику різних моделей комунікації, побудованих на основі сучасних концепцій наукової освіти, смарт-музею, ед'ютейнменту, відкритого музею, партисипативного музею.

Акцентовано на особливій ролі музейної психології у процесі інтерпретації музейних експонатів на різних типах занять та розгортанні музейних активностей з метою актуалізації матеріальної і нематеріальної культурної спадщини, формування відповідних вражень та створення унікальних музейних подій. Узагальнено перспективи втілення музейної психології у процесі застосування різних психологічних методик в експозиційному просторі, взаємодії різних наукових дисциплін та актуалізації культурно-освітньої діяльності музеїв.

Ключові слова: музей, музейна психологія, музейна комунікація,

музейна педагогіка, музейний простір, музейне середовище, експозиційна діяльність музеїв, партисипація.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні стратегії розвитку педагогічного та історико-педагогічного знання нездійсненні без усебічного міждисциплінарного бачення дослідницької проблематики, яка часто вимагає візуалізації, «озвучення», «насичення емоціями», проговорення у відповідних аспектах, бачення нових контекстів тощо. Важливим майданчиком для цього є освітній просторі та освітнє середовище музею, яке уможливорює створення ефектів занурення, заглиблення, співпричетності відвідувача до відповідної експозиційної тематики. Очевидно, що розуміння різних аспектів комунікації у просторі музею неможливе без знання, усвідомлення та урахування психологічних засад цієї діяльності, зумовлених динамічними змінами у глобальних процесах розвитку, навчання, виховання та рекреації для аудиторії різного віку.

Однією зі сфер музейної комунікації є музейна психологія – сучасний міждисциплінарний науково-практичний напрям, який комплексно досліджує особливості сприйняття музею його відвідувачами, вивчає функціонування механізмів соціальної пам'яті, розуміння «мови музею» та особливості комунікації в музейному просторі (Караманов, 2021, с. 111).

Аналіз основних досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти психологічних аспектів музейної комунікації, музейної психології та музейної соціології були окреслені у працях вітчизняних та закордонних дослідників С. Бітгуда, Л. Гайди, Ю. Євдокімової, Н. Капустіної, Є. Ковальчук, Р. Маньковської, Т. Мишевої, Г. Рудик, Т. Харитонової, О. Харченко та ін., які вивчали психологічні особливості музейного середовища та дизайну в музеях у контексті музейно-педагогічної діяльності та передачі соціальної інформації, традиційно-побутових музейних практик, проєктування музеїв в закладах освіти, розвиток психології у музеях художнього профілю; фактори, що впливають на увагу і реакцію відвідувачів на музейних виставках,

проблематику відвідувачів у процесі вивчення музейної аудиторії та культурно-освітньої роботи, принципи ефективності музейної комунікації тощо. З огляду на відсутність синтетичних досліджень необхідним є узагальнення накопиченого досвіду в окремій публікації.

Мета та завдання статті. Головна мета нашого дослідження – проаналізувати ключові аспекти музейної психології, розглянути їх застосування під час організації комунікації з відвідувачами музею, а також окреслити перспективи її розвитку у контексті взаємодії з музейною педагогікою та музейною соціологією.

Виклад основного матеріалу дослідження. З-поміж найперших завдань, поставлених перед музейною психологією, було вивчення діяльності й поведінки відвідувачів, їхніх маршрутів у межах музейної експозиції, загальних реакцій на зміст самої експозиції, оціночних суджень та рефлексій. Такі завдання здебільшого зумовила необхідність вималювати «портрет середньостатистичного відвідувача», його різну мотивацію до музейного візиту та різноманітних очікувань від цього.

Іще одним важливим завданням музейної психології можна визначити диференціацію відвідувачів за різноманітними ознаками (вік, стать, соціальний статус, актуальна професія, сімейний стан тощо), що слугує підвищенню ефективності та результативності проведення музейних уроків, семінарів, екскурсій, майстер-класів та інших активностей.

Крім цього, музейна психологія активно зосереджувала увагу на вивченні психічних процесів, станів та властивостей відвідувачів в музейному просторі, зокрема, особливостей рис характеру й типу темпераменту, загальної спрямованості особистості, можливостей концентрації та переключення уваги, формування пізнавальної активності, мислення та уяви, розвиток інтелектуальних здібностей, включення резервів пам'яті тощо.

За своєю спрямованістю музейна психологія охоплює три компоненти музейної комунікації:

- *функціональний*, який пов'язаний з оцінкою психологічної

атмосфери музею, що виявляється у різних аспектах організації простору;

- *особистісний*, що дотичний до оцінки емоційної залученості відвідувачів в тематику експозицій – модель оцінки емоцій PAD (задоволення, збудження, домінування);

- *ідентифікаційний*, що відображає приналежність до соціальної спільноти відвідувачів, адже музей бере участь у спілкуванні з відвідувачами не тільки за допомогою експонатів і простору, а є джерелом комунікаційних повідомлень, які формують певні очікування та інтерсуб'єктивний простір.

Окремо можна виділити вивчення різноманітних емоційних станів, зумовлених рівнем активності людини, актуальними стресовими ситуаціями, синдромом хронічної втоми, тривожності, загостреними проявами деструктивної поведінки.

Вагомі акценти музейної психології концентруються довкола базових психічних процесів особистості – відчуття і сприймання, що дає нагоду звернути увагу на особливості формування відповідного музейного простору та музейного середовища, яке може бути комфортним, зручним, мотиваційним, заохочувальним та інклюзивним. Це ж стосується й принципів уваги відвідувачів, яким притаманна вибірковість, наявність стимулів для концентрації на певних експонатах, фізична або інтелектуальна втома від перенасичення враженнями (Bitgood, 2022).

Відомо, що музейний простір посилює процес сприйняття експонатів у контексті діалогу різних культур, подолання стереотипів мислення й упереджених суджень. Таке сприйняття базується на реконструкції частини минулого через призму історії окремих предметів, відтворенні лінії подій, інтерпретації фактів, аналізі етапів життя і творчості конкретної особистості. Усвідомлення цього процесу сприяє додатковому залученню відвідувачів до споглядання та аналізу музейних колекцій, виявленню тих зрозумілих аспектів, що дозволяють вільно отримувати необхідну інформацію (Караманов, 2013, с. 292).

Розкриваючи структуру освітнього середовища музею, можна звернути

увагу на взаємодію особистості з цим середовищем у суб'єкт-суб'єктній системі відносин, коли відбувається їх взаємовплив; знання вікових особливостей відвідувачів; організацію навчально-пізнавальної діяльності на основі провідної діяльності у взаємозв'язку з іншими її видами (Караманов, 2020, с. 297), урахування процесів соціалізації особистості (Караманов, 2007, с. 58–64).

Освітнє музейне середовище (або музейне середовище навчання – О. К.) сприяє формуванню й відповідної психологічно комфортної атмосфери в музеї, що вирізняється своєю урочистістю, святковістю та витонченістю, виховує естетичні потреби особистості. Психологічна атмосфера музею виявляється у чіткій та послідовній організації музейного простору завдяки емоційному залученню відвідувачів до тематики експозиції (Караманов, 2021, с. 111).

На основі численних міждисциплінарних досліджень і освітніх практик музейної психології можна виокремити найважливіші аспекти творення освітнього середовища через втілення у музейну практику різних моделей комунікації, заснованих на сучасних концепціях наукової освіти (*science education*), смарт-музею (*smart museum*), ед'ютейнменту (*edutainment*), відкритого музею (*open museum*), партисипативного музею (*participatory museum*) та ін.

Наприклад, концепція наукової освіти це – педагогічний концепт, метою якого є популяризація та вивчення науки серед учнів. Вона охоплює такі сфери, як науковий контент, наукові методи, засоби та принципи, деякі суспільні науки, а також педагогічні технології та методики, ґрунтуючись на автономності учня в освітньому процесі та передбачає самостійний пошук і виконання освітніх завдань як окремих проєктів та досліджень (Ласкова-Ярмоленко, 2021, с. 54). Ця концепція головно реалізується в музеях науки і техніки, акцентуючи на пізнавальну, пошукову і проєктну діяльність, базовану на формуванні допитливості та мотивації.

Концепція смарт-музею акцентує на використанні музеями сучасних технологій для покращення своїх пропозицій, зокрема, отримання інсайту з

цільової аудиторії (відвідувачів), завдяки збору даних про їхню поведінку та інтереси); пошук нових засобів вимірювання продуктивності колекції – без урахування кількості відвідувачів та доходів; адаптацію майбутніх експозицій до інтересів (потенційних) відвідувачів (Яким має бути smart-музей, 2018). Це відбувається під час відстеження пересування відвідувачів та розуміння психологічних контекстів цього процесу, відстеження місця розташування відвідувачів у реальному часі, ідентифікації відвідувачів та застосування біометричних сенсорів.

Концепція ед'ютейнменту відображає спосіб мотивації дітей до навчання та є новою освітньою технологією, що ґрунтується на задоволенні, яке дитина та педагог отримують від процесу навчання на основі принципів системності, діяльності та безперервності, домінанти, варіативності та психологічної комфортності (Крутій, 2017, с. 3–5). Ед'ютейнмент активно втілюється у діяльності інтерактивних музеїв, у яких діти не лише ознайомлюються із зовнішнім виглядом та структурою експонатів, а й набувають досвіду маніпулювання цими предметами, проводячи з ними різноманітні експерименти.

Концепція відкритого музею («живого музею» – О. К.) передбачає психологічне забезпечення занурення у життя людей у минулому та ґрунтується на посередництві нематеріальної колекції через активну участь відвідувачів, що використовується для розвитку трьох тісно пов'язаних між собою ресурсів, що відповідають конкретним цілям, а саме:

- соціальному призначенню (застосування різноманітної педагогічної методології, що використовує активну участь та живу історію для залучення широких груп відвідувачів);
- економічній підзвітності (втіленні розмаїтих педагогічних методик для практичного залучення відвідувачів);
- економічної стійкості (підприємницька діяльність, що ґрунтується на розробці курсів з нематеріальної спадщини);

- культурної стійкості (використання нематеріальної спадщини як засобу для підтримки та розвитку ремесел і живої історії) (Olinsson, 2023, p. 13).

Концепція партисипативного музею розглядає його як місце, де відвідувачі можуть творити та поширювати контент, а також об'єднуватися один з одним навколо нього, розширюючи розуміння та функцію музею, створюючи зв'язки між людьми, інститутами, поняттями, концепціями, смислами. Загалом, партисипація орієнтується на так звану «культуру участі» – роботи, яка по суті своїй спрямована на суспільну терапію, збільшення толерантності, розвитку здатності людей приймати іншу думку та жити у складному світі, який «простішим уже не стане» (Цит. за: Ловак, 2019, с. 177).

Особлива роль музейної психології появляється під час інтерпретації музейних експонатів на різних типах занять та музейних активностей (майстер-класів, хакатонів) з метою актуалізації матеріальної і нематеріальної культурної спадщини, формування відповідних вражень та створення унікальних музейних подій. Учасниками таких подій може бути різновікова аудиторія, що уможлиблює цілісне музейне дійство на основі запланованих сценаріїв, а також спеціально розроблених музейно-педагогічних програм і проєктів, які можна втілити і у віртуальному просторі за допомогою сучасних цифрових технологій (VR/AR), що дає змогу інтенсивніше долучатися до теми мистецтва та занурюватися в атмосферу музейних експозицій (Харченко, 2020, с. 27).

Музейна психологія активно застосовує свій інструментарій у процесі організації та проведення діагностичних, терапевтичних, корекційних заходів в музейних закладах різного типу й профілю (Cotter & Pawelski, 2021). Ці заходи, наприклад, можуть бути спрямовані на відновлення психоемоційного стану людей, які перебували у зоні бойових дій, зазнали насильства; психічних травм або хвороб; що могло призвести до порушень фізичного та психологічного стану; стали жертвами певного збігу несприятливих обставин тощо.

Музейну психологію активно втілюють у багатьох вітчизняних та світових музейних закладах, які застосовують різні психологічні методики, техніки та прийоми як в експозиційному просторі, так і у роботі з

відвідувачами, наголошуючи на моделюванні візуального ряду та музейних образів, техніках занурення у минуле, озвучення різних історичних явищ і подій тощо.

Особливого значення це набуває у так званих психологічних музеях, створених по всьому світу, з-поміж яких можна виокремити *Музей розуму у Гарлемі (Нідерланди)* (пропонує здійснити інтерактивну подорож для відкриття власного розуму та розуму інших людей на виставках з аутсайдерським мистецтвом, де художники демонструють свої уявні внутрішні світи) (Museum of the Brain), *Музей Фрейда у Лондоні (Великобританія)* (прагне пояснити відвідувачам різні аспекти психоаналізу на основі репрезентації кабінету вченого, його особистих речей, зокрема, картин і фотографій, реалізуючи дослідницькі програми і освітні проекти) (Freud Museum London), *Музей розбитих стосунків у Загребі (Хорватія)* розповідає повчальні людські історії взаємних стосунків та втраченого кохання на основі артефактів, що слугує своєрідною терапією для відвідувачів) (Museum of Broken Relationships), *Музей мозку в Лімі (Перу)* (репрезентує різні аномалії й патології розвитку головного мозку людини, викликані соціальними чинниками, неврологічними захворюваннями, психічними розладами, токсикоманією) (Museum of the Mind) тощо.

Практичним втіленням музейної психології у освітньому процесі ЗВО є розроблені нормативні курси, які викладають у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка («Психологія в музейній діяльності») та Львівському національному університеті імені Івана Франка («Основи музейної психології»), що є свідченням актуальності цієї дисципліни у міждисциплінарних аспектах культурно-освітньої та музейно-педагогічної діяльності.

Висновки. На основі проведеного дослідження визначимо, що роль музейної психології у просторі музею може бути визначена у таких форматах:

- *прикладної галузі знань*, яка вивчає загальні особливості поведінки музейної аудиторії на експозиції та диференційований підхід до неї з метою

організації ефективної музейної комунікації;

- *наукової дисципліни*, що охоплює багатоаспектне вивчення психічних процесів, станів та властивостей особистості у просторі музею, зокрема, різних ефектів та емоційних станів – від споглядання і осмислення до переживання і рефлексії;

- *субдисципліни музейної педагогіки*, спрямованої на осмислене сприйняття багатоаспектності музейних експонатів й формування своєрідної психологічно комфортної музейної атмосфери для міжособистісної комунікації та взаємодії;

- *субдисципліни музейної соціології*, зосередженої на науково-практичному дослідженні музейної аудиторії, розробці відповідного інструментарію, проведенні моніторингу позицій та настроїв людей, залучених до сфери культурно-освітньої діяльності музею;

- *технології* послідовної дидактичної інтерпретації музейних експонатів та проведення музейних подій для ефективного навчання й виховання відвідувачів, у тому числі із залученням віртуального простору та цифрових технологій (VR/AR);

- *терапевтичної діяльності*, котра фокусує увагу на реабілітації різних категорій населення у музейному просторі у процесі формування спеціального середовища комунікації;

- *інклюзивного центру* – створення безбар'єрного простору для осіб з інвалідністю та дітей з інвалідністю різних нозологій і технік універсального дизайну.

Перспективи подальших досліджень. Перспективами розвитку музейної психології визначимо налагодження активної взаємодії з музейною педагогікою, музейною дидактикою, музейною соціологією та іншими субдисциплінами у контексті формування типового психологічного портрету відвідувача музейного закладу, вивчення його емоційних станів, особливостей характеру та темпераменту, мотивації до музейних візитів; дослідження особливостей формування творчої музейної атмосфери та культури вражень. Це

може відбуватися у форматі теоретичних і прикладних розвідок за допомогою емпіричних методів, а також організації інтеграційних музейно-педагогічних заходів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Караманов, О. В. (2021). Музейна психологія у системі організації комунікації з відвідувачами. *Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи: матеріали Дев'ятої науково-практичної конференції (Київ, 7-8 жовтня 2021 р.)*, Національний заповідник «Києво-Печерська лавра» (с. 111–113).
- Караманов, О. В. (2013). Освітній простір і навчальне середовище в контексті міжкультурної комунікації в музеї. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika (Pod red. K. Rędzińskiego, M. Łapota)*, XXII, 291–300.
- Караманов, О. В. (2020). Педагогічна діяльність музеїв в сучасному освітньому просторі України : монографія. Львів.
- Караманов, О. В. (2007). Роль музейної педагогіки у процесі соціалізації особистості. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*, 22, 58–64.
- Крутий, К. (2017). Едьютейнмент – навчання як розвага. *Дошкільне виховання*, 1, 2–6.
- Ласкова-Ярмоленко, А. (2021). Наукова освіта як основа формування життєвої компетентності молоді в умовах трансформації суспільства. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*, II, № 2 (81), 52–56.
- Ловак, В. Б. (2019). Виклики для сучасного музею: зрозуміти та підготуватися. *Vita Antiqua*, 11, 174-179.
- Харченко, О. (2020). Теоретичні аспекти культурно-освітньої роботи з відвідувачами різного віку: розвиток музейної психології у музеях художнього профілю. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Музеєзнавство і пам'яткознавство*, 3(1), 21–32. <https://doi.org/10.31866/2617-7943.3.1.2020.205314>
- Яким має бути smart-музей? (2018). Технології, які здатні змінити сприйняття мистецтва. <https://www.imena.ua/blog/smart-museum/>
- Bitgood, S. C. (2002). Environmental psychology in museums, zoos, and other exhibition centers. In R. B. Bechtel & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (p. 461–480). John Wiley & Sons, Inc.
- Cotter, K. N., & Pawelski, J. O. (2021). Art museums as institutions for human flourishing. *The Journal of Positive Psychology*, 17 (2), 288–302. <https://doi.org/10.1080/17439760.2021.2016911>
- Freud Museum London. <https://www.freud.org.uk/>
- Museum of Broken Relationships. <https://brokenships.com/>
- Museum of the Brain, Lima, Peru. <https://www.incn.gob.pe/museo-del-cerebro/>
- Museum of the Mind. <https://museumvandegeest.nl/english-information/>
- Olinsson, S. B. (2023). A Museology for OpenAir Museums. *Journal of Conservation and Museum Studies*, 21 (1), 1, 1–17. DOI: <https://doi.org/10.5334/jcms.223>

REFERENCES

- Karamanov, O. V. (2021). Museum psychology in the system of organising communication with visitors. *Muzeina pedahohika – problemy, sohodennia, perspektyvy: materialy Deviatoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 7-8 zhovtnia 2021 r.)*, Natsionalnyi zapovidnyk «Kyievo-Pecherska lavra» (p. 111–113). [in Ukrainian].
- Karamanov, O. V. (2013). Educational space and learning environment in the context of intercultural communication in the museum. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w*

- Częstochowie. *Pedagogika* (Pod red. K. Rędzińskiego, M. Łapota), XXII, 291–300 [in Ukrainian].
- Karamanov, O. V. (2020). *Pedagogical activities of museums in the modern educational space of Ukraine: a monograph*. Lviv [in Ukrainian].
- Karamanov, O. V. (2007). The role of museum pedagogy in the process of personality socialisation. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia pedahohichna*, 22, 58–64 [in Ukrainian].
- Krutii, K. (2017). Edutainment – learning as entertainment. *Doshkilne vykhovannia*, 1, 2–6 [in Ukrainian].
- Laskova-Yarmolenko, A. (2021). Science education as a basis for the formation of life competence of young people in the context of social transformation. *Osvita ta rozvytok obdarovanoi osobystosti*, II, № 2 (81), 52–56 [in Ukrainian].
- Lovak, V. B. (2019). Challenges for the modern museum: to understand and prepare. *Vita Antiqua*, 11, 174-179 [in Ukrainian].
- Kharchenko, O. (2020). Theoretical aspects of cultural and educational work with visitors of different ages: development of museum psychology in art museums. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu kultury i mystetstv. Seriiia: Muzeieznavstvo i pamiatkoznavstvo*, 3(1), 21–32. <https://doi.org/10.31866/2617-7943.3.1.2020.205314> [in Ukrainian].
- What should a smart museum look like? (2018). Technologies that can change the perception of art. <https://www.imena.ua/blog/smart-museum/> [in Ukrainian].
- Bitgood, S. C. (2002). Environmental psychology in museums, zoos, and other exhibition centers. In R. B. Bechtel & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 461–480). John Wiley & Sons, Inc.
- Cotter, K. N., & Pawelski, J. O. (2021). Art museums as institutions for human flourishing. *The Journal of Positive Psychology*, 17 (2), 288–302. <https://doi.org/10.1080/17439760.2021.2016911>.
- Freud Museum London. <https://www.freud.org.uk/>.
- Museum of Broken Relationships. <https://brokenships.com/>.
- Museum of the Brain, Lima, Peru. <https://www.incn.gob.pe/museo-del-cerebro/>.
- Museum of the Mind. <https://museumvandegeest.nl/english-information/>.
- Olinsson, S. B. (2023). A Museology for OpenAir Museums. *Journal of Conservation and Museum Studies*, 21 (1), 1, 1–17. DOI: <https://doi.org/10.5334/jcms.223>.

Oleksii Karamanov,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Professor of the Department of General and Higher Education,
Head of the Laboratory of Museum Pedagogy,
Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-0067-0747

e-mail:ank@online.ua

MUSEUM PSYCHOLOGY IN THE EXHIBITION SPACE: FROM VISITOR DIFFERENTIATION TO EFFECTIVE THERAPY

Abstract. The author of the article analyses the modern understanding and interpretation of museum psychology, an interdisciplinary field of knowledge that reveals the psychological foundations of museum communication and the specifics of the audience's perception of the museum space. Museum psychology explores the

peculiarities of visitors' activities and behaviour, their routes within the museum exposition, differentiates visitors by various characteristics, and actively focuses on the study of their mental processes, states and properties in the museum space.

The author reveals the significance of three components of museum communication in the context of museum psychology – functional, personal and identification, which are related to the formation of the psychological atmosphere of the museum, the emotional involvement of visitors in the subject matter of the expositions, and the determination of their belonging to a certain social community.

The most important aspects of the museum's educational environment are highlighted, which contributes to the formation of a psychologically comfortable atmosphere in the museum, is distinguished by its solemnity, festivity and sophistication, and forms the aesthetic needs of the individual. The psychological atmosphere of the museum is manifested in the clear and consistent organisation of the museum space by implementing various communication models in museum practice based on modern concepts of science education, smart museum, edutainment, open museum, and participatory museum.

The author of the article emphasises the special role of museum psychology in the process of interpreting museum exhibits at various types of classes and deploying museum activities in order to actualise tangible and intangible cultural heritage, form relevant impressions and create unique museum events. The article summarises the prospects of implementing museum psychology in the process of applying various psychological methods in the exhibition space, interaction of various scientific disciplines and actualisation of cultural and educational activities of museums.

Keywords: museum, museum psychology, museum communication, museum pedagogy, museum space, museum environment. exposition activities of museums, participation.

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-121-131>

УДК 930.25-027.555]-043.86]:94-028.16](045)

Оксана Кравченко,

доктор педагогічних наук, професор,
декан факультету соціальної та психологічної освіти,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
ORCID ID: 0000-0002-9732-6546
e-mail: okskravchenko@ukr.net

УСНА ІСТОРІЯ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ГРОМАДСЬКОЇ АРХІВІСТИКИ

Анотація. У статті узагальнено польський досвід використання методу досліджень усної історії та функціонування громадських архівів. З'ясовано, що у Республіці Польща сьогодні діє близько 600 громадських архівів на базі бібліотек, будинків культури, громадських організацій та інших установ. Найчастіше такі архіви виникають як суспільна ініціатива. Їх засновують краєзнавці, науковці, громадські діячі та ін., ті, хто досліджує історію регіону, міста, країни тощо. Водночас цей громадський рух підтримує держава. Щодо сутності громадського архіву, то загальним визначенням є ініціатива, мета якої – збереження історії громад, подій та місць завдяки збору колекцій, таких як фотографії, документи та записи усних свідчень задля фіксації суб'єктивного досвіду про пережите та вшанування учасників подій.

Загалом каталог громадського архіву містить: фотографії, документи життя і діяльності конкретної людини чи родини, певної громади чи організації (плакати, газети, архівні документи та ін.), спогади, щоденники, відео і аудіо матеріали. До суб'єктів, хто може створити громадський архів, немає обмежень. Але найчастіше це: державні організації, бібліотеки, недержавні установи, музеї.

Особливість громадських архівів така, що здебільшого зберігаються лише цифрові копії матеріалів, переваги цього: захист документів чи матеріалів від псування чи знищення, доступність для широкої аудиторії, можливість використання в різних видах презентацій (виставках, фільмах, лекціях, музейних колекціях тощо). Такий формат дає можливість в особливій формі пізнати місця, людей, відкриті історії та емоцій, які містяться в цих матеріалах.

Ключові слова: усна історія, громадський архів, інтерв'ю, фотографія, бібліотека, музей, людина.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Історія архівної справи на території України сягає ще часів Київської Русі, отже, збереглися літописи, книги, документи чи відомості про них. Основи професійної архівної справи

почали напрацьовувати за часів Гетьманської України. Сьогодні архівістика розвивається як наукова система, яка вивчає історію, теорію і практику архівної справи, її правові та економічні засади, архівний менеджмент та інформаційні системи, принципи формування і використання архівного фонду, технологію зберігання та відновлення документів (Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, 2007).

Традиційно архівними справами опікуються державні архівні установи та організації, які призбирують тематичні архівні фонди та колекції. Водночас функціонує Український інститут національної пам'яті, який є центральним органом виконавчої влади, реалізує державну політику у сфері відновлення та збереження національної пам'яті Українського народу (Український інститут національної пам'яті).

Сучасний рух громадської архівістики, який започатковано у США та Західній Європі, сприяє розвитку усної історії та створенню нового явища в архівістиці – збирання і зберігання людських свідчень, матеріалів, спогадів, які формують альтернативу офіційним архівам. В Україні становлення цього руху обумовлене як процесами євроінтеграції, демократизацією всіх сфер життєдіяльності, зокрема збереження національної пам'яті, так і воєнним конфліктом, окупацією території, знищенням музеїв, архівів, людських помешкань з документами, сімейними реліквіями, фотографіями. Відтак знищуються не лише матеріальні державні та особисті артефакти, а й взірці культурної спадщини країни, конкретного містечка, конкретної родини тощо.

З огляду на це дуже важливо вивчати європейський досвід створення громадських архівів, збирання та збереження усної історії, а також визначення шляхів імплементації цього досвіду в українських реаліях.

Аналіз основних публікацій та досліджень. Члени Української асоціації усної історії (Г. Боднар, Т. Привалко, О. Ференц та ін.) і збирають свідчення усної історії, і узагальнюють світові практики та ініціативи у цій сфері. Заслужують на увагу дослідження українських істориків освіти (Л. Березівська, Т. Гавриленко, Н. Дічек, Н. Коляда, О. Міхно, Н. Побірченко,

О. Сухомлинська, В. Федяєва, Т. Шевченко та ін.), які з часу незалежності України зробили доступними матеріали архівних установ та першоджерела з історії педагогіки. Водночас осередки краєзнавчих організацій накопичують та узагальнюють матеріали з історії міст і сіл, підтримують діяльність музейних установ, сприяють збереженню національної пам'яті.

Актуалізуються дослідження світових практик зосередження та зберігання усної історії, інституалізації та професіоналізації громадських архівів, а також обґрунтування способів запровадження такого досвіду в українських реаліях.

Мета статті: узагальнити польський досвід використання методу досліджень усної історії, а також функціонування громадських архівів.

Виклад основного матеріалу досліджень. У Республіці Польща сьогодні діє близько 600 громадських архівів на базі бібліотек, будинків культури, громадських організацій та інших установ. Найчастіше громадський архів виникає як суспільна ініціатива. Їх засновують краєзнавці, науковці, громадські діячі та ін., ті, хто досліджує історію регіону, міста, країни тощо. Водночас такий громадський рух підтримує держава.

Зокрема через національну організацію «Осередок фундація «КАРТА», місію якої визначено так: «Ми – незалежна неурядова організація. Ми відкриваємо, захищаємо та поширюємо історію, побачену очима окремої людини. Ми робимо це у такий спосіб, щоб минуле стало джерелом розуміння, розбудови громадянської спільноти, підтримки примирення. Саме так ми створюємо майбутнє». На сайті Фундації розміщено незвичайні архіви, зокрема: фотографії, біографічні розповіді, документи про репресії польських громадян під час радянської окупації, найбільшу у Польщі колекцію усних історичних розповідей, колекції документів та свідчень усної історії, зокрема колекцію «Солідарність – народження руху» занесено до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (Fundacja Ośrodka KARTA).

З ініціативи Фундації та Міністерства культури і суспільної діяльності Республіки Польща створено Центр громадської архівістики (CAS)

(<https://cas.org.pl/>), мета якого поширювати знання, надихати та підтримувати ініціативи соціальних архівістів з усієї Польщі; допомагати створювати нові соціальні архіви, щоб зберегти якомога більше свідчень соціального життя та забезпечити їх постійний захист (Centrum Archiwistyki Społecznej).

На основі вивчення діяльності цих організацій, а також за підсумками навчальних візитів до Польщі у межах проекту Фундації «Добра Воля» узагальнимо зміст і спрямованість діяльності громадських архівів.

Щодо сутності громадського архіву, то універсальним визначенням є ініціатива, мета якої – фіксування історії громад, подій та місць завдяки збору колекцій, таких як фотографії, документи та записи усних свідчень задля фіксації суб'єктивного досвіду про пережите та вшанування учасників подій.

Встановлено, що громадський архів це не обов'язково запланований дослідницький проєкт. Переважно – це ініціатива, яка починається з проведення виставки, публікації, підготовки фільму. Прикладом є громадський архів «Так було, так стало!» з історії міста Варшави, передумовою створення якого була виставка, після якої надалі він розвивається й донині). Він і надалі розвивався, систематизуючи фотографії місць, архітектури, яких вже немає.

Для громадських архівів найважливіше – люди. Спочатку вони обирають тему, за якою створюватимуть архів. Саме люди вишукують матеріали і працюють над їх збереженням. Тематика архівів різна, залежить від інтересів їхніх творців. Громадський архів не може бути без зібрань матеріалів. З огляду на те, що людям часто шкода розлучатися з родинними документами чи фотографіями, громадський архів є діджиталізований: робляться копії у цифровому форматі, а оригінали залишаються у людей.

Для початківців, котрі прагнуть створити архів, є відкрита система і портал zbioguspoloczne.pl – цей портал надає охочим професійну підтримку в опрацюванні матеріалів, а також допомагає розмістити ці матеріали.

Загалом каталог громадського архіву містить: фотографії, документи про життя і діяльність конкретної людини чи родини, певної громади або

організації (плакати, газети, архівні документи та ін.), спогади, щоденники, відео і аудіо матеріали.

До суб'єктів, хто може створити громадський архів, немає обмежень. Але найчастіше це державні організації, бібліотеки, недержавні установи, музеї.

Щодо діяльності громадських архівів, то присутніми складниками є:

- регіональна історія «малої батьківщини» – переважно громадські архіви збирають історичні свідчення своїх міст, сіл, регіонів;
- визначена тематика – збір матеріалів усної історії за конкретною темою;
- певний історичний період – збір матеріалів, що стосуються тієї чи іншої епохи, періоду часу;
- людина – такий архів містить матеріали про життя і діяльність конкретної людини;
- люди – громадський архів, що накопичує матеріали усної історії певної людини або групи людей. Не важить скільки людей долучено і хто опікується збиранням архіву, його опрацюванням. Головне – наявність людей і їхня професійна та волонтерська діяльність, їхня мотивація;
- місце – залежить, чи є на меті зберігання оригінальних речей. Якщо так, має бути місце. Якщо йдеться про цифровий формат, то місце не обов'язкове. Головне – наявність цифрових копій і збереження їх;
- обладнання – громадському архіву потрібні комп'ютер, сканер, накопичувальний диск, диктофон тощо;
- знання – не обов'язково бути професійним істориком, відповідні знання можна здобувати поступово.

Критерії створення і функціонування громадського архіву такі:

- унікальність – матеріали, які збирають, часто є унікальними, яких немає в іншому архіві. Матеріали завчасно в єдиному екземплярі надають приватні особи, дотичні до тих осіб та їхнього оточення, котрі були свідками певних подій. Від матеріалів залежить унікальність колекцій та інтерес широкого кола відвідувачів;

- «рятівний» аспект – зазвичай громадські архіви рятують від знищення цікаві історичні артефакти. До архіву може звернутися кожен, хто свідомо прагне передати свої реліквії, які відповідають тематиці архіву;

- історична і культурна цінність – пошук матеріалів, які мають історичну та культурну цінність для громади. Обов'язково потрібно опрацювати матеріали і презентувати громадськості їхнє значення. Можливо це робити разом із фахівцями у цій галузі;

- емоційна важливість – навіть, не маючи історичної цінності, сентиментальність викликає емоції і мотивує людей поповнювати громадський архів.

Творці громадського архіву самостійно обирають тематику для досліджень: історія міста чи села, історія школи, історія родини щось інше. Тематику можна розширювати відповідно до зібрань. Але не завжди всі матеріали варто демонструвати – все залежить від теми і змісту. З етичної точки зору вкрай необхідно сказати про це людині, яка надає матеріали, а також допомогти сконтактуватися з відповідним архівом, який займається цією тематикою. Стосовно кількісних параметрів до наявних матеріалів громадського архіву – вимог немає, трапляються випадки, коли йдеться про одну лише фотографію.

Хто є надавачами до громадського архіву:

- люди, що пов'язані з темою архіву – члени родини, жителі одного міста чи села, свідки, учасники, науковці, художники тощо;

- колекціонери – окремі групи, які мають відповідні артефакти за темою громадського архіву;

- інститути і організації (бібліотеки, музеї, будинки культури, державні організації тощо) – співпраця з ними важлива.

Формами використання громадських архівів є: створення вистав, організація конференцій, зустрічей, творчих вечорів, тематичних свят, спілкування з мешканцями, міжпоколінні зустрічі, а також – виставки,

конкурси, публікація брошур про архів, реалізація проєктів, оголошення в соціальних мережах тощо.

Громадські архіви зазвичай це – фонди (матеріали від надавачів) та колекції (тематичні, хронологічні). Усі матеріали, які передають до архіву, мають відповідати загальним вимогам до документування: вихідні дані архівного документу; відомості про особу, яка його надала, опис матеріалів, інформація про власність і статус авторських прав, дозвіл на оприлюднення матеріалів.

Особливість громадських архівів це – зберігання здебільшого цифрові копії матеріалів, перевагами чого є: захист документів чи матеріалів від псування чи знищення, доступність для широкої аудиторії, можливість використання в різних видах презентацій (виставках, фільмах, лекціях, музейних колекціях тощо). Такий формат дає нагоду в особливій формі пізнати місця, людей, їхні історії та емоції.

Усна історія є і частиною громадської архівістики, і якісним процесом історичних досліджень, що базується на збиранні та аналізі усних розповідей учасників і свідків подій минулого, представляючи його не з офіційної перспективи, а з повсякденного життя, що й творить історію суспільства (Українська асоціація усної історії).

Найпопулярнішою одиницею громадського архіву є усна історія у формі інтерв'ю (відео чи аудіо).

Є інтерв'ю біографічні: інформація про життя людини, основні етапи і події, і найважливіше – емоції. Саме усна історія дає нагоду відчувати і пережити емоції. Головне не відомості про історичний факт, а саме емоційний складник.

Біографічне інтерв'ю має дві частини: вільна – під час якої людина розповідає про своє життя. Скажімо, розмову можна почати так: «Прошу, представтеся і розкажіть про себе». Після розповіді доцільно дещо уточнити.

Варто розуміти, що зустріч забере більше часу, ніж було заплановано. Кожна зустріч є індивідуальною і неповторною. Адже кожний розповідає по-

своєму, залежно від багатьох чинників: вродженої здатності до розповіді, мовної компетентності, підготовки до зустрічі, стану здоров'я тощо.

Окрім інтерв'ю важливі інші матеріали, які ілюструють, доповнюють розповідь – фотографії, документи. Їх теж можна додати до відео з інтерв'ю.

Створюючи громадський архів, варто звертати увагу на технічний складник, як-от відеокамера, диктофон, телефон тощо. Про місце проведення інтерв'ю необхідно подбати завчасно – має бути тиша.

Інтерв'ю слід надійно зберегти. Його має супроводжувати опис: дата і місце запису, імена та прізвища респондента і інтерв'юера, тема інтерв'ю, коротка біографічна довідка респондента.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відтак архівісти збирають важливий джерельний матеріал, наближаючи цю історію до громадськості й водночас поживляючи локальні спільноти, адже є ініціаторами історичних, культурних, освітніх, соціальних та інших проєктів і гуртують людей, залучають їх до спільної діяльності (Українська асоціація усної історії).

Отже, громадський архів дає змогу отримати інформацію про ту чи іншу подію навіть в умовах відсутності офіційних джерел інформації, або доповнити їхні відомості офіційних джерел, забезпечує варіативність бачень тієї чи іншої події, надає «обличчя і голос» історії, забезпечує врахування різних точок зору на ту чи іншу історичну подію, формує діалог між поколіннями, розширює інформаційний простір.

Перспективами подальших досліджень є узагальнення досвіду щодо створення громадських архівів: цифровізація громадських архівів, робота з фотографіями, записи інтерв'ю усної історії, фінансування громадських архівів, етичні питання, популяризація колекцій та фондів громадського архіву, дотримання авторських прав тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Кравченко, О. (2023). Навчальний візит «Розвиток громадської архівістики в Україні»:

- підсумки і перспективи. *Науково-педагогічні студії*, 7, 53–67. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-53-67>.
- Про Український інститут національної пам'яті*. (б. р.). Взято з <https://uinp.gov.ua/pro-institut/pravovi-zasady-diyalnosti>.
- Українська асоціація усної історії* [Офіційний вебсайт]. (2025). Взято з <https://oralhistory.com.ua/>.
- Український інститут національної пам'яті* [Офіційний вебсайт]. (2025). Взято з <https://uinp.gov.ua/>.
- Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства*. (2007). Київ: Укрдержархів.
- Факультет соціальної та психологічної освіти. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини* [Офіційний вебсайт]. (2025). Взято з <https://fspou.edu.ua/>.
- Bezliudniy, O., Kravchenko, O., Kondur, O., Reznichenko, I., Kyrsta, N., Kuzmenko, Y., & Tkachuk, L. (2022). National and Patriotic Education of Student Youth by Means of Digital Technologies in Distance Learning Environment. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(7), 451–458. <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.7.55>.
- Centrum Archiwistyki Społecznej*. (2024). Pobrano z <https://cas.org.pl/wp-content/uploads/2025/02/Centrum-Archiwistyki-Spolecznej-informacje-w-tekscie-latwym-do-czytania-2.pdf>.
- Fundacja Ośrodka KARTA*. (b. r.). Pobrano z <https://karta.org.pl/nas>.
- Kravchenko, O., & Albul, I. (2021). Social and cultural activity of Ukrainian progressive intellectuals of the late 19th – early 20th centuries. In *SHS Web of Conferences* (Vol. 104, art. nr 01001). <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110401001>.
- Kravchenko, O., Svyrydiuk, O., Karpuch, I., & Boiko, O. (2021). Gender Approach to Studying History of Social Work in Ukraine. In T. Ahram, R. Taiar, & F. Groff (Eds.), *Human Interaction, Emerging Technologies and Future Applications IV: Proceedings of the 4th International Conference on Human Interaction and Emerging Technologies: Future Applications (IHIEET – AI 2021), April 28–30, 2021, Strasbourg, France* (pp. 678–685). https://doi.org/10.1007/978-3-030-74009-2_86.
- Otwarty System Archiwizacji*. (b. r.). Pobrano z <https://cas.org.pl/otwarty-system-archiwizacji/>.

REFERENCES

- Kravchenko, O. (2023). “Development of public archivistics science in Ukraine” study visit: results and prospects. *Research and Educational Studies*, 7, 53–67. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-53-67>. [in Ukrainian]
- About the Ukrainian Institute of National Remembrance*. (n. d.). Retrieved from <https://uinp.gov.ua/pro-institut/pravovi-zasady-diyalnosti>. [in Ukrainian]
- Ukrainian Oral History Association* [Official website]. (2025). Retrieved from <https://oralhistory.com.ua/>. [in Ukrainian]
- Ukrainian Institute of National Remembrance* [Official website]. (2025). Retrieved from <https://uinp.gov.ua/>. [in Ukrainian]
- Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Records Management*. (2007). Kyiv: Ukrderzharkhiv. [in Ukrainian]
- Faculty of Social and Psychological Education. Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University* [Official website]. (2025). Retrieved from <https://fspou.edu.ua/> [in Ukrainian].
- Bezliudniy, O., Kravchenko, O., Kondur, O., Reznichenko, I., Kyrsta, N., Kuzmenko, Y., & Tkachuk, L. (2022). National and Patriotic Education of Student Youth by Means of Digital

- Technologies in Distance Learning Environment. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(7), 451–458. <https://doi.org/10.22937/IJCSNS.2022.22.7.55>.
- Centrum Archiwistyki Społecznej. (2024). Retrieved from <https://cas.org.pl/wp-content/uploads/2025/02/Centrum-Archiwistyki-Spolecznej-informacje-w-tekscie-latwym-do-czytania-2.pdf>. [in Polish]
- Fundacja Ośrodka KARTA. (n. d.). Retrieved from <https://karta.org.pl/nas> [in Polish]
- Kravchenko, O., & Albul, I. (2021). Social and cultural activity of Ukrainian progressive intellectuals of the late 19th – early 20th centuries. In *SHS Web of Conferences* (Vol. 104, art. nr 01001). <https://doi.org/10.1051/shsconf/202110401001>.
- Kravchenko, O., Svyrydiuk, O., Karpuch, I., & Boiko, O. (2021). Gender Approach to Studying History of Social Work in Ukraine. In T. Ahram, R. Taiar, & F. Groff (Eds.), *Human Interaction, Emerging Technologies and Future Applications IV: Proceedings of the 4th International Conference on Human Interaction and Emerging Technologies: Future Applications (IHET – AI 2021), April 28–30, 2021, Strasbourg, France* (pp. 678–685). https://doi.org/10.1007/978-3-030-74009-2_86.
- Otwarty System Archiwizacji. (n. d.). Retrieved from <https://cas.org.pl/otwarty-system-archiwizacji/>. [in Polish]

Oksana Kravchenko,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Dean of the Social Pedagogy and Social Work Department,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
ORCID ID: 0000-0002-9732-6546
e-mail: okskravchenko@ukr.net

ORAL HISTORY IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF COMMUNITY ARCHIVING

Abstract. The article summarizes the Polish experience in using the oral history research method and the functioning of community archives. It has been established that there are currently about 600 community archives in the Republic of Poland, based in libraries, cultural centers, public organizations, and other institutions. Most often, a community archive emerges as a grassroots initiative. These archives are founded by individuals – local historians, scholars, public figures, and others – who study the history of a region, city, or country. At the same time, such civic movements are supported by the state.

In essence, a community archive is generally defined as an initiative aimed at documenting the history of communities, events, and places through the collection of materials such as photographs, documents, and oral testimony recordings, with the goal of preserving subjective experiences and honoring participants of past events. Overall, the scope of a community archive is both broad and limited. Most frequently, the collections include the following types of documents: photographs; documents reflecting the life and activities of an individual, family, or organization; memoirs and diaries; records of community life (posters, newspapers, archival documents, etc.); as well as video and audio materials. There are no restrictions on

who can establish a community archive. However, most often they are created by: governmental organizations, libraries, non-governmental institutions, and museums.

A distinctive feature of community archives is that they primarily preserve only digital copies of materials. The advantages of this include: protection of documents or materials from damage or destruction; accessibility to a wide audience; and the possibility of using the materials in various types of presentations (exhibitions, films, lectures, museum collections, etc.). This format offers a unique way to explore places, people, and uncover the stories and emotions contained within these materials.

Keywords: oral history, community archive, interview, photograph, library, museum, human.

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-132-154>

УДК 37:001.891(477):37.091.4Монтессорі

Світлана Лапаєнко,

кандидат педагогічних наук,

старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-0412-6618

e-mail: slapaenko@ukr.net

Тетяна Павленко,

науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики

Державної науково-педагогічної бібліотеки України

імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0003-3244-7897

e-mail: tetana1806@gmail.com

Євгенія Демида,

молодший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та

біографістики Державної науково-педагогічної бібліотеки України

імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна

e-mail: evgeshadem@i.ua

РЕЦЕПЦІЯ ІДЕЙ МАРІЇ МОНТЕССОРІ В УКРАЇНСЬКОМУ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті здійснено аналіз процесу рецепції ідей Марії Монтессорі в українському науково-педагогічному дискурсі. Досліджено основні концептуальні положення монтессорі-педагогіки та їхню адаптацію до сучасних освітніх реалій України. Проаналізовано наукові праці українських вчених, присвячені впровадженню методики М. Монтессорі в систему дошкільної та початкової освіти. Особливу увагу приділено аналізу змістових напрямів досліджень, що висвітлюють значення свободи вибору, самостійності та індивідуалізації освітнього процесу в контексті сучасної освітньої реформи. Охарактеризовано переваги монтессорі-підходу для розвитку дитини, зокрема його вплив на формування сенсорних, когнітивних і соціально-емоційних навичок. Визначено, що методика М. Монтессорі активно використовується в закладах дошкільної освіти України та впливає на розвиток інклюзивної педагогіки. Окреслено проблемні аспекти імплементації монтессорі-педагогіки в українській освітній системі, серед яких питання підготовки педагогів,

адаптації методичних матеріалів та відповідності освітнім стандартам. Схарактеризовано ключові педагогічні умови, які сприяють розвитку самостійності дітей у монтесорі-освіті. Важливу роль у цьому відіграє підготовлене середовище, де всі навчальні матеріали доступні для дітей, що дає їм змогу самостійно обирати завдання та працювати у власному темпі. Одним із ключових принципів методики є свобода вибору, яка дозволяє дітям самостійно вирішувати, з яким матеріалом і як довго вони працюватимуть. Принцип «допоможи мені зробити це самому» є визначальним у монтесорі-підході: педагог створює умови, у яких дитина навчається самостійно. Особливістю монтесорі-класів є різновікові групи, де діти навчаються співпраці, взаємодопомозі та відповідальності. Важливим аспектом є розвиток самодисципліни, оскільки дитина самостійно керує власною поведінкою, вчиться дотримуватися правил та відповідати за свої дії. Встановлено перспективи подальших наукових досліджень у цій сфері, зокрема щодо вдосконалення педагогічних стратегій, оптимізації освітнього середовища та інтеграції цифрових технологій у межах монтесорі-методу.

Ключові слова: монтесорі-педагогіка, монтесорі-педагог, монтесорі-матеріали, рецепція педагогічних ідей, дошкільна освіта, сенсорний розвиток дитини, соціальне виховання, педагогічні умови.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасна українська освіта перебуває в стані активного реформування, спрямованого на впровадження інноваційних педагогічних підходів, що забезпечують гармонійний розвиток особистості дитини. У цьому контексті зростає інтерес до педагогічної спадщини Марії Монтесорі – італійської лікарки, педагога та філософа, яка розробила унікальну методику виховання та навчання дітей, що базується на принципах свободи, самостійності, природовідповідності та індивідуального підходу. Перші розробки творчості Марії Монтесорі в Україні розпочалися ще на початку ХХ століття, коли її педагогічні ідеї почали проникати в науково-освітній дискурс. У 1910–1920-х роках українські педагоги та дослідники виявляли зацікавленість методикою Монтесорі, зокрема в контексті пошуку альтернативних підходів до навчання та виховання дітей. Важливий внесок у популяризацію монтесорі-педагогіки зробила С. Русова, яка вивчала можливості її адаптації до українських реалій дошкільного виховання (Русова, 1996). Наприклад, у 1920-х роках окремі елементи методики впроваджувалися в дитячих садках і початкових школах, особливо в межах експериментальних

освітніх проєктів. Відтоді педагогічні концепції Марії Монтессорі є предметом наукового осмислення, творчої інтерпретації та практичного втілення в умовах динамічного реформування системи вітчизняної освіти. Із плином часу, в умовах глобальних освітніх змін, педагогічні ідеї Марії Монтессорі набувають нової глибини та значущості. У європейських, північноамериканських, азійських та австралійських освітніх системах спостерігається інтенсивне впровадження методики Марії Монтессорі, як у її класичній формі, так і в адаптованих моделях, що враховують локальні культурні традиції та соціальні реалії. Водночас в українському науково-педагогічному просторі засвоєння її ідей має власну динаміку й специфіку, обумовлену як соціокультурними особливостями, так і станом розвитку освітньої думки та практики. Авторська концепція Монтессорі, що ґрунтується на принципах вільного саморозвитку дитини в сприятливому навчальному середовищі, зберігає актуальність і вплив у сучасній педагогічній теорії та практиці (Павленко, 2023; Хопта, 2020b).

Аналіз освітньої практики, який міститься у наукових розробках, дає можливість встановити, що, незважаючи на зростаючий інтерес до монтессорі-педагогіки в Україні, її впровадження все ще зустрічає певні труднощі. Серед основних проблем – недостатня кількість кваліфікованих монтессорі-педагогів, що зумовлює складність в організації відповідного освітнього процесу. Окрім того, існує проблема адаптації монтессорі-методів до вимог сучасних освітніх стандартів та програм, які значною мірою орієнтовані на традиційні підходи до навчання та оцінювання. Також важливою є потреба в глибшому осмисленні концептуальних засад монтессорі-педагогіки, оскільки її впровадження вимагає не лише зміни методик викладання, але й переосмислення самого підходу до освітнього процесу. Це включає у себе, перш за все, формування нової ролі педагога-наставника, що розуміє важливість індивідуального підходу до кожної дитини. Окрім того, створення навчальних середовищ, які відповідають вимогам монтессорі-педагогіки, потребує значних фінансових витрат на спеціалізовані навчальні матеріали. В Україні традиційно більше схиляються до

класичної системи освіти, тому ідеї самостійної роботи та індивідуального підходу, що є основою монтессорі-педагогіки, сприймаються як новаторські або навіть нестандартні для багатьох педагогів. Наразі в умовах таких викликів, необхідно подолати стереотипи щодо традиційної системи освіти та сприяти розвитку освітнього середовища, яке б відповідає принципам монтессорі-педагогіки. Таким чином, актуальним стає дослідження особливостей сприйняття, адаптації та розвитку ідей Марії Монтессорі в українській педагогічній науці, що дозволить виявити перспективи їх подальшого впровадження у вітчизняну систему освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика рецепції педагогічних ідей Марії Монтессорі в українському освітньому просторі привернула увагу широкого кола вітчизняних науковців, дослідників і практиків. Її значущість зумовлена не лише зростаючим інтересом до альтернативних освітніх підходів, але й необхідністю критичного осмислення можливостей адаптації монтессорі-методики до національних реалій. У результаті ці ідеї стали предметом ґрунтовного міждисциплінарного аналізу, який охоплює історико-педагогічний, філософський, психологічний та практико-методичний аспекти, що сприяє глибшому розумінню сутності та потенціалу цього педагогічного напрямку в умовах сучасної української освіти.

Детальний аналіз втілення педагогічних ідей та філософських засад методу М. Монтессорі у практику дошкільних закладів як за кордоном, так і в Україні, їх вплив на розвиток дитини, її самостійність і пізнавальну активність здійснено Н. Григор'євою (Григор'єва, 2023). Встановлено спільні ознаки монтессорі-педагогіки і методик навчання на основі STEM (STEAM-STREAM) підходу, що цілком закономірно, адже вони взаємопов'язані на рівні фундаментальних наукових принципів, можливостями для збереження природної допитливості дитини, стимулювання дослідницького інтересу та виявлення інженерних здібностей ще в ранньому віці (Сліпучіна та ін., 2022). Розкрито значущість форм і методів соціального виховання Марії Монтессорі та доведено їхню практичну цінність для сучасного освітнього процесу,

особлива увага приділена їхньому гармонійному поєднанню з концепцією Нової української школи, що сприяє вихованню самостійних, відповідальних і соціально адаптованих особистостей (Маляр & Кухта, 2022). На основі дослідження філософських, психологічних і педагогічних засад гуманістичної концепції та освітньої практики Марії Монтессорі Н. Дудник окреслено ключові завдання, які постають перед педагогом у процесі їх засвоєння та впровадження в освітній процес (Дудник, 2017). Розроблено технологію засвоєння ідей монтессорі-педагогіки здобувачами вищої освіти за спеціальністю «Спеціальна освіта», яка забезпечує глибоке її розуміння та застосування (Сергеєва, 2021). Ідеї М. Монтессорі, що стосуються сенсорного розвитку дитини, втілено Н. Дудник та Н. Рупняк у спеціально організованому розвивальному середовищі для індивідуального пізнання світу відповідно до природного темпу дитини, охоплюючи всі канали сенсорного сприйняття: тактильний, баричний, слуховий, зоровий і смаковий, що дозволяє засвоювати знання про навколишній світ у найбільш сприятливий для цього період – у фазі сензитивності (Дудник & Рупняк, 2023). В. Бутенко визначено можливості педагогічної системи М. Монтессорі у розвитку пізнавального інтересу дошкільнят, які включають поступове засвоєння матеріалу відповідно до їхніх індивідуальних потреб і досвіду, педагогічне керування пізнавальними запитамі дітей, обмін знаннями між дітьми різного віку, а також забезпечення наступності у створенні розвивального середовища як у закладі дошкільної освіти, так і в сімейному просторі (Бутенко, 2023). С. Хоптою схарактеризовано концепцію виховання М. Монтессорі, згідно з якою дитина є головною цінністю освітнього процесу, а її індивідуальні інтереси та розвиток розглядаються як основні освітні пріоритети (Хопта, 2020а).

Педагогічні ідеї Марії Монтессорі продовжують знаходити нові інтерпретації у науковому та освітньому середовищі за кордоном. Дослідники високо оцінюють її підхід як інноваційний та гуманістичний, підкреслюючи його спрямованість на повагу до дитини, розвиток автономії, саморегуляції та

природної допитливості (Demangeon et al., 2023; Morssink-Santing et al., 2024; Sablić et al., 2025; Turós, 2024). Напрацювання закордонних колег демонструють високий рівень методологічної обґрунтованості монтессорі-методики, поглиблюючи її розуміння у світлі новітніх досліджень у сфері когнітивної психології, нейронаук та соціально-емоційного розвитку дитини, що має важливе значення для вітчизняної освітньої практики, адже дозволяє не лише глибше осмислювати ціннісні засади монтессорі-педагогіки, а й адаптовувати перевірені міжнародним досвідом відповідні педагогічні моделі до сучасних українських реалій. Можемо констатувати – педагогічна спадщина Монтессорі активно інтегрується в глобальні освітні стратегії, залишаючись живою, динамічною та відкритою до переосмислення відповідно до потреб сучасного суспільства.

Аналіз сучасних досліджень і наукових публікацій засвідчує зростаючу тенденцію до осмислення та впровадження педагогічної спадщини Марії Монтессорі в українському освітньому контексті, що відображає прагнення до модернізації підходів у вихованні та навчанні дітей, особливо в дошкільній освіті та початковій школі. Доведено ефективність монтессорі-методики у формуванні самостійності, відповідальності та критичного мислення дітей, що збігається з принципами Нової української школи (НУШ). Також дослідники акцентують увагу на можливості застосування монтессорі-підходу в інклюзивній освіті, його впливі на соціалізацію дітей з особливими освітніми потребами. Водночас аналізується роль сучасних цифрових технологій у методиці Монтессорі, зокрема медіаосвіти, інтерактивних платформ і цифрових навчальних середовищ. Проте недостатньо вивченими, на наш погляд, є можливості адаптації монтессорі-методики до змішаного навчання, що поєднує традиційні та дистанційні форми освіти, підготовка та професійний розвиток педагогів, які працюють за монтессорі-методом, у контексті вимог сучасної української освітньої системи, взаємозв'язок між традиційною системою оцінювання навчальних досягнень і підходами, що використовуються в монтессорі-педагогіці. Таким чином, незважаючи на значний прогрес у

вивченні та впровадженні ідей Марії Монтессорі в Україні, подальші дослідження мають зосереджуватися на розширенні застосування цієї методики у формальній освіті, вдосконаленні підготовки педагогів та інтеграції інноваційних технологій в освітній процес.

Метою статті є аналіз особливостей впровадження педагогічної спадщини Марії Монтессорі в освітній простір України, визначення основних напрямів її наукового осмислення, а також виявлення перспектив і викликів, пов'язаних з адаптацією її методики до сучасних умов навчання. Завданням також є розгляд ролі монтессорі-підходу в контексті інклюзивної освіти, компетентнісного навчання та використання цифрових технологій у сучасному освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна освіта спрямована на формування автономної, відповідальної та ініціативної особистості, що відповідає основним принципам педагогіки Марії Монтессорі. Визначення ключових педагогічних умов, які сприяють розвитку самостійності дітей, є надзвичайно актуальним, оскільки в умовах реформування української освіти методи, що заохочують самостійність, набувають особливої важливості у процесі реалізації концепції Нової української школи (НУШ). Так, у процесі аналізу філософських і теоретичних засад методу наукової педагогіки М. Монтессорі Н. Григор'євою були визначені ключові педагогічні умови, що сприяють розвитку дитячої самостійності: підготовлений дорослий, баланс свободи та обмежень, а також підготовлене середовище. Теоретично обґрунтовано, розроблено й експериментально підтверджено ефективність функціональної моделі та педагогічних умов формування самостійності у дітей середнього дошкільного віку через застосування методики М. Монтессорі в трудовій діяльності. Реалізація цієї моделі проходила у три етапи: інформативно-ознайомлювальний, підготовчий і самостійно-діяльнісний. Перший етап передбачав роботу з батьками та педагогами в рамках педагогічного просвітництва щодо розвитку самостійності у дітей, що

забезпечило реалізацію першої педагогічної умови – «підготовлений дорослий». На другому, підготовчому, етапі діти середнього дошкільного віку разом із педагогами та батьками брали участь у виконанні підготовчих вправ і засвоювали правила роботи в групі, що сприяло втіленню другої педагогічної умови – «свобода й ліміти». Третій, самостійно-діяльнісний етап, полягав у створенні середовища, яке стимулює розвиток самостійності, зокрема осередку «життєва практика». У цьому просторі діти працювали з автодидактичними матеріалами, удосконалюючи свої вміння, навички та проявляючи самостійність, що забезпечило реалізацію третьої педагогічної умови – «підготовлене середовище». Аналіз підсумкових даних, зібраних у процесі дослідно-експериментальної роботи, засвідчив результативність застосування функціональної моделі формування самостійності у дітей середнього дошкільного віку через використання педагогіки М. Монтесорі в трудовій діяльності (Григор'єва, 2024а).

Комунікація є одним із ключових аспектів соціалізації дитини, а в системі монтесорі-освіти вона набуває особливого значення. Методика Марії Монтесорі ґрунтується на принципах самостійного навчання, свободи вибору та природного розвитку, що зумовлює необхідність визначення ефективних комунікативних стратегій і тактик, які сприяють гармонійному спілкуванню дітей. В результаті пошуку продуктивних комунікативних стратегій і тактик спілкування дошкільнят у системі монтесорі-освіти І. Глазковою та А. Омелянко встановлено, що у педагогічній практиці М. Монтесорі накопичено значний досвід застосування різних форм організації діяльності дітей. У рамках дослідження було обрано ті з них, які опосередковано сприяють мовленнєвому розвитку дошкільнят. Запропоновано рекомендації щодо впровадження друкарської діяльності, проєктної роботи, театралізації та дозвіллевих заходів. Друкарська діяльність мотивує дітей до створення коротких оповідань, що сприяє розвитку всіх мовленнєвих навичок. Під час складання навіть невеликих текстів діти вчаться добирати відповідну лексику, використовувати образні засоби, впорядковувати мовний матеріал і логічно

будувати речення. Виражаючи свої думки, створюючи ілюстрації до книжок, вони розкриваються як творчі особистості. Театралізація сприяє збагаченню мовлення, дозволяє імпровізувати на основі літературних творів, що підвищує зв'язність висловлювань. У процесі проєктної діяльності діти залучаються до спільних дослідницьких завдань, що стимулює їх до активного мовленнєвого спілкування. Дозвілліві заходи проходять у невимушеній атмосфері, заохочуючи дітей до спонтанних висловлювань про події, враження та емоції. Завершальним етапом стала система моніторингу особистісних досягнень у мовленнєвому розвитку. Індивідуальні програми І. Глазковою та А. Омелянко формувалися з урахуванням динаміки оволодіння всіма мовними аспектами: збагачення словникового запасу, засвоєння граматичних норм, розвитку звукової культури мовлення, а також удосконалення зв'язного діалогічного та монологічного мовлення. Програми базуються на результатах вхідної, проміжної та підсумкової діагностики, що дозволило визначати оптимальну стратегію мовленнєвого розвитку кожної дитини (Глазкова & Омелянко, 2024).

Відомо, що сучасна освітня парадигма спрямована на розвиток особистісних якостей дитини, зокрема її пізнавальної активності та самостійності, що є основою для ефективного навчання та самореалізації. У цьому контексті педагогічна система Марії Монтессорі пропонує унікальний підхід до виховання дошкільників. Зокрема, у старшому дошкільному віці відбувається якісне оновлення психічних процесів дитини, адже саме 6–7-й роки життя є вирішальними для переходу від наочно-образного до абстрактного мислення. Це час, коли пізнавальний інтерес спалахує з новою силою, а самостійність у навчанні стає природною потребою. Зібраний та узагальнений досвід розвитку пізнавальної активності й самостійності дітей у межах педагогічної системи Марії Монтессорі Р. Руденським підтверджує її неперехідну актуальність. Створене науковцем за монтессорі-методикою середовище не лише активізує пізнавальну діяльність, а й формує в дитини

відчуття гармонії та порядку, що закладає основу для розвитку «пізнавального ентузіазму» – здатності спонтанно досліджувати світ, вбирати знання та інтегрувати їх у власний досвід. Методичні рекомендації щодо використання монтессорі-матеріалів, розроблені Р. Руденським, спираються на важливі принципи: вони містять механізм контролю й корекції помилок, організовані за освітніми напрямками, розташовуються за принципом «від простого до складного» та вирізняються естетичною привабливістю. Таке середовище не лише підтримує пізнавальну активність, а й формує внутрішню дисципліну, яка згодом переростає у навчальну самодисципліну – основу для формування цілеспрямованої, активної особистості дитини (Руденський, 2024).

На наш погляд, фундаментальним аспектом раннього дитинства є сенсорний розвиток, оскільки саме через органи чуття малюки пізнають світ, формують уявлення про навколишнє середовище та розвивають когнітивні навички. Педагогічна система Марії Монтессорі приділяє особливу увагу сенсорному вихованню, створюючи спеціальні умови для стимулювання розвитку зору, слуху, дотику, нюху та смаку. В. Бутенко і Д. Літучою теоретично обґрунтовано та визначено педагогічні умови сенсорного розвитку дітей раннього віку відповідно до педагогічної системи М. Монтессорі. Зокрема, розглянуто такі аспекти: організація та облаштування сенсорного осередку в груповій кімнаті для малюків; впровадження в освітній процес спеціально розробленого комплексу завдань із використанням дидактичних матеріалів і навчально-ігрових посібників за методикою М. Монтессорі; формування мотивації батьків до активної участі у сенсорному розвитку дітей на основі принципів цієї педагогічної системи. Доведено, що визначені й теоретично обґрунтовані педагогічні умови є достатніми для успішного виконання поставлених завдань і сприяють ефективному сенсорному розвитку дітей раннього віку (Бутенко & Літуча, 2023).

У сучасному світі, де інформаційні технології та медіа займають значну частину життя навіть наймолодших дітей, формування медіаграмотності в умовах закладу дошкільної освіти набуває особливої важливості. Як з'ясовано,

дошкільний вік є сенситивним періодом для розвитку критичного мислення, усвідомленого сприйняття інформації та безпечної взаємодії з медіасередовищем. З огляду на зростаючий вплив цифрових технологій та їх використання в освітньому процесі, виникає необхідність формування у дітей навичок аналізу медіаконтенту, розпізнавання достовірної інформації, а також розвитку відповідальної поведінки у цифровому просторі. Заклади дошкільної освіти відіграють ключову роль у цьому процесі, бо саме тут закладаються основи інформаційної культури та безпечної взаємодії з медіапродукцією. Таким чином, дослідження питань медіаграмотності дітей дошкільного віку є актуальним як у теоретичному, так і в практичному аспектах, оскільки сприяє гармонійному розвитку особистості, адаптації до сучасного інформаційного суспільства та підготовці до подальшого навчання. У цьому контексті Ю. Семеняко обґрунтовано значущість застосування ідей педагогіки М. Монтессорі в медіаосвітньому процесі закладів дошкільної освіти з метою особистісного розвитку дітей: формування освітнього середовища, що поєднує традиційні та цифрові матеріали, надання дітям можливості самостійно взаємодіяти з медійними ресурсами, подібно до їхньої природної дослідницької діяльності, обговорення достовірності новин, методів фільтрації інформації та визначення надійності джерел через інтерактивні заняття та дискусії, створення дітьми відеороликів, подкастів або власних сайтів, навчаючись працювати з цифровими інструментами, а також розвиваючи навички командної роботи та креативного мислення, підтримка гармонії між цифровими технологіями та традиційними методами навчання, щоб зберегти цінність фізичного досвіду та живої взаємодії, як ключового аспекту педагогіки Монтессорі, що підкреслює значення сенсорного розвитку та активної участі дитини в освітньому процесі (Семеняко, 2024).

Задекларовано, що реформування сучасної дошкільної освіти в Україні передбачає перехід до нових підходів у педагогічній діяльності, що відповідають вимогам розвитку дитини як активного суб'єкта навчання. У

цьому контексті ідеї Марії Монтесорі щодо ролі та функцій педагога набувають особливої актуальності, оскільки вони орієнтовані на особистісно-центрований підхід, самостійність дитини та створення сприятливого освітнього середовища. Узагальнюючи погляди М. Монтесорі щодо ролі педагога, Н. Григор'євою виокремлено вимоги, які розкривають основні функції та завдання монтесорі-педагога: «майстерність проявляється у розумінні основної функції підготовленого середовища, а також характеристик і призначення кожного матеріалу, знання особливостей віку дитини, для якого він призначений; педагог повинен бути смиренним і терплячим, зі смиренності виникає повага до душі дитини; педагог повинен бути спостережливим, проникливим, тактовним, досвідченим і насамперед милосердним; педагог повинен слугувати дитині (паралель стосунків: учитель-слуга, дитина-господар); педагог повинен уміти підготувати все для роботи дитини і, суворо дотримуючись меж свого втручання, залишити дитині право обирати заняття, тим самим поважаючи її; під час наростаючої активності дитини активність педагога повинна спадати, необхідно заохочувати незалежність дитини, її вільний вибір і самостійну діяльність; педагог повинен бути привабливим для дітей, приємним, незворушним, турботливим, сповненим спокійної гідності» (Григор'єва, 2021).

А. Баєнко встановлено, що підготовка педагога до роботи в сфері монтесорі-педагогіки потребує не лише професійної компетентності (засвоєння теоретичних основ і практичних навичок), а й психологічної готовності. Педагог, який працює за методом Монтесорі, повинен бути відкритим до специфіки цієї системи та готовим переглянути власні педагогічні підходи. Якщо наставник не ставить особистість дитини в центр освітнього процесу, він не зможе ефективно працювати за цією методикою. Дослідження А. Баєнко підтвердило, що для монтесорі-педагога надзвичайно важливо проявляти уважність і м'якість, що сприяє вдосконаленню його спостережливості за діяльністю дитини. Саме від педагога значною мірою залежить процес формування особистості здобувача освіти. Роль гіда в

монтессорі-класі полягає не тільки у навчанні, а й у створенні середовища, яке заохочує самостійність, ініціативність і розкриття природного потенціалу дитини (Баєнко, 2024).

Проблема запобігання війнам і досягнення миру на планеті зайняла важливе місце у філософії Марії Монтессорі. Протягом свого життя вона стала свідком Першої світової війни, громадянської війни в Іспанії та Другої світової війни, що глибоко вплинуло на її світогляд. Ці трагічні події спонукали її осмислити глобальні виклики майбутнього людства, відкрито висловлювати свої думки та шукати шляхи їх вирішення (Монтессорі, 2023).

Сьогодні Україна протистоїть жорстокій агресії з боку РФ, героїчно захищаючи свою незалежність. На жаль, проблема воєн залишається актуальною, а людство досі не досягло сталого миру. Грунтуючись на переконанні педагога-гуманіста, що центром освітнього процесу має бути дитина, зокрема її внутрішній світ і духовний розвиток, Н. Григор'євою проаналізовано три ключові аспекти, що сприяють формуванню культури миру: навчальний простір, навчальні матеріали та види діяльності, які застосовуються в освітньому процесі. Навчальний простір у монтессорі-школі має бути добре організованим, естетичним і наповненим матеріалами, що стимулюють розвиток дитини. Важливими принципами є свобода вибору, зручність для самостійної роботи та відсутність зовнішнього примусу. Таке середовище сприяє формуванню відповідальності, поваги до інших і мирного співіснування. В монтессорі-освіті широко використовуються сенсорно-орієнтовані, інтерактивні та багатофункціональні матеріали, що допомагають дитині самостійно досліджувати навколишній світ. Вони сприяють розвитку навичок концентрації, терпимості та взаємодопомоги, що є основою культури миру. Діти залучаються до індивідуальної та групової роботи, де навчаються співпрацювати, розв'язувати конфлікти мирним шляхом і проявляти емпатію. Особлива увага приділяється практичним життєвим навичкам, вправам на саморегуляцію та роботі над власними емоціями, що сприяє гармонійному

розвитку особистості та миротворчому світогляду (Григор'єва, 2024b).

У сучасній освіті все більшого значення набуває індивідуалізований підхід до розвитку та виховання дітей дошкільного віку. Методика Марії Монтесорі є однією з найефективніших систем дошкільного навчання, що ґрунтується на принципах свободи вибору, самостійності та природного розвитку дитини в підготовленому середовищі. Виховна робота в закладах дошкільної освіти за методикою Монтесорі сприяє формуванню незалежності, відповідальності та внутрішньої мотивації дитини до пізнання світу. Вона забезпечує гармонійний розвиток особистості через інтеграцію сенсорного, когнітивного та емоційного виховання. Однак, незважаючи на доведену ефективність цієї методики, її теоретичні та практичні аспекти потребують подальшого вивчення, адаптації до сучасних освітніх реалій та впровадження в ширшу педагогічну практику. З цієї точки зору результати дослідження В. Сало мають теоретичне та практичне значення щодо впровадження педагогічних ідей Марії Монтесорі в систему дошкільної освіти. Вченою проаналізовано ключові принципи методики Монтесорі, зокрема: свободу, що виражається у можливості дитини самостійно обирати навчальний матеріал, партнера, місце та час діяльності; самостійність, яка сприяє розвитку впевненості в собі, незалежності та здатності приймати власні рішення. Окреслено основні потреби дитини, які є визначальними у цій педагогічній системі, серед них – потреба в любові, турботі та захисті, необхідність розуміння та поваги з боку дорослих, а також важливість наявності чітких правил і обмежень (Сало, 2020).

Таким чином, ідеї Марії Монтесорі, які отримали широке визнання у світі, активно впроваджуються в сучасну вітчизняну освітню практику, змінюють традиційні підходи до навчання та виховання, оскільки зосереджуються на розвитку особистості дитини, її самостійності та активному залученні до освітнього процесу. Аналіз творчої реалізації ідей Монтесорі в сучасних умовах дозволяє визначити декілька основних напрямів впливу на освітній процес.

1. Індивідуалізація навчання. Одним із основних принципів методики

Монтессорі є повага до індивідуальних потреб і темпів розвитку кожної дитини. В сучасних освітніх практиках це реалізується через персоналізовані освітні траєкторії, коли кожна дитина може працювати з матеріалами, які відповідають її інтересам і рівню розвитку. Педагог не є традиційним «передавачем знань», а виступає як «гід», спрямовуючи дитину на продуктивне освоєння навчального матеріалу.

2. Адаптація освітнього середовища. Згідно з ідеями Монтессорі, фізичне середовище є невід'ємною частиною освітнього процесу. Сучасні школи та дошкільні заклади, що впроваджують методику, створюють спеціально організовані простори, які дозволяють дітям вільно рухатися, обирати матеріали для роботи та здійснювати навчання у зручному для них темпі. Ці простори часто включають інтерактивні дошки, планшети та інші цифрові засоби, що додають новий вимір до традиційних матеріалів Монтессорі.

3. Розвиток критичного мислення та творчих здібностей. Ідеї Монтессорі, як засвідчують результати впровадження педагогічних ідей в освітню практику, значно вплинули на розвиток критичного мислення та творчих здібностей у дітей. Учні заохочуються до самостійного пошуку рішень, аналізу інформації та розв'язання проблем. Сучасні педагогічні стратегії, що базуються на методиці Монтессорі, активно використовують різноманітні дослідницькі проєкти, ігри та практичні завдання, які розвивають здатність дітей мислити нестандартно та винахідливо.

4. Соціальна взаємодія та розвиток емоційного інтелекту. Вчені та практики акцентують увагу на тому, що методика Монтессорі сприяє ефективній взаємодії дітей у групах різного віку. В цьому середовищі старші діти виступають як наставники для молодших, що допомагає формувати навички співпраці, відповідальності та емпатії. В сучасній освітній практиці ці принципи реалізуються через організацію колективних проєктів, групових дискусій і спільної діяльності.

5. Інтеграція цифрових технологій. Сучасні освітні заклади, що

використовують методику Монтесорі, активно інтегрують цифрові технології в освітній процес. Ідеї Монтесорі, що зосереджуються на практичній діяльності, органічно поєднуються з новими можливостями, які надають сучасні технології. Наприклад, діти можуть створювати мультимедійні проєкти, навчатися за допомогою освітніх програм і застосунків, що підтримують ідею самостійного навчання.

6. Творчі проєкти та дослідження. Творчість і дослідницький підхід є невід'ємною частиною навчання за методикою Монтесорі. У сучасних освітніх практиках діти мають змогу брати участь у проєктах, які включають створення власних медійних матеріалів, проведення досліджень, виготовлення моделей або виконання творчих завдань. Цей підхід стимулює розвиток навичок критичного мислення, комунікації та співпраці.

7. Інклюзивний підхід. Методика Монтесорі є надзвичайно гнучкою і дозволяє адаптувати її до потреб дітей з різними освітніми можливостями. Вона може бути використана в класах, що включають дітей з особливими потребами, оскільки пропонує індивідуалізований підхід до кожної дитини, що є основою сучасної інклюзивної освіти.

8. Розвиток самостійності та відповідальності. Методика Монтесорі сприяє розвитку самостійності, ініціативності та відповідальності у дітей, що важливо для формування активних і свідомих громадян. Це допомагає не тільки в освітньому процесі, а й у життєвих ситуаціях, оскільки діти вчаться приймати рішення і нести відповідальність за свої вчинки.

9. Створення сприятливого навчального середовища. Методика Монтесорі пропонує спеціально організоване середовище, яке стимулює активну діяльність дітей, розвиток їхніх моторних, когнітивних та соціальних навичок. В Україні спостерігається зростаючий попит на такий підхід, оскільки він відповідає концепціям нової української школи.

Отже, відображення науковцями та педагогами результатів творчої реалізації ідей Марії Монтесорі в сучасній освітній практиці сприяє розвитку самостійних, творчих і критично мислячих особистостей. Її принципи

індивідуалізації, взаємодії, розвитку емоційного інтелекту і творчих здібностей стають основою нових підходів у навчанні дітей, що відповідає вимогам сучасної педагогіки і потребам нового покоління.

В українському науково-педагогічному дискурсі також доцільно виокремити змістові напрями, що характеризують рецепцію ідей М. Монтессорі.

Історико-педагогічний аспект. У межах цього напрямку досліджується вплив ідей Монтессорі на розвиток української педагогічної думки, аналізується історія їх запровадження у вітчизняну систему освіти. Особливу увагу приділено періоду перших спроб інтеграції методики на початку ХХ століття та її відродженню в незалежній Україні.

Теоретико-методологічні засади. У цьому контексті розглядаються основні принципи педагогіки Монтессорі, зокрема свобода вибору, самостійність, сенситивні періоди розвитку та індивідуалізація освітнього процесу. Аналізується їх відповідність сучасним концепціям особистісно орієнтованої освіти та компетентнісного підходу.

Практичне застосування методики. Одним із ключових напрямів є впровадження методики Монтессорі в практику українських закладів дошкільної освіти та початкової школи. Досліджується організація освітнього середовища, підготовка педагогів, використання дидактичних матеріалів і методів роботи з дітьми.

Психолого-педагогічний вимір. Аналізується вплив підходу Монтессорі на когнітивний, емоційний та соціальний розвиток дитини. Особлива увага приділяється ролі педагога-гіда у створенні сприятливих умов для розвитку самостійності та відповідальності учнів.

Адаптація до сучасних освітніх викликів. Досліджується можливість інтеграції методики Монтессорі з новітніми педагогічними технологіями, зокрема медіаосвітою та цифровими інструментами. Вивчається її ефективність в умовах змішаного та дистанційного навчання.

Порівняльний аналіз з іншими педагогічними системами. Вивчаються спільні та відмінні риси методики Монтесорі порівняно з альтернативними підходами, такими як Вальдорфська педагогіка, Реджіо-підхід, гуманістична педагогіка. Це дозволяє визначити унікальні переваги та потенційні виклики її застосування в українському освітньому просторі.

Висновки. Таким чином, ідеї Марії Монтесорі займають важливе місце в українському науково-педагогічному дискурсі, а їх адаптація до сучасних освітніх потреб сприяє вдосконаленню освітнього процесу, забезпечуючи розвиток особистості дитини відповідно до її природних здібностей та інтересів.

Перспективи подальших досліджень. У подальшому доцільним є аналіз поглядів науковців на інтеграцію методики Монтесорі з сучасними педагогічними підходами, стратегію розробки і вдосконалення освітніх програм для підготовки педагогів, які будуть застосовувати принципи цієї методики в своїй професійній діяльності, а також забезпечення їх відповідним професійним розвитком, проведення системного дослідження ефективності впровадження монтесорі-методики в умовах українських загальноосвітніх шкіл, зокрема у середній та старшій ланках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Баєнко, А. О. (2024). Роль педагога в монтесорі-класі. *Інноваційна педагогіка*, (75), 247–251. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/75.47>
- Бутенко, В. Г. (2023). Розвиток пізнавального інтересу дітей дошкільного віку за педагогічною системою Марії Монтесорі. У О. В. Лобова, & С. М. Кондратюк (Ред.), *Теорія та методика дошкільної і початкової освіти* (с. 7–31). СумДПУ ім. А. С. Макаренка. <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/13587>
- Бутенко, В. Г., & Літуча, Д. С. (2023). Педагогічні умови сенсорного розвитку дітей раннього віку за педагогічною системою М. Монтесорі. *Інноваційна педагогіка*, 2(63), 141–145. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/63.2.29>
- Глазкова, І., & Омеляненко, А. (2024). Комунікативні стратегії та тактики спілкування з дітьми в Монтесорі-групах закладу дошкільної освіти. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки*, (1), 309–318. <https://doi.org/10.32782/2412-9208-2024-1-309-318>
- Григор'єва, Н. (2021). Ідеї М. Монтесорі щодо ролі і функцій педагога закладу дошкільної освіти та їх використання в умовах реформування вітчизняної дошкільної освіти. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*, (1), 79–85. [https://doi.org/10.31499/2706-6258.1\(5\).2021.235188](https://doi.org/10.31499/2706-6258.1(5).2021.235188)

- Григор'єва, Н. А. (2023). Реалізація педагогічних ідей М. Монтессорі в практиці зарубіжних і вітчизняних закладів дошкільної освіти. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*, (13), 121–131. <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/6401>
- Григор'єва, Н. А. (2024a). *Виховання самостійності у дітей дошкільного віку засобами педагогіки М. Монтессорі* [Дис. д-ра філософії, Бердянський державний педагогічний університет]. Інституційний репозитарій Бердянського державного педагогічного університету. <https://dspace.bdpu.org.ua/handle/123456789/3207>
- Григор'єва, Н. А. (2024b). Проблема війни і миру у філософії та педагогічній практиці М. Монтессорі. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*, (1), 125–133. <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/8595>
- Дудник, Н. (2017). Особливості підготовки Монтессорі-педагога. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка. Серія: Педагогіка*, (8), 134–146. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkogpth_2017_8_18
- Дудник, Н., & Рупняк, Н. (2023). Особливості розвитку сенсорики дошкільників за системою М. Монтессорі. *Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка»*, (49), 20–27. <https://pedagogy.dspu.in.ua/index.php/pedagogy/article/view/36>
- Маляр, Л., & Кухта, М. (2022). Актуальність форм і методів соціального виховання М. Монтессорі в педагогічному процесі Нової української школи. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2(1), 121–126. <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.2.19>
- Монтессорі, М. (2023). *Освіта і мир* (О. Проскура, Пер.). 7БЦ. (Оригінал опубліковано 1949 р.)
- Павленко, Т. (2023). Постаць Марії Монтессорі (1870–1952) у відкритих довідкових електронних виданнях. *Науково-педагогічні студії*, (7), 167–179. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-167-179>
- Руденський, Р. (2024). Формування пізнавальної активності та самостійності старших дошкільників у педагогічній системі Марії Монтессорі. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*, (40), 192–204. <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/pedagogics/article/view/12259>
- Русова, С. (1996). Практичні поради до виховання дітей. У *Вибрані педагогічні твори* (с. 230–234). Освіта. https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Rusova_S_Praktychni_porady_do_vykhovannya_ditey.pdf
- Сало, В. В. (2020). Теоретично-практичні аспекти виховної роботи у дошкільному закладі за методикою Марії Монтессорі. *Молодий вчений*, (8), 36–39. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-8>
- Семеняко, Ю. Б. (2024). Імплементация ідей педагогіки М. Монтессорі в процес формування медіаграмотності дітей дошкільного віку в умовах закладу дошкільної освіти. *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)*, (4), 1396–1406. <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/11235>
- Сергеєва, В. (2021). Педагогіка М. Монтессорі у професійній підготовці студентів спеціальності «Спеціальна освіта». *Актуальні питання гуманітарних наук*, 3(37), 187–194. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/37-3-29>
- Сліпучіна, І. А., Поліщук, А. П., & Меньяйлов, С. М. (2022). Педагогіка Монтессорі і STEM-підхід: розвиток ідей конструктивізму в сучасній освіті. *Наукові записки Малої академії наук України*, (2), 100–108. <https://doi.org/10.51707/2618-0529-2022-24-12>
- Хопта, С. М. (2020a). Педагогічні ідеї Марії Монтессорі в контексті сучасного освітнього простору. *Інноваційна педагогіка*, (28), 48–51. <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/28/10.pdf>
- Хопта, С. М. (2020b). Постаць Марії Монтессорі в інформаційно-бібліографічному ресурсі

- «Видатні педагоги України та світу» ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського: (до 150-річчя від дня народження). *Науково-педагогічні студії*, (4), 75–89. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-75-89>
- Demangeon, A., Claudel-Valentin, S., Aubry, A., & Tazouti, Y. (2023). A meta-analysis of the effects of Montessori education on five fields of development and learning in preschool and school-age children. *Contemporary Educational Psychology*, (73). <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2023.102182>
- Morssink-Santing, V. E., Van der Zee, S., Klaver, L. T., De Brouwer, J., & Sins, P. H. M. (2024). The long-term effect of alternative education on self-regulated learning: A comparison between Montessori, Dalton, and traditional education. *Studies in Educational Evaluation*, (83). <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2024.101380>
- Sablić M., Mirosavljević A., & Bogatić K. (2025). Multigrade education and the montessori model: A pathway towards inclusion and equity. *International Journal of Educational Research*, (131). <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2025.102600>
- Turós, M. (2024). Comparative analysis of the views of Montessori and Waldorf teacher trainers. *Social Sciences & Humanities Open*, (9). <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2024.100855>

REFERENCES

- Baienko, A. O. (2024). The role of the teacher in the Montessori classroom. *Innovative Pedagogy*, (75), 247–251. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/75.47> [in Ukrainian]
- Butenko, V. H. (2023). Rozvytok piznavalnoho interesu ditei doshkilnoho viku za pedahohichnoiu systemoiu Marii Montessori [Development of cognitive interest of preschool children according to Maria Montessori's pedagogical]. In O. V. Lobova, & S. M. Kondratiuk (Ed.), *Teoriia ta metodyka doshkilnoi i pochatkovoї osvity* [Theory and methodology of preschool and primary education] (pp. 7–31). SumDPU im. A. S. Makarenka. <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/13587> [in Ukrainian]
- Butenko, V. H. & Litucha, D. S. (2023). Pedagogical conditions of the early age children's sensory development according to the pedagogical system of M. Montessori. *Innovative Pedagogy*, 2(63), 141–145. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/63.2.29> [in Ukrainian]
- Hlaskova, I., & Omelianenko, A. (2024). Communicative strategies and tactics of communicating with children in Montessori groups of the preschool educational institution. *Scientific papers of Berdyansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences*, (1), 309–318. <https://doi.org/10.32782/2412-9208-2024-1-309-318> [in Ukrainian]
- Hryhorieva, N. (2021). M. Montessori's ideas about the role and functions of the teacher of preschool education institution and their use in the conditions of reforming the domestic preschool education. *Psychological and Pedagogical Problems of Modern School*, (1), 79–85. [https://doi.org/10.31499/2706-6258.1\(5\).2021.235188](https://doi.org/10.31499/2706-6258.1(5).2021.235188) [in Ukrainian]
- Hryhorieva, N. A. (2023). Implementation of the ideas and principles of the M. Montessori method in the practice of foreign and domestic preschool education institutions. *Prospects and innovations of science (Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine")*, (13), 121–131. <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/6401> [in Ukrainian]
- Hryhorieva, N. A. (2024a). *Education of independence in preschool children by means of Montessori pedagogy* [Doctoral dissertation, Berdiansk State Pedagogical University]. Institutional Repository of Berdyansk State Pedagogical University. <https://dspace.bdpu.org.ua/handle/123456789/3207> [in Ukrainian]
- Hryhorieva, N. A. (2024b). The problem of war and peace in the philosophy and pedagogical practice of M. Montessori. *Prospects and innovations of science (Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine")*, (1), 125–133. <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/8595> [in Ukrainian]
- Dudnyk, N. (2017). Osoblyvosti pidhotovky Montessori-pedahoha [Features of the training of a

- Montessori teacher]. *Naukovyi visnyk Kremenetskoï oblasnoï humanitarno-pedahohichnoï akademii im. Tarasa Shevchenka. Serii: Pedahohika [Scientific Bulletin of Kremenets Taras Shevchenko Regional Academy of Humanities and Pedagogy. Series: Pedagogy]*, (8), 134–146. http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvkogpth_2017_8_18 [in Ukrainian]
- Dudnyk, N., & Rupniak, N. (2023). Features of the development of the sensory of preschoolers according to the M. Montessori system. *Human Studies. Series of "Pedagogy"*, (49), 20–27. <https://pedagogy.dspu.in.ua/index.php/pedagogy/article/view/36> [in Ukrainian]
- Maliar, L., & Kukhta, M. (2022). Actuality of Forms and Methods of Montessori's Social Education in the Pedagogical Process of The New Ukrainian School. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2(1), 121–126. <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.2.19> [in Ukrainian]
- Montessori, M. (2023). *Osvita i myr [Education and Peace]* (O. Proskura, Trans.). 7BTs. (Original published 1949) [in Ukrainian]
- Pavlenko, T. (2023). The figure of Maria Montessori (1870–1952) in open reference electronic editions. *Research and Educational Studies*, (7), 167–179. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-167-179> [in Ukrainian]
- Rudenskyi, R. (2024). Formation of senior preschoolers' cognitive activity and independence in the Maria Montessori pedagogical system. *Visnyk of the Lviv University. Series Pedagogics*, (40), 192–204. <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/pedagogics/article/view/12259> [in Ukrainian]
- Rusova, S. (1996). Praktychni porady do vykhovannia ditei [Practical tips for raising children]. In *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]* (pp. 230–234). Osvita. https://dnppb.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/Rusova_S_Praktychni_porady_do_vykhovannya_ditey.pdf [in Ukrainian]
- Salo, V. V. (2020). Theoretical and practical aspects of educational work in a preschool institution according to the method of Maria Montessori. *Young Scientist*, (8), 36–39. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-8> [in Ukrainian]
- Semeniako, Yu. B. (2024). Implementation of M. Montessori's pedagogical ideas in the process of forming media literacy of preschool children in the conditions of a preschool education institution. *Bulletin of Science and Education (Series "Philology", Series "Pedagogy", Series "Sociology", Series "Culture and Art", Series "History and Archeology")*, (4), 1396–1406. <http://perspectives.pp.ua/index.php/vno/article/view/11235> [in Ukrainian]
- Serheieva, V. (2021). M. Montessori's pedagogy in professional training of the students majoring in Special Education. *Current Issues of the Humanities*, 3(37), 187–194. <https://doi.org/10.24919/2308-4863/37-3-29> [in Ukrainian]
- Slipukhina, I. A., Polishchuk, A. P., & Mienailov, S. M. (2022). Montessori pedagogy and the STEM approach: the development of constructivist ideas in modern education. *Scientific Notes of Junior Academy of Sciences of Ukraine*, (2), 100–108. <https://doi.org/10.51707/2618-0529-2022-24-12> [in Ukrainian]
- Khopta, S. M. (2020a). Pedagogical ideas of Maria Montessori in the context of modern educational space. *Innovative Pedagogy*, (28), 48–51. <http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2020/28/10.pdf> [in Ukrainian]
- Khopta, S. M. (2020b). Figure of Maria Montessori in information and bibliographic resource "Outstanding teachers of Ukraine and the world" of V. O. Sukhomlynsky SSEL of Ukraine: (to the 150th anniversary of her birth). *Research and Educational Studies*, (4), 75–89. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-75-89> [in Ukrainian]
- Demangeon, A., Claudel-Valentin, S., Aubry, A., & Tazouti, Y. (2023). A meta-analysis of the effects of Montessori education on five fields of development and learning in preschool and school-age children. *Contemporary Educational Psychology*, (73). <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2023.102182> [in English]
- Morssink-Santing, V. E., Van der Zee, S., Klaver, L. T., De Brouwer, J., & Sins, P. H. M. (2024).

- The long-term effect of alternative education on self-regulated learning: A comparison between Montessori, Dalton, and traditional education. *Studies in Educational Evaluation*, (83). <https://doi.org/10.1016/j.stueduc.2024.101380> [in English]
- Sablić M., Miroslavljević A., & Bogatić K. (2025). Multigrade education and the montessori model: A pathway towards inclusion and equity. *International Journal of Educational Research*, (131). <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2025.102600> [in English]
- Turós, M. (2024). Comparative analysis of the views of Montessori and Waldorf teacher trainers. *Social Sciences & Humanities Open*, (9). <https://doi.org/10.1016/j.ssaho.2024.100855> [in English]

Svitlana Lapaienko,

PhD of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-0412-6618

e-mail: slapaenko@ukr.net

Tetiana Pavlenko,

Researcher of the Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0003-3244-7897

e-mail: tetana1806@gmail.com

Yevheniia Demyda,

Junior Researcher of Department of Pedagogical Source Studies and Biographistics, V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine Kyiv, Ukraine

e-mail: evgeshadem@i.ua

RECEPTION OF MARIA MONTESSORI'S IDEAS IN UKRAINIAN SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL DISCUSSION

Abstract. The article analyzes the process of reception of Maria Montessori's ideas in the Ukrainian scientific and pedagogical discourse. The main conceptual provisions of Montessori pedagogy and their adaptation to modern educational realities of Ukraine are studied. The scientific works of Ukrainian scientists devoted to the introduction of M. Montessori's methodology into the system of preschool and primary education are analyzed. Special attention is paid to the analysis of the content areas of research that highlight the importance of freedom of choice, independence and individualization of the educational process in the context of modern educational reform. The advantages of the Montessori approach for child development are characterized, in particular its impact on the formation of sensory, cognitive and socio-emotional skills. It is determined that M. Montessori's methodology is actively

used in preschool educational institutions of Ukraine and affects the development of inclusive pedagogy. The problematic aspects of the implementation of Montessori pedagogy in the Ukrainian education system are outlined, including the issues of teacher training, adaptation of methodological materials and compliance with educational standards. The key pedagogical conditions that contribute to the development of children's independence in Montessori education are characterized. An important role in this is played by a prepared environment where all educational materials are available to children, which allows them to independently choose tasks and work at their own pace. One of the key principles of the methodology is freedom of choice, which allows children to independently decide what material and for how long they will work with. The principle of "help me do it myself" is decisive in the Montessori approach: the teacher creates conditions in which the child learns independently. A feature of Montessori classes are mixed-age groups, where children learn cooperation, mutual assistance and responsibility. An important aspect is the development of self-discipline, as the child independently manages his own behavior, learns to follow the rules and be responsible for his actions. Prospects for further scientific research in this area are established, in particular, regarding the improvement of pedagogical strategies, optimization of the educational environment and integration of digital technologies within the Montessori method.

Keywords: Montessori-pedagogy, Montessori- teacher, Montessori- materials, reception of pedagogical ideas, preschool education, sensory development of the child, social education, pedagogical conditions.

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-155-170>

УДК 087.5(092)(477)"2014/2024":82.09

Наталія Марченко,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник відділу теорії та методики
біобібліографії Інституту біографічних досліджень

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

м. Київ, Україна,

ORCID ID: 0000-0001-9814-0826

e-mail: np_marchenko@ukr.net

УКРАЇНЬСЬКА КНИЖКА-ЖИТТЄПИС ДЛЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ: ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ БІОГРАФІКИ

Анотація. Окреслено основні риси української книжки-життєпису для молодших школярів часу російсько-української війни (2014–2025 рр.) як важливого складника формування національної та громадянської ідентичності. З'ясовано, що книжки-життєписи для молодших школярів поділяються на nonfiction (спогади, дитячі щоденники та дорослі спогади про дитинство, збірки-довідники оповідань та есеїв, енциклопедичні видання-тезауруси, науково-публіцистичний, науково-популярний і науково-художній документальний життєпис) і художні тексти (автобіографічні оповідання та повісті, біографічні оповідання та повісті, дуже зрідка – віршовані та драматургічні життєписи). Вказано на активний розвиток життєписів-картинок і коміксів, жанрів еґодокументалістики, біографічної казки, біографічної повісті. У довідковій та енциклопедичній книзі для молодших школярів актуальним стало включення українських діячів у європейський і загальносвітовий контекст, наголошення їхнього внеску у спільне надбання людства. Поряд із традиційними постатями офіційного пантеону в читанні молодших школярів з'явилися життєписи кумирів певного покоління та «людей із екрана», академічних учених, діячів церкви, представників національних спільнот. Значно зросла кількість персоналій-жінок і сфер їхньої діяльності (поряд із традиційними з'явилися біографії жінок, які зреалізували себе у бізнесі, військовій справі, спорті, церковному житті тощо). У процесі формування національного біографічного простору в колі дитячого читання в Україні узвичаїлися загальноєвропейські стратегії й моделі біографічної реконструкції та промоції біографічного знання. Обов'язковим стало наголошення українського контексту як важливого елементу загальносвітової парадигми. Все це робить українську книжку-життєпис для дітей важливою складовою формування національної та громадянської ідентичності,

соціокультурним феноменом, який відображає еволюцію українського суспільства, котре трансформується, визначаючи власну ідентичність та напрацьовуючи ефективні механізми долання тоталітарних стереотипів і культивування національних цінностей.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання дітей і молоді, життєписи для дітей, література для дітей і юнацтва, біографічні видання в Україні 2014–2025 рр., громадянська ідентичність, національна ідентичність.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Українська література для дітей та юнацтва, складовою котрої є книжка-життєпис, була і залишається універсальним інструментом формування національної свідомості та патріотичної позиції юних читачів, оскільки транслює художню історичну правду, вербалізуючи історичну пам'ять спільноти. На вікопомних відрізках буття народу (як ось нині, коли Україна вже понад десятиліття протистоїть у війні російським загарбникам) саме життєписи стають основою багатопланової самодіяльності особистості дитини (дорослого теж, оскільки книжка для дітей у суті своїй двоадресна), що підносить/перетворює індивідуальну мотиваційну систему до рівня національної ідентичності, формуючи почуття споріднення. Завдячуючи біографічному читанню, у молодших школярів поряд зі прихильністю до рідних і близького оточення з'являється почуттєвий досвід переживання спорідненості з духовними утвореннями (життєтворчістю достойників), спільними для всього українського народу та ширше – громадян Української держави. Саме на цій властивості життєписів трансформувати людське «я», не залежно від зовнішніх обставин, наголошує Володимир Попик, розмірковуючи про біографіку як носія національно-патріотичної свідомості, таку, що «відігравала в Україні відчутно більшу й набагато важливішу роль, ніж у багатьох країнах з усталеною власною державністю, що мали вільні умови для розвитку національних культур» (Попик, 2021, с. 21).

За цих умов серед стратегічних проблем українського суспільства загалом і освітньо-наукового простору зокрема питання життєписання для юних і біографічного читання дітей залишаються незмінно актуальними. Війна в Україні 2022–2025 рр. загострила потребу пошуку ефективних шляхів

формування національної та громадянської ідентичності. У Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України (2022) наголошено, що «коли існує пряма загроза денаціоналізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення національно-патріотичного виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей» (*Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України, 2022*).

Водночас вікова специфіка та низка чинників (умови середовища побутування дітей, виховний вплив педагогів тощо) обумовлюють особливості формування національної та громадянської ідентичності на кожному віковому етапі та визначають шляхи, засоби і форми, методи роботи, зокрема з книжко-життєписом у читанні молодших школярів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. На думку О. Бялик, аналіз наукової літератури засвідчує, що «питання національної самосвідомості, національної та громадянської ідентичності були пріоритетними впродовж усієї історії становлення та розвитку нашої державності, однак особливо гостро постали саме зараз, коли Україна у російсько-українській війні виборює свою незалежність, розуміє її важливість, відстоюючи свою державність» (Бялик, 2023, с. 33). Дослідниця у статті «Формування національної та громадянської ідентичності молоді в умовах сучасних викликів» (Бялик, 2023) докладно проаналізувала основні державні документи, в яких, як пріоритетні, визначаються завдання формування громадянськості та національної ідентичності дітей та юні, а також відповідні дефініції.

Грунтовний аналіз актуальних зарубіжних і вітчизняних досліджень і публікацій щодо питань формування національної та громадянської ідентичності дітей містить колективна монографія «Утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2024), де зокрема наголошена важлива у нашому контексті теза про важливість у вихованні підростаючих

поколінь формування у них шані «...до видатних людей, героїв нації, які жертвовно служили народові, збагачували його культуру, науку, примножуючи внесок Вітчизни у скарбницю світової цивілізації» (Журба & Рейпольська, 2024, с. 115).

Щодо біографіки в дитячому читанні, то світовий і вітчизняний дослідницький дискурс формується здебільшого як частковий аспект ширших наукових розробок у галузі педагогіки, соціальних комунікацій, книго-, пресо- та літературознавства. В умовах війни в Україні актуальним є звернення до напрацювань зарубіжних колег у царині осмислення мілітарної книжки для дітей, зокрема відстеження ціннісних змін і зміщення тематичних імперативів, проблеми дидактики та ідеологізації. Так, М. Ч. Кербі (Martin Charles Kerby), М. М. Багулей (Margaret Mary Baguley) і А. МакДональд (Abbey MacDonald) у своїй розвідці про книжки, присвячені Першій світовій, аналізують природу й наслідки тривалого досвіду ознайомлення молодших читачів із воєнним конфліктом як надзвичайно важливим чинником у формуванні громадянської та політичної культури юних (Kerby et al., 2019). Натомість дослідники, котрі вивчають мілітарні тексти, створені безпосередньо під час конфлікту, зазвичай наголошують драматизм неоднозначності в «ситуації війни» та шкідливі для формування світогляду юного читача тенденції (Tan & Nelson, 2022; Zur, 2010), формування ідентичності дитини під тиском непереборних обставин (Meghdari & Stephens, 2017). Ширше, у межах з'ясування співмірності вимог до дитячої літератури як такої та мілітарної проблематики (травматичної за своєю природою) аналізує твори канадійської літератури для дітей Дж. Браун (Judy Brown). На прикладі творів nonfiction та fiction, написаних авторами різних генерацій дослідник простежує, як змінювалися підходи до теми війни та ролі особистості в цих історіях, наголошуваних для дітей цінностях (Brown, 2003).

До різних аспектів біографіки для дітей звертаються також вітчизняні дослідники, зокрема в окремих розділах індивідуальних і колективних монографій: Т. Качак – «Тенденції розвитку української прози для дітей та

юнацтва початку ХХІ ст.» (2018); В. Кизилова – «Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини ХХ століття» (2013); Н. Марченко – «Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання» (2016), «Історична біографіка в Україні: проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи» (2019), «Українська біографіка ХХІ століття: мозаїка контекстів і форм» (Попик, 2021, с. 143–179); Л. Овдійчук – «Сучасна проза для дітей: жанрово-стильові особливості» (2018). За роки війни відчутно посилюється інтерес науковців до вербалізації історичної пам'яті, проблем ідентифікації особистості, травмуючого досвіду дитинства (див. дослідження У. Баран, Н. Богданець-Білокаленко, М. Варданян, О. Горбонос, Т. Качак, В. Кизилової, Л. Круль, Л. Куцої, Н. Марченко (Марченко, 2019, 2024), Л. Овдійчук, Е. Огар, О. Петренко, О. Слижук та ін.).

Означені дослідження систематизують кращі напрацювання щодо пошуку та використання нових дієвих форм, творчих підходів, алгоритмів репрезентації життєписів для дітей в Україні та світі, а також відображають напрямки пошуку оптимальних алгоритмів біографічних досліджень, які б відповідали глобальним викликам та різноманіттю запитів доби «плинної модерності», зокрема в царині книговидання для дітей і підлітків.

Мета та завдання статті. Актуалізувати біографічну інформацію та окреслити основні риси української книжки-життєпису для молодших школярів часу російсько-української війни (2014–2025 рр.) як важливого складника формування національної та громадянської ідентичності дітей.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Розвиток української книжки для дітей та юнацтва у ХІХ–ХХ ст. був штучно стримуваний асиміляційною політикою метрополій, постійно поділяючись на літературу (а) «підконтрольну» пануючій доктрині (натомість офіційно підтримувану, поширену) та (б) зосереджену на націєтворчій функції (зазвичай малотиражну, малодоступну чи заборонену). Проте, на думку Т.

Кароєвої, самий «факт самостійного друку книги сприяв ствердженню окремішності українського етносу, а її читання сприяло самоідентифікації дитини як представника цього етносу» (Кароєва, 2025, с. 51). Доба Незалежності (від 1991 р. й досі) – перший і єдиний проміжок цілісного державного буття дитячої книжки в Україні і цим він протистоїть усім іншим періодам, коли вона розвивалася дискретно та в умовах тиску. Проте у цей час книжка для дітей також формувалася за несприятливих умов (неоколоніальна ситуація долання тоталітарного минулого, складні постколоніальні трансформації, постійне протистояння новим викликам) і пройшла у своєму розвитку кілька етапів (1991–2000 рр., 2000–2013 рр., з 2014 – до нині). За своєю суттю це був процес трансформації наративів колективної травми під тиском величезного запиту на ідентичність і моделі самоідентифікації (Марченко, 2024).

На жаль, з часу появи тимчасово окупованих територій України, на цих теренах у шкільництві та інформаційному просторі дитинства загалом тривають процеси насаджування дітям російської ідентичності, що однозначно можна класифікувати як інформаційно-пропагандистський інструмент гібридної війни Росії проти України. «Насамперед це виявляється у витісненні подій, пов'язаних із українським державотворенням, а також відсутністю інформації про національне відродження та національну ідею, що є основою формування української модерної нації» (Бондаренко & Стуканова, 2025). Маніпулятивний характер має також створювана та поширювана там біографіка, що також несе гібридні загрози та руйнує національну й громадянську ідентичність дітей. За неможливості об'єктивно оцінити її стан і впливи через фактичну недоступність для дослідження, далі ми зосереджуємося на процесах, що відбуваються на підконтрольних Україні територіях.

У роки російсько-української війни, що триває, різко зріс запит на біографічні видання, зокрема для дітей і підлітків, котрі пройшли складний шлях трансформації, визначаючи нову ідентичність українців, випрацьовуючи

найбільш ефективні механізми долання колективної травми та культивування національних цінностей. Йдеться найперше про художній образ «як продукт перетворювальної, насамперед сполученої з творчістю, діяльності» та базовий елемент цілісної картини світу особистості (Калуга та ін., 2025, с. 331). Оскільки в книжці для дітей вплив однаковою мірою справляє як текст, так і візуальний ряд та поліграфічне втілення, а сама вона є двоадресною (тобто, впливає і на дорослих теж), то «цілеспрямоване оперування образами неодмінно веде до оперування картиною світу, ... відкриває доступ до застосування так званої м'якої сили», а художній образ стає своєрідним «засобом та інструментом «лагідної» ідеологічної боротьби» за утвердження стійкого цілісного «бачення історичної реальності відповідно до заданих для нас параметрів». (Калуга та ін., 2025, с. 331–332). Як наслідок, в Україні поступово панівними стають біографічні моделі, засновані на глокалізації як взаємодії локальних феноменів (у нашому випадку – унікальних вітчизняних біографічних реконструкцій) із досягненнями глобальної мультикультурної цивілізації (тут – глобальними алгоритмами та імперативами життєписання). Імплементовані у вітчизняний біографічний простір ці нові підходи забезпечують біографічним реконструкціям, зокрема адресованим молодшим школярам, стереоскопічність і багатогранність відображення життєписів, актуалізуючи метод інсталяції «...передусім як мистецький прийом, спроможний відтворити полісюжетний колаж біографічної композиції, у якій біографія особи постає неодмінною складовою частиною часопростору на макро- і мікрорівнях (світ, країна, місто, родина, оточення), віддзеркаленням внутрішнього світу (емоції, рефлексії, асоціації, світоглядні цінності, уподобання), об'єктом реконструкції на відстані часу» (Буряк, 2020, с. 39).

У розмаїтті української біографічної книжки для молодших школярів нині вирізняються твори nonfiction (спогади, дитячі щоденники та дорослі спогади про дитинство, збірки-довідники оповідань та есеїв, енциклопедичні видання-тезауруси, науково-публіцистичний, науково-популярний і науково-художній документальний життєпис) і художні тексти (автобіографічні

оповідання та повісті, біографічні оповідання та повісті, дуже зрідка – віршовані та драматургічні життєписи). Також свою нішу поступово займають життєписи-картинки та біографічні мальописи (Марченко, 2019).

У роки війни широко заявила про себе художня егодокументалістика. Ці видання здебільшого транслюють важкий і водночас героїко-вітаїстичний досвід українців світові, перетворюючи травму на чин і формуючи маркери «своїх» (білінгви «Листи на війну. Діти пишуть солдатам / Letter on the War. Children Write to Soldiers», 2015; «Листи з війни. Солдати пишуть дітям / Soldiers write to children. Letters from the War», 2022). Зокрема, війна породила спогадову літературу юних, які тут і сьогодні є «дітьми війни». До прикладу, щоденник 12-літньої Єви Скалецької з Харкова фіксує перші тижні нападу, знищення житла дівчинки та їхню з бабусею втечу від війни. Рукопис був виданий англійською («You Don't Know What War Is», 2022), озвучений Кірою Найтлі та набув значного розголосу. У бібліотечній і шкільній практиці його доречно порівнювати з всесвітньо відомим «Щоденником Анни Франк» (присутній у колі дитячого читання українців у різному представленні – від книжкового, до коміксу, аудіо- та електронної книги), актуалізуючи співмірність трагедії Голокосту та українського досвіду воєнного сьогодення.

Дуже цікава з погляду трансформації травматичного досвіду та формування нової ідентичності повість у листах Євгена та Соломії Степаненків «Абетка війни» (2022), заснована на листуванні, що тривало з 2015 року, поки тато воював на Донбасі, а донечка чекала його в Києві. 33 розділи, кожен із яких починається з нової літери алфавіту, відповідають на складні питання, що виникають у дитини під час війни й тим створюють ресурс довіри та спокою.

Активно завойовує позиції український мальопис для дітей. У дискурсі війни він виконує зазвичай просвітницьку та терапевтичну роль, зокрема щодо інклюзивних практик і трансформації ідентичності та сприйняття «змінених» війною людей і традицій поведінки на позитивних зразках життєтворчості, як от розповіді про Іллю «Гендальфа» Самойленка чи Олександру Паскаль

(М. Сердюк «Суперлюди. Технології незламності», 2024). Розголосу набула також щемка історія волонтерки з Маріуполя Наталі Бабеуш, яка спасала дітей від голодної смерті (Ю. Стахівська «Тьотя Суп», 2022)

Цікавим явищем біографіки, притаманним саме й лише книжці для наймолодших, стали «життєві історії» реальних тварин, присвячені долі та спасінню конкретних тварин, які опинилися у вирі війни (Н. Музиченко «Врятовані хвостики», 2023; С. Дерманський, Т. Копитова «Клуб врятованих. Непухнасті історії», 2023). Посідаючи жанрове помежів'я реалістичного життєпису та казки, ці історії формують досвід емпатії, стають зразками людяності, котру діти можуть виявити самостійно. Також ідеться про тварин, які стали символами нашої боротьби, як ось пізнаваний «супергерой», талісман чернігівських піротехніків ДСНС пес Патрон. У біографічній повісті-казці, написаній із дотриманням традиційних ознак життєпису Зоряни Живки «Пес Патрон. Маленька історія про велику мрію» (2022) герой розповідає про себе, свою сім'ю та кар'єру сапера, надаючи дітям чимало корисної інформації та виступаючи в ролі ментальної опори в ненадійному світі.

Активний розвиток жанру біографічної казки простежується і щодо персоналій-людей. Оказковлюються медійні постаті сучасників (до прикладу, І. Мацко «Героїчні казки» (2024), що розповідають про знаних героїв російсько-української війни, як-от Валерій Залужний, Катерина Поліщук, Юлія Паєвська, Роман Ратушний та ін.). Або ж казка виступає лише символічним зачином, що підводить дитину до розуміння суті життєвого чину людини, стислі біографічні дані якої вміщуються наприкінці кожної оповіді (Г. Дерипаско «Казки про славетних українців», 2024 р.).

Натомість у біографічній повісті для молодших школярів простежується чітке розмежування у дитячій уяві фактів біографії персони та художнього відтворення її внутрішнього життя. Так, книжка С. Тараторіної «Оця Марія звірів малювала» (2020), присвячена дитинству Марії Примаченко, лінійно та близько до фактичної біографії оповідає про воєнне дитинство художниці, водночас оживляючи в уяві малюка фантастичний світ її казкових персонажів.

Казкові елементи не міфологізують постать художниці чи драматичні події «часу війни», а лише дають змогу читачеві усвідомити суть її обдарування, поповнити власний біографічний досвід співпереживанням і зовнішньому сценарієві її життя, і унікальному внутрішньому розвиткові художньо обдарованої особистості.

На тих самих засадах, але реалізованих суто на мистецькому рівні, заснована книжка-життєпис І. Малковича «Анна Ярославна: Київська князівна – королева Франції» (2023). Розповідь про історичну постать обрамляє сюжет про маленьку українку, що опинилася у Франції й тепер, подорожуючи між Україною та Францією, дізнається про реальні факти й артефакти щодо Ярослави Київської та водночас уявляє легендарну історію її життя (пригоди в подорожі та кохання). Розділення легендарного та фактографічного контексту книжки підсилює ілюстрування: малюнки виконані різними художницями в казково-романтичній (К. Штанко) та техніці ілюстрування літописів (К. Косьяненко).

На суто реалістичних засадах та зі значним залученням документального матеріалу засновані найновіші науково популярні життєписи для дітей молодшого шкільного віку, покликані виступити «м'якою соціальною технологією» корекції уявлень спільноти загалом (а не лише дітей) про складні біографічні наративи, що були негативно чи неоднозначно потрактовані, або ж вважаються частиною людей тригерними (як ось, життєписи Наталі Савчук «Тато мій Петлюра» (2024) чи А. Єрмолаєвої «Наш Да Вінчі» (2025), присвячена Героєві України Дмитру «Да Вінчі» Коцюбайлу).

У довідковій та енциклопедичній книзі для молодших школярів актуальним стало введення українських діячів у європейський і загальносвітовий контекст, наголошення їхнього внеску у спільне надбання людства, а також посилення біографічної оповіді документальними свідченнями її достовірність. Так, збірка життєписів Н. Розлуцького «Українці у світі: 33 правдиві історії» (2022) наголошує на природності розгортання

біографії українця у світовому контексті. У давнину й нині (Анна Ярославна та Христина Фріланд), у різних куточках планети та культурах (Юрій Котермак, Махмет Садик-паша, Серж Лифар, Тайхо Кокі, Квітка Цісик та ін.) українці реалізують себе попри виклики долі та в ім'я високих ідеалів. Книжка важлива і тим, що тут уперше в ряд із найвизначнішими для світу українцями поставлено життєпис Марка (Маркіяна) Паславського – українця з Америки, професійного військовика, котрий повернувся до України, активно долучився до її розбудови й захисту та загинув під час визволення Іловайська.

На тих самих принципах природної залученості українства у світовий контекст, а також на яскравих зорових домінантах, які збуджують дитячу уяву, заснована збірка Варки Проці «Nominka. Українські імена світової історії» (2023 р.). Добір персоналій тут відображає вже оновлений пантеон, що поступово закріплюється після 2014 р. і містить лише ті постаті, що цілком і явно відстоювали українську позицію та були переважно знецінені (чи відторгнуті на користь інших культур) у час радянського панування в Україні (М. Башкирцева, В. Бец, К. Білокур, В. Вишиваний, В. Городецький, С. Делоне, М. Миклухо-Маклай та ін.).

Щодо проблеми формування нового пантеону, то найбільше значимою та помітною зміною в Україні останнього десятиліття стало стрибкоподібне зростання гендерної проблематики. За проектом «Це зробила вона» вже видано три томи (один із яких «Це воює вона» повністю присвячений жінкам на війні), також вийшли друком «Жінки, які прославили Україну. 33 надихаючі історії» І. Баришевської (2023), «Вони змінили світ. Видатні жінки України» Є. Шаповалової і Н. Шерстюк (2022) та ін. З'явилася також раніше відсутня в колі дитячого читання релігійна (здебільшого християнська) біографіка, розрахована воцерковлених і світських дітей (збірка «Посиденьки зі святими. 60 неймовірних історій. Життя святих не тільки для дітей», 2021).

Ще однією ознакою розгортання біографічного поля в межах кола дитячого читання стало заснування серій життєписів, орієнтованих на молодших школярів низкою провідних видавництв України, як от: «Життя

видатних дітей» («Грані-Т»), «12 плюс» («Гамазин» / Зелений Пес»), «Видатні особистості», «Видатні українці» («ІРІО»), абетки-енциклопедії «Від А до Я» («Видавництво Старого Лева»), «Це зробила вона» («Видавництво»), «Хто такий...? Розповідь у малюнках» («АССА»), «Родина Україна», «Рідні Україні» («Навчальна книга – Богдан») та ін.

Висновки. У підсумку маємо зазначити, що виснажлива російсько-українська війна витворила принципово інший, порівняно з попередніми, вітчизняний біографічний дискурс, заснований на виявленні специфіки цивілізаційної ідентичності незалежної України в усіх її складниках (етнічному, релігійному, національному, громадянському та євроідентичності), та привнесла зміни у форми і способи біографічного письма, зокрема адресованого молодшим школярам, а також формат і традицію біографічного дитячого читання.

Зазнали змін також принципи добору персонажів, що стали співмірними загальносвітовим тенденціям. Зокрема, після 2014 р. поряд із традиційними постатями сформованого державними інституціями офіційного пантеону в читанні молодших школярів масово з'явилися книги-бестселери, в основі яких – культовий герой певного покоління чи «людина з екрана». Звичними стали також раніше відсутні в ньому мотивуючі оповіді про визначних академічних учених, діячів церкви, представників національних спільнот та ін. Значно зросла кількість персоналій-жінок і сфер їхньої діяльності (поряд із традиційними життєписами діячок культури та історії з'явилися біографії жінок, які зреалізували себе в науці, бізнесі, військовій справі, спорті, церковному житті тощо).

У процесі формування національного біографічного простору в колі дитячого читання в Україні узвичаїлися загальноєвропейські стратегії та моделі біографічної реконструкції (біографічні серії, книжки-картинки, комікси та ін.), а також обов'язковим імперативом стало наголошення українського контексту як важливого та постійно присутнього елементу загальносвітової парадигми.

Все вище зазначене робить українську книжку-життєпис для дітей загалом і молодшого шкільного віку зокрема значимим складником формування національної та громадянської ідентичності, а також соціокультурним феноменом, який відображає та забезпечує еволюцію українського суспільства, котре трансформується, визначаючи власну ідентичність та напрацьовуючи ефективні механізми долання тоталітарних стереотипів і культивування національних цінностей.

Перспективи подальших досліджень полягають у напрацюванні новітніх форм і методів розвитку культури біографічного читання молодших школярів та впровадження найкращих практик промоції дитячої книги-життєпису в шкільну та позашкільну роботу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бондаренко, О. & Стуканова, Ю. (2025). Шкільна історична освіта на тимчасово окупованих територіях України (2014–2022): ідеї “руського мира” проти концепції Української державності. *Східноєвропейський історичний вісник*, (34), 181–192. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.34.324605>
- Буряк, Л. І. (2020). Українська біографіка «плинних часів». *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*, (19), 33–52. <https://doi.org/10.15407/ub.19.033>
- Бялик, О. В. (2023). Формування національної та громадянської ідентичності молоді в умовах сучасних викликів. *Наукові записки. Педагогічні науки*, (209), 29–33. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-209-29-33>
- Журба, К. & Рейпольська, О. (Ред.). (2024). Утвердження української національної та громадянської ідентичності. Компрінт. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741358/1/Монографія%20Ідентичність.pdf>
- Калуга, В., Лановюк, Л., & Махінько, А. (2025). Роль художнього образу при формуванні історичної реальності у процесі ідеологічної боротьби періоду радянської України. *Сторінки історії*, (59), 323–333. <https://doi.org/10.20535/2307-5244.59.2024.318893>
- Кароева, Т. (2025). Українська дитяча книга (1842–1916) у контексті європейських видавничих практик (на прикладі французьких). *Рукописна та книжкова спадщина України*, 2 (37), 39–55. <https://doi.org/10.15407/rksu.37.039>
- Марченко, Н. П. (2019). Стратегії біографічного письма та дискурс біографіки для дітей і юнацтва в Україні (2014–2019 рр.). *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*, (18), 173–194. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2019_18_13
- Марченко, Н. П. (2024). Книжка-життєпис у дискурсі української літератури для дітей часу російсько-української війни (2014–2024). *Українська біографістика = Biographistica Ukrainica*, (25), 53–84. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2024_25_6
- Міністерство освіти і науки України. (2022, Червень 6). *Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України*: затверджено наказом № 527. <https://drive.google.com/file/d/1B-JsxljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view>
- Попик, В. І. (Ред.). (2021). *Українська біографіка XXI століття: мозаїка контекстів і форм*. НБУ ім. В. І. Вернадського. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004452>

- Brown, J. (2003). "How the world burns": adults writing war for children. *Canadian literature*, 179, 39–54.
- Kerby, M. Ch., Baguley, M. M. & MacDonald, A. (2019). And the band played waltzing Matilda: Australian picture books (1999–2016) and the First World War. *Children's literature in education*, 50, 91–109. <https://doi.org/10.1007/s10583-017-9337-3>
- Meghdari, S. & Stephens, J. (2017). Children's literature about war and the shaping of children's identity. *Malaysian journal of languages and linguistics*, 6 (1), 63–76. <https://doi.org/10.24200/mjll.vol6iss1pp63-76>
- Tan, F. & Nelson, C. (2022). "Can you hear my cry?" Representing war and trauma in picturebooks for peace from China, South Korea and Japan. *International research in children's literature*, 15 (1), 1–14. <https://doi.org/10.3366/ircl.2022.0426>
- Zur, D. (2010). Textual and visual representations of the Korean War in North and South Korean children's literature. *Korea 2010: politics, economy, society*, 4, 271–303. https://doi.org/10.1163/9789004193871_014

REFERENCES

- Bondarenko, P., & Stukanova, Y. (2025). School History Education In The Tmporary Occupied Territories Of Ukraine (2014–2022): Ideas Of "Russian World" Against The Concept Of The Ukrainian State. *East European Historical Bulletin*, (34), 181–192. <https://doi.org/10.24919/2519-058X.34.324605> [In English].
- Buriak, L. (2020). Ukrainian biography "current times". *Biographistica Ukrainica*, 19, 33–52. <https://doi.org/10.15407/ub.19.033> [In Ukrainian].
- Bialyk, O. V. (2023). Formation of national and civic identity of youth in the context of modern challenges. *Naukovi zapysky. Pedahohichni nauky [Academic Notes. Series: Pedagogical Sciences]*, (209), 29–33. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-209-29-33> [in Ukrainian].
- Zhurba, K. & Reipolska, O. (eds.). (2024). *Affirmation of Ukrainian national and civic identity*. Komprint. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741358/1/Монографія%20Ідентичність.pdf> [in Ukrainian].
- Kaluha, L., Lanoviuk, A. & Makhinko, O. (2025). The Role of the Artistic Image in the Formation of Historical Reality in the Process of the Ideological Struggle in the Period of Soviet Ukraine. *History Pages*, (59), 323–333. <https://doi.org/10.20535/2307-5244.59.2024.318893> [in Ukrainian].
- Karoyeva, T. (2025). Ukrainian children's book (1842–1916) in context of European publishing practices (by the example of French publishing practices). *Manuscript and book heritage of Ukraine*, (2) 39–55. http://rksu.nbu.gov.ua/doc/rks_2025_2_5 [in Ukrainian].
- Marchenko, N. P. (2019). Strategies of biographical writing and the discourse of biography for children and youth in Ukraine (2014–2019). *Biographistica Ukrainica*, (18), 173–194. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2019_18_13. [in Ukrainian].
- Marchenko, N. P. (2024). A biography book in the discourse of Ukrainian literature for children during the Russian-Ukrainian war (2014–2024). *Biographistica Ukrainica*, (25), 53–84. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ubi_2024_25_6. [in Ukrainian].
- Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022, June 6). *The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine*: approved by Order № 527. <https://drive.google.com/file/d/1B-dJsxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPe04gZ8/view> [in Ukrainian].
- Popyk, V. I. (Resp. ed.). (2021). *Ukrainian biography of the 21st century: a mosaic of contexts and forms*. NBU im. V. I. Vernadskoho. <http://irbis-nbu.gov.ua/everlib/item/er-0004452> [in Ukrainian].
- Brown, J. (2003). "How the world burns": Adults writing war for children. *Canadian Literature*, 179, 39–54.

- Kerby, M. Ch., Baguley, M. M., & MacDonald, A. (2019). And the band played waltzing Matilda: Australian picture books (1999–2016) and the First World War. *Children's Literature in Education*, 50, 91-109. <https://doi.org/10.1007/s10583-017-9337-3>
- Meghdari, S., & Stephens, J. (2017). Children's literature about war and the shaping of children's identity. *Malaysian Journal of Languages & Linguistics*, 6(1), 63-76. <https://doi.org/10.24200/mjll.vol6iss1pp63-76>
- Tan, F., & Nelson, C. (2022). "Can you hear my cry?" Representing war and trauma in picturebooks for peace from China, South Korea and Japan. *International Research in Children's Literature*, 15(1), 1-14. <https://doi.org/10.3366/ircl.2022.0426>
- Zur, D. (2010). Textual and visual representations of the Korean War in North and South Korean children's literature. *Korea 2010: Politics, Economy, Society*, 4, 271–303. https://doi.org/10.1163/9789004193871_014

Nataliia Marchenko,

PhD of Historical Sciences, Senior Researcher,

Department of Theory and Methods of Biobibliography, Institute of Biographical Research, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0001-9814-0826

e-mail: np_marchenko@ukr.net

UKRAINIAN BIOGRAPHY BOOK FOR YOUNG SCHOOLCHILDREN: FORMING CHILDREN'S NATIONAL AND CIVIC IDENTITY THROUGH BIOGRAPHY

Abstract. The main features of the Ukrainian biography book for younger schoolchildren during the Russian-Ukrainian war (2014–2025) as an important component of the formation of national and civic identity are outlined. It has been found that biographies for younger schoolchildren are divided into nonfiction (memoirs, children's diaries and adult memories of childhood, collections of short stories and essays, encyclopaedic publications-thesauri, scientific-journalistic, popular science and scientific-artistic documentary biographies) and literary texts (autobiographical stories and novels, biographical stories and novels, very rarely – poetic and dramatic biographies). The active development of biographies-pictures and comics, genres of egodocumentary, biographical fairy tale, biographical story is indicated. In the reference and encyclopaedic book for younger schoolchildren, the inclusion of Ukrainian figures in the European and global context, emphasizing their contribution to the common heritage of humanity, became relevant. Along with the traditional figures of the official pantheon, biographies of idols of a certain generation and "people from the screen", academic scientists, church figures, and representatives of national communities appeared in the reading of younger schoolchildren. The number of female personalities and their spheres of activity has increased significantly (along with traditional biographies, biographies of women who have achieved success in business, military affairs, sports, church life, etc. have appeared). In the process of forming a national biographical space in the circle of children's

reading in Ukraine, pan-European strategies and models of biographical reconstruction and promotion of biographical knowledge have become common. It became imperative to emphasize the Ukrainian context as an important element of the global paradigm. All this makes the Ukrainian biography book for children an important component of the formation of national and civic identity, a socio-cultural phenomenon that reflects the evolution of Ukrainian society, which is transforming, defining its own identity and developing effective mechanisms for overcoming totalitarian stereotypes and cultivating national values.

Keywords: national-patriotic education of children and youth, biographies for children, literature for children and youth, biographical publications in Ukraine 2014–2025, civic identity, national identity.

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-171-192>

УДК 069.01:37(092)(477):37.013

Олександр Міхно,
доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник,
директор Педагогічного музею України,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-5271-9530
ResearcherID: AEA-1026-2022
e-mail: amihno@ukr.net

**МУЗЕЙНА СПРАВА В УКРАЇНІ:
ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ, ПЕРСОНАЛІЇ, ОСВІТНІЙ ВИМІР**

*(за матеріалами енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України
(друга половина XIX – початок XXI ст.)»)*

Анотація. У статті досліджено внесок педагогів у становлення та розвиток музейної справи в Україні з акцентом на інституційні трансформації музеїв, їхню освітню функцію та роль педагогічних діячів у формуванні музейного простору. На основі матеріалів енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)» та інших джерел реконструйовано діяльність понад 20 освітян, які стали ініціаторами створення музейних установ, розроблення музейно-педагогічних практик та інтеграції музеїв у навчальний процес. Висвітлено взаємозв'язок між педагогічними ініціативами, процесом інституціоналізації музеїв та їх еволюцією від сховищ артефактів до центрів освітньої комунікації. Особливу увагу приділено персоналіям Павла Тутковського, Олександра Янати, Миколи Сумцова та ін., які заклали методологічні основи музейної діяльності та взаємодії музеїв з освітніми закладами. Досліджено роль Бориса та Марії Грінченків у систематизації музейних фондів і каталогізації колекцій, що стало важливим етапом у професіоналізації музейної справи. Okремо розглянуто феномен шкільних музеїв, що з'явилися в Україні у другій половині XIX – на початку XX століття та стали дієвими засобами активного навчання, розвитку дослідницьких навичок, а з відновленням незалежності України у 1991 р. – формування національної ідентичності учнів. Проаналізовано роль шкільних музеїв у навчальному процесі, зокрема завдяки діяльності Михайла Биковця, Павла Сапухіна, Василя Каюкова та ін., які розробили методики краєзнавчої роботи, інтеграції музейних експонатів у навчальні програми та взаємодії музеїв з місцевими громадами. Продемонстровано, що ідеї Софії Русової, Івана Филипчика, Панаса Луньова та ін. стали підґрунтям сучасної музейної педагогіки. Методологія дослідження, заснована на біографічному підході, дала змогу систематизувати інформацію про українських педагогів-музейників,

дослідити їхні музейно-педагогічні ідеї та оцінити їхній внесок у розвиток музейної справи. Наукова новизна дослідження полягає у комплексному розгляді зв'язку між поступом освіти та музейної справи, що дало можливість вперше оцінити роль педагогічних персоналій у створенні музейної інфраструктури України. Практична цінність дослідження передбачає його використання для вдосконалення музейно-освітніх програм, розроблення методичних рекомендацій щодо діяльності музеїв у закладах освіти, а також формування державних стратегій інтеграції музеїв в освітній процес. У висновках підкреслено, що музейна справа в Україні, ґрунтуючись на досвіді педагогів минулого, є не лише засобом збереження історичної пам'яті, а й потужним освітнім ресурсом, що сприяє вирішенню актуальних викликів сучасності: консолідації українського суспільства в умовах протистояння російській агресії, цифровізації та конкуренції з новітніми формами інформаційного контенту.

Ключові слова: музейна справа, інституціоналізація, музейна педагогіка, шкільний музей, педагогічна персоналія, історія освіти, біографічний словник.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Музеї відіграють провідну роль у збереженні та популяризації культурної спадщини, формуванні історичної пам'яті, національної ідентичності й розвитку освіти: вони не лише акумулюють і зберігають артефакти, а й забезпечують їхню наукову інтерпретацію, створюючи простір для пізнання, рефлексії та громадянської освіти. В Україні музейна справа має глибокі історичні традиції, що сягають другої половини XIX століття, коли розпочалося активне створення музейних установ. Інституціоналізація музеїв супроводжувалася розробленням концепцій музейної діяльності та зростанням ролі музейної педагогіки. У XX-XXI століттях під впливом соціокультурних змін функції музеїв зазнали трансформації: від традиційних сховищ артефактів вони еволюціонували до багатофункціональних центрів освітньої комунікації. Сучасні музеї не лише демонструють експонати, а й активно залучають аудиторію через інтерактивні освітні програми, науково-популярні проєкти та співпрацю із закладами освіти.

Важливу роль у становленні музейної справи в Україні відіграли педагоги, науковці та культурно-освітні діячі, які, спираючись на європейський досвід та національні традиції, сприяли розширенню функціонального поля музеїв як освітніх і науково-дослідних інституцій. Їхні ініціативи були

спрямовані не лише на формування концепцій інтеграції музеїв у навчальний процес, а й на створення інституційних механізмів, що забезпечили їхню стійку взаємодію з системою освіти. Проте внесок педагогів у розбудову музейної справи в Україні ще недостатньо систематизований у сучасних наукових студіях.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу процесів інституціоналізації музейної справи в Україні через призму діяльності педагогічних персоналій, які сприяли розвитку музейництва. Особливу цінність у цьому контексті має енциклопедичний біографічний словник «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)» (Березівська, 2023, 2025; Міхно, 2024), що містить інформацію про життєписи освітян, які активно розвивали музейну справу та сприяли збереженню й популяризації історико-культурної спадщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження музейної справи в Україні охоплюють широкий спектр питань, зокрема інституційні трансформації, розвиток музейної педагогіки та впровадження новітніх технологій у музейну діяльність. Українські вчені значну увагу приділяють аналізу історичних процесів становлення музеїв як науково-освітніх інституцій, їхньої ролі у формуванні історичної пам'яті та національної ідентичності. Так, С. Терський і О. Савченко (2020) висвітлюють історичний аспект збереження історико-культурної спадщини України, аналізують перспективи розвитку музейної справи та її значення. Н. Філіпчук (2020) досліджує розвиток просвітницької діяльності музеїв України з кінця XIX до початку XXI століття, їхню співпрацю з освітніми закладами та роль музейної педагогіки у формуванні суспільних цінностей. О. Караманов (2020) аналізує теоретичні та практичні аспекти музейної педагогіки, пропонуючи моделі взаємодії музеїв із закладами освіти. В колективній монографії за редакцією С. Довгого (2020) комплексно розглянуто проблеми музейної педагогіки та її роль у науковій освіті з акцентом на міждисциплінарних зв'язках. Р. Маньковська (2016) досліджує еволюцію музейної справи в Україні, аналізуючи її теоретичні

засади, практичні аспекти та антропологічні підходи. У міжнародній науковій спільноті питання інституціоналізації музейної справи, ролі окремих персоналій та освітнього виміру музеїв досліджують з різних перспектив: зарубіжні вчені зосереджуються на інтеграції музеїв у систему освіти, розвитку педагогічних підходів у музейній діяльності та впровадженні інновацій у музейну педагогіку. Наприклад, Н. Проттас аналізує еволюцію освітніх практик у музеях (Prottas, 2019). Е. Дж. Хюбнер досліджує використання соціальних медіа як інструменту залучення аудиторії (Huebner, 2023). Л. Філліпс розглядає підходи до деколонізації музейних практик (Phillips, 2022), тоді як А. Оквурані та Ч. Караденіз вивчають вплив педагогів на розроблення музейних програм (Okvuran & Karadeniz, 2021). Однак, попри наявність ґрунтовних сучасних досліджень музейної справи, залишається недостатньо вивченою роль педагогів у становленні музеїв в Україні. Бракує комплексних студій, які б систематизували внесок освітян у розбудову музейної справи та їхній вплив на розвиток музейної педагогіки. Відтак, подальші міждисциплінарні дослідження, що поєднують історико-культурний та біографічний аналіз, є необхідними для глибшого розуміння процесів інституціоналізації музеїв в Україні.

Мета статті: дослідити процес інституціоналізації музейної справи в Україні крізь призму діяльності освітян, представлених в енциклопедичному біографічному словнику «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)», а також проаналізувати освітній вимір музейної діяльності, визначивши роль окремих персоналій у розвитку музейної педагогіки та впровадженні інноваційних підходів до використання музеїв у навчальному процесі. Реалізація зазначеної мети передбачає виконання таких дослідницьких завдань: систематизувати інформацію про педагогів-музейників України на основі матеріалів енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)», реконструювати діяльність освітян, які ініціювали створення музейних установ, розробляли музейно-

педагогічні практики та інтегрували музеї в навчальний процес, визначити взаємозв'язок між педагогічними ініціативами, інституціоналізацією музеїв та їх еволюцією від сховищ експонатів до центрів освітньої комунікації, проаналізувати роль шкільних музеїв як засобів активного навчання, розвитку дослідницьких навичок, формування національної ідентичності та патріотизму учнів, оцінити вплив ідей українських освітян на розвиток музейної педагогіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес інституціоналізації музейної справи неможливий без активної участі конкретних особистостей, які формували концепції музейної діяльності, впливали на її інтеграцію в освітній простір, ініціювали створення музеїв та розробляли музейно-педагогічні методики. Вагомий внесок у ці процеси зробили українські педагоги, науковці та культурно-освітні діячі. Енциклопедичний біографічний словник «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)» містить інформацію про понад 20 педагогів, які своєю діяльністю вплинули на розвиток музейної справи в Україні (Міхно, 2025). Стисло опишемо їхній внесок у процес інституціоналізації музейної справи в Україні, спираючись передусім на матеріали зазначеного словника, а також на інші джерела.

Серед визначних постатей, які зробили внесок у становлення музейної справи, особливе місце займають Борис Грінченко (1863–1910) та Марія Грінченко (1863–1928). Їхня діяльність у сфері музейництва, зокрема впорядкування та каталогізація фондів Музею української старовини В. Тарновського в Чернігові у 1890-х рр., стала важливим етапом на шляху професіоналізації музейної діяльності в Україні. Подружжя не лише працювало над систематизацією гравюр, документів і бібліотеки музею, а й створило «Каталог музею українських старожитностей В. В. Тарновського» (1900), що стало важливим кроком у науковому опрацюванні та збереженні музейних колекцій (Лашко, 2015, с. 48). На нашу думку, внесок Грінченків у збереження культурної спадщини підтверджує тісний взаємозв'язок між педагогічною та музейною діяльністю, що є важливим аспектом процесу інституціоналізації музейної справи в Україні.

Одним із перших фахівців, який заклав основи інституційної організації музеїв, був Павло Тутковський (1858–1930) – засновник і керівник Центрального Волинського музею (1910–1912), а згодом фундатор Геологічного музею в Києві (1924). Діяльність ученого була спрямована на систематизацію музейної справи у сфері природничих наук: він формував колекції, розробляв методику експонування геологічних зразків, впроваджував наукові підходи до організації музейних фондів, заклав методологічні основи для розвитку освітньої функції природничих музеїв. Діяльність музеїв у сфері природничих наук інституціоналізував і Олександр Яната (1888–1938). Очолюючи Музей Українського наукового товариства (1917–1921), він сприяв створенню Бюро наочного приладдя для навчання, що стало важливим кроком у систематизації експозиційного матеріалу та використанні музеїв у освітній діяльності, розглядаючи їх як науково-освітні центри популяризації природничих знань і екологічного виховання. Олександр Музиченко (1875–1940?) – перший директор Педагогічного музею в Києві (1912–1914) – визначив напрям роботи закладу як науково-методичного педагогічного центру, що сприяло інтеграції музею у систему професійного розвитку педагогів. Вагомий внесок у розбудову музейної інфраструктури зробив Петро Курінний (1894–1972) – фундатор і перший завідувач Історичного музею Уманщини, який був створений при гімназії (1917), згодом – очільник Музею культур і побуту у Києві (1924), пізніше – Державного історико-культурного заповідника «Всеукраїнський музейний городок» (1926–1932). Важливу роль у розвитку національного музейництва відіграв Дмитро Яворницький (1855–1940), який у 1902–1933 рр. очолював Катеринославський обласний музей і не лише значно збагатив фондову колекцію, а й перетворив музей на провідний культурний і науковий центр усієї України. Микола Сумцов (1854–1922), як фундатор Харківського історичного музею (1920), сприяв формуванню музейної інституції шляхом збирання колекцій, розроблення експозиційного дизайну та створення музейного етикетажу. Організовані ним лекції та етнографічні курси

стали важливими кроками у становленні стандартів музейної діяльності. Павло Молоков-Журський (1894–1937) був організатором Кременчуцького округового краєзнавчого музею, створеного при педагогічному технікумі у 1927 р. Його ініціатива щодо відкриття та організації роботи музейного закладу сприяла інституціоналізації музейної справи на регіональному рівні, як і діяльність Матвія Довгополюка (1893–1944), який був співзасновником Охтирського краєзнавчого музею (1921), Івана Филипчака (1871–1945), фундатора музею «Бойківщина» (1927), та Петра Франка (1890–1941), організатора і першого директора Музею Івана Франка у Львові (1940). У другій половині ХХ ст. тенденція інституціоналізації музейної справи педагогами продовжилася. Так, у 1955 р. Панас Луньов (1919–2004), заснував Пархомівський історико-художній музей. У 1992 р. Костянтин Тищенко (1941–2023) створив у Київському університеті імені Т. Шевченка перший у світі Лінгвістичний навчальний музей (1992), у якому поєднано наукову, освітню та просвітницьку функції. В 1994 р. Надія Світлична (1936–2006) ініціювала створення Музею шістдесятництва в Києві, основою фондової колекції якого став її архів (Міхно, 2025, с. 85–88).

Розвиток музейної справи в Україні був тісно пов'язаний з поступом освіти, що знайшло відображення не лише у створенні природничих, історичних, краєзнавчих, педагогічних музеїв, а й у становленні шкільних музеїв як окремого феномена. Шкільні музеї стали наочним утіленням традиції використання музейних колекцій у навчальному процесі, сприяючи формуванню дослідницьких навичок учнів, розвитку історичної пам'яті та збереженню культурної спадщини. Інституціоналізація шкільних музеїв відбувалася у тісному зв'язку з педагогічними ініціативами, що визначило їхню роль не лише як зібрань експонатів, а й як центрів освітньої та виховної роботи. Нагадаємо, що в Україні музеї у закладах освіти почали з'являтися у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Зумовлений цей процес був, зокрема, активним впровадженням Міністерством народної освіти наочних методів навчання (Міхно, 2019, с. 29). У 1920-1930-х рр. починають активно використовувати краєзнавчий принцип у викладанні навчальних дисциплін та

активні методи навчання, що прискорило створення шкільних музеїв, відтак їх кількість почала стрімко зростати. Піонером шкільного музейництва в Україні у 1920-х рр. був Михайло Биковець (1894–1937), який активно пропагував створення шкільних музеїв як інтегрованої частини навчання (Биковець, 1923). В 1920-х рр. Павло Сапухін (1893–1970) заснував один із перших в Україні шкільних краєзнавчих музеїв та розробив алгоритм роботи педагога-музейника і форми інтеграції музею в навчальний процес. У цей же період Надія Шульгина-Іщук (1888–1979) у Рівненській українській приватній гімназії створила математичний музей на основі виготовлених учнями геодезичних приладів, моделей геометричних фігур і діаграм. Згаданий Пархомівський історико-художній музей був заснований П. Луньовим як шкільний, оскільки його першу експозицію було відкрито у 1953 р. у двох кімнатах Пархомівської середньої школи на Харківщині. Євгенія Кучеренко (1922–2020) була одна з ініціаторів створення музею Марійки Підгірянки у школі №74 м. Львова, який був відкритий у 1998 р. (Міхно, 2025, с. 85–88). Василь Каюков (1945–2001), як директор Кіровоградської школи №21 у 1990–2001 рр., створив у закладі музейний комплекс з численними тематичними експозиціями, які стали засобом формування національної свідомості, історичної пам'яті та патріотизму учнів (Гайда та ін., 2025).

Як бачимо, розвиток музейної справи в Україні був тісно пов'язаний із діяльністю педагогів. Від початку ХХ ст. музеї виконували не лише науково-дослідну, а й освітню функцію, що відповідало загальним тенденціям модернізації освіти. У міжвоєнний період посилилася систематизація музейних фондів, що свідчило про зростання наукового підходу до експонування та збереження культурної спадщини. Тоді ж масово створювали шкільні музеї, які стали важливим елементом освітнього простору. Друга половина ХХ ст. ознаменувалася розширенням музейної мережі, зокрема й у закладах освіти. Відновлення незалежності України у 1991 р. зумовило трансформацію музеїв у важливі центри національної пам'яті та громадянської освіти, що стало

наслідком змін у культурній політиці держави.

Таким чином, внесок педагогів у становлення та розвиток музейної справи в Україні є беззаперечним: вони не лише ініціювали створення музеїв, формували їхній інституційний статус, а й активно сприяли інтеграції музейного простору в систему освіти. Освітній потенціал музеїв поступово набував системного характеру, що виявлялося у використанні експозицій як навчальних ресурсів, розробленні методик музейної педагогіки та створенні шкільних музеїв як окремого культурно-освітнього феномену.

Розглянемо детальніше освітній вимір музейної діяльності, реалізований через ініціативи педагогів. Особливий інтерес викликають персоналії, які не лише сприяли інституціоналізації музеїв, а й впроваджували музейно-педагогічні практики, розробляли методики використання музеїв у навчальному процесі та інтегрували музейний простір у систему освіти. Так, Софія Русова (1856-1940) у праці «Позашкільна освіта. Засоби її переведення» (1917) наголошувала, що музеї мають бути не лише місцями для огляду експонатів, а й активними центрами популяризації науки та культури серед населення. Особливо важливими, на її думку, є педагогічні музеї, що використовують наочні матеріали та інструменти для навчання, сприяючи розвитку критичного мислення та наукового світогляду у школярів і дорослих. Педагогиня визначала три основні типи музеїв: науково-мистецький, музей рідного краю та педагогічний мандрівний музей (Русова, 1917, с. 70). Останній, за її концепцією, має розсилати зразки матеріалів по школах для кращого засвоєння навчального матеріалу. Музеї рідного краю, зокрема, повинні зберігати природні й історичні цінності певної місцевості, допомагаючи формувати в місцевих мешканців глибоке розуміння рідної культури та природи. Педагогічна роль музеїв, на думку С. Русової, полягає у створенні освітніх програм, які містять систематичні огляди та пояснення експонатів, що сприяє глибшому розумінню матеріалу учнями та викликає у них інтерес до науки й історії. Вчена також наголошувала на необхідності постійного поповнення музейних колекцій та організації виставок для поширення знань серед

населення. Важливим інструментом педагогічного впливу С. Русова вважала екскурсії, які мають стати частиною навчального процесу, адже вони дають змогу учням безпосередньо взаємодіяти з історичними та культурними пам'ятками, а також з науковими та природними об'єктами. На її думку, екскурсії мають бути не просто відвідуванням музеїв чи пам'яток, а й містити продуману педагогічну програму, яка допомагає учням глибше зрозуміти та осмислити матеріал, що вивчається. Важливою є також робота з учителями, які мають ретельно підготувати учнів до екскурсії, визначити основні акценти та питання для обговорення. С. Русова підкреслювала, що екскурсії є не лише пізнавальними, а й виховними заходами, що сприяють формуванню національної свідомості, розширенню світогляду та розвитку естетичних і моральних якостей учнів (Русова, 1917, с. 72–74).

М. Биковець активно пропагував ідею використання музеїв як потужного інструменту освіти та виховання, наполягав, що шкільні музеї мають бути невід'ємною частиною навчального процесу, сприяти глибшому засвоєнню знань, формувати в учнів почуття відповідальності за культурну спадщину та розвивати їхні дослідницькі навички. В статті «Екскурсії та музеї в трудовій школі» (1923) він порушив питання створення музею в школі, розглядаючи лабораторні заняття після екскурсій на природу як майстерню майбутнього шкільного музею. Педагог подав кілька практичних порад для створення колекцій такого музею, а також цікаві рекомендації щодо підготовки й проведення екскурсій: «Необхідно керовникові в кожен екскурсію вносити веселий елемент, співи, гри, танці, і таке інше. Особливо гарно впливає гімнастика, яка дає вихід запасу енергії й застерігає розвиток пустувань і бешкетів дитячих. Кількість екскурсантів не повинна бути більше 25–30 душ на одного керовника при 2-3 помічниках. Ці останні підбираються із старших учнів» (Биковець, 1923, с. 29). Можна стверджувати, що М. Биковець висвітлює концепції та практики, які сьогодні можна віднести до сфери музейної педагогіки. Тоді термін «музейна педагогіка» не вживали, проте зміст статті

свідчить, що автор фактично описує ті методи та підходи, які нині є основними складниками музейної педагогіки, а саме: важливість використання музеїв у навчальному процесі, інтеграцію музейних матеріалів у шкільну програму, розвиток шкільних музеїв та участь учнів у музейній діяльності. Всі ці ідеї є класичними прикладами того, що в сучасному розумінні відноситься до музейної педагогіки – галузі, яка займається питаннями використання музейних ресурсів для освіти і виховання.

Важливим теоретико-методичним дослідженням, присвяченим інтеграції музею в освітній процес, є стаття П. Сапухіна «Музейна робота в школі» (1929). Автор акцентує на ролі шкільного музею як інструменту активного навчання, який поєднує краєзнавчий зміст, комплексність та практичну діяльність учнів. Педагог стверджує, що музей має відображати місцеву історію, природу та суспільне життя, формуючи в учнів зв'язок із рідним краєм. Він пропонує структуру музею з трьох відділів: «Природа», «Праця», «Суспільство» (Сапухін, 1929, с. 73–75), що відповідає комплексному методу навчання, який практикували в українській школі 1920-х рр. П. Сапухін наполягає, що музей не повинен бути статичним сховищем експонатів. Навпаки, він має постійно оновлюватися завдяки дослідницькій роботі учнів, які збирають нові матеріали, аналізують їх і доповнюють експозиції. Автор детально описує організаційні аспекти створення шкільного музею: від вибору приміщення до створення експонатів з підручних матеріалів. Педагог пропонує такі форми інтеграції музею в навчальний процес: «1) провадження окремих занять з дітьми в самому музеї побіля певних його експонатів; 2) демонстрування окремих експонатів музею під час занять у класі; 3) самостійна лабораторна й дослідна робота учнів по певних завданнях над різними експонатами музею; колекціями, гербаріями, документовими й архівними матеріалами, всілякими іншими речами, що їх в музеї зібрано» (Сапухін, 1929, с. 78). Крім того, шкільний музей, на думку автора, має бути сполучною ланкою між школою та громадою, заохочуючи учнів до взаємодії з місцевим населенням (збір свідчень, етнографічних матеріалів) та стаючи майданчиком для просвітницьких заходів:

лекцій, виставок, краєзнавчих вечірок (Там само). Зазначимо, що запропоновані автором принципи діяльності шкільного музею – краєзнавча спрямованість, динамічність, зв'язок з громадою – лягли в основу сучасної музейної педагогіки. На нашу думку, П. Сапухін фактично передбачив розвиток музейної педагогіки як окремої галузі, де музей стає не просто допоміжним засобом, а потужним інструментом формування критичного мислення, громадянської свідомості та творчого потенціалу учнів.

Значний внесок у розвиток музейно-педагогічних практик зробив Іван Филипчак. У статті «Про музейництво та про наші музеї» він підкреслював, що музей має не лише зберігати артефакти, а й бути інструментом виховання: «Щоб старовинні й дорогоцінні речі зберегти від неминучого загибуну, всі культурні народи будують окремі музеї» (Филипчак, 1935, с. 168). Під його керівництвом музей «Бойківщина» у м. Самбір перетворився на потужний культурно-освітній осередок. Завдяки активній роботі зі збирання експонатів (від археологічних знахідок до етнографічних артефактів і стародруків) фонди музею до 1935 р. нараховували понад 30 тисяч одиниць зберігання. Ця колекція стала основою для розроблення екскурсій, лекцій та тематичних заходів, спрямованих на вивчення історії та традицій краю. І. Филипчак впроваджував у роботу музею принципи доступності та систематичності: розробив експозиції, які відображали етапи розвитку регіону, а також створив бібліотеку з науковою літературою. Його музейно-педагогічний підхід містив три взаємопов'язані складники: участь відвідувачів у створенні експозицій, поєднання історії, мистецтва та природничих наук, акцент на героїзмі та культурних досягненнях українців (Савчин, 2012, с. 134-138).

Петро Франко став очільником Музею Івана Франка у Львові в 1940 році, і за короткий період свого керівництва (до травня 1941 року) зумів перетворити заклад на центр тогочасного франкознавства. Його діяльність на цій посаді відзначалася новаторським підходом до музейної справи, що виходив за межі традиційного зберігання артефактів і документів. На противагу уявленню про

музей як про «тихе місце консервації пам'яті» (Тихолоз, 2021, с. 218), П. Франко бачив у ньому живий культурний простір, який мав стати центром активного вивчення та популяризації творчої спадщини Івана Франка. За словами дослідниці Н. Тихолоз (2021), П. Франко прагнув створити музей, який би не лише зберігав пам'ять про Івана Франка, але й став місцем для дискусій, досліджень та гуртування молодих креативних людей. Ця концепція відображала прогресивний підхід до музейної справи, який акцентував увагу на соціальній та освітній функції музею. Музей мав стати не просто архівом, а місцем, де «живий» Іван Франко міг би надихати нові покоління через свої ідеї, твори та громадянську позицію. У своєму виступі на офіційному відкритті музею 10 жовтня 1940 року П. Франко чітко окреслив головні завдання закладу. Серед них особливу увагу він приділив популяризації життєтворчості Івана Франка, підкресливши, що музей має бути доступним простором для широкої аудиторії, зокрема для школярів та студентів: «Найважливіша ділянка праці Музею – це популяризація праці великого Каменяра. Виготовлені лекції, що мають бути зачитані по школах та заводах. Намічено план екскурсій, що мають відвідати Музей. Ми знаємо, що нашим обов'язком є допомога школі у вихованні молодого покоління» (Тихолоз, 2021, с. 217). На нашу думку, діяльність П. Франка, спрямована на перетворення Музею Івана Франка у Львові в інтерактивний освітній простір для популяризації спадщини І. Франка через лекції, екскурсії та дискусії, є яскравим прикладом реалізації принципів музейної педагогіки, яка акцентує на активному залученні відвідувачів, соціальній взаємодії та використанні культурної спадщини для навчання та виховання.

У другій половині ХХ ст. вагомий внесок у розвиток музейної педагогіки зробив Панас Луньов, чия педагогічна концепція базувалася на активному залученні учнів до музейної роботи, формуванні у них здатності до естетичного сприйняття мистецтва та розвитку історичної пам'яті через безпосередній контакт із культурними цінностями. Він застосовував інноваційні методи навчання: інтерактивні екскурсії, дискусії, практичні заняття з аналізу художніх

творів. Заснований педагогом Пархомівський історико-художній музей став не лише освітнім осередком, а й платформою для комунікації між учнями, педагогами, митцями, реставраторами, культурологами та музейниками (Павлова, 2016). Унікальна методика позашкільної освіти П. Луньова містила комплексне вивчення мистецтва, історії, літератури та музики, інтегроване в систему музейної роботи. Його діяльність є унікальним прикладом інтеграції музейної педагогіки в систему шкільної освіти, що випереджало свій час.

На думку В. Сухомлинського, музей у школі є своєрідним виховним центром, який поєднує історичну пам'ять, етичні ідеали та педагогічний досвід у єдину систему виховання. Педагог розглядав музей як простір, де матеріалізуються смислові маркери шкільної спільноти:

«У шкільному музеї по крихтах збирають усе, що шкільний колектив розуміє переживає як честь, гідність школи, що об'єднує всіх нас в єдину сім'ю. Тут і окремі предмети, що втілюють майстерність праці вихованців (діючі моделі, прилади, малюнки тощо), і портрети вихованців, які здійснили подвиги на славу Батьківщини, портрети вчителів, які пішли на пенсію, їх звернення до учнівського колективу, записані на плівку. Тут же зберігаються літописи добрих справ класних колективів, кращі твори з літератури, зошити учнів, які закінчили школу багато років тому. У шкільному музеї зберігаються також вирізки з газет – дописи, в яких хтось із жителів села згадує добрим словом про школу, про окремих учнів чи вчителів» (Сухомлинський, 1976–1977, с. 99-100).

Ці слова відображають глибокий педагогічний зміст шкільного музею як важливого засобу виховання. Через предмети, документи й особисті історії музей залучає учнів до діалогу з минулим, допомагає усвідомити роль школи в житті громади та виховує повагу до її традицій. Це простір, де знання

набувають емоційного забарвлення, а виховання спирається на реальні приклади, що робить освітній процес глибшим і змістовнішим.

Юрій Омельченко (1937–2017) у праці «Шкільні музеї» (1981) ґрунтовно дослідив особливості діяльності шкільних музеїв у 1960–1970-х рр., висвітлив правові аспекти їх створення та методика роботи. Спираючись на ідеї В. Сухомлинського, він обґрунтував необхідність залучення шкільних музеїв у освітній процес (Омельченко, 1981, с. 102, 106, 112). Дослідник наголошував, що шкільний музей не лише зберігає історичні та культурні пам'ятки, а й активно впливає на освітнє середовище, сприяючи формуванню світогляду учнів. Він розглядав музей як простір міждисциплінарного навчання, що дає змогу поєднувати історію, літературу, природничі науки та мистецтво в єдиній освітній системі. Особливу увагу Ю. Омельченко приділив естетичному вихованню школярів, стверджуючи, що залучення учнів до музейної діяльності сприяє розвитку їхнього художнього смаку, творчих здібностей та шанобливого ставлення до культурної спадщини. Крім того, він акцентував на важливості активної участі учнів у створенні музейних експозицій, збиранні матеріалів для музею, організації виставок та проведенні екскурсій. Такий підхід не лише розвиває дослідницькі навички школярів, а й сприяє усвідомленню ними значення історичної пам'яті та відповідальності за її збереження (Омельченко, 1981).

З відновленням незалежності України у 1991 р. шкільні музеї набувають нового змістового наповнення, трансформуючись із традиційних виховних осередків на центри національно-патріотичного виховання. Вони стають важливими інституціями збереження та популяризації історичної пам'яті, формування громадянської свідомості та утвердження національної ідентичності учнів. Так, В. Каюков в авторській концепції української національної школи, побудованої на засадах козацько-лицарського виховання, розглядав шкільний музей як дієвий засіб формування історичної пам'яті, національної свідомості та патріотизму. З урахуванням такого розуміння ролі музею педагог створив у Кіровоградській школі №21 комплексний музейний

простір, що охоплював різні аспекти української історії, культури та освіти: музеї Тараса Шевченка та Миколи Смоленчука, які знайомили учнів з життєвим і творчим шляхом видатних діячів української літератури, а також музей історії навчального закладу, що підтримував традицію збереження пам'яті про шкільну спільноту. Окрему увагу було приділено етнографічному й краєзнавчому компонентам музейного комплексу: музей історії українського одягу імені Олекси Воропая, літературні світлиці Івана Карпенка-Карого та Володимира Винниченка, музейні кімнати «Рідне місто», історії української діаспори, історії українського війська та запорозького козацтва, музей української казки імені Василя Сухомлинського, музей народних ремесел. Важливу роль у системі національно-патріотичного виховання відігравали зал козацької слави, козацька світлиця, кабінети української етнопедагогіки та краєзнавства, що сприяли відродженню традицій козацько-лицарської культури, вивченню народної педагогіки та формуванню в учнів розуміння історичної місії українського козацтва. Додатковим чинником емоційно-естетичного впливу на молодь стали світлиця юної поетеси Марії Губко та портретні галереї культурно-освітніх діячів України, які персоніфікували роль національної інтелігенції у збереженні та розвитку української культури (Гайда, Міхно, Полухович, 2025). Таким чином, музейний комплекс не лише сприяв пізнанню минулого, а й слугував потужним засобом національного виховання, допомагаючи учням осмислити свою приналежність до історії та культури українського народу, утвердити патріотичні цінності й розвинути активну громадянську позицію.

На підставі вищевикладеного можемо стверджувати, що музейна діяльність в Україні має глибокий освітній вимір, який активно розвивався завдяки ініціативам педагогів С. Русової, М. Биковця, П. Сапухіна, І. Филипчика та ін. Вони не лише сприяли інтеграції музеїв у навчальний процес, а й розробляли практичні підходи до їх використання в освіті та вихованні. Їхні ідеї щодо залучення музеїв до навчання, організації екскурсій,

впровадження краєзнавчих матеріалів та активної участі учнів у музейній роботі стали підґрунтям для розвитку музейної педагогіки в Україні.

Висновки. Енциклопедичний біографічний словник «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)» є важливим джерелом для вивчення історії музейної справи в Україні. Він містить унікальні біографічні дані про педагогів, які сприяли розвитку музеїв як інституцій, визначали їхню освітню роль і розробляли музейно-педагогічні практики. Дослідження інституціоналізації музейної справи в Україні продемонструвало її тісний зв'язок із розвитком освіти та педагогічної думки. Впродовж XX ст. музеї перетворилися зі сховищ артефактів на науково-освітні інституції, де поєднувались збереження культурної спадщини, популяризація знань і педагогічні ініціативи. Важливою рисою цього процесу стала систематизація музейної діяльності: від створення фондів і експозицій до розроблення методик інтеграції музеїв у навчальний процес. Ще наприкінці XIX – на початку XX століття педагогічні діячі заклали основи наукового підходу до збереження та каталогізації музейних колекцій, що стало важливим етапом професіоналізації музейної справи. Освітній вимір музейництва виявився найсуттєвішим у контексті шкільних музеїв. Започатковані як засоби наочності, вони переросли в осередки проєктної діяльності, де учні через збирання експонатів, аналіз документів і відвідування екскурсій розвивали критичне мислення, дослідницькі навички і почуття причетності до місцевої громади. Інтерактивні підходи, запропоновані ще на початку XX ст. (екскурсії з елементами гри, лабораторні заняття), заклали основи сучасної музейної педагогіки, орієнтованої на діалог із відвідувачем. Важливим чинником інституціоналізації стала роль музеїв як соціальних медіаторів: вони не лише зберігали минуле, а й формували майбутнє через освітні програми, спрямовані на розвиток громадянської свідомості та патріотизму.

Спираючись на власний досвід роботи в музейній сфері, можемо зазначити, що сьогодні музейна справа в Україні стоїть перед викликами цифровізації, консолідації українського суспільства в умовах протистояння

російській агресії та конкуренції з новітніми формами інформаційного контенту, що вимагає адаптації традиційних підходів до новітніх реалій. Однак її основа, закладена українськими педагогами минулого, залишається незмінною: музей – це простір, де знання переплітаються з емоціями, минуле оживає через досвід сучасності, а освіта стає інструментом соціальних змін.

Перспективи подальших досліджень. Перспективи подальших наукових пошуків вбачаємо у детальному аналізі ролі окремих освітян, представлених у енциклопедичному біографічному словнику «Педагоги України (друга половина XIX – початок XXI ст.)», у розвитку музейної справи та музейної педагогіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Березівська, Л. Д. (2023). Енциклопедичний біографічний словник як форма представлення колективного портрета педагогів України (друга половина XIX – початок XXI ст.). *Biography. Біографіка. Біографістика*, (2), 158–162. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737020/>
- Березівська Л. (2025). Енциклопедичний словник про педагогів України на зламі епох (друга половина XIX ст. – початок XXI ст.): історичний контекст. У О. Е. Жосан (уклад.), *Проблеми сучасного словникарства* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару 5 лют. 2025 р. (с. 11-15). КЗ «КОППО імені Василя Сухомлинського». <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745037/>
- Биковець, М. (1923). Експерсії та музеї в трудовій школі. *Радянська освіта*, (1), 28–38.
- Гайда, Л., Міхно, О., Полухович, Т. (2025). Козацько-лицарська педагогіка: до 80-річчя Василя Каюкова (1945–2001). Педагогічний музей України: офіц. сайт. <https://pmu.in.ua/news/kozatsko-lytsarska-pedahohika-virtualna-vystavka-do-80-richchia-vasylia-kaiukova-1945-2001/>
- Довгий, С. О., Топузов, О. М., Бітасєв, В. А., та ін. (2020). *Музейна педагогіка в науковій освіті*: монографія (С. О. Довгий, наук. ред.). Національний центр «Мала академія наук України».
- Караманов, О. В. (2020). *Педагогічна діяльність музеїв у сучасному освітньому просторі України: Монографія*. Сполном.
- Лашко, М. В. (2015). *Педагогічна і просвітницька діяльність Марії Грінченко (1863–1928)* (Дисертація ... кандидата педагогічних наук). Київський університет імені Бориса Грінченка.
- Маньковська, Р. В. (2016). *Музеї України у суспільно-історичних викликах XX – початку XXI століть: Монографія*. Львів: Простір-М.
- Міхно, О. (2019). Музей у закладі професійної освіти: ретроспектива і перспектива. *Професійна освіта*, (3), 28–32. <https://cutt.ly/pwolesvB>
- Міхно, О. (2024). Персоналії енциклопедичного біографічного словника «Педагоги України (середина XIX – початок XXI ст.)»: цифри і факти. У *Інформаційне забезпечення сфери освіти та науки України в умовах воєнного стану*: матеріали звітної науково-практичної конференції ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 17 грудня 2024 р., Київ, НАПН України, Від-ня філософії освіти, загальної та дошкільної педагогіки,

- ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського (с. 30–32). ТВОРИ.
<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743799/>
- Міхно, О. (2025). Енциклопедичний біографічний словник «Педагоги України (середина ХІХ – початок ХХІ ст.)» як джерело вивчення освітянського музейництва. У О. Е. Жосан (уклад.), *Проблеми сучасного словникарства* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. семінару 5 лют. 2025 р. (с. 84-89). КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського». <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745021/>
- Омельченко, Ю. А. (1981). *Шкільні музеї*. Радянська школа.
- Павлова, О. М. (2016). Музейний педагог Афанасій Луньов (1919–2004): до 60-річчя Пархомівського художнього музею імені А. Луньова. *Науковий вісник Національного музею історії України*: збірник наукових праць, (т. 1, ч. 2), 42–44. <https://tinyurl.com/muwvxj5s>
- Русова, С. (1917). *Позашкільна освіта. Засоби її переведення*. Дзвін.
- Савчин, Г. М. (2012). *Педагогічні погляди та культурно-освітня діяльність Івана Филипчак* (Дисертація кандидата педагогічних наук). Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка). Дрогобич.
- Сапухін, П. (1929). Наш шкільний музей. *Радянська освіта*, (2), 74-81.
- Сухомлинський, В. О. (1977). Павлівська середня школа; Розмова з молодим директором. О. Г. Дзевєрін (Ред.). *Вибрані твори*: у 5 т. (т. 4). Радянська школа.
- Терський, С. В., & Савченко, О. О. (2020). *Історія музейної справи та охорони культурної спадщини в Україні*: навчальний посібник. Вид-во Національного університету «Львівська політехніка».
- Тихолоз, Н. (2021). *Петро Франко. Формула долі (Життєпис на тлі доби)*: монографія. Львів.
- Филипчак, І. (1935). Про музейництво та про наші музеї. *Життя і знання*, (5), 168–170.
- Філіпчук, Н. О. (2020). *Педагогічно-просвітницька діяльність музеїв України (кінець ХІХ – початок ХХІ століття)*: монографія (Н. Г. Ничкало, наук. ред.). ТОВ «Юрка Любченка».
- Huebner, E. J. (2023). Museum education through social media. *Studies in Art Education*, 64(4), 445–466. <https://doi.org/10.1080/00393541.2023.2255083>
- Okvuran, A. & Karadeniz, C. (2021). Teacher's impact on museum education and design of new-generation school and museum collaboration in Turkey. *Museum Management and Curatorship*, 37(1), 17–43. <https://doi.org/10.1080/09647775.2021.1914138>
- Phillips, L. (2022). Teaching decolonizing and indigenizing curatorial and museum practices. *Museum Worlds*, 10(1), 112–131. <https://doi.org/10.3167/armw.2022.100109>
- Prottas, N. (2019). Where does the history of museum education begin? *Journal of Museum Education*, 44(4), 337–341. <https://doi.org/10.1080/10598650.2019.1677020>

REFERENCES

- Berezivska, L.D. (2023). Entsyklopedychnyi biohrafichnyi slovnyk yak forma predstavlennia kolektyvnoho portreta pedahohiv Ukrainy (druha polovyna 19 – pochatok 21 st.). *Biography. Biohrafika. Biohrafistyka*, (2), 158–162. [in Ukrainian]
- Berezivska L. (2025). Entsyklopedychnyi slovnyk pro pedahohiv Ukrainy na zlami epokh (druha polovyna ХІХ st. – pochatok ХХІ st.): istorychnyi kontekst. In О. Е. Zhosan (comp.), *Problemy suchasnoho slovnykarstva* : zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. seminaru 5 liut. 2025 r. (p. 11-15). KZ «KOIPPO imeni Vasyliia Sukhomlynskooho». <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745037/> [in Ukrainian]
- Bykovets, M. (1923). Ekskursii ta muzei v trudovii shkoli. *Radianska osvita*, (1), 28–38. [in Ukrainian]
- Haida, L., Mikhno, O., & Polyukhovych, T. (2025). Kozatsko-lytsarska pedahohika: do 80-richchya

- Vasyliia Kaiukova (1945–2001). *Pedahohichnyi muzei Ukrainy: ofits. sait*. <https://pmu.in.ua/news/kozatsko-lytsarska-pedahohika-virtualna-vystavka-do-80-richchia-vasyliia-kaiukova-1945-2001/> [in Ukrainian]
- Dovhyi, S.O., Topuzov, O.M., Bitaiiev, V.A., et al. (2020). *Muzeina pedahohika v naukovii osviti: monohrafiia* (S. O. Dovhyi, nauk. red.). Natsionalnyi tsentr «Mala akademiia nauk Ukrainy». [in Ukrainian]
- Karamanov, O. V. (2020). *Pedahohichna diialnist muzeiv u suchasnomu osvitnomu prostori Ukrainy: monohrafiia*. Lviv: Spolom. [in Ukrainian]
- Lashko, M. V. (2015). *Pedahohichna i prosvitnytska diialnist Marii Hrinchenko (1863–1928)*. (Dysertatsiia ... kandydata pedahohichnykh nauk). Kyivskyi universytet imeni Borysa Hrinchenka. [in Ukrainian]
- Mankovska, R. V. (2016). *Muzei Ukrainy u suspilno-istorychnykh vyklykakh 20 – pochatku 21 stolittia: monohrafiia*. Prostir-M. [in Ukrainian]
- Mikhno, O. (2019). Muzei u zakladi profesiinoi osvity: retrospektyva i perspektyva. *Profesiina osvita*, (3), 28–32. <https://cutt.ly/pwolesvB> [in Ukrainian]
- Mikhno, O. (2024). Personalii entsyklopedychnoho biohrafichnogo slovnyka "Pedahohy Ukrainy (seredyna 19 – pochatok 21 st.)": tsyfry i fakty. In *Informatsiine zabezpechennia sfery osvity ta nauky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: materialy zvitnoi nauково-praktychnoi konferentsii DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho, 17 hrudnia 2024 r., Kyiv, NAPN Ukrainy, Vid-nia filosofii osvity, zahalnoi ta doshkilnoi pedahohiky, DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho* (p. 30–32). TVORY. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743799/> [in Ukrainian]
- Mikhno, O. (2025). Entsyklopedychnyi biohrafichnyi slovnyk «Pedahohy Ukrainy (seredyna 19 – pochatok 21 st.)» yak dzherelo vyvchennia osvitianskoho muzeinytstva. In O. E. Zhosan (comp.), *Problemy suchasnoho slovnykarstva: zb. materialiv Vseukr. nauk.-prakt. seminaru 5 liut. 2025 r. (s. 84-89)*. KZ «KOIPPO imeni Vasyliia Sukhomlynskoho». <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/745021/> [in Ukrainian]
- Omelchenko, Yu. A. (1981). *Shkilni muzei*. Radianska shkola. [in Ukrainian]
- Pavlova, O. M. (2016). Muzeinyi pedagog Afanasii Luniov (1919–2004): do 60-richchia Parkhomivskoho khudozhnogo muzeiu imeni A. Luniova. *Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats*, (Vol. 1, Is. 2), 42–44. <https://tinyurl.com/muwvxj5s> [in Ukrainian]
- Rusova, S. (1917). *Pozashkilna osvita. Zasoby yii perevedennia*. Dzvin. [in Ukrainian]
- Savchyn, H. M. (2012). *Pedahohichni pohliady ta kulturno-osvitnia diialnist Ivana Fylypchaka* (Dysertatsiia kandydata pedahohichnykh nauk). Drohobytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka). Drohobych. [in Ukrainian]
- Sapukhin, P. (1929). Nash shkilnyi muzei. *Radyanska osvita*, (2), 74–81. [in Ukrainian]
- Sukhomlynskyi, V. O. (1977). Pavlyska serednia shkola; Rozmova z molodym dyrektorom. O. H. Dzeverin (Red.). *Vybrani tvory: u 5 t. (t. 4)*. Radianska shkola. [in Ukrainian]
- Terskyi, S. V., & Savchenko, O. O. (2020). *Istoriia muzeinoi spravy ta okhorony kulturnoi spadshchyny v Ukraini: Navchalnyi posibnyk*. Vyd-vo Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». [in Ukrainian]
- Tykholtz, N. (2021). *Petro Franko. Formula doli (Zhyttiepis na tli doby): monohrafiya*. Lviv. [in Ukrainian]
- Fylypchak, I. (1935). Pro muzeinyctvo ta pro nashi muzei. *Zhyttia i znannia*, (5), 168–170. [in Ukrainian]
- Filipchuk, N. O. (2020). *Pedahohichno-prosvitnytska diialnist muzeiv Ukrainy (kinets XIX – pochatok XXI stolittia): monohrafiia* (N. H. Nychkalo, nauk. red.). TOV «Yurka Liubchenka». [in Ukrainian]
- Huebner, E. J. (2023). Museum education through social media. *Studies in Art Education*, 64(4), 445–466. <https://doi.org/10.1080/00393541.2023.2255083>

- Okvuran, A. & Karadeniz, C. (2021). Teacher's impact on museum education and design of new-generation school and museum collaboration in Turkey. *Museum Management and Curatorship*, 37(1), 17–43. <https://doi.org/10.1080/09647775.2021.1914138>
- Phillips, L. (2022). Teaching decolonizing and indigenizing curatorial and museum practices. *Museum Worlds*, 10(1), 112–131. <https://doi.org/10.3167/armw.2022.100109>
- Prottas, N. (2019). Where does the history of museum education begin? *Journal of Museum Education*, 44(4), 337–341. <https://doi.org/10.1080/10598650.2019.1677020>

Oleksandr Mikhno

Doctor of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,
Director of the Pedagogical Museum of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-5271-9530

e-mail: amihno@ukr.net

THE MUSEOLOGY IN UKRAINE: INSTITUTIONALIZATION, PERSONALITIES, EDUCATIONAL DIMENSION

(Based on the materials of the Encyclopaedic Biographical Dictionary "Pedagogues of Ukraine (the second half of the 19th – early 21st century)")

Abstract. The article examines the contribution of educators to the formation and development of the museology in Ukraine, focusing on the institutional transformations of museums, their educational function, and the role of pedagogical figures in shaping the museum space. Drawing on materials from the Encyclopaedic Biographical Dictionary “*Pedagogues of Ukraine (the second half of the 19th – early 21st century)*” and other sources, the article reconstructs the activities of over 20 educators who played a key role in initiating the creation of museum institutions, developing museum-pedagogical practices, and integrating museums into the educational process. It also emphasizes the connection between pedagogical initiatives, the institutionalization of museums, and their evolution from repositories of artifacts to centers of educational communication. Special attention is given to educators who made significant contributions to the development of the museum sector, such as Pavlo Tutkovskiy, Oleksandr Yanata, Mykola Sumtsov, and others, who laid the methodological foundations for museum activities and the interaction between museums and educational institutions. The role of Borys and Mariia Hrinchenko in the systematization of museum collections and cataloging, which became an important stage in the professionalization of museum work, has been examined. The phenomenon of school museums, which appeared in Ukraine in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries and became effective means of active learning, development of research skills, and, with the restoration of Ukraine's independence in 1991, the formation of students' national identity, is considered separately. The role of school museums in the educational process is analyzed, particularly through the work of Mykhailo Bykovets, Pavlo Sapukhin, Vasyl Kaiukov, and others, who developed methodologies for local history work, the

integration of museum exhibits into educational curricula, and the interaction of museums with local communities. It is demonstrated that the ideas of Sofiia Rusova, Ivan Fylypchak, Panas Lunov, and others laid the foundation for modern museum pedagogy. The research methodology, based on the biographical approach, made it possible to systematize information about Ukrainian educators-museum professionals, analyze their museum-pedagogical ideas, and assess their contribution to the development of museology. The scientific novelty of the research lies in the comprehensive analysis of the connection between the progress of education and museum work, which allowed for the first time to evaluate the role of pedagogical figures in the creation of Ukraine's museum infrastructure. The practical value of the research lies in its application for improving museum-educational programs, developing methodological recommendations regarding the activities of museums in educational institutions, as well as forming national strategies for integrating museums into the educational process. The conclusions emphasize that the museology in Ukraine, based on the experience of past educators, is not only a means of preserving historical memory but also a powerful educational resource that contributes to addressing current challenges: the consolidation of Ukrainian society in the face of Russian aggression, digitalization, and competition with new forms of information content.

Keywords: museology, institutionalization, museum pedagogy, school museum, pedagogical figures, history of education, biographical dictionary.

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-193-209>

УДК 004.774:37(091)(100+477)-051]:303.446.4

Христина Серета,
науковий співробітник відділу
педагогічного джерелознавства та біографістики
Державної науково-педагогічної бібліотеки України
імені В.О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4510-7173
e-mail: seredak83@gmail.com

Тетяна Дерев'янка,
молодший науковий співробітник відділу
педагогічного джерелознавства та біографістики
Державної науково-педагогічної бібліотеки України
імені В.О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-3980-7584
e-mail: t.derevyanko@ukr.net

ЦИФРОВИЙ РЕСУРС «ПЕДАГОГИ УКРАЇНИ ТА СВІТУ» У КОНТЕКСТІ ВІДКРИТОЇ НАУКИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті здійснено історіографічний аналіз проблеми про цифровий інформаційно-бібліографічний ресурс «Педагоги України та світу» Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського в контексті відкритої науки. Актуальність розвідки обґрунтовано важливістю цілісного розгляду праць українських учених, присвячених різноманітним аспектам функціонування зазначеного ресурсу, що дало б змогу визначити перспективні напрями подальшого студіювання. Актуалізовано поняття педагогічної історіографії, педагогічної біографіки та цифрової педагогічної біографіки в умовах поширення цифрового педагогічного біографічного знання. Наголошено на значенні електронного ресурсу для популяризації педагогічного біографічного знання, який, крім того, знаходиться у відкритому доступі й завдяки цьому сприяє реалізації Національного плану щодо відкритої науки та Концепції розвитку відкритої науки в НАПН України на 2024–2030 роки.

Відібрано, систематизовано та класифіковано праці українських учених про розглядуваний ресурс за декількома ознаками: мовою видання; типами видань, у яких ці матеріали опубліковано; тематичним спрямуванням. Отримані результати унаочнено та представлено на відповідних графіках. З'ясовано, що

переважають українськомовні статті; для публікації здійснених розвідок автори надають перевагу українським фаховим науковим виданням категорії «Б». За тематичним спрямуванням усі віднайдені праці умовно поділено на чотири групи: публікації, які висвітлюють цифровий ресурс загалом; статті, де ресурс згадується побіжно в контексті досліджуваної авторами проблематики; матеріали, присвячені конкретній сторінці ресурсу; праці, де представлено кілька сторінок, об'єднаних спільною ознакою. Констатовано, що найчисельнішою є третя група.

Визначено перспективи подальших досліджень, що полягають у вивченні матеріалів конференцій і тез українських учених про різноманітні аспекти функціонування електронного ресурсу «Педагоги України та світу», а також праць закордонних науковців щодо технологій створення, змісту, підходів до поширення в інформаційному просторі цифрових біографічних ресурсів.

Ключові слова: цифровий інформаційно-бібліографічний ресурс «Педагоги України та світу», відкрита наука, політика відкритого доступу, педагогічна історіографія, цифрова педагогічна біографіка.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Запровадження політики відкритої науки є одним із ключових напрямів розвитку наукового потенціалу України в умовах війни та подальшого відновлення держави. Актуальність впровадження стандартів відкритої науки визначається національними пріоритетами соціально-економічного розвитку, зобов'язаннями країни-кандидата на вступ до ЄС, необхідністю інтеграції у Європейський дослідницький простір і Європейський простір вищої освіти, а також важливістю забезпечення стійкого розвитку України як потужної європейської держави.

Зважаючи на зазначене, складно переоцінити значення поширення цифрового педагогічного біографічного знання в інформаційному просторі України та світу. Цим займається, з-поміж інших напрямів своєї діяльності, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ), де з 2008 р., а наразі – у межах виконання наукового дослідження (далі – НД) «Педагогічна біографіка в інформаційному освітньо-науковому просторі України» (2023–2025, керівник – дійсний член (академік) НАПН України Лариса Березівська), здійснюється постійне наповнення та оновлення цифрового інформаційно-бібліографічного ресурсу «Педагоги

України та світу» (ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2025). Як зазначає Л. Березівська (2024), цей ресурс забезпечує легкий доступ до інформації, сприяє прозорості та співпраці освітньо-наукової спільноти. Наукові, науково-педагогічні й педагогічні працівники, здобувачі освіти можуть широко використовувати його в наукових дослідженнях і освітній практиці, а також ділитися біографічною інформацією про відомих та маловідомих освітян минулого задля збереження історичної пам'яті.

Аналіз основних досліджень і публікацій.

Історіографічний аналіз засвідчив, що проблеми відкритої науки, відкритого освітнього простору, відкритих електронних науково-освітніх систем і середовищ тощо вивчала низка українських учених (В. Биков, О. Коновал, О. Курганова, Л. Лупаренко, М. Мар'єнко, О. Пінчук, М. Шишкіна та ін.). У своїх розвідках вони, зокрема, досліджували програмні й функціональні аспекти створення і підтримки українських онлайн-енциклопедичних ресурсів (Буков & Luparenko, 2023); аналізували методологічні засади формування хмаро орієнтованих систем відкритої науки (Мар'єнко та ін., 2022); розкрили освітній потенціал електронних виставок історико-культурних фондів наукової бібліотеки (Курганова & Лобузін, 2022) тощо.

Кількість публікацій науковців, присвячених висвітленню різних аспектів функціонування цифрового інформаційно-бібліографічного ресурсу «Педагоги України та світу», є досить значною. Проте досі цілісно не узагальнено й не систематизовано такі праці, що дало б змогу визначити перспективні напрями подальшого студіювання.

Важливими для нас є дослідження закордонних учених щодо цифрових біографічних ресурсів. Звісно, що в них не йдеться про розглядуваний ресурс, однак вони прислужаться в методологічному вимірі. Зазначимо, що науковців у світі цікавлять як теоретичні, так і прикладні аспекти створення, функціонування та змістового наповнення біографічних інформаційних систем у глобальному цифровому середовищі. Так, наприклад, S. Skarl здійснив огляд

авторитетних вебресурсів із біографічною інформацією, охопивши відомих осіб і представників конкретних професій або країн (Skarl, 2012); Р. Arthur проаналізував процес адаптації національних біографічних словників до умов цифрової епохи шляхом упровадження комп'ютерних методів дослідження та використання онлайн-платформ із метою підвищення доступності та інтеграції біографічної інформації (Arthur, 2014); Е. Нувönen разом зі своїми колегами розповіли про портал «BiographySampro», який використовує Semantic Web для публікації та збагачення біографій, демонструючи нові можливості для цифрових гуманітарних розвідок (Нувönen et al., 2019).

Мета та завдання статті: проаналізувати публікації українських учених про цифровий ресурс «Педагоги України та світу», систематизувати й класифікувати їх для визначення ступеня розкриття цієї проблеми та перспектив подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Актуальність цифрових ресурсів у контексті відкритої науки

Серед завдань, визначених урядом України в Національному плані щодо відкритої науки (Кабінет Міністрів України, 2022), є, зокрема, такі: «1) забезпечення відкритого доступу до наукових результатів та науково-технічної інформації»; «4) популяризація науки, поширення наукових знань...» тощо. Саме їх покликаний виконувати електронний інформаційно-бібліографічний ресурс «Педагоги України та світу» ДНПБ, який є невід'ємним складником національного цифрового гуманітарного простору в умовах розбудови незалежної України, формою поширення біографічних знань, що об'єднує творчі зусилля українських істориків освіти, біографістів, бібліографів. Як уже зазначалося, ресурс постійно поповнюється та оновлюється, а також знаходиться у відкритому доступі, що дає змогу всім охочим ознайомитися з його контентом – понад 90 сторінками з розлогою структурованою за рубриками інформацією про українських і закордонних педагогів. Зауважимо, що оскільки сторінки ресурсу створюються й

оновлюються в результаті історико-біографічних розвідок, здійснених під час виконання НД, це забезпечує відкритий доступ до його результатів усім зацікавленим особам. Таким чином, функціонування цифрового ресурсу сприяє також реалізації Концепції розвитку відкритої науки в НАПН України на 2024–2030 роки ([НАПН України, 2024](#)).

Про актуальність та затребуваність цього цифрового ресурсу свідчить статистика його відвідувань: у 2024 р. вона становила приблизно 48 тис. із різних країн світу: США (1295); Німеччина (892); Польща (590); Китай (410); Франція (374); Чехія (256); Індонезія (298) (ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2025).

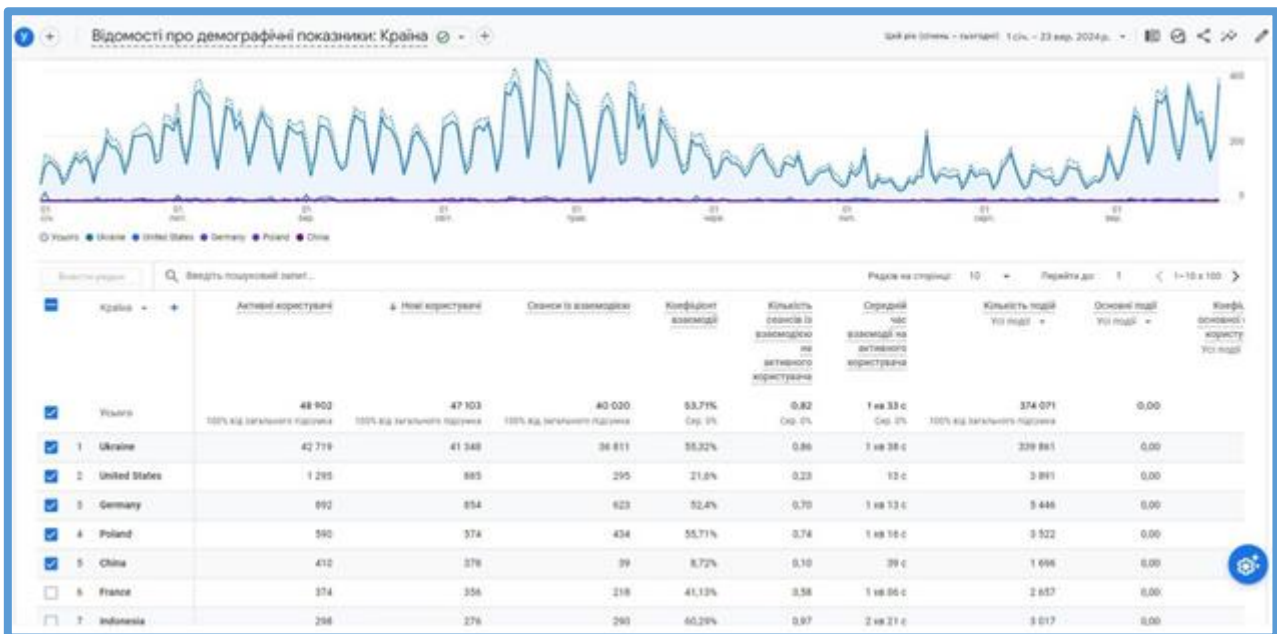

Рис. 1. Статистика відвідування цифрового ресурсу «Педагоги України та світу» протягом 2024 р. відповідно до даних Google Analytics

Поняттєво-категоріальний апарат дослідження

У своїй науковій розвідці використовуємо кілька ключових понять: педагогічна історіографія, педагогічна біографіка, цифрова педагогічна біографіка.

За визначенням Л. Березівської (2021), «Педагогічна історіографія в широкому розумінні – це сфера наук, знань, яка вивчає розвиток історико-педагогічної науки та її закономірності; у вузькому це сукупність напрацювань

із різних проблем історії педагогіки, освіти (освітні процеси та явища, педагогічна думка) у певний історичний період».

Педагогічну біографіку розглядаємо як багатовимірний феномен освіти і науки, компонент інформаційного ресурсу українського суспільства, міждисциплінарну галузь науки, тісно пов'язану з педагогікою, історією, бібліографією (Березівська, 2023, с. 27).

Цифрова педагогічна біографіка – це сучасний напрям історико-педагогічних досліджень, що поєднує біографічні дані про видатних педагогів із можливостями цифрових технологій. Вона сприяє глибшому розумінню розвитку освіти, педагогічних ідей та їхнього впливу на історію педагогіки, сучасну педагогіку й освіту загалом; відіграє ключову роль у збереженні та популяризації педагогічної спадщини. Оцифрування біографічних даних про освітян забезпечує їхню доступність для широкого загалу, дає змогу зберігати унікальні документи, листи, праці та спогади про педагогів. Завдяки цифровим ресурсам, таким як бази даних, онлайн-архіви та мультимедійні проєкти, біографічні матеріали стають доступними миттєво, що сприяє активному залученню студентів, дослідників і всіх, хто цікавиться історією освіти. Використання інтерактивних технологій робить цей процес ще більш ефективним. Цифрова педагогічна біографіка також створює умови для міждисциплінарних наукових досліджень у сфері історії педагогіки, культурології та освітньої аналітики; дає можливість порівнювати педагогічні традиції різних епох і регіонів, що сприяє глибшому розумінню освітніх процесів. Важливим аспектом є її роль у формуванні національного гуманітарного простору. Як складова цифрової гуманітаристики, цифрова біографіка об'єднує зусилля істориків освіти, біографістів та бібліографів, підтримуючи розвиток української наукової термінології та культурної пам'яті (Berezivska et al., 2022).

Різні аспекти створення та функціонування цифрового інформаційно-бібліографічного ресурсу «Педагоги України та світу» вивчають сучасні

українські дослідники (Л. Березівська, Н. Вараксіна, Є. Демида, Т. Дерев'янка, О. Міхно, Т. Павленко, О. Пінчук, Х. Середя, С. Тарнавська, С. Хопта, Н. Чала, Н. Якобчук та ін).

У результаті історіографічного пошуку віднайдено 16 статей, де більшою чи меншою мірою порушено питання, пов'язані з розглядуваним ресурсом. Варто зазначити, що ми не брали до уваги матеріали конференцій і тези вчених, присвячені зазначеним проблемам. Аналіз цих праць потребує окремого дослідження.

Відібрані публікації класифіковано за різними ознаками: мовою видання; типами видань, у яких ці матеріали опубліковано; тематичним спрямуванням.

Встановлено, що переважають праці, написані українською мовою. З 16 публікацій лише дві представлені англійською мовою (рис. 2).

Рис. 2. Розподіл публікацій за мовою видання

Проаналізувавши матеріали за типами видань, у яких вони опубліковані, з'ясовано, що з 16 праць дві оприлюднено в електронному фаховому виданні України категорії «А», що індексується в міжнародній наукометричній базі даних Web of Science, 12 – у наукових фахових видання України категорії «Б», 1 – у закордонному науковому виданні, 1 – в українському науковому виданні (рис. 3).

Рис. 3. Розподіл публікацій за типами видань

За тематичним спрямуванням ми умовно поділили всі віднайдені розвідки на чотири групи. Детально інформацію представлено на рис. 4.

До першої групи належать матеріали, які висвітлюють електронний ресурс загалом: його структуру, вплив на розвиток цифрової гуманітаристики, значення для поширення цифрового педагогічного біографічного знання в інформаційному просторі України світу тощо. Це, зокрема, стаття Л. Березівської «Електронний інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу» як основа професійної підготовки педагогів», де авторка розкрила його зміст, функції, значення для поступу педагогічної біографіки (Березівська, 2019). Сюди ж відносимо спільну працю Л. Березівської, О. Пінчук, С. Хопти, Є. Демиди та Х. Середи «Creation of information and bibliographic resource “Outstanding educators of Ukraine and the world” and its influence on the development of digital humanities», у якій висвітлено специфіку створення ресурсу, його значення в порівняльному вимірі з аналогічними українськими й закордонними електронними біографічними ресурсами. Крім того, науковцями визначено пріоритетні завдання щодо вдосконалення аналізованого ресурсу, зокрема перспективи наповнення і

шляхи оновлення інформації, внесення якісних змін у його функціональні можливості (Berezivska et al., 2022).

Наступна група представлена матеріалами, де електронний ресурс розглянуто побіжно з-поміж інших цифрових засобів / інструментів або як елемент вебпорталу ДНПБ у контексті досліджуваної вченими проблематики. Про це, зокрема, йдеться в колективній публікації «The webportal of V. O. Sukhomlynsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine as an information resource for implementation of research in education, pedagogy and psychology», автори якої, детально аналізуючи основні характеристики, функції і роль вебпорталу бібліотеки для здійснення розвідок у галузі освіти, педагогіки та психології, акцентують увагу й на одному з його складників – електронному ресурсі «Педагоги України та світу» (Berezivska et al., 2020). У статті «Цифровий ресурс «Видатні педагоги України та світу» й онлайн-проект «Ми стоїмо на плечах наших попередників: Видатні педагоги-ювіляри» розроблення зазначеного ресурсу і робота над постійним оновленням його контенту представлені як основа, що дала змогу виникнути ще одному цифровому засобу поширення педагогічного біографічного знання серед широких верст громадськості – онлайн-проекту «Ми стоїмо на плечах наших попередників...» (Березівська & Деревянко, 2020).

Третя група публікацій є найчисельнішою. До неї входять розвідки вчених, присвячені конкретній сторінці ресурсу, яка у свою чергу висвітлює життєвий шлях і творчу спадщину певного педагога [наприклад, Дж. Дьюї (Чала, 2020), О. В. Духновича (Тарнавська, 2023), Г. Кершенштейнера (Демида, 2019), М. М. Ланге (Демида, 2018), М. Монтессорі (Хопта, 2020b), І. С. Орлая (Демида, 2020), Олени Пчілки (Хопта, 2020a), О. Я. Савченко (Павленко, 2022), В. О. Сухомлинського (Павленко, 2018), С. Френе (Павленко, 2021)]. Як правило, автори розкривають структуру, зміст персональної сторінки, особливості й підходи до її створення.

Четверту групу утворюють праці, де представлено кілька сторінок ресурсу з інформацією про педагогів, котрих об'єднує спільна ознака. Так,

автори публікації під назвою «Персоналії зарубіжних реформаторів кінця ХІХ – початку ХХ століття електронного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» як джерело досвіду освітніх перетворень» подали детальну характеристику змісту та наповнення рубрик сторінок цифрового ресурсу, присвячених Л. Гурліту, Дж. Дьюї, Р. Зейделю, Г. Кершенштейнеру, В. Лаю, М. Монтессорі, С. Френе (Хопта & Демида, 2021). Цікавою є розвідка Т. Павленко та Х. Середи «Репрезентація наукової спадщини вчених НАПН України на сторінках електронного ресурсу “Педагоги України та світу”». У ній здійснено аналіз сторінок цього ресурсу, які висвітлюють життя і творчі напрацювання вчених Національної академії педагогічних наук України (І. А. Зязюн, О. П. Рудницька, О. Я. Савченко, Н. Ф. Скрипченко, М. Д. Ярмаченко), зокрема представлено дані щодо їх відвідування за різними параметрами (Павленко & Середа, 2024).

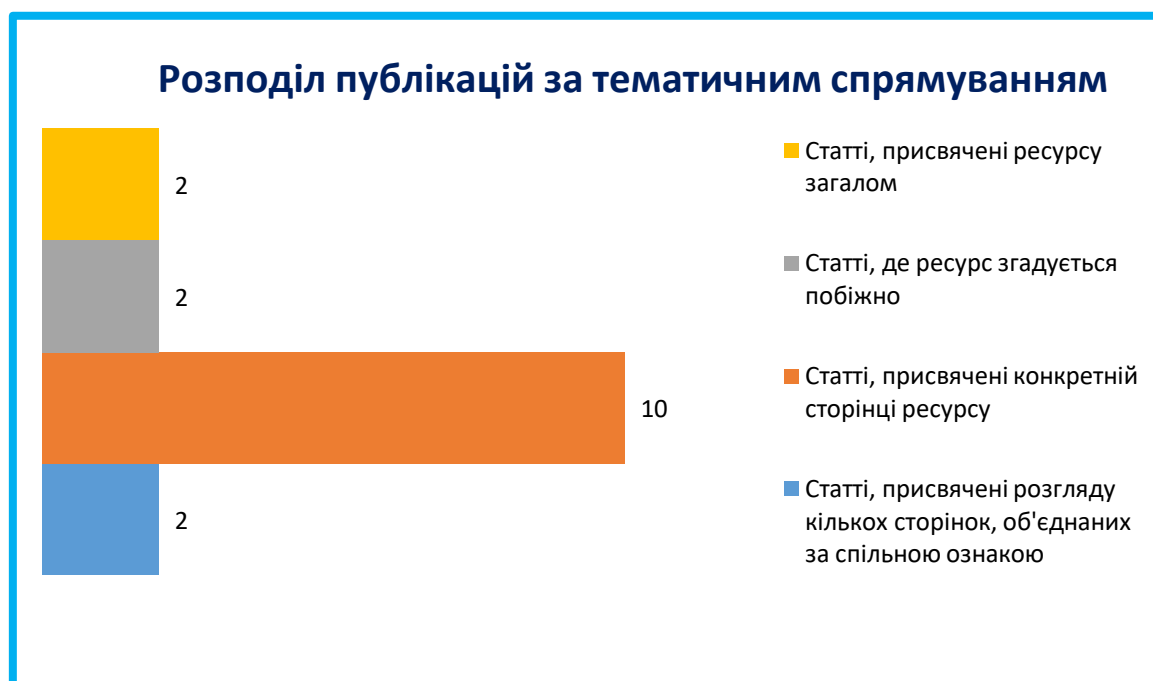

Рис. 4. Розподіл публікацій за тематичним спрямуванням

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Отже, під час історіографічного аналізу проблеми про цифровий інформаційно-бібліографічний ресурс «Педагоги України та світу» у контексті відкритої науки виявлено 16 публікацій. Встановлено, що вони забезпечують теоретико-методологічні основи розроблення електронних біографічних

ресурсів і технологію їх упровадження, сприяють поширенню і популяризації цифрового педагогічного біографічного знання в освітньо-науковому просторі України та світу в контексті євроінтеграції.

Віднайдені праці систематизовано й класифіковано за декількома ознаками: мовою видання; типами видань, у яких ці матеріали опубліковано; тематичним спрямуванням. Отримані результати унаочнено та представлено на відповідних графіках. З'ясовано, що переважають українськомовні статті (14) і лише 2 оприлюднено англійською мовою.

Аргументовано, що автори здебільшого публікують власні розвідки в українських фахових виданнях категорії «Б» – загалом 12. Позитивним явищем вважаємо представлення праць про цифровий ресурс (усього – 2) в електронному фаховому виданні категорії «А», що індексується в міжнародній наукометричній базі даних Web of Science. Це, безумовно, сприяє ознайомленню більш широкої аудиторії, зокрема закордонної наукової спільноти, з ресурсом.

За тематичним спрямуванням усі віднайдені розвідки умовно поділено на чотири групи: публікації, які висвітлюють цифровий ресурс загалом; статті, де ресурс згадується побіжно в контексті досліджуваної авторами проблематики; матеріали, присвячені конкретній сторінці ресурсу; праці, де представлено кілька сторінок, об'єднаних спільною ознакою. З'ясовано, що найчисельнішою є третя група.

Подальшого вивчення потребують матеріали конференцій і тези українських учених, де порушено різноманітні питання щодо функціонування й розвитку електронного ресурсу «Педагоги України та світу», а також праці закордонних науковців про технології створення, зміст, підходи до поширення в інформаційному просторі цифрових біографічних ресурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Березівська, Л. Д. (2019). Електронний інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу» як основа професійної підготовки педагогів. У В. Г. Кремень (Ред.) *Освіта для миру = Edukacja dla pokoju* (т. 2, с. 222–228). Київ: Юрка Любченка. https://lib.iitta.gov.ua/717478/1/стаття_2019.pdf.

- Березівська, Л. Д., & Дерев'яно, Т. М. (2020). Цифровий ресурс «Видатні педагоги України та світу» й онлайн-проект «Ми стоїмо на плечах наших попередників: Видатні педагоги-ювіляри». *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2(1), 1–3. <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/%20journal/article/view/54>.
- Березівська, Л. Д. (2021). Педагогічна історіографія. У В. Г. Кремень (Ред.), *Енциклопедія освіти* (с. 716). Юрінком Інтер. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732672/>.
- Березівська, Л. Д. (2023). Педагогічна біографіка України як носій національно-патріотичної свідомості: діалог поколінь. У *Національно-патріотичне виховання дітей та молоді в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України: стратегії і завдання: збірник тез методологічного семінару* (с. 26–28). НАІР. <https://lib.iitta.gov.ua/735035/>.
- Биков В. Ю., & Лупаренко Л. А. (2023). Програмно-функціональні аспекти створення й підтримки українських онлайн-ресурсів енциклопедичного призначення. *Інформ. технології і засоби навчання = Inform. Technologies and Learning Tools*, 95(3), 162–182. [doi: 10.33407/itlt.v95i3.5331](https://doi.org/10.33407/itlt.v95i3.5331).
- Демида, Є. (2018). Джерельна база дослідження життя й творчої спадщини М. М. Ланге (1858–1921) – сегмент електронного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського. *Науково-педагогічні студії*, (2), 25–34. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2018-2-25-34>
- Демида, Є. (2019). Відображення творчого спадку німецького педагога-реформатора кінця XIX – початку XX століття Георга Кершенштейнера в електронному джерельному ресурсі на порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. *Науково-педагогічні студії*, (3), 44–55. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2019-3-44-55>.
- Демида, Є. (2020). Постать І. С. Орлая (1770–1829) – джерело електронного інформаційного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. *Історико-педагогічний альманах*, (1), 37–43. <https://doi.org/10.31499/2307-4833.1.2020.217303>.
- Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського. (2025). *Педагоги України та світу*. URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliografichni-resursy/vydatni-pedahohy/>.
- Кабінет Міністрів України (2022, 8 жовтня). *Про затвердження національного плану щодо відкритої науки* (892-р). <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-natsionalnoho-planu-shchodo-vidkrytoi-nauky-892-081022>.
- Курганова, О. Ю. & Лобузін, К. В. (2022) Освітній потенціал електронних виставок історико-культурних фондів наукової бібліотеки. *Інформ. технології і засоби навчання = Inform. Technologies and Learning Tools*, 89(3), 249–265. <https://doi.org/10.33407/itlt.v89i3.4140>.
- Мар'єнко, М. В., Шишкіна, М. П., & Коновал, О. А. (2022). Методологічні засади формування хмаро орієнтованих систем відкритої науки у закладах вищої педагогічної освіти. *Інформаційні технології і засоби навчання = Inform. Technologies and Learning Tools*, 89(3), 209–232. <https://doi.org/10.33407/itlt.v89i3.4981>.
- Національна академія педагогічних наук України. (2024, 22 серпня). *Концепція розвитку відкритої науки в НАПН України на 2024–2030 роки*. <https://naps.gov.ua/ua/press/announcements/3373/>.
- Павленко, Т. (2018). Творча спадщина В. О. Сухомлинського в електронних ресурсах. *Витоки педагогічної майстерності*, (22), 161–166. <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2018.22.185277>.
- Павленко, Т. (2021). Репрезентація спадщини педагога-реформатора Селестена Френе в електронному ресурсі «Видатні педагоги України та світу». *Науково-педагогічні студії*, (5), 185–193. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2021-5-185-193>.
- Павленко, Т. (2022). Сторінка «О. Я. Савченко (1942–2020)» як складник електронного ресурсу «Видатні педагоги України та світу». *Науково-педагогічні студії*, (6), 193–203.

<https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-193-203>.

- Павленко, Т., & Серета Х. В. (2024). Репрезентація наукової спадщини вчених НАПН України на сторінках електронного ресурсу «Педагоги України та світу». *Інноваційна педагогіка*, (78), 22–26. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744643/>.
- Тарнавська, С. В. (2023). Презентація постаті О. В. Духновича (1803–1865) в електронному інформаційно-бібліографічному ресурсі «Видатні педагоги України та світу». *Науково-педагогічні студії*, (7), 238–251. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-238-251>.
- Хопта, С. (2020а). Постать Олени Пчілки у структурі інформаційно-бібліографічного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. *Історико-педагогічний альманах*, (1), 31–36. <https://doi.org/10.31499/2307-4833.1.2020.217302>.
- Хопта, С. (2020б). Постать Марії Монтесорі в інформаційно-бібліографічному ресурсі «Видатні педагоги України та світу» ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. *Науково-педагогічні студії*, (4), 75–89. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-75-89>.
- Хопта, С. М., & Демида, Є. Ф. (2021) Персоналії зарубіжних реформаторів кінця ХІХ – початку ХХ століття електронного ресурсу «Видатні педагоги України та світу» як джерело досвіду освітніх перетворень. *Інноваційна педагогіка*, 34(1), 23–30. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/34-1.4>.
- Чала, Н. (2020). Педагогічна діяльність Дж. Дьюї в електронному інформаційно-бібліографічному ресурсі «Видатні педагоги України та світу». *Вісник Книжкової палати*, (11), 23–28. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11\(292\).23-28](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11(292).23-28).
- Arthur, P. L. (2014). Biographical Dictionaries in the Digital Era. In: Arthur, P. L., Bode, K. (eds) *Advancing Digital Humanities*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9781137337016_6.
- Berezivska, L. D., Pinchuk, O. P., & Varaksina, N. V. (2020). The webportal of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine as an information resource for implementation of research in education, pedagogy and psychology. *Інформ. технології і засоби навчання = Inform. Technologies and Learning Tools*, 78(4), 249–265. <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/4055>.
- Berezivska, L. D., Pinchuk, O. P., Hopta, S. M., Demyda, Ye. F., & Sereda, Kh. V. (2022). Creation of information and bibliographic resource «Outstanding pedagogues of Ukraine and the world» and its influence on the development of digital humanities. *Інформ. технології і засоби навчання = Inform. Technologies and Learning Tools*, 87(1), 1–17. <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/4825>.
- Huvönen, E., Leskinen, P., Tamper, M., Rantala, H., Ikkala, E., Tuominen, J., & Keravuori, K. (2019). BiographySampo – Publishing and enriching biographies on the Semantic Web for digital humanities research. In A. Harth, S. Kirrane, A. Ngonga Ngomo, S. Decker, & J. Simperl (Eds.), *The Semantic Web: ESWC 2019 Satellite Events. ESWC 2019. Lecture Notes in Computer Science* (Vol. 11762, pp. 574–589). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-21348-0_37.
- Skarl, S. (2012). This is your life: A collection of online biographical resources. *College & Research Libraries News*. <https://crln.acrl.org>.

REFERENCES

- Berezivska, L. D. (2019). Elektronnyi informatsiino-bibliografichnyi resurs «Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu» yak osnova profesiinoi pidhotovky pedahohiv. In V. G. Kremen (Red.) *Osvita dlia myru = Edukacja dla pokoju* (vol. 2, p. 222–228). Kyiv: Yurka Liubchenka. https://lib.iitta.gov.ua/717478/1/стаття_2019.pdf [in Ukrainian]
- Berezivska, L. D., & Derevianko, T. M. (2020). Tsyfrovyyi resurs «Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu» y onlain-proiekt «My stoimo na plechakh nashykh poperednykiv: Vydatni pedahohy-yuviliary». *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 2(1), 1–3.

- <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/%20journal/article/view/54> [in Ukrainian]
- Berezivska, L. D. (2021). Pedahohichna istoriohrafia. In V. G. Kremen (Red.), *Entsyklopediia osvity* (p. 716). Yurinkom Inter. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732672/> [in Ukrainian]
- Berezivska, L. D. (2023). Pedahohichna biohrafika Ukrainy yak nosii natsionalno-patriotychnoi svidomosti: dialoh pokolin. In *Natsionalno-patriotychno vykhovannia ditei ta molodi v umovakh voiennoho stanu ta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy: stratehii i zavdannia: zbirnyk tez metodolohichnoho seminaru* (p. 26–28). NAIR. <https://lib.iitta.gov.ua/735035/> [in Ukrainian]
- Bykov V. Yu., & Luparenko L. A. (2023). Prohramno-funktsionalni aspekty stvorennia y pidtrymky ukrainskykh onlain-resursiv entsyklopedychnoho pryznachennia. *Information Technologies and Learning Tools*, 95(3), 162–182. <https://doi.org/10.33407/itlt.v95i3.5331> [in Ukrainian]
- Demyda, Ye. (2018). Dzherelna baza doslidzhennia zhyttia y tvorchoi spadshchyny M. M. Lanhe (1858–1921) – sehment elektronnoho resursu «Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu» Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho. *Research and Educational Studies*, (2), 25–34. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2018-2-25-34> [in Ukrainian]
- Demyda, Ye. (2019). Vidobrazhennia tvorchoho spadku nimetskoho pedahoha-reformatora kintsia KhIKh – pochatku KhKh stolittia Heorha Kershenshteinera v elektronnomu dzherelnomu resursi na portali DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. *Research and Educational Studies*, (3), 44–55. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2019-3-44-55>.
- Demyda, Ye. (2020). Postat I. S. Orlaia (1770–1829) – dzherelo elektronnoho informatsiinoho resursu «Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu» DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. *Educational History Review*, (1), 37–43. <https://doi.org/10.31499/2307-4833.1.2020.217303>.
- Derzhavna naukovo-pedahohichna biblioteka Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho. (2025). *Pedahohy Ukrainy ta svitu*. URL: <https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliohrafichni-resursy/vydatni-pedahohy/>.
- Kabinet Ministriv Ukrainy (2022, October 8). *Pro zatverdzhennia natsionalnoho planu shchodo vidkrytoi nauky* (892-r). <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-natsionalnoho-planu-shchodo-vidkrytoi-nauky-892-081022> [in Ukrainian]
- Kurhanova, O. Yu. & Lobuzina, K. V. (2022) Osvitnii potentsial elektronnykh vystavok istoryko-kulturnykh fondiv naukovo biblioteki, *Information Technologies and Learning Tools*, 89(3), 249–265. <https://doi.org/10.33407/itlt.v89i3.4140> [in Ukrainian]
- Marienko, M. V., Shyshkina, M. P., & Konoval, O. A. (2022). Metodolohichni zasady formuvannia khmaro oriientovanykh system vidkrytoi nauky u zakladakh vyshchoi pedahohichnoi osvity. *Information Technologies and Learning Tools*, 89(3), 209–232. <https://doi.org/10.33407/itlt.v89i3.4981> [in Ukrainian]
- Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy. (2024, August 22). *Kontseptsiiia rozvytku vidkrytoi nauky v NAPN Ukrainy na 2024–2030 roky*. <https://naps.gov.ua/ua/press/announcements/3373/> [in Ukrainian]
- Pavlenko, T. (2018). Tvorchia spadshchyna V. O. Sukhomlynskoho v elektronnykh resursakh. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*, (22), 161–166. <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2018.22.185277> [in Ukrainian]
- Pavlenko, T. (2021). Rerezentatsiia spadshchyny pedahoha-reformatora Selestena Frene v elektronnomu resursi «Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu». *Research and Educational Studies*, (5), 185–193. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2021-5-185-193> [in Ukrainian]
- Pavlenko, T. (2022) Storinka «O. Ya. Savchenko (1942–2020)» yak skladnyk elektronnoho resursu «Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu». *Research and Educational Studies*, (6), 193–203. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-193-203> [in Ukrainian]
- Pavlenko, T., & Sereda, Kh. V. (2024). Rerezentatsiia naukovo spadshchyny vchenykh NAPN Ukrainy na storinkakh elektronnoho resursu «Pedahohy Ukrainy ta svitu». *Innovative*

- Pedagogy*, (78), 22–26. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744643/> [in Ukrainian]
- Tarnavska, S. V. (2023). Prezentatsiia postati O. V. Dukhnovycha (1803–1865) v elektronnomu informatsiino-bibliografichnomu resursi «Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu». *Research and Educational Studies*, (7), 238–251. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-238-251> [in Ukrainian]
- Khopta, S. (2020a). Postat Oleny Pchilky u strukturi informatsiino-bibliografichnoho resursu «Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu» DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. *Educational History Review*, (1), 31–36. <https://doi.org/10.31499/2307-4833.1.2020.217302> [in Ukrainian]
- Khopta, S. (2020b). Postat Marii Montessori v informatsiino-bibliografichnomu resursi «Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu» DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskoho. *Research and Educational Studies*, (4), 75–89. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-75-89> [in Ukrainian]
- Khopta, S. M., & Demyda, Ye. F. (2021). Personalii zarubizhnykh reformatoriv kintsia XIX – pochatku XX stolittia elektronnoho resursu «Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu» yak dzherelo dosvidu osvितnikh peretvoren. *Innovative Pedagogy*, 34(1), 23–30. <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/34-1.4> [in Ukrainian]
- Chala, N. (2020). Pedahohichna diialnist Dzh. Diui v elektronnomu informatsiino-bibliografichnomu resursi «Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu». *Bulletin of the Book Chamber*, (11), 23–28. [https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11\(292\).23-28](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2020.11(292).23-28) [in Ukrainian]
- Arthur, P. L. (2014). Biographical Dictionaries in the Digital Era. In: Arthur, P. L., Bode, K. (eds) *Advancing Digital Humanities*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9781137337016_6.
- Berezivska, L. D., Pinchuk, O. P., & Varaksina, N. V. (2020). The webportal of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine as an information resource for implementation of research in education, pedagogy and psychology. *Information Technologies and Learning Tools*, 78(4), 249–265. <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/4055>.
- Berezivska, L. D., Pinchuk, O. P., Hopta, S. M., Demyda, Ye. F., & Sereda, Kh. V. (2022). Creation of information and bibliographic resource «Outstanding pedagogues of Ukraine and the world» and its influence on the development of digital humanities. *Information Technologies and Learning Tools*, 87(1), 1–17. <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/view/4825>.
- Hyvönen, E., Leskinen, P., Tamper, M., Rantala, H., Ikkala, E., Tuominen, J., & Keravuori, K. (2019). BiographySampo – Publishing and enriching biographies on the Semantic Web for digital humanities research. In A. Harth, S. Kirrane, A. Ngonga Ngomo, S. Decker, & J. Simperl (Eds.), *The Semantic Web: ESWC 2019 Satellite Events. ESWC 2019. Lecture Notes in Computer Science* (Vol. 11762, pp. 574–589). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-21348-0_37.
- Skarl, S. (2012). This is your life: A collection of online biographical resources. *College & Research Libraries News*. <https://crln.acrl.org>.

Khrystyna Sereda,

Researcher of the Department
of Pedagogical Source Studies and Biographistics
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational
Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine,

ORCID ID: 0000-0002-4510-7173

e-mail: seredak83@gmail.com

Tetiana Derevianko,
Junior Researcher of the Department
of Pedagogical Source Studies and Biographistics
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational
Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine,
ORCID ID: 0000-0003-3980-7584
e-mail: t.derevyanko@ukr.net

DIGITAL RESOURCE «PEDAGOGUES OF UKRAINE AND THE WORLD» IN THE CONTEXT OF OPEN SCIENCE: HISTORIOGRAPHICAL ASPECT

Abstract. The article presents a historiographic analysis of the problem of the digital information and bibliographic resource “Pedagogues of Ukraine and the World” of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine in the context of open science. The relevance of the investigation is justified by the importance of a holistic consideration of the Ukrainian scientists' works dedicated to various aspects of functioning of the specified resource, which would enable determination of promising areas for further study. The concepts of pedagogical historiography, pedagogical biography and digital pedagogical biography have been updated in the context of dissemination of digital pedagogical biographical knowledge. The importance of the electronic resource for the popularization of pedagogical biographical knowledge has been emphasized, which, in addition, is openly accessible and, due to this, contributes to the implementation of the National Open Science Plan and the Concept for the Development of Open Science in the National Academy of Educational Sciences of Ukraine for 2024–2030.

The Ukrainian scientists' works on the resource under consideration have been selected, systematized and classified according to several criteria: the language of publication; the types of publications in which these materials were published; thematic focus. The results obtained have been visualized and presented in the corresponding graphs. The prevalence of Ukrainian-language articles has been found out; to publish the conducted investigations, the authors give preference to Ukrainian professional scientific editions of Category “B”. According to the thematic focus, all the discovered works are conditionally divided into four groups: publications that cover the digital resource in general; articles where the resource is mentioned in passing in the context of the issues studied by the authors; materials dedicated to a specific page of the resource; works where several pages are presented, united by a common feature. It has been established that the third group is the most numerous.

The prospects for further research have been identified, which consist in studying conference materials and theses of Ukrainian scientists on various aspects of functioning of the electronic resource “Pedagogues of Ukraine and the World”, as well as foreign scientists' works on technologies of creation, content and approaches

to dissemination of digital biographical resources in the information space.

Keywords: digital information and bibliographic resource “Pedagogues of Ukraine and the World”, open science, open access policy, pedagogical historiography, digital pedagogical biography.

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-210-225>

УДК 37.091.4Сухомлинський:82

Леся Сухомлинська,

PhD, старший науковий співробітник
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-3055-5392
e-mail: 1408koala@gmail.com

Оксана Бойко,

молодший науковий співробітник
відділу педагогічного джерелознавства та біографістики
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0003-4812-0813
e-mail: adas@ukr.net

ВІДОБРАЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО В ХУДОЖНЬО-ДОКУМЕНТАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Анотація. У статті проаналізовано художньо-документальні твори, присвячені Василю Сухомлинському. Виявлено, що є більш як 100 творів різних жанрів, автори яких у різні роки і за допомогою різних видів мистецтва висвітлювали образ педагога та його погляди на освіту і виховання дітей. Докладно розглянуто два художньо-документальні твори: повість Івана Цюпи «Добротворець» (1971) та драматичну поему Івана Драча «Дума про вчителя» (1976), в яких окрім змалювання життєвого шляху Павлиського вчителя, відображено й педагогічну проблематику. Кожен твір цих двох авторів аналізуємо/розглядаємо окремо з виокремленням педагогічних питань, як от значення особистості вчителя в освітньому процесі як в педагогічному аспекті, так і в загальносоціальному; ставлення вчителя, вихователя до проблемних дітей – педагогічно і соціально занедбаних; питання шкільно-сімейного виховання; вільного виховання; гуманізм, ставлення до кожної дитини як до особистості; виховання культури почуттів у юнаків і юнок. З'ясовано, що у цих творах багато уваги приділено протистоянню позицій офіційної науки і В. Сухомлинського щодо векторів педагогіки та методів впливу на особистість школяра і значення дитячого колективу. Виявлено, що обидва майстра художнього слова порівнювали постать та ідеї Павлиського вчителя з педагогами-класиками – від Сковороди та Песталоцці до Корчака. Зроблено висновок про доцільність і важливість педагогічного прочитання і

перепрочитання художньо-документальної літератури, яка емоційно-естетичними засобами виявляє образ Учителя, яке б ім'я він не носив, а також значення і місце Дитини, Учня вплині часу.

Ключові слова: Василь Сухомлинський, художньо-документальна література, Іван Цюпа, повість, Іван Драч, драматична поема, Вчитель, діти, виховання, сім'я, педагоги-класики.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Науковий доробок Василя Сухомлинського сьогодні є беззаперечним надбанням освіти і науки, сформовано дефініцію «сухомлиністика», яка охоплює вивчення особистості педагога, його біографії, творчої спадщини та відповідну дослідницьку літературу. Однак наразі залишається мало дослідженим відтворення постаті педагога у мистецтві – літературі, живописі, скульптурі, музиці, театрі та кіно. Автори статті «Знання в системі цінностей: минуле і майбутнє» визначають «знання як центральний елемент інтегрального мислення, що передбачає урахування різних аспектів досліджуваного явища й водночас бачення його з позиції соціальної цілісності» (Вихрущ та ін., 2024, с. 26). Цілком погоджуємося з цим формулюванням і цією публікацією частково заповнюємо прогалину, урізноманітнюємо та поглиблюємо знання про В. Сухомлинського, про віддзеркалення його образу в мистецтві та актуалізуємо це знання для сучасного читача. Адже найбільше таких зразків у літературі. Це художні прозові та поетичні твори, публіцистика, сценарії драматичних творів та кінофільмів тощо, написаних як аматорами (вчителями, освітянами), так і фаховими літераторами – поетами та прозаїками. Ми зосередимось на аналізі вибраних творів художньо-документальної літератури, присвячених педагогові, розглянувши, на наш погляд, найпомітніші, а саме повість Івана Цюпи «Добротворець» та драматичну поему Івана Драча «Дума про вчителя».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Віднайти у світовій науковій літературі розвідки, присвячені відображенню біографій педагогів у художньо-документальній літературі виявилось завданням доволі складним. Утім, є низка дотичних досліджень, пов'язаних з тематикою репрезентації педагогів у художній літературі та використанням біографічних наративів: «Vagaries of

(Academic) Identity in Contemporary Fiction» (Blashkiv, 2018), де проаналізовано твори про життя та професійну ідентичність викладачів, що дає уявлення про художню репрезентацію педагогів; «Initial Teacher Education and Its Representation in Literature: Global Policy Narratives» (Mifsud, 2018) про зображення початкової педагогічної освіти в художній літературі, що дає змогу побачити, як формуються образи педагогів у літературному дискурсі; «The Portrayal of Teachers in Children’s Popular Fiction» (Niemi et al., 2014), присвячене зображенню вчителів у популярній дитячій літературі. Хоча ці праці не завжди напряму пов’язані з художньо-документальною літературою, вони пропонують цінні аналітичні підходи до теми зображення педагогів у літературних жанрах.

Лише в одному з семи біобібліографічних покажчиків творів В. Сухомлинського (1978, 1987, 2001, 2008, 2009, 2014, 2018), а саме 1987 р. є розділ «В. О. Сухомлинський в літературі та мистецтві», де представлено художньо-документальну літературу (прозу, поетичні твори); вистави; науково-документальні фільми; фотовиставки. Загалом 75 позицій (Бібліографічні посібники», 2001, с. 67). У 2019 р. у ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського відбулося засідання круглого столу «Василь Сухомлинський у літературі та мистецтві», де панувала загальна думка, що образ педагога, його життєвий та професійний шлях, відображені в мистецьких творах, недостатньо вивчені, потребують подальшого дослідження та популяризації (Сухомлинська, 2019).

Питомо наукових розвідок, що аналізували б художньо-літературні або публіцистичні праці, присвячені В. Сухомлинському, ми не знайшли. Суголосною цій тематиці є стаття О. Міхна «Акорди та акценти біографії Василя Сухомлинського (методичні поради для вчителя за книгою Бориса Тартаковського “Повість про вчителя Сухомлинського”» (2019), в якій розглянуто зміст біографічно-публіцистичного твору та запропоновано оригінальні методичні рекомендації вчителю до уроку вивчення біографії Сухомлинського (Міхно, 2019).

Однак є кілька рецензій на кожну з книг, які обрано для аналізу. Так, на повість І. Цюпи «Добротворець», перевидану тричі різними видавництвами, було 9 рецензій українських освітян і журналістів. Вони акцентували увагу здебільшого на питаннях освіти і виховання, висвітлених у книгах. До них належать рецензії вчителя К. Ходосова, науковця О. Мазуркевича, педагога В. Святювця. Так само і з поемою І. Драча «Дума про вчителя», надрукованою в 1976 р. у журналі «Дніпро», а в 1977 р. – окремою книжкою у видавництві «Радянський письменник» і на яку відгукнулися літератори двома рецензіями.

Метою і завданням статті є виявлення значущих педагогічних питань у художньо-публіцистичних творах українських письменників, присвячених В. Сухомлинському, розкриття ступеню їх висвітлення та долучення цих розвідок до сухомлиністики як цілісного складника історії освіти та загалом історії сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розпочнемо з Івана Цюпи (1911–2004) – українського письменника, публіциста, удостоєного Державної премії імені Тараса Шевченка в галузі журналістики та публіцистики (1985) за художньо-документальну книгу «У серці дзвенять голоси» і публічні виступи в пресі. Писав і публікував оповідання, повісті, нариси про Україну, Полтавщину, а також твори художньо-документального біографічного жанру, до якого належить і повість «Василь Сухомлинський (Добротворець)», опублікована в трьох видавництвах: «Дніпро» (1971), «Молодь» (1973), «Радянська школа» (1985) у різні роки з незначними виправленнями й доповненнями. Повість складається з двох частин: «Поклікання» і «Серце, віддане дітям». В обох частинах автор оповідає життєвий шлях та педагогічні ідеї головного героя – Сухомлинського, інтерпретує їх, не завжди дотримуючись хронології подій. Перша частина – «Поклікання» – присвячена біографії майбутнього педагога – від народження до павлівського періоду, куди ввійшли дитячі роки, навчання в школі і вишах, початок учителювання в сільських школах, перше кохання, участь у боях Другої світової війни, поранення і лікування в госпіталях, робота директором школи в Удмуртії, повернення в Україну, робота завідувачем

районного відділу народної освіти. Ця ж частина містить роздуми головного героя про своє педагогічне майбутнє. Так, перебуваючи у госпіталі після поранення, він говорить медсестрі:

Я заходжу в клас. Десятки дитячих очей дивляться на мене з цікавістю і ждуть від мене чогось нового. Я розповідаю їм про незнане, відкриваю очі на дивний світ... при вході в нашу школу ми вивісимо велике полотнище, а на ньому напишемо слова, звернені до учнів: "Найголовніше, що ти повинен знайти в нашій школі, – це мету свого життя". (Цюпа, 1985, с. 16).

Письменник приділив увагу педагогічним аспектам роботи свого героя на посаді завідувача райвно:

Він об'їздив усі школи району. Був знайомий з усіма вчителями. Знав їхні болі і радощі. У багатьох бував на уроках. Хоч не завжди оті відвідини приносили йому задоволення. Більше прикростей. Терпляче підказував колегам, як краще провести урок, радив більше звертати увагу на методику викладання, залучати дітей до активного процесу. (Цюпа, 1985, с. 70).

Свої роздуми оприлюднював у районній газеті, хоча не всім це подобалося, не всі сприймали критичні ідеї районного керівника освіти, про що І. Цюпа також пише.

У вирі щоденної роботи із опертям на ідеї «великих мислителів-педагогів: Коменського, Песталоцці, Жан-Жака Руссо, Ушинського» (Цюпа, 1985, с. 73), на думку письменника і загартовувався Василь Сухомлинський.

У другій частині «Серце, віддане дітям» письменник розгортає картину життя і діяльності в середній школі с. Павлиш, описує побут директора, членів

педагогічного колективу Сухомлинський систематично бував на уроках різних вчителів. І. Цюпа підкреслює, що найважливішим рушієм освітнього процесу молодий директор вважав саме вчителя:

Ми повинні починати все від самодисципліни. Тільки той учитель користуватиметься повагою учнів, який є зразком трудолюбства й чесноти. Любити дітей не навчить жоден учбовий заклад. Це почуття народжується в процесі участі людини в суспільному житті, у її взаєминах з іншими людьми. Педагогічна праця за своєю природою – повсякденне спілкування з дітьми, яке поглиблює любов учителя до людини, нехай і маленької, зміцнює віру в дитину. (Цюпа, 1985, с. 80).

Письменник використовує такі художні прийоми, як розповідь від імені хлопчика Гриця, щоб показати, які Сухомлинський знаходив підходи до дітей з особливими освітніми потребами, бесіди директора зі старшокласниками, щоб проілюструвати, якого значення він надавав читанню, художній літературі, насамперед українській, вкладаючи в його уста роздуми про поезію Лесі Українки, Івана Франка (Цюпа, 1985, с. 81–90).

І. Цюпа наголошує, що його герой вибудовував свою систему в протистоянні з місцевою, районною, компартійною владою, а також офіційною авторитарною педагогікою, які не сприймали гуманістичність його ідей, увагу до кожної дитячої особистості, виховання без покарань, проведення уроків просто неба, спрямованість трудового виховання на формування у дітей почуття краси тощо. Змальовуючи непримиренну суперечність позицій і думок, автор описує, на які авторитети покликається педагог задля підтвердження своєї правоти. Першим і незаперечним для нього є Януш Корчак – «подвижник, людина великої душі» (Цюпа, 1985, с. 80), «Амос Коменський ...чимось схожий на бога... Так, для нього він – бог» (Цюпа, 1985, с. 106), «Жан-Жак Руссо..., який крізь час, простір нашіптує йому свої думи й мислі, веде з ним розмову в

тиші весняної ночі, що пливе над українським селом» (Цюпа, 1985, с. 107), Йоганн Генріх Песталоцці, життя і праця якого стали *«здобутком багатьох інших, лягло в підмурки нової педагогіки»*, Костянтин Ушинський не лише основоположник вітчизняної педагогіки, а й *«творець світлих і райдужних книг для дітей»* (Цюпа, 1985, с. 108).

Велику частину другого розділу письменник присвятив опису «Школи радості» – частини книги В. Сухомлинського «Серце віддаю дітям», звісно, у власній інтерпретації. Він зосередився на художній творчості дітей – складанні оповідань, казок та віршів (Цюпа, 1985, с. 110–130).

Ще одне питання, порушене В. Сухомлинським, відгукнулося в повісті – зв'язок школи і сім'ї:

непокоїло Сухомлинського те, що деякі батьки, на жаль, мало займалися вихованням своїх дітей, мовляв, це справа школи. З перших днів своєї роботи він висунув принцип: педагогіка для всіх. З цією метою щороку визначалася тематика лекцій, доповідей, бесід, в яких особлива увага зверталася на те, щоб батьки дістали конкретні педагогічні знання, які можна застосувати в щоденній практиці сімейного виховання. (Цюпа, 1985, с. 135).

Він вибудовує текст як діалог між педагогом і батьками, які ростять дітей різного віку, передусім підлітків. Далі оповідач коротко аналізує книжку «Народження громадянина», тому що це *«ніби друге народження людини»* (Цюпа, 1985, с. 150) і насичує свій текст багатьма цитатами з творів педагога про людяність, мораль, етику, працьовитість, нетерпимість до зла, розвиток інтелектуальної культури.

Вкотре в тексті описано протистояння ідей педагога і представників академізму в науці. Головний герой промовляє такі слова:

Між педагогічною теорією і живим повсякденним досвідом школи все

помітніше відчувається розрив. Не можна сліпо дотримуватись тих положень, які колись були висловлені навіть розумними людьми. Якщо теоретичні положення розглядати як щось вічне, незмінне, дане на все життя, то відбудеться неминучий застій, окостеніння. ...Механічно-бездумне дотримання теоретичних положень призводить до спустошення живої мислі учителя, вихолощує із педагогічної праці те, що складає його душу – неповторність життєвих явищ, радість оновлення, яке приходить до педагога з новим поколінням учнів. (Цюпа, 1985, с. 161).

Чимало сторінок у повісті присвячено ставленню В. Сухомлинського до рідної мови. Найперше до викладання мови в школі, коли, раз-у-раз живу думку і образне мислення дитини затьмарювали канцеляризмами. І тоді педагог наближав учнів до джерел живої природи, спонукав до пробудження думки, називав це уроками мислення (Цюпа, 1985, с. 181–189). Письменник практично слідує за своїм героєм, описуючи ці уроки: теми, вислови, віршовані рядки.

У розповіді про останній рік життя педагога автор описує роботу над Перспективним планом роботи школи, над книгою «Листи до сина», статтями про виховання громадянськості тощо. І. Цюпа так пророче підсумовує свою повість:

Він писав дуже багато. Часом сам помічав, що поспішає. ...Він був схожий на сівача, що вийшов у поле з мішком добірного зерна і поспішав висіяти в ґрунт, розкидаючи щедро, щоб не залишилось воно в засіках його пам'яті, а впало на родючу землю і проросло буйними сходами. (Цюпа, 1985, с. 196).

Другий твір – предмет нашого аналізу – драматична поема Івана Драча

«Дума про вчителя», що вперше вийшла в журналі «Дніпро» в 1976 р., а в 1977 р. – окремою книжечкою у видавництві «Радянський письменник», на яку ми й покликатимемося в статті (Драч, 1977).

Іван Драч (1936–2018) – поет, перекладач, кіносценарист, драматург, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка (1976), державний і громадський діяч. Його поезія відзначається метафоричністю, асоціативністю, введенням у поетичну мову наукової лексики. «Дума про Вчителя» – доволі складний і багатовимірний твір – має посвяту: «Присвячується видатному радянському педагогові В. О. Сухомлинському», який в поемі носить ім'я Вчитель. Інших дійових осіб названо вигаданими іменами: Вальтер Функе (німецький педагог), Суханов (педагог, прихильник ідей Вчителя), Мещерський (педагог, противник ідей Вчителя), Бляха-Муха (засуджений, в'язень-утікач), а також прізвищами педагогів різних часів: Макаренко, Сковорода, Песталоцці, Корчак. Події, змальовані автором, відбуваються у десяти картинах із прологом та епілогом. Цю епічну поему, яку автор називає «кантатою», було поставлено у Кіровоградському обласному музично-драматичному театрі імені М. Л. Кропивницького (1977), який гастролював із нею багатьма містами України і СРСР і отримав багато позитивних відгуків.

«Дума про Вчителя» І. Драча це твір про педагогів, учительство загалом і Вчителя зокрібно. Автор звертається до читача:

*«У кожного з нас вчитель є, читачу,
Усі ми – тільки учні й вчителі.
Усі ми у добрі своїм і злі
Несем чийсь холод чи любов гарячу. [...]
О вири виховання! О нутри
Педагогічні, о академічність!
Ти не січи з своєї висоти,
Хоч меч нагий, та у меча – двосічність...»* (Драч, 1977, с. 4).

У поемі змальовано образ Вчителя (себто Сухомлинського) через «голоси», що по-різному оцінюють його творчість, працю і особистість: одні – «суцільна вигадка», «суперечлива людина», «дивак», «белетрист», цілковитий

«сентименталізм», «показники були не дуже важні. Ніяких тобі переможців олімпіад. Ніяких відмінників особливих!», натомість інші – «творив індивідуальність», «дітей любив, ні до кого не ставився, як до дітей», «все унікальне й дивовижно просте», «Макаренко кував людину, а Вчитель – цей ліпив. Різниця між ковалем і скульптором» (Драч, 1977, с. 10–14).

Педагогічний складник виразно представлений в сцені, де дійовими особами є Мещерський (представник академічної установи), Суханов (освітянин) і німецький педагог Вальтер, який має намір поїхати в «Павлишани» (тобто Павлиш), де працює Вчитель, оскільки тема його дисертації «Корчак і радянська педагогіка». Мещерський відмовляє його від цього візиту, тому що, хоча він і ніколи й не бував у цій школі, однак впевнений, що це – «суцільна вигадка», «придуманий маяк», і головне – «підрива своїм розумуванням вчення Макаренка про колектив» (Драч, 1977, с. 26, 29). Німецького гостя має супроводжувати Суханов, прихильник Вчителя, який вважає:

*«Смішні, їй-право, Ваші ці претензії,
Та він же в польоті живе,
Птах радості – цей Вчитель!
А ми, грішні, з Вами, колего,
Лише навуки-раціоналісти.
Згадайте «Новий Органон» Френсіса Бекона.
Ми створюєм тканину павутинок з себе,
Бджола ж живе в оточенні квіток,
З них створює для світу мед і віск,
Дає йому тим солодоці й світло.
Тож вчитель наш – та золота бджола» (Драч, 1977, с. 27).*

Наступні сцени розмови Вчителя з людиною з промовистим прізвиськом Бляха-Муха, в'язнем-утікачем, розгортаються в селі, де живе Вчитель і куди приїхали гості. На нашу думку, цим епізодом автор поеми показує ставлення вчителя до дітей з проблемами не лише у фізичному, фізіологічному розумінні, а й соціальному – до дітей, занедбаних через обставини життя, неспроможність суспільства до підтримки юної особистості, а також небажання виконувати свої

функції, власне те, що нині зветься соціальною інклюзією. І ця людина приїхала до Вчителя просити:

*«...дайте згodu.
Щоб син мій вчився тут, у Павлишанах,
У Вашій школі. А то вже біда!
Безбатченко він. Забіяка лютий.
Всіх колошматить – Мухамед Алі!
Боюсь, щоб не зломився хлопчик,
Вірніше, щоб на звірстві не застиг,
Ви розумієте?» (Драч, 1977, с. 42).*

І Вчитель, після розмови з в'язнем, погоджується взяти його хлопчика разом з матір'ю до своєї школи. Підсумовує:

*«Коли ж ми здатні, як порядні люди,
Як справжні вчителі, на самокритику,
Лиху, нищівну, може, і нещадну,
То і таке сказати не завадить:
Важкі діти – це діти, од яких
Ми, дорослі, ми, вчителі,
Ухилились, відитовхнулись, відмовились.
Діти, яким ми не знайшли
Ні часу, ні серця, ні совісті.
Коли дитина шукала нас,
Ми займались нікчемною белібердою.
Важкі діти – це діти, яких ми зрадили!» (Драч, 1977, с. 45).*

Тему місця і ролі почуття любові в житті і педагогіці передано автором спочатку через розмову Вчителя з німецьким педагогом Вальтером, під час якої він виголошує свою позицію:

*«Навчитись можна всьому:
Твердості, терпінню, мужності,
Любові не навчишся,, друже.
Любов повинен дати хтось –
Мати, батько, вчитель,
Бабуся, може, хтось живий живому!
Якийсь заряд – як естафету,
По ланцюжку століть – одне від одного.
Яка вона важезна, ноша, –*

*Любити, співпереживати,
Співчувати, за когось постраждати!
Але яка людська – найлюдськіша!»* (Драч, 1977, с. 56).

У цю картину поеми І. Драч поміщує мікрровиставу «Казка про любов», її автор – Вчитель; її розігрують у шкільному театрі перед гостями. Дійові особи – Бог, архангел Гавриїл, Адам і Єва. Автор переказує в поетичній формі казку В. Сухомлинського з «Листа до дочки» (Сухомлинський, 1978, с. 241–243), але з українським наголосом: *«хата ясноока поміж вишень, де був пустир, який садок веселий, пшениця ген на нивах дозріває, сини орають в полі, пшеницю доньки жнуть...»* та твердженням, що немає нічого важливішого і головнішого за почуття любові: *«Хай славиться любов – це вічне сонце, яке Людину творить із людини...»* (Драч, 1977, с. 62, 64).

У картині «Психологічний семінар» у поетичній формі автор зображує одне із засідань психологічного семінару, присвяченого відповідальності вчителя. У ньому беруть участь, крім Вчителя, інші викладачі, хлопчик Павлик, його мати та старшокласниця. На семінарі обговорюють подію, що призвела до самогубства старшокласника через поведінку вчительки. Вона виставила напоказ зародження почуттів між юнаком і юнкою, насміхалася і принижувала їх. У творі це подано як дискусію між усіма сторонами: хто винен у цій трагедії: мати, вчитель, школа, батьки, колектив старшокласників? І автор поеми, вслід за Вчителем, вважає, що вчитель має бачити в учневі, а надто дорослому учневі, Людину:

*«Великий Фабр, натураліст із перших,
Єдиним у житті своїм пишався – ...,
...що при дослідах,
Які дали великі відкриття,
Не вбив він жодного жука, ні кузочки,
Ні лапки не ламав, ані крила не скривдив.
О вихователю, будь Фабром для дітей!»* (Драч, 1977, с. 92).

Епічну поему І. Драча віншує «Епілог або Верховний педагогічний суд» за участю Макаренка, Сковороди, Песталоцці, Корчака, які, коли Вчитель постав перед судом Божим, обговорюють гострі проблеми, які стояли на

порядку денному за життя Вчителя. Кожен присутній має власне бачення феномену людяності, ролі і функції вчителя, вибору методів виховання – доброти або суворості, поваги чи вимогливості, переконання чи покарання. І хоча вони висловлюють різні точки зору щодо цих питань, однак, приймають Вчителя до своїх лав і підсумовують (автор надає тут слово Макаренку):

*«Усі великі педагоги, всі,
Всі як один без винятку,
Всі проголошують одні і ті ж
Гуманні істини.
Століття за століттями
Борня іде, одна і та ж, здавалося б:
Та кожному своя доба.
Та кожному – свої обставини»* (Драч, 1977, с. 130).

Висновки. Ми проаналізували два художньо-документальних твори – повість Івана Цюпи та поема Івана Драча – написані майстрами слова в різних жанрах. Кожен своїми художньо-поетичними засобами окреслив головні педагогічні проблеми, що хвилювали все тогочасне суспільство і залишаються й нині на порядку денному. Це питання ролі і значення особистості вчителя не лише в суто педагогічному аспекті, а в загальносуспільному, у загальнолюдському; ставлення до дітей з особливими потребами, питання шкільно-сімейного виховання, ідеї вільного виховання, ставлення до кожної дитини як до унікальної особистості, необхідність виховання у молоді культури почуттів і культури бажань. Обидва твори і нині не втратили своєї художньої і педагогічної цінності.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в подальшому прочитанні і перепрочитанні не лише художньо-документальної літератури (як прозових творів, так і поезій), присвячених В. Сухомлинському, а й аналізу науково-популярних фільмів, фотовиставок і контенту, який нині генерують за допомогою ШІ. Бо око мистця, яке по-особливому художньо-естетично і етично сприймає світ, виявляє і опуклює те непрявлене в нашому педагогічно-прямолинійному баченні світу загалом, і освітньо-виховних проблем зокрема, і

насамперед – постать Учителя, яке б ім'я він не носив, і юну особистість – Учня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бібліографічні посібники. (2001). У Н. О. Гажаман & Л. І. Ніколюк (Ред.), *В. О. Сухомлинський: Біобібліографія, 1987–2000 рр.* (Г. І. Сухомлинська & О. В. Сухомлинська, Уклад.; с. 67). Київ: КНЕУ.
- Вихрущ, А., Христенко, О., & Данік, Н. (2024). Знання в системі цінностей: минуле і майбутнє. *Науково-педагогічні студії*, 7(7), 26–39. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-26-39>
- Драч, І. Ф. (1977). *Дума про Вчителя. Драматична поема*. Радянський письменник.
- Міхно, О. (2019). Акорди та акценти біографії Василя Сухомлинського (методичні поради для вчителя за книгою Бориса Тартаковського «Повість про вчителя Сухомлинського»). *Нова педагогічна думка*, (3), 15–19. <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2019-99-3-15-20>
- Сухомлинська, Л. В. (2019). *Василь Сухомлинський у літературі та мистецтві* | ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. <https://dnpb.gov.ua/ua/naukovi-zakhody/kruhli-stoly/vasyl-sukhomlynskyy-u-literaturi-ta-mystetstvi/>
- Сухомлинський, В. О. (1978). *Батьківська педагогіка* (В. Ф. Шморгун, Упоряд. і авт. вступ. ст.). Радянська школа.
- Цюпа, І. (1985). *Василь Сухомлинський. (Добротворець)*. Радянська школа.
- Blashkiv, O. (2018). Vagaries of (Academic) Identity in Contemporary Fiction. *Journal of Education Culture and Society*, 9(1), 151–160. <https://jecs.pl/index.php/jecs/article/view/10.15503jecs20181.151.160>
- Mifsud, D. (2018). Initial Teacher Education and Its Representation in Literature: Global Policy Narratives. In: *Professional Identities in Initial Teacher Education* (p. 21–34). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76174-9_2
- Niemi, N. S., Brown, N., & Smith, J. B. (2014). The portrayal of teachers in children's popular fiction. *Journal of Research in Education*, 20(2), 58–80. <https://digitalcommons.newhaven.edu/education-facpubs/1/>

REFERENCES

- Bibliografichni posibnyky. (2001). In N. O. Hazhamaan & L. I. Nikoliuk (Red.), *V. O. Sukhomlynskyi: Biobibliografiia, 1987–2000 rr.* (H. I. Sukhomlynska & O. V. Sukhomlynska, Uklad.; p. 67). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].
- Vykhruhshch, A., Khrystenko, O., & Danik, N. (2024). Znannia v systemi tsinnosti: mynule i maibutnie. *Naukovo-pedahohichni studii*, 7(7), 26–39. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2023-7-26-39> [in Ukrainian].
- Drach, I. F. (1977). *Duma pro Vchytelia. Dramatychna poema*. Radianskyi pysmennyk [in Ukrainian].
- Mikhno, O. (2019). Akordy ta aktsenty biohrafii Vasyliia Sukhomlynskooho (metodychni porady dlia vchytelia za knyhoiu Borysa Tartakovskoho «Povist pro vchytelia Sukhomlynskooho». *Nova pedahohichna dumka*, (3), 15–19. <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2019-99-3-15-20> [in Ukrainian].
- Sukhomlynska, L. V. (2019). *Vasyl Sukhomlynskyi u literaturi ta mystetstvi* | DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlynskooho. <https://dnpb.gov.ua/ua/naukovi-zakhody/kruhli-stoly/vasyl-sukhomlynskyy-u-literaturi-ta-mystetstvi/> [in Ukrainian].
- Sukhomlynskyi, V. O. (1978). *Batktivska pedahohika* (V. F. Shmorhun, Uporiad. i avt. vstup. st.). Radianska shkola [in Ukrainian].

- Tsiupa, I. (1985). *Vasyl Sukhomlynskyi. (Dobrotvorets). Radianska shkola* [in Ukrainian].
Blashkiv, O. (2018). Vagaries of (Academic) Identity in Contemporary Fiction. *Journal of Education Culture and Society*, 9(1), 151–160.
<https://jecs.pl/index.php/jecs/article/view/10.15503jecs20181.151.160>
Mifsud, D. (2018). Initial Teacher Education and Its Representation in Literature: Global Policy Narratives. In: *Professional Identities in Initial Teacher Education* (p. 21–34). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-76174-9_2
Niemi, N. S., Brown, N., & Smith, J. B. (2014). The portrayal of teachers in children's popular fiction. *Journal of Research in Education*, 20(2), 58–80.
<https://digitalcommons.newhaven.edu/education-facpubs/1/>

Lesia Sukhomlynska

Ph.D, Senior Researcher of the Department
of Pedagogical Source Studies and Biographistics
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-3055-5392
e-mail: 1408koala@gmail.com

Oksana Boiko

Junior Researcher of the Department
of Pedagogical Source Studies and Biographistics
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0003-4812-0813
e-mail: adas@ukr.net

REPRESENTATION OF VASYL SUKHOMLYNSKYI'S PEDAGOGICAL VIEWS IN ARTISTIC AND DOCUMENTARY LITERATURE

Abstract. The article analyzes artistic and documentary works dedicated to Vasyl Sukhomlynskyi. Over 100 works of various genres created by authors in different years and through different forms of art highlight the educator's image and views on education and child upbringing. The study focuses on two artistic documentary works: Ivan Tsiupa's novella *The Kind Deed Maker* (1971) and Ivan Drach's dramatic poem *A Thought About the Teacher* (1976). These works depict the life events of the Pavlysh teacher and explore pedagogical themes. Each of the two authors' works is analyzed separately, with an emphasis on pedagogical issues such as the role of the Teacher's personality in the educational process – both pedagogically and socially; the teacher's and educator's attitude toward troublesome children – those who are pedagogically or socially neglected; the question of school-

family cooperation in education; the idea of free upbringing; humanism and treating every child as a unique individual; and the cultivation of emotional sensitivity among youth. Both works devote significant attention to the contrast between official academic perspectives and those of Sukhomlynskyi regarding the direction of pedagogy, the methods of influencing a student's personality, and the importance of the children's collective. Both authors compare Sukhomlynskyi's figure and ideas to those of classical educators – from Skovoroda and Pestalozzi to Korczak. The study concludes that pedagogical readings and re-readings of artistic and documentary literature are both meaningful and necessary. They reveal the image of the Teacher – regardless of name – through emotional and aesthetic means, as well as the significance and role of the Child and the Pupil in the flow of time.

Keywords: Vasyl Sukhomlynskyi, artistic and documentary literature, Ivan Tsiupa, novella, Ivan Drach, dramatic poem, Teacher, children, upbringing, family, classical educators.

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-226-242>

УДК 37.01/.09: 374 (1990/2009)

Світлана Шевченко,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник
відділу історії та філософії освіти,
Інститут педагогіки Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна,
ORCID ID: 0000-0002-0432-8893
e-mail: shevchenko_s_n@ukr.net

**ТРАДИЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО
ВИХОВАННЯ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКОЛАХ:
ЗОЛОТА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕЛЕКТУАЛІВ
(1990–2009 рр.)**

Патріотичне виховання проникає в усе, що пізнає, робить,
до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка
формується.

В. Сухомлинський

Анотація. У статті визначено, що в складні часи, які тепер переживає Україна, виникає гостра потреба у національно-патріотичному вихованні молодого покоління.

Доведено, що неабияк на цей процес впливає освітній заклад, який має стати осередком становлення громадянина-патріота України, готового самовіддано розбудувувати незалежну, демократичну державу, дбати про її національну безпеку, підвищення добробуту людей, сприяти єднанню українського народу та встановленню миру й злагоди в суспільстві. Школа – це життєвий простір дитини; тут вона не готується до життя, а живе. Тому виховна робота, керуючись ідеями самоцінності дитинства, демократичного діалогу між поколіннями, має допомагати становленню особистості як творця і проєктувальника власної долі, гармонізації та гуманізації стосунків між учнями і педагогами, школою і родиною. З'ясовано, що важливу роль у цьому відіграє позакласна робота. Її мета полягає у задоволенні інтересів і запитів дітей, розвитку їхнього творчого потенціалу, нахилів і здібностей у різних сферах діяльності та спілкування. Основне завдання щодо цього має класний керівник, який передусім є і організатором позакласних виховних заходів. Саме на вчителя покладено величну місію навчання, розвитку і, що найважливіше, виховання дітей. Кожен вчинок педагога має свідчити про його щирю любов до

рідного краю і до всієї багатонаціональної України. Цю любов вчитель плекатиме і у своїх учнях.

Ключові слова: традиції українського національно-патріотичного виховання, загальноосвітні школи, освіта, національні ідеї, українські інтелектуали, національну самосвідомість.

Постановка проблеми. Із початку проголошення незалежності України реформування змісту загальної середньої освіти стало стратегічним завданням її розбудови. У сучасному економічному світі люди – найбільший і найцінніший національний ресурс. Наявність людського капіталу – показник матеріального добробуту країни і суспільства в цілому (Макаров et al., 2023, с. 133). Нині мета патріотичного виховання школярів – це виховання свідомого громадянина, патріота, набуття соціального досвіду, високої культури міжнаціональних взаємин, потреби та уміння жити в суспільстві, духовності та фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної культури. Патріотичне виховання в школах спрямовано на залучення учнів до глибин національної культури і духовності, занурення їх у національний світогляд водночас з розповідями про досягнення світової культури. На всіх етапах навчання в школі забезпечується гармонійний і цілісний розвиток здібностей особистості, виховання громадянина України, здатного до самостійного мислення, суспільного вибору і діяльності задля процвітання України. Відтак збагачується інтелектуальний потенціал народу, його духовність і культура. В основу виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності сім'ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Т. Шевченко, Л. Українка, І. Франко, П. Куліш, Ю. Федькович, І. Огієнко, С. Русова, К. Ушинський, В. Сухомлинський, О. Тихий – у їхній поезії, прозі, публіцистиці, наукових статтях національно-патріотична тема – провідна, всі вони самовіддано і послідовно обстоювали національні цінності, виховували любов до рідної мови, культури. Наукові праці Л. Березівської, І. Беха, А. Богуш, І. Зязюна, В. Кременя, О. Міхна, Л. Савченко, М. Стельмаховича, Б. Ступарика,

О. Сухомлинської та ін. і далі утверджують важливість національно-патріотичного виховання особистості, розкриваючи різні аспекти цієї проблеми.

У 1990–1991 рр. відновлено державну незалежність України: від Декларації про державний суверенітет (16 липня), проголошення Акту незалежності (24 серпня) та до підтвердження цих законодавчих рішень на Всеукраїнському референдумі і обрання Президента України. За дослідженнями Лариси Березівської «вагомим здобутком І-го (1991–2002) періоду національної самоідентифікації в загальній середній освіті стали такі нормативно-правові документи: Концепція середньої загальноосвітньої школи України, 1991; Державна національна програма «Освіта» («Україна ХХІ століття»), 1993; Концепція державного стандарту загальної середньої освіти в Україні, 1996; Закон України «Про загальну середню освіту», 1999; Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа), 2001 та ін.» (Березівська, 2022, с. 11).

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні феномену національно-патріотичного виховання у закладах освіти на прикладах спадщини українських інтелектуалів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метою національно-патріотичного виховання є формування у молодого покоління почуття любові до України, пошани до знакових вітчизняних діячів, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків. І тут життя поборників української державності є найкращим прикладом. Правдива інформація про героїчне українське минуле, гордість за свою землю, свій народ, а отже, і національна свідомість можливі лише за умови, коли людина добре знає історію і культуру рідної держави. Здобуті ще в дитинстві знання про походження української нації, про славні і трагічні сторінки минулщини, назавжди западають у душу.

Лариса Березівська, науковий доробок якої переважно присвячено тривалій боротьбі українського народу за свою державність, волю і

незалежність, зазначає: «В умовах деколонізації українського гуманітарного простору актуалізується звернення саме до біографій українських педагогів і освітньо-громадських діячів, які вболівали і самовіддано творили національну освіту, нову українську школу як ґрунт демократичної незалежної держави України». Маємо сумлінно вивчати життя і спадщину цих педагогів. Ось лише дешиця з плеяди славних: «Софія Русова (1856–1940) – педагогиня, громадсько-освітня діячка, письменниця, теоретикиня і практикуня у галузі дошкільного виховання, авторка підручників, одна з організаторок жіночого руху в Україні та за її межами, членкиня Центральної Ради, голова Всеукраїнської учительської спілки, очільниця департаменту дошкільної та позашкільної освіти у міністерстві освіти за гетьманату П. Скоропадського. Володимир Дурдуківський (1874–1938) – педагог, літературознавець, освітній і громадський діяч, член Центральної Ради й уряду Української Народної Республіки (далі – УНР). Олександр Музиченко (1875–1940) – педагог, викладач, директор різних закладів освіти, громадський діяч, автор праць із педагогіки, підручників, генеральний інструктор Генерального Секретаріату Освіти. Яків Чепіга (Зеленкевич) (1875–1938) – педагог, психолог, громадський діяч, методист, теоретик і практик початкового навчання, автор підручників. Петро Холодний (1876–1930) – учений-хімік, педагог, художник, державний і громадський діяч, міністр народної освіти УНР. Іван Соколянський (1889–1960) – учений, педагог у галузі дефектології, автор оригінальної методики навчання сліпоглухонімих. Григорій Іваниця (1892–1938) – педагог, автор підручників з української мови та читанок для трудової школи, шкіл для дорослих, посібників із методики навчання української мови та перекладознавства. Іван Огієнко (1882–1972) – мовознавець, педагог, теолог, громадський діяч, міністр народної освіти й мистецтв (грудень 1918), згодом – міністр віросповідань, викладач курсу лекцій з історії української мови, автор програм навчання української мови й української граматики для початкової школи, орфографічного словника рідної мови. Антін Крушельницький (1878–1941) – педагог, письменник, перекладач, літературознавець, публіцист, громадський і політичний діяч, автор

підручників і посібників для українських шкіл, міністр освіти УНР (квітень–серпень 1919). Іван Стешенко (1837–1918) – педагог, викладач, літературознавець, письменник, державний і громадський діяч, перший міністр освіти УНР, сприяв відкриттю українських шкіл, запровадженню української мови у всі сфери життя». «Це педагоги (вчителі і викладачі), вчені, директори різних закладів освіти, державні та громадсько-освітні діячі, автори праць із педагогіки, підручників і посібників. Загартовані у баталіях за відродження української школи, опираючись антинаціональній політиці російського самодержавства, вони наполегливо і невтомно творили національну освіту в добу Української революції: розробили нормативні документи; теоретичні основи національно-патріотичного виховання українського народу, що відображено у їхніх статтях; писали програми, підручники і посібники для українських закладів освіти; відкривали українські заклади освіти, запроваджували українську мову, літературу, історію тощо» (Березівська, 2024, с. 15–16). Серед великої когорти українських інтелектуалів був і «Тихий Олекса (Олексій) Іванович ... [27.01.1927, с. Їжівка Краматорського р-ну Донецької обл. – 06.05.1984, тюремна лікарня м. Перм, РФ], дисидент, правозахисник, педагог» (Міхно, 2024, с. 68). Він не лише розбудовував українську державу, а й активно боровся за національну освіту в Україні, «Олекса Тихий як відважний, послідовний і незламний борець з тоталітарним кремлівським режимом є символом національного опору, а отже, натхненником та незримим учасником сучасного протистояння російській агресії та тероризму. Як фаховий педагог Олекса Тихий є також натхненником для сучасних освітян, які формують і виховують молоде покоління українців у любові до рідного слова, нашої героїчної історії, повазі до Збройних Сил України» (Міхно, 2024, с. 65). Як зазначає О. Міхно, О. Тихий «свою діяльність спрямував у правозахисну сферу, активно вивчав мовні питання. У публіцистичних творах виступав за відродження української мови та національної культури на Донеччині.

У 1973–1977 рр. написав низку статей з питань педагогіки («Думки про

виховання», «Якою я уявляю школу майбутнього?», «Про проблеми реформи шкільної освіти», «Домашні завдання» та ін.), уклад збірку «Мова – народ» і «Словник мовних покручів». За життя праці Тихого не були опубліковані й побачили світ у 2000–2010-х рр.» (Міхно, 2024, с. 68–69).

Наголошуємо на тому, що у найскладніші періоди української історії було чимало педагогів і науковців, які боролися за національну освіту, дбали про збереження традицій та культури України, їхній доробок сьогодні вкрай необхідний. Спадщина минулих поколінь є вагомим джерелом та основою національної освіти. Так, в освітньому закладі як в осередку становлення громадянина-патріота України педагоги наполегливо і самовіддано мають навчати і виховувати молоде покоління будівничих незалежної, демократичної держави, сприяти єднанню українського народу та встановленню миру й злагоди в суспільстві (Загородня, 2023). Освіта заснована на національній ідеї, має прищепити такі якості, завдяки яким і постане людина-громадянин, котра дбає про національну безпеку, підвищення суспільного добробуту. Актуальним для України є підготовка молоді до життя у системі демократичних відносин. Власне культура демократичного мислення, поведінки та практики спирається на демократичні та духовні цінності (Шевченко, 2024, с. 989).

Після проголошення незалежності розпочалося усвідомлене утвердження національно-патріотичного виховання у межах якого визначено субперіоди: (1991–2013 рр.) – урахування надбань національної української культури, гуманістичної педагогіки; збільшення кількості шкіл з українською мовою викладання; повернення історичної пам'яті, видання історичних праць, публікація творів, що відображали реалії навколишнього життя та історичне минуле українського народу; популяризація правди про національно-визвольну боротьбу українського народу; демократизація освіти та виховання; індивідуалізація навчально-виховного процесу; (2014–2019 рр.) – активізація процесів патріотичного виховання, пов'язана з внутрішньо і зовнішньополітичними подіями, необхідністю консолідації в умовах зростання зовнішньої загрози, подіями на сході України; перехід від регіональних

програм розбудови національної системи виховання до реформ державного рівня, зокрема Нової української школи. Водночас регіональні програми патріотичного виховання теж удосконалюються.

З огляду на означену тему, необхідно з'ясувати зміст основних понять національно-патріотичного виховання. До них належать такі, як-от: етнос, народ, нація, національний, націоналістичний, патріотизм, українська мова як інтегральний складник патріотизму, якості громадянина патріота, патріотичні цінності. Григорій Ващенко узагальнює визначення нації як «цілість поколінь минулих, сучасних і майбутніх. Таку цілість підтримують передусім традиції. Завдяки їм зберігається й розвивається національна мова, без якої неможливе існування нації, зберігаються релігія, звичаї, здобутки мистецької творчості, світогляд, народні ідеали, – все те, що створює обличчя народу, що відрізняє його від інших народів» (Ващенко, 1976, с. 101). «Народ стає нацією тоді, коли набуває самобутніх ознак, неповторних етнічних рис, тобто, – коли стає народом-індивідумом», – констатує визначний український письменник і громадський діяч Сергій Плачинда (Плачинда, 1992).

Нація виростає з народу, як квітка з рослини. Нація – вінець людської цивілізації. Різниця між етносом і нацією полягає в тому, що «етнос може існувати ізольовано; у горах, наприклад, були етноси; нація ж не може існувати ізольовано. Нація тоді стає нацією, коли етнос перетворюється на суб'єкт світової історії, і тільки тоді! В Європі XVII століття українське козацтво було найбільш великою військовою силою. Французькі енциклопедисти у своєму проєкті світової історії присвячували Україні цілий том!... Я можу навести безліч прикладів, що підтверджують сказане вище, –

зазначає Сергій Кримський, всесвітньо відомий український філософ, лауреат Шевченківської премії (Килимник, 2021, с. 15). Український патріотизм – синтетична категорія, яка містить все незаперечно цінне в історії державності. Він стимулює національно-державний розвиток, спрямований на становлення громадянського суспільства. У нормативно-правових документах патріотизм

визначають як прагнення до свободи, любов до Батьківщини, вірність і служіння їй і своєму народові, дієву турботу про їхнє благо, активне сприяння утвердженню й розвитку України як вільної суверенної правової демократичної соціальної держави, готовність обстоювати і захищати її територіальну цілісність, незалежність; гармонізація державних, суспільних, громадських і особистісних інтересів; невіддільність від України своєї долі. Формуючи в учнів поняття патріотизму, доцільно звернутися до золотої спадщини українських інтелектуалів. «Патріотизм для українця не є декоруванням рідного краю й бомбастичним повторенням абстрактних гасел», – стверджує Юрій Липа.

Про Україну і про свій патріотизм пересічний українець взагалі не любить говорити. Хто пригадає людей, що йшли на смерть за свій край, ствердить, що вони робили це без зайвих слів і без декламацій. Характер прив'язання до краю був глибоко родинний. Це – дім, «своя хата» – ідеал українського патріотизму, де є «своя правда». Поняття краю як Родини, як Хати, як Дому – це осердя всього найлюдянішого, усіх ідеалів людини, праджерело усіх найкращих почувань і всі можливості розвою. Дім – це те місце, де найбільше людина є людиною. Це осередок людства для українця (Липа, 1992, с. 164–165).

Педагогічна спадщина збагачує поняття патріотизму совісністю, яку Василь Сухомлинський називав стрижневою і такою, що визначає решту людських якостей; повагою до людини загалом, любов'ю до сім'ї, до рідного міста / села, до природи, до рідної мови, почуттям обов'язку, відповідальності й вірності Батьківщині, працелюбністю і прагненням брати активну участь у її перетворенні, ненавистю до її ворогів, бережливим ставленням до природи (Сухомлинський: 5, 1977, с. 229–239).

Ключова роль української мови як шкільного предмета у формуванні національної і культурної ідентичності полягає в тому, що мова – це те, що робить Україну Україною, а українців – українцями. Саме мова є фундаментальною ознакою українськості, золотим її осердем. Вона забезпечує

становлення світогляду здобувачів освіти, інтегрує соціум, з населення гуртує народ, визначає не схоже на інші обличчя нації (Загородня, 2024). Опановуючи мову, людина усвідомлює свою належність до певної національної збірності і культури, засвоюючи і визнаючи її цінності, норми, ідеї, пріоритети, смаки, традиції, ототожнюючи себе з ними. Тому дуже важливо, щоб учні зрозуміли визначальну роль державної мови в самоідентифікації українців як нації, адже ворог, прагнучи позбавити українців права на існування, передовсім знищує українську мову (Бондаренко, 2022).

Василь Сухомлинський до якостей громадянина-патріота зараховує гармонію думок, ідей, почуттів, учинків, а також непохитну впевненість у їхній правильності. Великий педагог пріоритетизував необхідність виховання в учнів любові до свого народу, відповідальності, обов'язку, свідомої моральної поведінки щодо своєї Батьківщини. До патріотичних цінностей належать: національна ідея, українська мова, національна культура, історія народу і держави, національна самовизначеність (тожсамість), громадянська активність, дотримання законів (законослухняність), Батьківщина (мала й велика), лідери і герої нації, держави, мати, батько (*Концепція...*, 2015; Мокан, 2025).

Традиційно в усіх народів найвищі цінності формуються в національному середовищі, зміст і функціонування цих цінностей віддзеркалюють культурно-історичний досвід певного народу. «Процеси соціалізації і самовизначення особистості здобувача освіти детермінуються не тільки еволюцією суспільних пріоритетів, остаточним вибором Україною цивілізаційного вектора розвитку, потребою усвідомлення нацією своєї європейської ідентичності, а й глобалізаційними, зовнішніми й внутрішніми викликами» (Бондаренко & Косянчук, 2018, с. 11).

Кожен народ, зокрема й українці, виробили свою національну систему виховання. Вона є підмурівком національної самосвідомості багатьох поколінь. Тисячу років тому Конфуцій закликав: «Уперед – до пращурів!». Нині ці слова не втратили актуальності. Отож, проблеми національно-патріотичного

виховання маємо розглядати не лише з позицій сьогодення, а й у контексті педагогічної спадщини – праць Григорія Ващенка, Бориса Грінченка, Михайла Драгоманова, Миколи Костомарова, Юрія Липи, Софії Русової, Василя Сухомлинського, Костянтина Ушинського, Івана Франка, Якова Чепіги й інших (Бех, 2006; Бондаренко, 2019, 2022; Ващенко, 1976; Грабовський, 2018; Липа, 1992; Ушинський, 1952). Славетний український педагог Григорій Ващенко зазначав, що «традиційний європейський виховний ідеал побудований на засадах гармонійного розвитку людини. Гармонійність треба розуміти не як розвиток усіх властивостей людини до однакового рівня, а як певну цілість, при якій кожна здібність посідає в особі те чи інше місце в зв'язку з роллю її в нашому житті й діяльності. Людину можна вважати гармонійно розвиненою лише за умови, якщо певна якість посідає центральне місце в її психічному житті і відіграє роль стрижня, навколо якого органічно об'єднуються особисті властивості людини. Такою властивістю українця в сучасних умовах життя українського народу є безмежна відданість Богові й Батьківщині». Йдеться про високі інтелектуальні якості (відповідний світогляд, добру фахову підготовку, розвинені логічне мислення, інтелект, творчі здібності (Ващенко, 1976, с. 185). Григорій Ващенко наполягав:

Молодь мусить чітко уявляти собі, в чім благо Батьківщини. Це:

1. Державна незалежність, можливість для українського народу вільно творити своє політичне, соціальне, господарське і релігійне життя.
2. Об'єднання всіх українців незалежно від їхнього територіального походження, віросповідання, соціального стану тощо в одну спільноту, що пройнята єдиними творчими прагненнями й високим патріотизмом.
3. Справедливий державний устрій, який підтримував би лад в суспільстві і водночас забезпечував особисті права й волю кожного громадянина, сприяв би розвиткові і прояву його здібностей, спрямованих у бік громадського добра.
4. Справедливий суспільний устрій, який унеможлиблює боротьбу між окремими групами суспільства.
5. Високий рівень народного господарства, що забезпечувало б матеріальний добробут усіх громадян.
6. Розквіт духовної культури українського народу: науки, мистецтва,

освіти; піднесення їх на світовий рівень. 7. Високий релігійно-моральний рівень українського народу. 8. Високий рівень здоров'я українського народу (Ващенко, 1976, с. 173–175).

Більшість цих пунктів актуальна і для сьогодення. Григорій Ващенко писав:

Виховуючи інтелект, даючи дітям знання, ми так або інакше впливаємо на їхню волю і почуття... Існує лише одна добродетель – мудрість, яка відносно волі стає хоробрістю, відносно почувань – помірністю, відносно інших людей – справедливістю, відносно Бога – благочестивістю (Ващенко, 1976, с. 173).

Визначний український письменник і громадський діяч Сергій Плачинда нагадує: «Якщо за часів СРСР слово націоналізм звучало як вирок, за нього переслідували, судили, ув'язнювали, то здобуття Україною незалежності уможливило дефальшування цього явища». Сергій Плачинда визначає націоналізм як природний і закономірний рух народу на захист і утвердження своєї самобутності. Саме в такому формулюванні це поняття було затверджене на науково-політичній конференції «Український націоналізм у протистоянні російському великодержавному шовінізмові» наприкінці 1991 р. (Плачинда, 1992). З'ясовуючи значення інколи нерозрізнюваних понять «національне» й «націоналістичне», Сергій Плачинда роз'яснює:

Національне – це ознака; націоналістичне – дія. Національне – це стан. Націоналістичне – рух. Національне – це надягти вишиту сорочку чи розмовляти українською мовою; обвішати стіни своєї хати рушниками. Національне – це українська пісня, Дніпро, левада, лелека на клуні, барвистий український одяг тощо. Націоналістичне – це дати відсіч шовіністові-колонізаторові, це публічно постати проти русифікації, це повсякчас обстоювати своє, українське, національне, це активно популяризувати історію, культуру України, її етнос, психологію національного характеру тощо; вести агітацію і пропаганду на захист України повсюдно й повсякчасно. Однак

національне й націоналістичне – діалектично взаємопов'язані явища. Вони не виключають одне одного (Плачинда, 1992).

Тому національна школа, національно орієнтований вчитель це – важливі складники розвитку держави. (Dichek, Antonets, Shevchenko, 2021, с. 214). Філософсько-освітня думка в Україні була, є й буде спрямована на утвердження національної мови, культури та загальнолюдських цінностей. Наші славні педагоги, науковці, письменники 100 літ тому докладали титанічних зусиль, щоб зберегти особливості соціальної та культурної сутності української нації, які вважали надзвичайно цінними, і які актуальні дотепер. (Шевченко, 2023, с. 1263). Ми послуговуємося їхнім внеском і розвиваємо їхню справу.

Висновки. Через агресію РФ, через повномасштабну війну, яку вона розв'язала, Україна постала перед надзвичайними викликами. І ці виклики зможемо подолати, якщо будемо згуртовані, будемо патріотами, міцними духом, свідомими своєї місії на рідній землі.

Наповнити юну душу любов'ю до Батьківщини це – не лише навчити її пишатися святинями рідної землі, а прищепити здатність турбуватися і захищати долю, багатство і славу, честь і велич, свободу і незалежність, улюбленої Вітчизни. Ця думка видатного педагога В. О. Сухомлинського може бути своєрідним канонем національно-патріотичного виховання сучасної молоді. Утвердження громадянських цінностей, почуття патріотизму, відданості справі зміцнення державності, суспільна активність – найважливіші пріоритети діяльності загальноосвітніх шкіл. Серед характерних ознак патріотизму такі: усвідомлене сповідування української ідеї; сприяння розбудові державної незалежності; глибоке знання української культури, історії, мови; шанобливе ставлення до історичної пам'яті.

Подальші дослідження матимуть на меті вивчення творчих методів педагогів, які уміло провадять національно-патріотичне виховання у загальноосвітніх школах, зокрема на уроках з мови, літератури, історії, природознавства, географії. Це дасть нагоду виокремити ті теми, які найбільше впливають на школярів у початковій, середній та старшій школі; з'ясувати, як

позакласні виховні заходи з виховання патріотичного світогляду розвивають духовність школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Dichek, N.P., Antonets, N.B., Shevchenko, S.M., Kopotun, I.M., Pohribna, D.V. (2021). Implementation of the Cross-Cultural Approach in the *Modern School*. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 4 (20), 210-244. <https://doi.org/10.26803/ijlter.20.4.12>. <http://ijlter.org/index.php/ijlter/article/view/3625> <http://ijlter.org/index.php/ijlter/issue/view/94>. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/726113>
- Makarov, Z., Ovsiankina, L., Tokuieva, N., Shevchenko, S., Zagorodnya, A., & Tadeush, O. (2023). The Management of Innovation Processes in Higher Education Institutions of Ukraine on the Way to the Formation and Development of the European Knowledge Market. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 15, 4, 132-158 <https://doi.org/10.18662/rrem/15.4/785> <https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/6360>
- Березівська, Л. (2024). Концептуальні засади реформування змісту загальної середньої освіти в Україні (1991–2017): історико-джерелознавчий аспект. *Науково-педагогічні студії*, 6(6), 9-25. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2022-6-9-25> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/33>
- Березівська, Л. (2024). Педагогічна біографіка доби Української революції (1917–1921) як підґрунтя і джерело національно-патріотичного виховання дітей і молоді: діалог поколінь. *Науково-педагогічні студії*, (8), 11-28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/129/121> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/129>
- Бех, І. (2006). Виховання особистості: сходження до духовності: наук. видання. Либідь.
- Бондаренко, Н. (2022). Ідеї українських інтелектуалів як підложжя національно патріотичного виховання. *Формування громадянської культури в новій українській школі: традиційні та інноваційні практики* (с. 1–13). КЗ Сумський ОІППО. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731118>.
- Бондаренко, Н. (2022). Модерна українська ідентичність як основа формування європейськості майбутньої еліти. *Обдаровані діти – скарб нації!* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Київ, 18–23 серп. 2022 р.) (с. 139–149). Інститут обдарованої дитини НАПН України. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731816>.
- Бондаренко, Н. (2019). Непроминуце значення доробку Василя Сухомлинського для розбудови Нової української школи. *Нова педагогічна думка*, 3 (99), 6–9. <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7176852>.
- Бондаренко, Н., Косянчук С. (2018). Феномен українськомовної компетентності: психодидактика педагогічних технологій у процесі соціалізації і самовизначення особистості. *Актуальні проблеми сучасної психодидактики: філософські, психологічні та педагогічні аспекти* (с. 11–16). Візаві.
- Вашенко, Г. (1976). Виховний ідеал («Записки виховника»). Брюссель; Торонто; Нью-Йорк; Лондон; Мюнхен: Вид-во Центральної Управи Спілки Української Молоді.
- Грабовський, С. (2018, 15-16 червня). Якими були насправді традиційні цінності? *День*, 105-106, 11.
- Загородня, А. (2022). Соціальна антропологія в контексті освіти та виховання особистості (друга половина XIX століття) як чинник сучасних освітніх змін. *Наука і техніка сьогодні*, 11 (11), 95-106. <https://lib.iitta.gov.ua/731946/>
- Загородня, А. (2024). Роль соціально-антропологічного чинника у процесі актуалізації питання національної самоідентифікації та самосвідомості народу в творчій спадщині

- мислителів української діаспори. *Наука і техніка сьогодні*, 5(33), 621-630. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)-621-630](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)-621-630).
https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741293/1/Наука-і-техніка-5_33_-621-630%20Стаття%20Загородньої%20А.А..pdf
- Килимник, Ю. (2021, 12–13 березня). «День» – це газета, яка робить Думку подією». *День*, (№43/44), 14–15.
- Концепція державної мовної політики (2010, 15 лютого): схвалено Указом Президента України, № 161/2010. *Верховна Рада України: законодавство України*: офіц. вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text>
- Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015, 16 червня). Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України № 641. *Інформаційний збірник та коментарі Міністерства освіти і науки України*, (8), 87–95.
- Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України. (2022, 6 червня). Наказ МОН України № 527. <https://drive.google.com/file/d/1BdJsxlljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view>
- Липа, Ю. (1992). Призначення України (2-ге незмінне вид.). Просвіта.
- Міхно, О. (2024). Олекса Тихий (1927–1984) та його педагогічна візія. *Науково-педагогічні студії*, (8), 64-86. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-64-86>
<https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/issue/view/2663-5739-2028-8>
- Моқан, В. (2025). *Військово-патріотичне виховання: курс на відродження*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3243419-vijskovopatrioticne-vihovannakurs-na-vidrozdzenna.html>
- Плачинда, С. (1992, 23 липня). Сучасний український націоналізм як ідеологія. *Літературна Україна*, 7.
- Сухомлинський, В. (1977). Вибрані твори : в 5 т. (т. 3, т. 5). Радянська школа.
- Ушинський, К. (1952). Людина як предмет виховання: спроба педагогічної антропології. Г.С. Костюк, С. Х. Чавдаров (Відп. за укр. видання). *Твори*: в 6 т. (т. 4). Радянська школа.
- Шевченко, С. (2024). Пріоритети сучасної освіти як предмет філософсько-освітньої рефлексії. *Наука і техніка сьогодні*, 5(33), 987-996. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)) <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/issue/archive>
- Шевченко, С. (2023). Філософсько-освітні погляди діячів України (1917 р. – 1991 р.). *Вісник науки та освіти*, 11(17), 1257-1265. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)-1257-1265](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17)-1257-1265)

REFERENCES

- Dichek, N.P., Antonets, N.B., Shevchenko, S.M., Kopotun, I.M., Pohribna, D.V. (2021). Implementation of the Cross-Cultural Approach in the Modern School. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. 4 (20). 210-244. <https://doi.org/10.26803/ijlter.20.4.12>. <http://ijlter.org/index.php/ijlter/article/view/3625>
<http://ijlter.org/index.php/ijlter/issue/view/94>.
- Makarov, Z., Ovsiankina, L., Tokueva, N., Shevchenko, S., Zagorodnya, A., & Tadeush, O. (2023). The Management of Innovation Processes in Higher Education Institutions of Ukraine on the Way to the Formation and Development of the European Knowledge Market. *Revista Romaneasca Pentru Educatie Multidimensionala*. 15, 4, 132-158 <https://doi.org/10.18662/rrem/15.4/785>
<https://lumenpublishing.com/journals/index.php/rrem/article/view/6360>.
- Berezivska, L. (2024). Kontseptualni zasady reformuvannia zmistu zahalnoi serednoi osvity v Ukraini (1991–2017): istoryko-dzhereloznavchyi aspekt. [Conceptual principles of reforming the content of general secondary education in Ukraine (1991–2017): historical and source-based aspect]. *Scientific and pedagogical studios*, 6(6), 9-25. <https://doi.org/10.32405/2663->

- [5739-2022-6-9-25 https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/33](https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/33) [in Ukrainian].
- Berezivska, L. (2024). Pedahohichna biohrafika doby Ukrainskoi revoliutsii (1917–1921) yak pidgruntia i dzherelo natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei i molodi: dialoh pokolin [Pedagogical biography of the era of the Ukrainian Revolution (1917–1921) as a basis and source of national-patriotic education of children and youth: a dialogue of generations.]. *Scientific and pedagogical studios*, (8), 11-28. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-11-28> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/129/121> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/article/view/129> [in Ukrainian].
- Bekh, I. (2006). Vykhovannia osobystosti: skhodzhennia do dukhovnosti: nauk. vydannia. [Personal development: the ascent to spirituality: scientific publication]. Lybid. [in Ukrainian].
- Bondarenko, N. (2022). Idei ukrainskykh intelektualiv yak pidlozhzhia natsionalno patriotychnoho vykhovannia [Ideas of Ukrainian intellectuals as the basis of national patriotic education]. *Formuvannia hromadianskoi kultury v novii ukrainskii shkoli: tradytsiini ta innovatsiini praktyky* [Formation of civic culture in the new Ukrainian school: traditional and innovative practices] (p. 1–13). KZ Sumskyi OIPPO. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731118>. [in Ukrainian].
- Bondarenko, N. (2022, August 18-23). Moderna ukrainska identychnist yak osnova formuvannia yevropeiskosti maibutnoi elity [Modern Ukrainian identity as the basis for the formation of the European identity of the future elite]. *Obdarovani dity – skarb natsii! [Gifted children are the treasure of the nation!]* : materialy III Mizhnar. nauk.-prakt. onlain-konf. (m. Kyiv) (p. 139–149). Instytut obdarovanoi dytyny NAPN Ukrainy. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/731816>. [in Ukrainian].
- Бондаренко, Н. (2019). Непроминуще значення доробку Василя Сухомлинського для розбудови Нової української школи. [The enduring significance of Vasyl Sukhomlynsky's work for the development of the New Ukrainian School]. *New pedagogical thought*, 3 (99), 6–9. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7176852>. [in Ukrainian].
- Bondarenko, N., Kosianchuk S. (2018). Fenomen ukrainskomovnoi kompetentnosti: psykhydyaktyka pedahohichnykh tekhnolohii u protsesi sotsializatsii i samovyznachennia osobystosti [The phenomenon of Ukrainian-language competence: psychodidactics of pedagogical technologies in the process of socialization and self-determination of the individual]. *Aktualni problemy suchasnoi psykhydyaktyky: filosofski, psykholohichni ta pedahohichni aspekty* [Current problems of modern psychodidactics: philosophical, psychological and pedagogical aspects] (p. 11–16). *Vizavi*. [in Ukrainian].
- Vashchenko, H. (1976). *Vykhovnyi ideal («Zapysky vykhovnyka»)* [The Educational Ideal ("Notes of a Tutor")]. Briussel; Toronto; Niu-York; London; Miunkhen: Vyd-vo Tsentralnoi Upravy Spilky Ukrainskoi Molodi. [in Ukrainian].
- Hrabovskyi, S. (2018, June 5-16). Yakymy byly naspravdi tradytsiini tsinnosti? [What were traditional values really like?]. *Day*, 105-106, 11. [in Ukrainian].
- Zahorodnia, A. (2022). Sotsialna antropolohiia v konteksti osvity ta vykhovannia osobystosti (druha polovyna XIX stolittia) yak chynnyk suchasnykh osvitnikh zmin [Social anthropology in the context of education and personal development (second half of the 19th century) as a factor in modern educational changes]. *Nauka i tekhnika sohodni* [Science and technology today], 11 (11), 95-106. <https://lib.iitta.gov.ua/731946/> [in Ukrainian].
- Zahorodnia, A. (2024). Rol sotsialno-antropolohichnoho chynnyka u protsesi aktualizatsii pytannia natsionalnoi samoidentyfikatsii ta samosvidomosti narodu v tvorchii spadshchyni myslyteliv ukrainskoi diaspory [The role of the socio-anthropological factor in the process of actualizing the issue of national self-identification and self-consciousness of the people in the creative heritage of thinkers of the Ukrainian diaspora]. *Nauka i tekhnika sohodni* [Science and technology today], 5(33), 621-630. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)-621-630](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)-621-630) https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741293/1/Наука-і-техніка-5_33_-621-630%20Стаття%20Загородньої%20А.А..pdf [in Ukrainian].

- Kylymnyk, Yu. (2021, March 12–13). «Den» – tse hazeta, yaka robyt Dumku podiieiu» ["The Den" is a newspaper that makes Dumka an event"]. *Day*, (№43/44), 14–15. [in Ukrainian].
- Kontseptsiiia derzhavnoi movnoi polityky [Concept of State Language Policy] (2010, February 15): skhvaleno Ukazom Prezydenta Ukrainy, No 161/2010. *Verkhovna Rada Ukrainy: zakonodavstvo Ukrainy: ofits. vebportal parlamentu Ukrainy* [Verkhovna Rada of Ukraine: legislation of Ukraine: official web portal of the Parliament of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text> [in Ukrainian].
- Kontseptsiiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia ditei ta molodi [Concept of national-patriotic education of children and youth] (2015, June 16). Dodatok do nakazu Ministerstva osvity i nauky Ukrainy № 641. *Informatsiinyi zbirnyk ta komentari Ministerstva osvity i nauky Ukrainy* [Information collection and comments of the Ministry of Education and Science of Ukraine], (8), 87–95. [in Ukrainian].
- Kontseptsiiia natsionalno-patriotichnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy [The concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine]. (2022, June 6). Nakaz MON Ukrainy № 527 [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 527]. <https://drive.google.com/file/d/1BdJsxljilNxfuy3jjq5n4ZVPeo4gZ8/view> [in Ukrainian].
- Lypa, Yu. (1992). Pryznachennia Ukrainy [Destination of Ukraine] (2-he nezminene vyd.). Prosvita. [in Ukrainian].
- Mikhno, O. (2024). Oleksa Tykhyi (1927–1984) ta yoho pedahohichna viziia [Oleksa Tykhyi (1927–1984) and his pedagogical vision]. *Scientific and pedagogical studios*, 8, 64–86. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-64-86> <https://dnpb.gov.ua/ojs/npstudies/issue/view/2663-5739-2028-8> [in Ukrainian].
- Mokan, V. (2025). Viiskovo-patriotichne vykhovannia: kurs na vidrodzhennia [Military-patriotic education: a course for revival]. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3243419-vijskovopatriotichne-vihovannakurs-na-vidrodzenna.html> [in Ukrainian].
- Plachynda, S. (1992, July 23). Suchasnyi ukraïnskyi natsionalizm yak ideolohiia [Modern Ukrainian nationalism as an ideology]. *Literaturna Ukraina* [Literary Ukraine], 7. [in Ukrainian].
- Sukhomlynskyi, V. (1977). *Vybrani tvory : v 5 t. [Selected works: in 5 volumes.]* (t. 3, t. 5). Radianska shkola. [in Ukrainian].
- Ushynskyi, K. (1952). Liudyna yak predmet vykhovannia: sproba pedahohichnoi antropolohii [Man as a subject of education: an attempt at pedagogical anthropology]. H.S. Kostiuk, S. Kh. Chavdarov (Vidp. za ukr. vydannia). *Tvory: v 6 t. [Works in 6 volumes]* (Vol. 4). Radianska shkola. [in Ukrainian].
- Shevchenko, S. (2024). Priorityety suchasnoi osvity yak predmet filozofsko-osvitnoi refleksii [Priorities of modern education as a subject of philosophical and educational reflection]. *Nauka i tekhnika sohodni* [Science and technology today], 5(33), 987–996. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5\(33\)](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-5(33)) <http://perspectives.pp.ua/index.php/nts/issue/archive> [in Ukrainian].
- Shevchenko, S. (2023). Filozofsko-osvitni pohliady diiachiv Ukrainy (1917 r. – 1991 r.) [Philosophical and educational views of Ukrainian figures (1917 – 1991)]. *Visnyk nauky ta osvity* [Bulletin of Science and Education], 11(17), 1257–1265. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11\(17\)-1257-1265](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-11(17)-1257-1265) [in Ukrainian].

Svitlana Shevchenko,

PhD of Pedagogical Sciences, Senior Researcher, Senior Researcher of the Department of History and Philosophy of Education, Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-0432-8893

e-mail: shevchenko_s_n@ukr.net

**TRADITIONS OF UKRAINIAN NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION IN
COMPREHENSIVE SCHOOLS:
THE GOLDEN HERITAGE OF UKRAINIAN INTELLECTUALS
(1990-2009)**

Abstract. The article states that Ukraine is currently going through difficult times, which convincingly proves the need for national and patriotic education of the younger generation. It has been proven that a significant role in this process is assigned to an educational institution, which should become a center for the formation of a citizen-patriot of Ukraine, ready to selflessly build an independent, democratic state, care about its national security, increase the well-being of people, contribute to the unity of the Ukrainian people and the establishment of peace and harmony in society. School is a child's living space; here he does not just prepare for life, but lives. Therefore, educational work is planned in such a way as to promote the formation of the individual as a creator and designer of life, the harmonization and humanization of relations between students and teachers, school and family, guided by the ideas of the intrinsic value of childhood, democratic dialogue between generations. It was found that extracurricular activities play an important role in this. Their goal is to satisfy children's interests and needs, develop their creative potential, inclinations and abilities in various areas of activity and communication. The dominant role in its organization belongs to the class teacher, who is primarily the organizer of extracurricular educational activities. It is the teacher who is entrusted with the grand mission of teaching, developing and, most importantly, educating children. Each teacher must demonstrate by his own actions and cultivate in his students love for both his native land and for the entire multinational Ukraine.

Keywords: traditions of Ukrainian national-patriotic education, comprehensive schools, education, national ideas, Ukrainian intellectuals, national self-awareness.

НАУКОВО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-243-257>

УДК 373.5:004.9:37.018.43

Андрій Гуралюк,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу цифрових технологій і комп'ютерного забезпечення,
ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-7497-5746

ResearcherID: AAG-5328-2020

e-mail: ag.guraliuk@gmail.com

ЦИФРОВА КОЛЕКЦІЯ «ВЧЕНІ НАПН УКРАЇНИ»: ТЕХНОЛОГІЯ, ЗМІСТ, ЗНАЧЕННЯ

Анотація. У статті висвітлено актуальну проблему цифрової трансформації бібліотечної діяльності в умовах інформаційного суспільства та воєнного часу, зокрема потребу в створенні електронно-інформаційних ресурсів галузевого спрямування. Підкреслено роль педагогічних бібліотек як сучасних цифрових платформ, здатних забезпечувати накопичення, структурування, збереження й поширення наукових знань. Зазначено, що цифрові колекції є ключовим інструментом доступу до структурованої інформації та підтримки освітньої, наукової і культурної діяльності.

Обґрунтовано доцільність переходу від традиційних баз даних до інтелектуалізованих баз знань, особливо в умовах роботи з слабо структурованими інформаційними масивами, характерними для гуманітарних і освітніх дисциплін. Особливу увагу приділено онтологічному підходу до представлення знань, який дає змогу забезпечити семантичну сумісність, покращити інтеграцію даних та автоматизувати обробку інформації.

Описано розроблений вебресурс OntOS, що базується на онтологічному моделюванні та надає користувачам інструменти для створення ієрархічно організованих цифрових колекцій. Програмне рішення є зручним для непрофесійних користувачів, не вимагає спеціальної технічної підготовки та забезпечує високий рівень юзабіліті. У статті подано приклад реалізації проєкту на базі OntOS – електронного ресурсу «Вчені НАПН України», що виконує функцію бази знань про провідних науковців у галузі педагогіки.

Також акцентовано увагу на нових вимогах до професійної компетентності цифрового бібліотекаря, зокрема на знаннях у сферах комп'ютерної верстки, графіки, сканування, індексації, а також основ мов програмування. Зроблено висновок про необхідність створення цифрових інструментів, завдяки яким ефективніше використовуватимуться цифрові

навички фахівців без спеціальної інженерної освіти та підтримують розвиток цифрових колекцій у бібліотечному середовищі.

Ключові слова: бази знань; ІКТ в освіті; онтологічний підхід; НАПН України; цифрові колекції, OntOS, Вчені НАПН України, ДНПБ ім. В. О Сухомлинського.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На сучасному етапі розвитку інформаційного суспільства, особливо в умовах глобальних викликів, зумовлених зокрема повномасштабною військовою агресією РФ, зростає актуальність створення електронно-інформаційних ресурсів галузевого спрямування. Такі ресурси забезпечують безперешкодний дистанційний доступ до наукової, освітньої та культурної інформації незалежно від місцеперебування користувача, сприяючи збереженню безперервності освітнього процесу та наукових досліджень. У цьому контексті особливе значення мають педагогічні бібліотеки, які трансформуються в цифрові комунікаційні платформи, що забезпечують накопичення, структурування, збереження й поширення актуальних знань.

Цифрові колекції, як складник таких платформ, покликані систематизувати тематично орієнтовані матеріали, об'єднані в бази даних, що дають змогу автоматизувати інформаційно-аналітичні процеси. Такі бази зазвичай функціонують на основі визначених алгоритмів і моделей. Утім, у низці ситуацій, зокрема під час прийняття управлінських рішень чи формування стратегій розвитку, стандартних формалізованих рішень недостатньо. Це зумовлює розвиток баз знань – інтелектуалізованих систем, що поєднують технологічні засоби з логікою людини та відкривають нові можливості для підвищення ефективності дослідницької та освітньої діяльності.

Користувачі бібліотек дедалі частіше очікують надання цифрових сервісів, інтерактивних інструментів і зручного доступу до електронних джерел. У зв'язку з цим бібліотечні фахівці мають не лише інтегрувати новітні цифрові інструменти у свою діяльність, а й постійно підвищувати рівень цифрової грамотності. Складність ситуації ускладнюється високою вартістю

професійного програмного забезпечення, необхідністю якісного інформаційного обслуговування, роботою з великими обсягами даних та потребою оперативного реагування на запити науковців.

Цифрові колекції мають ключове значення для академічної спільноти: вони надають структурований доступ до рідкісних документів, першоджерел, аналітичних матеріалів, забезпечують підтримку освітнього процесу та наукових досліджень. Водночас вони відіграють важливу роль у збереженні культурної спадщини та розвитку цифрового туризму, оскільки завдяки їм з'являється можливість створювати віртуальні експозиції, що відкривають доступ до культурних об'єктів широкому загалу.

Однак ефективність цифрових колекцій великою мірою залежить від якості електронних інструментів, які використовуються для їх створення. Програмне забезпечення повинно бути доступним для користувача, не вимагати значних затрат часу на опанування та забезпечувати інтуїтивно зрозумілий інтерфейс. Відповідно, увага розробників має бути зосереджена не лише на технічних характеристиках, а й на зручності, надійності та інтероперабельності таких систем.

Аналіз досліджень і публікацій. Різноманітні питання наукового, технічного, правового, організаційного характеру, пов'язані із створенням цифрових колекцій розглядали В. Биков, І. Лобузін, Н. Пасмор, Н. Сенченко, О. Спирін, С. Хрущ та багато інших науковців.

Так Н. Сенченко відзначає, що під поняттям «цифрова колекція» слід розуміти систематизовану сукупність електронних документів та інших цифрових об'єктів, об'єднаних загальною ознакою, із забезпеченням до них доступу і можливості використання разом із метаданими, що її описують (Сенченко, 2023).

З появою семантичної мережі та семантичних технологій виникли онтології, які стали однією з найсучасніших парадигм уявлення знань. Використання комп'ютерних онтологій розглядали. В. Величко, С. Греггер, Т. Грубер, Т. Джеффри, Ю. Дінг, С. Довгий, А. Євсєєв, В. Лапшин, С. Литвин,

С. Любченко, Л. Найханов, А. Наріньяні, С. Ніренбург, З. Ніренбург, Н. Ной, О. Палагін, М. Петренко, М. Попова, О. Смирнова, Н. Сабитова, О. Стрижак, З. Суботін, Ю. Сюре Д. Фор та багато інших.

О. Палагін зазначає, що Загальна задача онтології – компенсувати відсутність стандартів на подання знань при взаємодії користувача з інформаційними системами і останніх між собою (Палагін, 2015).

Онтології можуть підвищити інформаційний потенціал даних за співіснування різних систем представлення знань. Вони визначають терміни, концепції та зв'язки. Окрім того, вони є основними інструментами для досягнення семантичної сумісності, оскільки вони виступають посередниками для інтегрованого пошуку цифрових активів, що керуються в різних репозиторіях.

Мета роботи – розкрити можливості створеного цифрового продукту для проєктування та візуалізації колекцій електронних освітніх ресурсів (ЕОР), орієнтованого на користувачів без спеціальної технічної підготовки, а також продемонструвати його переваги для організації, структурування й інтеграції освітнього контенту у цифровому середовищі на прикладі електронного ресурсу «Вчені НАПН України»

Виклад основного матеріалу. У сучасному інформаційному середовищі, що дедалі активніше орієнтується на цифрові формати, особливого значення набувають ресурси, здатні забезпечити доступ до достовірної, структурованої та актуальної інформації про науковців та їх досягнення.

Для пошуку, акумулювання та представлення інформаційних масивів у цифровому середовищі застосовуються цифрові ресурси, об'єднані у тематично структуровані колекції. Традиційною формою такої інтеграції виступають бази даних, що дають змогу ефективно вирішувати типові, формалізовані завдання, характерні для операційно-функціональної діяльності. Водночас, у випадках, коли об'єкти опису мають нечітку, неповну або варіативну структуру – як це часто спостерігається у сфері педагогіки – використання класичних баз даних виявляється обмеженим або недостатньо ефективним. У таких умовах

пріоритетного значення набувають бази знань – інтелектуалізовані інформаційні системи, що здатні забезпечувати гнучке оперування знаннями та прийняття рішень у слабо структурованих предметних областях.

Формування таких систем передбачає використання методів штучного інтелекту, спеціалізованих мов моделювання знань, а також інтелектуальних інтерфейсів, які сприяють глибшому розумінню змісту інформації, її логічному структуруванню та адаптації до потреб користувача. Завдяки цьому бази знань демонструють істотні переваги у сфері аналітики, прийняття рішень та інформаційного супроводу складних міждисциплінарних процесів (Гуралюк, 2023).

Отже, побудова цифрової колекції перетворюється у досить складну і технологізовану задачу. Дехто з авторів, покладаючи її розв'язання на бібліотечних працівників, вводять до розгляду професію цифрового бібліотекаря – фахівця, діяльність якого відбувається в цифровому медіапросторі бібліотеки й спрямована на забезпечення інтерактивних режимів комунікаційної взаємодії з користувачем (Хрущ, 2023).

Професійна діяльність цифрового бібліотекаря передбачає наявність широкого кола компетентностей, зокрема: уміння розпізнавати різні типи публікацій та їхню структурну організацію, визначати характер і якість використаних джерел; здійснювати попередній змістовий аналіз публікацій, що вимагає знання іноземних мов та специфічних типів письма (наприклад, німецької готики).

Також необхідними є навички роботи з обладнанням для сканування та ґрунтовні знання в суміжних галузях, таких як комп'ютерна верстка (DTP – Desktop Publishing) та комп'ютерна графіка. Фахівець повинен орієнтуватися в основному видавничому програмному забезпеченні, включаючи Adobe FrameMaker, Adobe InDesign, Adobe PageMaker, CorelDRAW, Corel Ventura, iStudio Publisher, Microsoft Office Publisher, Adobe Photoshop, ABBYY FineReader, Adobe Acrobat, Express Editor, PageMaker, OCR-інструменти тощо.

Важливими також є базові знання щодо побудови растрових зображень, особливостей поліграфічного процесу, а також володіння мовами розмітки та програмування, зокрема HTML, XML, SQML та іншими (Держко, 2012).

Враховуючи, сьогоднішні реалії, зокрема те, що у зв'язку з обмеженим фінансуванням далеко не кожна бібліотека спроможна мати в своєму штаті окремих фахівців для створення електронних колекцій (веб-програмістів, веб-дизайнера, SEO-інженера тощо), бібліотекар повинен вміти перетворити набір окремих електронних ресурсів у певним чином їх впорядковану сукупність, розмістити їх в мережі із забезпеченням доступу віддалених користувачів, системою пошуку тощо.

Відзначимо, що бути фахівцем настільки широкого профілю, фактично, мало реально. Тому, виходячи з викладеного, метою нашої роботи було створення цифрового продукту, призначеного для розробки та візуалізації колекцій ЕОР. Такого продукту, який би уможливив ефективне застосування наявних цифрових навичок учасників освітнього процесу, які не є програмістами і який для технічної розробки ЕОР та їх колекцій не вимагав би наявності спеціальної інженерної освіти, а був би інтуїтивно зрозумілий і простий у використанні. Водночас такий продукт має бути високотехнологічним і забезпечувати високий рівень юзабіліті кінцевого користувача. До того ж ми виходили з тієї позиції, що аби інформація набула практичної цінності для розвитку науки та практичної діяльності, необхідно звести різноманітну первинну інформацію до виду, зручного для обробки та інтерпретації (Guraliuk et al., 2022). Аналіз технологій представлення інформації показав, що одним із найбільш актуальних є онтологічний підхід.

Формалізація та прийняття глосаріїв та онтологій застосовується на міжнародному науковому рівні в конкретній галузі культурної спадщини. Серед них, CIDOC-CRM від ICOM – Міжнародної ради музеїв (Doerr, 2009), визнаний стандартом ISO 21127:2023, є найважливішою та найповнішою онтологією сектору культурної спадщини (Bruseker et al., 2017).

Онтологія спрямована на обмін та інтеграцію описів, інформації та документації для наукових досліджень між різнорідними джерелами культурної спадщини: музейними колекціями, археологічними пам'ятками, пам'ятниками та науковою документацією, що зберігається в архівах та бібліотеках (Доєгг, 2009). Онтологія як інтегративний підхід до візуалізації знань забезпечує цілісне представлення інформації шляхом поєднання різнорідних даних у єдину структуровану систему. Застосування онтологічних моделей не лише дає змогу ефективно відображати знання, але й встановлювати між поняттями логічні взаємозв'язки, що сприяє глибшому осмисленню та наочному засвоєнню складних концептів (Вараксіна, 2024).

Для реалізації онтологічного підходу у сфері побудови цифрових колекцій електронних ресурсів ми розробили вебресурс OntOS (<http://ontos/xyz>). Основна ідея проєкту OntOS полягає в розробленні технології, що суттєво спрощує створення цифрових ресурсів, які можна представити у вигляді ієрархічних структур. Він складається із окремих сервісів призначених для роботи із структурованими даними.

Дані представляються у вигляді онтологічного графу – набору об'єктів (кульок) та зв'язків між ними (Рис.1). Кожному об'єкту у відповідність може бути задано певний контент довільного цифрового формату. Серед них і інтерактивні додатки інших розробників.

Ресурс надає великий інструментарій для роботи із графами, автоматизованого представлення їх у вигляді каталогів, інтерактивних списків, підручників, з різноманітними елементами управління, із можливостями експорту та друку.

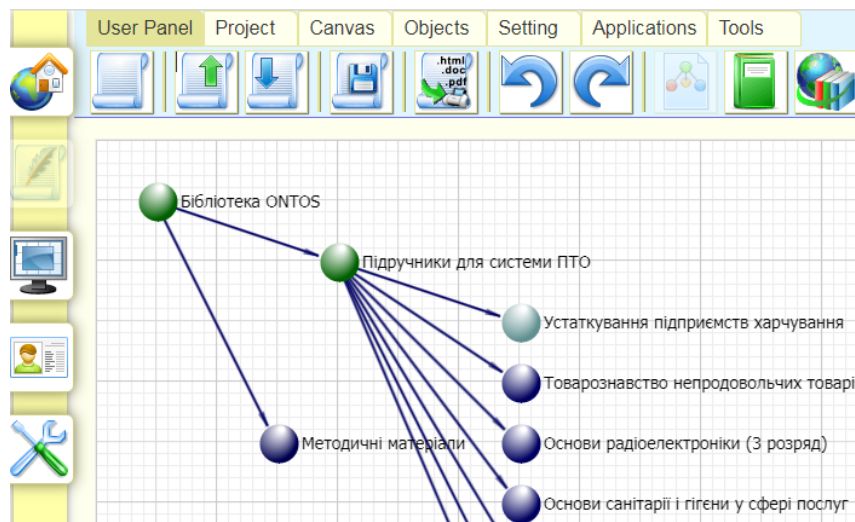

Рис. 1. Вебресурс OntOS

За допомогою цієї розробки вже було реалізовано декілька проєктів. В цьому контексті показовим прикладом є електронний ресурс «Вчені НАПН України» (ініціатива реалізована за ідеєю директора ДНПБ України Л. Березівської) (Березівська & Тарнавська, 2022; Березівська, 2024), який розробили співробітники сектора ІКТі наукометрії (нині – відділу цифрових технологій і комп'ютерного забезпечення) у складі відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти. Ресурс виконує функцію бази знань, присвяченої провідним науковцям Національної академії педагогічних наук України, та містить інформацію біографічного і професійного характеру, відомості про науковий і творчий шлях дослідників, їхні основні публікації, а також належність до структурних підрозділів НАПН України.

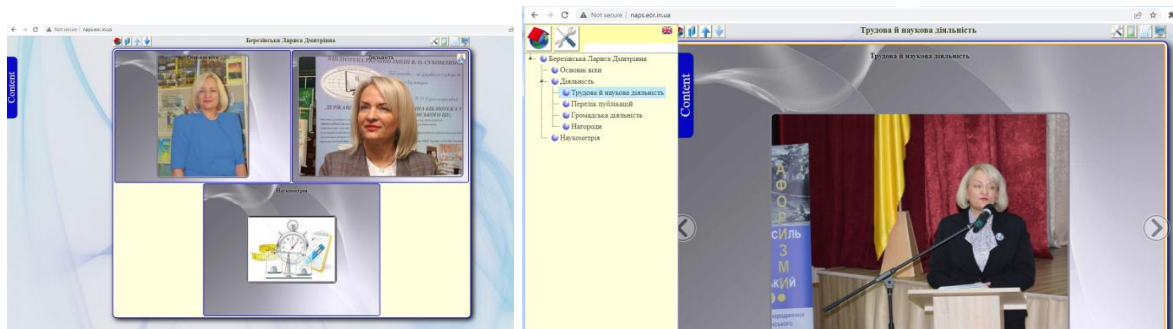
Завдяки ергономічному та логічно структурованому двомовному інтерфейсу (українською та англійською мовами), реалізованому у вигляді інтерактивних карток, користувачі мають змогу швидко орієнтуватися в системі. Візуальна частина ресурсу побудована за принципами інтуїтивної взаємодії: на головній панелі доступу розміщено набір карток із фотоматеріалами та ключовими персональними даними, а при наведенні курсору автоматично відображаються розширені відомості – дата народження, наукове звання та ступінь, рік обрання, відділення НАПН України.

Рис. 2. Головна сторінка проєкту «Вчені НАПН України»

Передбачено зручну систему фільтрації за категоріями («академіки», «члени-кореспонденти», «члени Президії»), реалізовано пошук за будь-яким фрагментом ПІБ, а також можливість сортування за алфавітом. Натискання на картку відкриває спеціалізований переглядач із можливістю глибшого ознайомлення з науковим доробком.

Відображення інформації організовано максимально наближено до традиційного електронного підручника – в центрі екрану є поле, де розташована основна інформація (відео, зображення, текст і т.д.). Залежно від налаштувань, у полі відображається або коротка інформація (заставка) (Рис. 3.а) а основна з'являється при натисканні на неї у окремому вікні, або відразу основна – як у традиційному підручнику. У лівій частині екрана (може бути змінено) міститься панель, що випадає, зі змістом ЕОР – розкритим списком переходів (Рис. 3.б). (Guraliuk et al., 2023).

a.

b.

Рис. 3. Веб-ресурс ONTOS (<http://ontos.xyz/>)

Інтерфейс переглядача доповнено навігаційними інструментами, що забезпечують логічну структуру та послідовний доступ до інформаційних сторінок, побудованих автоматично на основі вмісту структурованих записів. Кожному науковцю відповідає окрема структура даних, які об'єднуються у єдину базу знань, що динамічно оновлюється. Адреса публічного доступу до ресурсу: https://dnpb.gov.ua/kb_naps/.

Особливу увагу розробники приділили інформаційній достовірності: ресурс наповнюється на підставі перевірених даних з офіційних вебресурсів академії, інституцій, де працюють дослідники, та з відкритих наукометричних профілів (зокрема Google Академія). Такий підхід не лише підвищує надійність поданої інформації, а й відповідає вимогам сучасного наукового пошуку щодо верифікації джерел.

Ресурс має практичну цінність для широкого кола користувачів – науковців, педагогів, дослідників історії освіти, здобувачів вищої освіти та інших зацікавлених осіб. Його можна ефективно використовувати у бібліографічних дослідженнях, підготовці освітніх матеріалів, аналітичних звітах та як базу для популяризації досягнень вітчизняної педагогічної науки. У перспективі подальший розвиток подібних електронних систем може сприяти поглибленню цифровізації наукової інфраструктури, збереженню наукової спадщини та формуванню сталого інформаційного середовища в умовах цифрового суспільства.

Висновки. У статті обґрунтовано актуальність створення галузевих цифрових колекцій як засобу забезпечення безперервності науково-освітнього процесу в умовах цифрової трансформації суспільства. Автори підкреслюють, що традиційні бази даних виявляються недостатньо ефективними у сфері гуманітарних наук, зокрема педагогіки, через складність і варіативність об'єктів опису. У зв'язку з цим особливу увагу приділено розвитку інтелектуалізованих інформаційних систем – баз знань, що використовують методи штучного інтелекту й онтологічного моделювання для структурування й візуалізації інформації.

Запропоноване рішення – вебресурс OntOS – ілюструє практичну реалізацію онтологічного підходу, що дає нагоду створювати цифрові колекції з високим рівнем юзабіліті без необхідності глибоких програмістських навичок. Прикладом ефективного застосування платформи є ресурс «Вчені НАПН України», який виконує функцію бази знань і водночас виступає зручним інструментом для доступу до структурованої інформації про науковців.

Запровадження таких електронних платформ є надзвичайно актуальним у контексті трансформації наукової комунікації, що зумовлена потребою у відкритому, якісному й верифікованому науково-інформаційному обслуговуванні. «Вчені НАПН України» виконує не лише довідково-бібліографічну, а й репрезентативну функцію, сприяючи поширенню академічного доробку, формуванню цифрового академічного простору та забезпеченню збереження інтелектуальної спадщини української науки. На сьогодні ресурс охоплює інформацію про академіків і членів-кореспондентів НАПН України, але передбачено його подальше розширення за рахунок інших категорій дослідників.

Отже, стаття демонструє як концептуальну, так і прикладну значущість впровадження онтологічних технологій у діяльність наукових і освітніх бібліотек. Такий підхід сприяє підвищенню ефективності цифрових сервісів, розширенню можливостей інформаційного супроводу освітньої та

дослідницької діяльності, а також розвитку цифрової компетентності бібліотечних фахівців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Березівська, Л. Д. (2024). Про наукову і науково-організаційну діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського за 2020–2024 рр. та перспективи її подальшого розвитку: за результатами наукової доповіді на засіданні Президії Національної академії педагогічних наук України, 19 вересня 2024 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 6(2), 1-8. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6211>
- Березівська, Л. Д., & Гарнавська, С. В. (2022). Діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В.О. Сухомлинського НАПН України: здобутки та перспективи. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 4(1). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4108>
- Вараксіна, Н. (2024). Сучасні цифрові засоби візуалізації колекцій електронних освітніх ресурсів. *Науково-педагогічні студії*, (8), 183-199. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-183-199>
- Держко, І. (2012, 25 жовтня). Створення цифрових бібліотек: нові вимоги до професійних знань бібліотечного працівника. У *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф.*, Львів (с. 235–240). Нац. ун-т "Львів. політехніка", Наук.-техн. б-ка. <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/63abec8d-ab62-4987-937e-4614fd96caf1/content>
- Гуралюк, А. Г. (2023). Створення колекцій цифрових ресурсів. У *Digital transformations in culture: Scientific monograph* (с. 163–187). Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-319-4-10>
- Сенченко, Н. (2023). Актуальні питання формування цифрових колекцій електронних бібліотек. *Вісник Книжкової палати*, 1(318), 15–25. <http://visnyk.ukrbook.net/article/view/274647>
- Спірін, О., Іванова, С., Новицький, О., Резніченко, В. А., & Савченко, З. В. (2012). *Електронні бібліотечні інформаційні системи наукових і навчальних закладів: монографія* (В. Ю. Биков & О. М. Спірін, наук. ред.). Педагогічна думка.
- Хрущ, С. (2023). Компетентності бібліотечного фахівця як чинник формування інноваційного медіапростору. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, (4), 156–164. <https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2023.294101>
- Палагін, О., & Петренко, М. (2015). Онтологічний підхід до побудови та використання знань у предметній області «медична інформатика». У *Медична інформатика та інженерія. Тези II-го з'їзду з міжнародною участю «Медична та біологічна інформатика і кібернетика»*. <http://dx.doi.org/10.11603/mie.1996-1960.2015.4.5476>
- Сабитова, Н., Лахно, В., Ниязова, Р., Абуова, А., & Тихонов, Ю. (2024). Акт бойынша электрондық курстардың онтологиялық жобалау жүйесі. *ҚазККА хабаршысы*, 130(1), 212–222. <https://doi.org/10.52167/1609-1817-2024-130-1-212-222>
- Nappi, M. L., Buono, M., Chivăran, C., & Giusto R. M. (2024). Models and tools for the digital organisation of knowledge: accessible and adaptive narratives for cultural heritage. *Heritage Science*, 12, 112. <https://doi.org/10.1186/s40494-024-01219-z>
- Doerr, M. (2009). Ontologies for cultural heritage. In S. Staab & R. Studer (Eds.), *Handbook on ontologies* (pp. 463–486). Springer.
- Bruseker, G., Carboni, N., & Guillem, A. (2017). Cultural heritage data management: the role of formal ontology and CIDOC CRM. In M. Vincent, V. López-Menchero Bendicho, M. Ioannides, & T. Levy (Eds.), *Heritage and archaeology in the digital age: quantitative*

methods in the humanities and social sciences (pp. 83–97). Springer.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-65370-9_6

- Guraliuk, A., Rostoka, M., Koshel, A., Skvorchevska, Y., & Luchaninova, O. (2022). Ontological modeling of electronic educational resources. In M. E. Auer, H. Hortsch, O. Michler, & T. Köhler (Eds.), *Mobility for smart cities and regional development – challenges for higher education. ICL 2021. Lecture Notes in Networks and Systems* (Vol. 390, pp. 763–772). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-93907-6_71
- Guraliuk, A., Zakatnov, D., Lapaenko, S., Ahalets, I., & Varaksina, N. (2023). Integrative technology for creating electronic educational resources. *International Journal of Engineering Pedagogy (iJEP)*, 13(3), 68–79. <https://doi.org/10.3991/ijep.v13i3.36109>

REFERENCES

- Berezivska, L. D. (2024). Pro naukovu i naukovo-orhanizatsiinu diialnist Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V.O. Sukhomlynskoho za 2020–2024 rr. ta perspektyvy yii podalshoho rozvytku [On scientific and scientific-organizational activities of V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine for 2020–2024 and prospects for its further development]: za rezultatamy naukovoї dopovidi na zasidanni Prezydii Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy, 19 veresnia 2024 r. *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 6(2), 1-8. <https://doi.org/10.37472/v.naes.2024.6211> [in Ukrainian].
- Berezivska, L. D., & Tarnavska, S. V. (2022). Diialnist Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V.O. Sukhomlynskoho NAPN Ukrainy: zdotuky ta perspektyvy [The activities of V.O. Sukhomlynskyi State Scientific Educational Library of Ukraine: achievements and prospects]. *Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine*, 4(1). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4108> [in Ukrainian].
- Varaksina, N. (2024). Suchasni tsyfrovi zasoby vizualizatsii kolektsii elektronnykh osvitynykh resursiv [Modern Digital Visualization Tools of Collections of Electronic Educational Resources]. *Research and Educational Studies*, (8), 183-199. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2028-8-183-199> [in Ukrainian].
- Derzhko, I. (2012, October 25). Stvorennia tsyfrovnykh bibliotek: novi vymohy do profesiynykh znan bibliotechnoho pratsivnyka. In *Suchasni problemy diialnosti biblioteki v umovakh informatsiinoho suspilstva: materialy IV mizhnar. nauk.-prakt. konf., Lviv* (pp. 235–240). Nats. un-t "Lviv. politekhnik", Nauk.-tekhn. b-ka. <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/63abec8d-ab62-4987-937e-4614fd96caf1/content> [in Ukrainian].
- Guraliuk, A. G. (2023). Stvorennia kolektsii tsyfrovnykh resursiv. In *Digital transformations in culture: Scientific monograph* (pp. 163–187). Baltija Publishing. <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-319-4-10> [in Ukrainian].
- Senchenko, N. (2023). Aktualni pytannia formuvannia tsyfrovnykh kolektsii elektronnykh bibliotek [Actual issues of forming digital collections electronic libraries]. *Visnyk Knyzhkovoї palaty [Bulletin of the Book Chamber]*, 1(318), 15–25. <http://visnyk.ukrbook.net/article/view/274647> [in Ukrainian].
- Spirin, O. M., Ivanova, S. M., Novytskyi, O. V., Reznichenko, V. A., & Savchenko, Z. V. (2012). *Elektronni bibliotechni informatsiini systemy naukovykh i navchalnykh zakladiv: monohrafiia* (V. Yu. Bykov & O. M. Spirin, sci. eds.). Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].
- Khrushch S. (2023). Competences of a Library Specialist as a Factor in the Formation of Innovative Media Space. *Library Science. Record Studies. Informology*, 4, 156–164. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.4.2023.294101> [in Ukrainian].
- Palahin, O., Petrenko, M. (2015). Ontological approach to the construction and use of knowledge in the subject area «medical informatics». In *Medychna informatyka ta inzheneriia. Tezy II-ho zizdu z mizhnarodnoiu uchastiu «Medychna ta biolohichna informatyka i kibernetyka»*.

- <http://dx.doi.org/10.11603/mie.1996-1960.2015.4.5476> [in Ukrainian].
- Sabytova, N., Lakhno, V., Nyiazova, R., Abuova, A., & Tykhonov, Yu. (2024). THE SYSTEM OF ONTOLOGICAL DESIGN OF ELECTRONIC ICT COURSES. *KazATC Bulletin*, 130(1), 212–222. <https://doi.org/10.52167/1609-1817-2024-130-1-212-222> [in Kazakh]
- Nappi, M. L., Buono, M., Chivăran, C., & Giusto R. M. (2024). Models and tools for the digital organisation of knowledge: accessible and adaptive narratives for cultural heritage. *Heritage Science*, 12, 112. <https://doi.org/10.1186/s40494-024-01219-z>
- Doerr, M. (2009). Ontologies for cultural heritage. In S. Staab & R. Studer (Eds.), *Handbook on ontologies* (pp. 463–486). Springer.
- Bruseker, G., Carboni, N., & Guillem, A. (2017). Cultural heritage data management: the role of formal ontology and CIDOC CRM. In M. Vincent, V. López-Menchero Bendicho, M. Ioannides, & T. Levy (Eds.), *Heritage and archaeology in the digital age: quantitative methods in the humanities and social sciences* (pp. 83–97). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-65370-9_6
- Guraliuk, A., Rostoka, M., Koshel, A., Skvorchevska, Y., & Luchaninova, O. (2022). Ontological modeling of electronic educational resources. In M. E. Auer, H. Hortsch, O. Michler, & T. Köhler (Eds.), *Mobility for smart cities and regional development – challenges for higher education. ICL 2021. Lecture Notes in Networks and Systems* (Vol. 390, pp. 763–772). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-93907-6_71
- Guraliuk, A., Zakatnov, D., Lapaenko, S., Ahalets, I., & Varaksina, N. (2023). Integrative technology for creating electronic educational resources. *International Journal of Engineering Pedagogy (iJEP)*, 13(3), 68–79. <https://doi.org/10.3991/ijep.v13i3.36109>

Andrii Huraliuk

PhD of Pedagogical Sciences, Senior Researcher,
Head of the Department of Digital Technologies and Computer Support of the
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

ORCID: 0000-0002-7497-5746

ResearcherID: AAG-5328-2020

e-mail: ag.guraliuk@gmail.com

DIGITAL COLLECTION ‘SCIENTISTS OF THE NATIONAL ACADEMY OF EDUCATIONAL SCIENCES OF UKRAINE’: TECHNOLOGY, CONTENT, SIGNIFICANCE

Abstract. The article highlights the urgent problem of digital transformation of library activities in the context of the information society and wartime, in particular the need to create electronic information resources for the sectoral direction. The role of pedagogical libraries as modern digital platforms capable of accumulating, structuring, preserving and disseminating scientific knowledge is emphasised. It is noted that digital collections are a key tool for accessing structured information and supporting educational, scientific and cultural activities.

The expediency of transition from traditional databases to intellectualised knowledge bases is substantiated, especially in the context of working with poorly

structured information arrays typical for humanities and educational disciplines. Particular attention is paid to the ontological approach to knowledge representation, which allows to ensure semantic compatibility, improve data integration and automate information processing.

The article describes the developed web resource OntOS, which is based on ontological modelling and provides users with tools for creating hierarchically organised digital collections. The software solution is convenient for non-professional users, does not require special technical training, and provides a high level of usability. The article presents an example of a project based on OntOS, an electronic resource “Scientists of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine” that serves as a knowledge base of leading scientists in the field of pedagogy.

Attention is also focused on the new requirements for the professional competence of a digital librarian, in particular, knowledge in the areas of computer layout, graphics, scanning, indexing, and the basics of programming languages. It is concluded that it is necessary to create digital tools that allow the effective use of digital skills of specialists without special engineering education and support the development of digital collections in the library environment.

Keywords: knowledge bases; ICT in education; ontological approach; NAES of Ukraine; digital collections, OntOS, Scientists of the NAES of Ukraine, V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library.

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-258-271>

УДК 37.013:004.7

Оксана Матвійчук,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри освітнього лідерства
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка,
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-8555-3645
e-mail: osvita-teka@ukt.net

Наталія Петрошук,

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри історичної та громадянської освіти
Київського столичного університету імені Бориса Грінченка
м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-0906-0603
e-mail: n.petroshchuk@kubg.edu.ua

ЕТНОПЕДАГОГІКА В ЦИФРОВУ ЕПОХУ: ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ З ПИТАНЬ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ НА ВЕБПЛАТФОРМАХ

Анотація. У статті обґрунтовано актуальність і доцільність використання інформаційних ресурсів із питань формування національно-культурної ідентичності на українських вебплатформах (вебсторінки, сайти, YouTube канали навчальних закладів, бібліотек, музеїв, громадських організацій). Акцентовано увагу на основних аспектах формування національно-культурної ідентичності здобувачів освіти через використання інформаційних ресурсів, представлених на вебплатформах, що дає змогу охоплювати велику аудиторію та використовувати різні формати контенту. Це особливо актуально для України, де збереження культурної спадщини та національної самобутності є пріоритетом в умовах російської агресії, глобалізації та цифровізації. Представлено аналіз походження та становлення етнопедагогіки як науки. Визначено, що українська етнопедагогіка – це наука про народний досвід виховання і навчання, виховну мудрість певної етнічної спільності людей, має в арсеналі дієві джерела, які формують у здобувачів освіти відчуття власної національно-культурної ідентичності. Проаналізовано праці вітчизняних вчених щодо понять «етнопедагогіка», «вебплатформи», а також наявні дефініції «національно-культурна ідентичність». Популяризація етнопедагогіки в цифрову епоху потребує інноваційного підходу, який поєднує глибоку повагу до традицій із сучасними технологіями. Зазначено, що саме впровадження цифрових платформ в освітній процес має значний потенціал для

покращення якості освіти. Цифрові освітні платформи стають незамінним інструментом для здобувачів освіти. Аргументовано, що цифрові технології відкривають нові горизонти для збереження та популяризації національних традицій, дають нагоду переглянути їхній відеоконтент великій кількості здобувачів освіти, роблять його більш доступним, сприяють кращому запам'ятовуванню інформації. Запропоновано інформаційні ресурси, сайти, відеоматеріали з етнопедагогіки, розміщені на вебплатформах навчальних закладів, бібліотек, музеїв, громадських організацій. Зроблено висновок, що найбільш цінними є інформаційні ресурси з етнопедагогіки з використанням вебсайтів для потреб освітньої діяльності. Усім здобувачам освіти, педагогам важливо знати про такі ресурси та мати доступ до них.

Ключові слова: національно-культурна ідентичність, етнопедагогіка, інформаційні ресурси, цифрова епоха, вебплатформи.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Формування національно-культурної ідентичності здобувачів освіти одне з пріоритетних завдань педагогіки, складником якої є етнопедагогіка, до якої належать педагогічні знання, досвід певного етносу. У період російської агресії знання власної культури має надзвичайне значення, оскільки це формує національну ідентичність, допомагає вистояти в складних умовах, підтримує моральний дух. Національна культура є засобом вираження творчості та зміцнення відчуття себе в суспільстві, приналежності до власної історії та традицій. Етнопедагогіка в цифрову епоху набуває нових форм і можливостей для утвердження національно-культурної ідентичності через використання вебплатформ та інформаційних ресурсів. У збереженні історичної пам'яті та культурної спадщини під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну важливу роль відіграють інформаційні ресурси, розміщені на вебплатформах навчальних закладів, бібліотек, музеїв, громадських організацій. Тому доцільно вивчати такі інформаційні ресурси та популяризувати їх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання етнопедагогіки: її зміст, закономірності розвитку, основні складники, чинники, засоби, методи, принципи та форми народного виховання стали предметом ґрунтовних досліджень та привернули увагу багатьох педагогів: М. Стельмаховича (1997), В. Мосіяшенко (2005), Л. Паламарчук, Т. Горохова (2013), О. Березюк (2015), В. Лаппо (2023), Л. Максим'як (2023), Л. Маєвська (2025). Як зазначає

дослідниця Л. Паламарчук (2013), український народ має багатющий досвід з питань виховання, навчання, освіти і розвитку здобувачів освіти як основних соціокультурних феноменів, що реально може реалізувати сучасна вітчизняна педагогіка. Сучасні виклики і загрози національно-культурній ідентичності українського суспільства висвітлено в публікаціях Т. Лободи (2015), І. Беха та К. Журби, (2017), С. Бойко (2021). Зокрема, С. Бойко (2021) зауважує, що певним рівнем сформованості національно-культурної ідентичності є ставлення до культурної спадщини, яка збереглася до наших днів у вигляді різноманітних об'єктів, що мають універсальний складник. Педагоги І. Бех та К. Журба (2017) стверджують, що формування національно-культурної ідентичності має базуватися на історичній правді, історичній пам'яті, національних ідеалах, національній гідності, національній самосвідомості та патріотизмі, зокрема на джерелах з етнопедагогіки. Збільшується кількість закордонних досліджень з питань етнопедагогіки, в яких акцентовано увагу на інформаційних ресурсах, зокрема етнопедагогіку з позиції культурної обізнаності досліджують вчені **Yuli Rahmawati, Achmad Ridwan, Ucu Cahyana, Tyaswati Wuryaningsih** (2020); як сучасний підхід до інтеграції місцевої мудрості в освіту: **Zakarias Aria Widyatama Putra, Desiana Muryasari, & Renistiara Medilianasari** (2024).

Дисципліни «Етнопедагогіка», «Українська етнопедагогіка та етнопсихологія» викладають в багатьох освітніх закладах України: Національний університет «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, Львівський національний університет імені Івана Франка, Волинський національний університет імені Лесі Українки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка та інших. Створено навчальні модулі, розроблено освітні програми, підготовлено навчальні посібники, хрестоматії. Як приклад можна

відзначити навчальну програму курсу «Етнопедагогіка» автора О. Березюк (2015). У навчально-методичному посібнику до курсу вона подала тематику лекційних та семінарських завдань, детально проаналізувала внесок українських педагогів у розвиток етнопедагогіки. У рекомендованих ресурсах, які пропонують здобувачам освіти обов'язковими для використання є інтернет джерела, онлайн-курси, розміщені на різних вебплатформах. Саме цифрова епоха, інформатизація освіти зумовлює певні правила інтеграції традиційних педагогічних підходів із сучасними цифровими технологіями. Вони відіграють все важливішу роль в освіті, забезпечуючи доступ до нових знань, навичок і можливостей для широкого кола людей, пропонують гнучкість, доступність і можливість індивідуального навчання, що робить їх привабливою альтернативою традиційним методам навчання.

Різні аспекти діяльності цифрових освітніх ресурсів і сервісів, партнерства освітян, науковців та громадських організацій в умовах цифрової трансформації суспільства досліджують: В. Биков (2019), В. Кремень, Н. Ничкало, Л. Лук'янова, Н. Лазаренко (2024). Зокрема, на YouTube каналах навчальних закладів, бібліотек, музеїв, громадських організацій поширюються матеріали з використанням джерел етнопедагогіки, які виконують просвітницьку, навчальну, культурну функції.

Мета статті. Дослідити та проаналізувати використання інформаційних ресурсів з питань етнопедагогіки для формування національно-культурної ідентичності здобувачів освіти на вебплатформах навчальних закладів, бібліотек, музеїв, громадських інституцій.

Завдання статті. Проаналізувати літературу з теми етнопедагогіка, національно-культурна ідентичність;

– уточнити поняття «етнопедагогіка», «національно-культурна ідентичність»; «вебплатформи»;

– представити інформаційні ресурси з теми «етнопедагогіка» на українських вебплатформах;

– продемонструвати можливості використання інформаційних ресурсів з етнопедагогіки на вебплатформах навчальних закладів, бібліотек, музеїв, громадських організацій.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Етнопедагогіка (або народна педагогіка) – галузь педагогіки, яка вивчає народні традиції, звичаї, обряди, моральні норми, виховні ідеї та методи, що сформувалися в різних етносів протягом історії. Вона спрямована на збереження, передачу та використання культурної спадщини народу через виховання й освіту. Її основні риси: дослідження традиційних форми виховання, притаманних певному народу; спирання на фольклор, народну мораль, обрядовість, мистецтво; прищеплення патріотизму, поваги до національних цінностей та культурної ідентичності; толерантності й міжнаціональної гармонії. Безумовно, використання накопиченого українським народом досвіду у вихованні є цінним джерелом для відродження й становлення національного виховання, оскільки воно відповідає українській вдачі, менталітетові, особливостям національного характеру. Українська етнопедагогіка складається з розділів: народне родинознавство, народне дитинознавство, батьківська педагогіка, народна дидактика, народна педагогічна деонтологія. Уперше в науковій літературі висвітлив набуті впродовж багатьох віків знання, досвід, традиції й звичаї українського народу педагог М. Стельмахович (1997). Ґрунтовно досліджено поняття «етнопедагогіка» в навчально-методичному посібнику В. Лаппо (2023). Дослідниця подала осмислення поняття «етнопедагогіка» з найдавніших часів і до сьогодення і зазначила, що етнопедагогіка та національно-культурна ідентичність мають тісний взаємозв'язок. Етнопедагогіка, як наука про виховання, досліджує та використовує спадок народної педагогіки для формування національної ідентичності. Національно-культурна ідентичність, так само, базується на знаннях про історію, культуру, традиції та цінності свого народу, які, зокрема, формуються та передаються через систему виховання, що

містить етнопедагогіку (Лаппо, 2023). Національно-культурна ідентичність – це відчуття належності до певної нації або культури, а також ототожнення себе з нею, спільність мови, культури, традицій та історії (Лобода, 2015). Важливо зберігати культурну спадщину для нащадків, це стає можливим завдяки інформаційним технологіям, створеним інформаційним ресурсам, відеоконтенту, розміщеному на вебплатформах навчальних закладів, бібліотек, громадських організації, віртуалізації музейних просторів. Навчальні заклади активно впроваджують в освітній процес виховання на основі етнопедагогіки. На своїх сайтах, сторінках в соціальних мережах рекомендують своїм здобувачам освіти використовувати інформаційні освітні ресурси з етнопедагогіки як власні, так і з інших вебплатформ. Наприклад: [Лабораторія педагогічного досвіду та етнопедагогіки](https://www.clipr.cc/M5LdF) Івано-Франківського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (<https://www.clipr.cc/M5LdF>). Навчально-наукова лабораторія міжнародного проєкту «Гірська школа українських Карпат» Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (<https://www.clipr.cc/cR60B>). Науково-методична лабораторія «Освітньо-виховна система Полісся» Житомирський державний університет імені Івана Франка (<https://zu.edu.ua/lab-ovsp.html>). Науково-методичний центр «Українська етнопедагогіка і народознавство» Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (<https://www.clipr.cc/tbS69>). Про важливість етнопедагогіки як вимоги часу зазначено на сайті Закарпатського інституту післядипломної педагогічної освіти (<https://www.clipr.cc/yb1Zg>).

В інституті післядипломної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка викладають модулі «Українська етнопедагогіка у сучасному освітньому процесі» і «Етнопросвітництво в діяльності закладів освіти задля формування національної самоідентичності учнів». На дистанційній платформі розміщено курси «Історична спадщина української народної педагогіки»; «Вивчення давньоукраїнської обрядової культури у процесі розвитку загальнокультурної компетентності» (<https://www.clipr.cc/A2XRc>).

На YouTube каналі Інституту розміщено відео-версії записаних вебінарів з етнопедагогіки, найкращих освітніх практик провадження досвіду української етнопедагогіки в освітній процес закладів освіти.

Активно долучаються до використання джерел етнопедагогіки в освітньому процесі центри позашкільної творчості, створюючи та поширюючи матеріали з етнопедагогіки на широкий загал. Це відеоролики, майстер-класи, семінари, презентації книг. Так, наприклад, Вінницький обласний центр туризму створив пізнавальний відеоролик – «Етнопедагогіка, як частина національно-патріотичного виховання (<https://www.clipr.cc/pgP53>)

Ціннісна парадигма української етнопедагогіки відіграє важливу роль в оновленні освітнього середовища закладів освіти (просторово-предметне оточення, програми, засоби навчання), оскільки розширює культурний освітній простір, насичує зміст освіти етнічними елементами, конкретизує пріоритети виховання, плекає вільну, творчу, національно свідому особистість. Тому корисним для здобувачів освіти можуть стати інформаційні ресурси, розміщені на YouTube каналі «Етноосвіта» – платформі сучасних педагогічних технологій спрямованих на виховання життєрадісної і творчої особистості, що любить і шанує батьків, свій край, рідну мову, пісню, змалечку прилучається до традицій і звичаїв свого народу, має повагу до інших народів, засвоює морально-етичні цінності національної культури (<https://www.clipr.cc/7Jb0z>).

Інформаційний супровід питання формування національно-культурної ідентичності реалізують і бібліотеки. Наприклад на сайті Житомирської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. Олега Ольжича представлено бібліографічний список літератури на тему: «Українська етнопедагогіка у сучасному навчально-виховному процесі». (<https://www.clipr.cc/4RZcr>).

Вагому інформаційну підтримку в поширенні джерел з етнопедагогіки надають освітянські бібліотеки на своїх вебплатформах. Зокрема, Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського пропонує електронний інформаційно-бібліографічний ресурс «Педагоги України та

світу», в якому можна знайти інформацію про дослідників етнопедагогіки. Нині зазначений ресурс містить більш як 90 персоналій, це відомі педагоги та освітяни різних історичних періодів розвитку освіти. Наприклад, персоналія українського педагога, філолога, викладача, дослідника етнопедагогіки та традиційного родинного виховання Мирослава Стельмаховича (<https://www.clipr.cc/Ax5G8>).

Популяризують інформаційні ресурси з питань формування національно-культурної ідентичності на своїх вебплатформах і музеї. Скажімо, на сайті та YouTube каналі Педагогічного музею України розміщено відеоролики, присвячені біографіям, професійним здобуткам відомих педагогів, які розвивали та пропагували етнопедагогіку. Як-от, «Мирослав Стельмахович: візіонер етнопедагогіки та національного виховання» (<https://www.clipr.cc/5CbV7>).

На сайті музею можна дізнатись важливі дані про національне виховання, традиції українського народу, переглянути статті українських науковців з питань народної педагогіки. національно-культурної ідентичності. Використовуючи сучасні інформаційні технології популяризує ресурси з етнопедагогіки і національний центр народної культури «Музей Івана Гончара», позиціонує себе як відкритий культурно-мистецький заклад освітнього, наукового та рекреаційного типу, діяльність якого сприяє спадкоємності досвіду і знань у сфері традиційної народної культури. На сайті музею виокремлено рубрику «Медіа», в якій поширюються відеоматеріали з майстер-класів відомих етнопедагогів. Залучивши до партнерства Благодійний фонд «КОЛО» та студію онлайн-освіти EdEra музейні працівники спільно розробили онлайн-курс про українські народні традиції «Знай свою Україну», який допомагає дізнатися більше про себе через історію та культуру власної країни як для дорослих так і для дітей. Освітній проєкт «Знай свою Україну» у доступній інтерактивній формі розповідає не лише про традиційні обряди, страви, одяг, народне мистецтво, а й про символи, причини та значення традицій у повсякденному житті українців. Цей освітній продукт складається з

чотирьох модулів, що відповідають чотирьом порам року і святковим циклам – Різдвяному, Великодньому, Купальському і Покрові. Проект легко адаптується для використання у закладах освіти для інтегрованих уроків з історії, літератури, музики та мистецтва, а також зручний для персонального користування та ознайомлення у родині (<https://www.clipr.cc/bwc9L>).

Громадська організація «Українська Античність» запустила освітній відеокурс «Збережи свою ідентичність», який пригодиться тим, хто хоче дослідити свою сімейну історію, стати носієм родинної пам'яті. У курсі дев'ять відеолекцій, що поєднують теоретичний матеріал і практичні поради для дослідження родоводу. Це можливість здобути знання про роботу з документами, архівами, збереження сімейної спадщини та багато іншого (<https://www.clipr.cc/s5X8h>).

Громадсько-просвітницька асоціація «Спадщина України» докладає зусилля до вивчення традицій та звичаїв українців, організовує етнографічні експедиції. На вебпорталі організації можна ознайомитись із 29 документальними просвітницькими фільмами про традиції і звичаї українців та витоки українських народних ремесел (<https://www.clipr.cc/Yap0M>).

Отже, інформаційні ресурси (у вигляді онлайн-лекцій, віртуальних експозицій, тематичних сайтів, освітніх програм та інших форматів) з питань творення національно-культурної ідентичності, розміщені на вебплатформах навчальних закладів, бібліотек, музеїв, громадських організацій розвивають етнопедагогіку в цифрову епоху, забезпечують доступ до інформації про українську культуру, історію та традиції.

Висновки. Проаналізовано літературу з теми етнопедагогіка, національно-культурна ідентичність. З'ясовано, українські та закордонні вчені звертаються до витоків етнопедагогіки, оскільки вважають, що вона сприяє утвердженню ціннісних орієнтацій особистості, розвитку національної свідомості, а також допомагає в інтеграції культурних традицій в освітній процес. Завдяки їй можна зрозуміти, як народні традиції та цінності впливають

на виховання особистості, а також як їх використовувати для кращого розуміння та прийняття культури: М. Стельмахович (1997), В. Мосіяшенко (2005), Л. Паламарчук, Т. Горохова (2013), О. Березюк (2015), В. Лаппо (2023), Л. Максим'як (2023), Л. Маєвська (2025). Питання формування національно-культурної ідентичності в умовах сьогодення висвітлено в публікаціях Т. Лободи (2015), І. Беха та К. Журби, (2017), С. Бойко (2021). Поширення інформаційних ресурсів, які популяризують національно-культурну ідентичність на вебплатформах, актуалізувались з огляду на діджиталізацію суспільства. Оскільки, щоб зацікавити широку аудиторію і зокрема здобувачів освіти, сьогодні використання традиційних ресурсів недостатньо, потрібно рекламувати сучасні мультимедійні формати: інтерактивні історії, відео, подкасти, інфографіку. Відеоматеріали є корисними для здобувачів освіти, оскільки вони покращують рецепцію та засвоєння інформації, підвищують мотивацію, роблять навчання більш інтерактивним та доступним. Вони дають змогу поєднувати візуальні та аудіальні канали сприйняття, відтак – краще запам'ятовувати. Про це свідчать дослідження В. Бикова (2019), В. Кременя, Н. Ничкало, Л. Лук'янової, Н. Лазаренко (2024). Наше дослідження показало, що у закладах вищої освіти приділяється значна увага викладанню дисципліни «Етнопедагогіка». В інститутах післядипломної освіти створено навчальні, науково-дослідні лабораторії з етнопедагогіки на сайтах яких розміщено інформаційні ресурси з етнопедагогіки. Цікавими для здобувачів освіти можуть стати інформаційні ресурси розміщені на вебплатформах бібліотек, зокрема Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. Сухмлинського; музеїв, наприклад Національний центр народної культури «Музей Івана Гончара», Педагогічний музей України. Ці ресурси в цифрову епоху здобувачі освіти сприймають візуально та емоційно. Ми продемонстрували можливості використання інформаційних ресурсів з етнопедагогіки на вебплатформах громадських організацій. Наприклад, це освітній проєкт «Знай свою Україну», розміщений на онлайн-освіті EdEra та відеокурс «Збережи свою ідентичність» від громадської організації «Українська Античність», ресурси

(відео, фільми) від громадсько-просвітницької асоціації «Спадщина України». Отже, етнопедагогіка в цифрову епоху це передусім інформаційні ресурси з питань формування національно-культурної ідентичності на вебплатформах навчальних закладів, бібліотек, музеїв, громадських організацій, які є достовірними джерелами з народної педагогіки, традицій родинного та сімейного виховання, етногенезу народнопедагогічних ідей.

Перспективи подальших досліджень. Актуальним вважаємо подальші дослідження, спрямовані на популяризацію інформаційних ресурсів з етнопедагогіки в цифрову епоху з використанням штучного інтелекту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Березюк, О. С. (2015). *Етнопедагогіка: навчально-методичний посібник*. Видавництво ЖДУ ім. І. Франка. <https://www.clipr.cc/2TtRg>
- Бех, І., & Журба, К. (2017). Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах. *Гірська школа українських Карпат*, 16, 24–33. <https://www.clipr.cc/sa7GS>
- Биков, В.Ю. (2019, 4 квітня). Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки України. *Матеріали методологічного семінару НАПН України «Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку»*, Київ (с. 20-26). <https://www.clipr.cc/j6tvM>
- Бойко, С. (2021). Формування національно-культурної ідентичності українського суспільства: сучасні виклики і загрози. *Українознавчий альманах*, 29, 32–38. <https://www.clipr.cc/TT6My>
- Кремень, В., Ничкало, Н., Лук'янова, Л., & Лазаренко, Н. (Eds.). (2024). *Освіта для цифрової трансформації суспільства: монографія (Том 1)*. Юрка Любченка. <https://www.clipr.cc/g9sgP>
- Лаппо, В. В. (2023). *Етнопедагогіка: навчально-методичний посібник*. НАІР. <https://www.clipr.cc/8ZqVB>
- Лобода, Т. (2015). Етнопедагогіка як інструмент формування української національної ідентичності. *Наукові записки ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 4(78), 198–217. <https://www.clipr.cc/L24mf>
- Маєвська, Л. М. (2025). *Етнопедагогіка: навчальний посібник*. Олді+. <https://www.clipr.cc/G7wCp>
- Максим'як, Л. (Ред.). (2023). *Українська етнопедагогіка та народознавство на теренах Прикарпаття: науково-освітній та соціокультурний виміри: матеріали Третьої учнівської наукової конференції з етнопедагогіки*. Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, Науково-дослідний інститут українознавства МОН України.
- Мосіяшенко, В. А. (2005). *Українська етнопедагогіка: навчальний посібник*. Університетська книга. <https://www.clipr.cc/B14zN>

- Паламарчук, Л. Б., & Горохова, Т. О. (2013). *Хрестоматія з етнопедагогіки*: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київський університет ім. Б. Грінченка. <https://www.clipr.cc/ah6kT>
- Стельмахович, М. (1997). *Українська народна педагогіка*. ІЗМН. <https://www.clipr.cc/8xJ1w>
- Putra, Z. A. W., Muryasari, D., & Medilianasari, R. (2024). Integrating ethnopedagogy and cultural arts education: Preserving Indonesia's heritage in the globalized era. *Indonesian Journal of Educational Research and Review*, 7(3), 709–718. <https://www.clipr.cc/V4QTa>
- Rahmawati, Y., Ridwan, A., Cahyana, U., & Wuryaningsih, T. (2020). The integration of ethnopedagogy in science learning to improve student engagement and cultural universal awareness. *Journal of Educational Research*, 8(2), 662–671. <https://www.clipr.cc/85Ndr>

REFERENCES

- Bereziuk, O. S. (2015). *Ethnopedagogy: Educational and methodological guide*. Zhytomyr State University Publishing House named after Ivan Franko. <https://www.clipr.cc/2TtRg> [in Ukrainian].
- Bekh, I., & Zhurba, K. (2017). Concept of forming national and cultural identity in adolescents within general education institutions. *Mountain School of the Ukrainian Carpathians*, 16, 24–33. <https://www.clipr.cc/sa7GS> [in Ukrainian].
- Bykov, V.YU. (2019, April 4). Tsyfrova transformatsiia suspilstva i rozvytok kompiuternotekhnolohichnoi platformy osvity i nauky Ukrainy. *Materialy metodolohichnoho seminaru NAPN Ukrainy «Informatsiino-tsyfrovyi osvittii prostir Ukrainy: transformatsiini protsesy i perspektyvy rozvytku»*, Kyiv (pp. 20-26). <https://www.clipr.cc/j6tvM> [in Ukrainian].
- Boiko, S. (2021). Formation of national and cultural identity of Ukrainian society: contemporary challenges and threats. *Ukrainian Studies Almanac*, 29, 32–38. <https://www.clipr.cc/TT6My> [in Ukrainian].
- Kremen, V., Nychkalo, N., Lukianova, L., & Lazarenko, N. (Eds.). (2024). *Education for digital transformation of society: Monograph (Vol. 1)*. Yurka Liubchenka. <https://www.clipr.cc/g9sgP> [in Ukrainian].
- Lappo, V. V. (2023). *Ethnopedagogy: Educational and methodological guide*. NAIR. <https://www.clipr.cc/8ZqVB> [in Ukrainian].
- Loboda, T. (2015). Ethnopedagogy as a tool for forming Ukrainian national identity. *Scientific Notes of the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4(78), 198–217. <https://www.clipr.cc/L24mf> [in Ukrainian].
- Maievska, L. M. (2024). *Ethnopedagogy: Educational guide*. Oldi+. <https://www.clipr.cc/G7wCp> [in Ukrainian].
- Maksymiak, L. (ed.). (2023). *Ukrainska etnopedahohika ta narodoznavstvo na terenakh Prykarpattia: naukovo-osvittii ta sotsiokulturnyi vymiry: materialy Tretoi uchnivskoi naukovo konferentsii z etnopedahohiky*. Ivano-Frankivskyi oblasnyi instytut pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity, Naukovo-doslidnyi instytut ukraïnoznavstva MON Ukrainy. [in Ukrainian].
- Mosiiashenko, V. A. (2005). *Ukrainian ethnopedagogy: Educational guide*. University Book. <https://www.clipr.cc/B14zN> [in Ukrainian].
- Palamarchuk, L. B., & Horokhova, T. O. (2013). *Reader in ethnopedagogy: Educational guide for higher education institutions students*. Borys Grinchenko Kyiv University. <https://www.clipr.cc/ah6kT> [in Ukrainian].
- Stelmakhovych, M. (1997). *Ukrainian folk pedagogy*. IZMN. <https://www.clipr.cc/8xJ1w> [in Ukrainian].
- Putra, Z. A. W., Muryasari, D., & Medilianasari, R. (2024). Integrating ethnopedagogy and cultural arts education: Preserving Indonesia's heritage in the globalized era. *Indonesian Journal of Educational Research and Review*, 7(3), 709–718. <https://www.clipr.cc/V4QTa>

Rahmawati, Y., Ridwan, A., Cahyana, U., & Wuryaningsih, T. (2020). The integration of ethnopedagogy in science learning to improve student engagement and cultural universal awareness. *Journal of Educational Research*, 8(2), 662–671. <https://www.clipr.cc/85Ndr>

Oksana Matviichuk,

PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Educational Leadership,
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-8555-3645

e-mail: osvita-teka@ukr.net

Nataliia Petroschchuk,

PhD of Pedagogical Sciences
Associate Professor,
Department of Historical
and Civic Education

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University,
Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-0906-0603

e-mail: n.petroschchuk@kubg.edu.ua

**ETHNOPEDAGOGY IN THE DIGITAL ERA: INFORMATION
RESOURCES ON NATIONAL AND CULTURAL IDENTITY FORMATION
ON WEB PLATFORMS**

Abstract. The article substantiates the relevance and appropriateness of using information resources regarding the formation of national and cultural identity on Ukrainian web platforms (web pages, websites, YouTube channels of educational institutions, libraries, museums, and public organizations). Particular attention is given to key aspects of forming students' national and cultural identity through informational resources available on web platforms, which allows reaching a broad audience and utilizing diverse content formats. This is especially relevant for Ukraine, where the preservation of cultural heritage and national distinctiveness is a priority amid Russian aggression, globalization, and digitalization. The article presents an analysis of the origin and establishment of ethnopedagogy as a scientific discipline. It is established that Ukrainian ethnopedagogy – defined as the science studying popular experiences of upbringing and education and the pedagogical wisdom of a specific ethnic community – possesses effective resources capable of fostering students' sense of their national and cultural identity. Works of Ukrainian scholars regarding the concepts of «ethnopedagogy», «web platforms», and existing definitions of «national and cultural identity» are analyzed. The promotion of

ethnopedagogy in the digital era necessitates an innovative approach combining deep respect for traditions with modern technologies. It is emphasized that the integration of digital platforms into the educational process holds significant potential for improving educational quality. Digital educational platforms are becoming indispensable tools for students. The argument is made that digital technologies open new opportunities for preserving and popularizing national traditions, allowing video content to reach many learners, making it more accessible, and enhancing information retention. The article suggests informational resources, websites, and video materials on ethnopedagogy available on web platforms of educational institutions, libraries, museums, and public organizations. It concludes that the most valuable information resources in ethnopedagogy are those employing websites for educational purposes. It is crucial for all students and educators to be aware of and have access to such resources.

Keywords: national and cultural identity, ethnopedagogy, informational resources, digital era, web platforms.

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-272-292>

УДК 02.01:378.1:929(477)

Лариса Пономаренко,
кандидат наук із соціальних комунікацій,
старший науковий співробітник
відділу науково-освітніх інформаційних
ресурсів і методичного супроводу освітянських бібліотек
Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені
В.О. Сухомлинського, м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-4388-274X
e-mail: larisa_dnpb@ukr.net

ТРАДИЦІЙНІ ТА ЕЛЕКТРОННІ РЕСУРСИ БІОБІБЛІОГРАФІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ХАРАКТЕРИСТИКА, ПОРІВНЯННЯ, ЗНАЧЕННЯ

Анотація. У статті висвітлено теоретичні та практичні аспекти формування біобібліографічних ресурсів у контексті сучасних інформаційних викликів. Акцентовано увагу на типології джерел біобібліографічної інформації: від традиційних персональних покажчиків до електронних платформ і баз даних. Розглянуто особливості створення, структури й функціонального призначення біобібліографічних видань як джерел наукового та педагогічного дослідження. Аналізується стан термінології у сфері бібліографознавства, визначено проблеми дублювання понять та нестачі уніфікованого підходу до визначення термінів. Акцентовано увагу на потребі гармонізації терміносистеми, централізованої координації біобібліографічної діяльності та підвищення якості контенту в електронному середовищі.

Представлено практичний досвід Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського у підготовці серій біобібліографічних покажчиків, зокрема видань серії «Академіки НАПН України», які мають цінність не лише як довідкові, а й як науково-аналітичні ресурси. Розкрито аналітичний потенціал таких ресурсів на різних етапах педагогічного дослідження: пошуковому, аналітичному, бібліографічному, наукометричному. Зазначено на важливості включення DOI та гіперпосилань у бібліографічні записи. Проаналізовано сучасні електронні платформи (Google Scholar, ORCID, ResearchGate тощо) з погляду ефективності інтеграції біографічних і наукових даних. Запропоновано схему взаємодії трьох ключових компонентів – бібліотек, біобібліографії та біографістики – у контексті дослідження педагогічної постаті. Охарактеризовано переваги традиційних (друкованих) та електронних (цифрових) ресурсів біобібліографії.

Підкреслено актуальність створення єдиного національного біобібліографічного ресурсу, що відповідатиме запитам освітньої, наукової та інформаційної спільноти України в умовах відкритої науки.

Ключові слова: біобібліографія; персональна бібліографія; бібліографічний посібник; персональний бібліографічний покажчик; біобібліографічне видання; ресурси біобібліографічної інформації; серія «Академіки НАПН України».

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У сучасному науковому просторі зростає інтерес до персоналій як носіїв педагогічної думки, новаторських ідей і національної ідентичності. В умовах постійного зростання обсягів інформації та активного накопичення даних, зокрема присвячених творчій спадщині видатних діячів, педагогіка потребує системного бачення та поцінування їхніх досягнень. Біографічні дослідження дозволяють не лише реконструювати життєвий і професійний шлях педагога, але й глибше осмислити контекст епохи, у якій він працював. Одним із ключових джерел для таких досліджень виступають унікальні інформаційні біобібліографічні ресурси (традиційні та електронні), що поєднують коротку біографію та систематизований перелік праць досліджуваної особи. Персональні та біобібліографічні покажчики, є оптимальною формою для задоволення потреби в пошуку інформації про розвиток окремих галузей науки та освіти, є достовірним джерелом історико-біографічних досліджень, полегшують пошук наукової інформації та дають уявлення про стан досліджень.

Попри визнану актуальність та значення біобібліографічних покажчиків, у галузі існують невирішені проблеми, які особливо загострилися в умовах розвитку ІКТ та цифровізації.

У бібліографознавстві досі немає чітко окресленої, науково обґрунтованої терміносистеми, зокрема щодо біобібліографічної діяльності. Терміни «біобібліографія», «персональна бібліографія», «біобібліографічний словник», «біобібліографічний покажчик», «персональний бібліографічний

показчик» часто вживаються як синоніми. Ця проблема стосується як традиційних, так і електронних форм біобібліографічної інформації. Подолання термінологічних розбіжностей є ключовою проблемою, що стоїть на заваді реалізації масштабних проєктів, таких як Український національний біографічний архів (Яценко & Любовець, 2015).

Існують проблеми виявлення, обліку та систематизації ресурсів. Відомості про персональні бібліографічні показники часто розпорошені. Органи державної бібліографії (зокрема Книжкова Палата України) не завжди фіксують такі видання, особливо малотиражні чи електронні. Значна кількість джерел, що містять біобібліографічну інформацію (включаючи електронні), не завжди проходять систематизацію таким чином, щоб їх легко було знайти у відповідних розділах бібліотечних каталогів чи баз даних. Хоча певні зрушення у цьому питанні вже є. Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого заопечатувала з 2010 року щорічник «Метабібліографія України» (з 2021 р. – електронне видання), який представлений в електронній бібліотеці «Культура України» (<https://elib.nlu.org.ua/>; 16 випусків станом на 01.06.2025).

Наступна проблема – це фрагментація та неоднорідність електронних ресурсів. Зі стрімким розвитком інтернету з'являється багато електронних ресурсів біографічної інформації (персональні сайти, блоги, сторінки установ, електронні показники, бази даних). Ці ресурси є різноманітними за своїм характером, науковим рівнем, формами подання матеріалів, характеризуються слабкою систематизацією, розрізненістю, суттєвою неоднорідністю, недостатньою повнотою, певною довільністю у виборі діячів, дублюванням відомостей, залученням інформації з іншомовних та іншокультурних ресурсів, у тому числі й тих, в яких спостерігається неоднозначне ставлення до української культури (Вернік, 2013).

Актуальною науково-технічною проблемою є інтеграція біографічної інформації України в єдину інформаційну систему. Ця інтеграція може бути оптимально розбудована на бібліотечній платформі. Потребує вдосконалення

координація зусиль дослідників, бібліотек та установ для створення та розвитку національного біобібліографічного ресурсу. Відсутність наукового та методичного центру біобібліографічної інформації та недостатня координація діяльності є суттєвими проблемами.

Розвиток електронного середовища вимагає нових теоретичних і методичних напрацювань, застосування дієвих рішень для формування та надання користувачам інформаційних продуктів високого рівня інтелектуального опрацювання. Необхідно вдосконалювати методики аналізу, опрацювання, зберігання та доставляння інформації в електронному середовищі. Існують проблеми у формуванні контенту електронних архівів, наприклад, наповнення іконографічними матеріалами (Попик та ін., 2019).

Підсумовуючи вище викладене, актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю вдосконалення методологічної бази та практики інформаційної діяльності освітянських бібліотек у площині створення ресурсів біобібліографічної інформації.

Аналіз основних досліджень і публікацій.

Практичні і теоретичні питання створення бібліографічних посібників розглядалися у працях провідних вчених: О. Воскобойнікової-Гузевої, Т. Добко, Л. Пономаренко, Л. Самчук, Л. Трачук, Г. Швецової-Водки, О. Яценка.

Бібліографічним показникам та їх ролі у забезпеченні інформаційних потреб користувачів присвячено праці Л. Самчук (2017), Л. Пономаренко (2015).

Аналіз біобібліографічних ресурсів відкритого доступу у стратегії розвитку провідних бібліотек України здійснено О. В. Воскобойніковою-Гузевою (2012), яка розглядає біобібліографічну діяльність як складову інформаційної діяльності провідних бібліотек України, що передбачає вироблення біобібліографічної продукції, скоординоване проведення відповідних біографічних досліджень, формування загальнодоступного національного біобібліографічного ресурсу тощо. Дослідження Т. В. Добко

охоплюють теоретичні та методичні розробки в галузі довідково-бібліографічної діяльності, висвітлюють сучасний стану розвитку бібліографічних ресурсів, зокрема біобібліографічних показників у контексті вивчення і переосмислення творчої спадщини визначних представників України.

Використання ІКТ у процесі підготовки та поширення бібліографічних ресурсів визначено в роботах Л. Ф. Трачук, Н. А. Стельмах, Н. Е. Кунанець та ін. Зокрема, електронні бібліографічні посібники, підготовлені у бібліотеках України, детально охарактеризовано Л.Трачук (2010), відповідну термінологію опрацьовано Г.Швецовою-Водкою (1996, 2018). Н. А. Стельмах (2009) акцентувала увагу на ролі електронної бази даних у складанні науково-допоміжних показників. Проблему впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у біобібліографічну діяльність розглянуто у дослідженні О. М. Яценка та Н. І. Любовець (2015). Особливості поєднання декількох інформаційних технологій у створенні електронного бібліографічного видання висвітлено у роботі Н. Е. Кунанець (2011).

Питання формування репозитарію персональних бібліографічних показників у складі науково-інформаційного проєкту Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського «Український національний біографічний архів» досліджено Н. П. Філіповою (2020). Особливості персональних показників як наукового продукту та засобу формування позитивного іміджу вченого Національної академії наук України, специфіку структури та змісту персональних показників проаналізувала А. Шумілова (2019).

Аналіз і вивчення серійних персональних (біобібліографічних) показників, що узагальнюють і популяризують наукову діяльність вчених України, зокрема Національної академії педагогічних наук України представлено у дослідженні Т. Павленко.

Дослідження ролі бібліографічних показників як достовірного джерела

історико-біографічних досліджень та аналіз різноманітних за формою, структурою, змістом та цільовим призначенням бібліографічні видання про видатного діяча української освіти і культури Бориса Грінченка здійснено у публікації О. Веремчук та О. Матвійчук (2020).

Вектор біографічних та біобібліографічних досліджень закордонних вчених спрямований на потенціал використання цифрових сховищ, соціальних мереж. Зокрема, методологічно значущою для нас є публікація М. Райнерта та Д. Шольца (Reinert, & Scholz, 2017) про застосуванні найсучасніших методів цифрової гуманітаристики на прикладі німецького біографічного порталу «Deutsche Biographie»: моделювання метаданих, кодування текстів, ідентифікація осіб і місць в авторитетних файлах і агрегування додаткової біографічної інформації з вільно доступних, постійних, наукових і заснованих на джерелах вебсайтів і баз даних. Праця австрійських дослідниць Р. Брекнер та Е. Майєр (Breckner & Mayer, 2022) висвітлює біографічну значущість соціальних медіа та біографічну роботу з візуальними біографіями. У дослідженні Е.С. Каллахана та С.К. Херрінга (Callahan & Herring, 2011) представлено результати кількісного та якісного аналізу контенту про відомих осіб у польських та англійських виданнях Вікіпедії. Дослідниці проаналізували якість та об'єктивність Вікіпедії як глобального сховища знань. Цифровий аналіз Австрійського біографічного словника 1815-1950 у контексті виконання проєкту APIS (Austrian Biographical / Prosopographical Information System) здійснено у публікації А. Бернада та М. Кайзера (Bernád & Kaiser, 2017). У статті Х. К. Коллера (Koller, 2016) розглянуто традиції та потенціал біографічно-теоретичного підходу до освіти, увагу зосереджено на біографічних дослідженнях, орієнтованих на філософію освіти.

Однак, попри наявність ґрунтовних сучасних досліджень, присвячених традиційним та електронним ресурсам біобібліографічної інформації, залишаються недостатньо дослідженою характеристика типів і видів, потребує узагальнення методика створення таких ресурсів, їх систематизація, що забезпечило б у подальшому виокремлення перспективних напрямів

міждисциплінарних досліджень.

Мета та завдання статті: виокремити оновні види ресурсів біобібліографічної інформації та їх охарактеризувати, проаналізувати біобібліографічні показники як джерело біографічної інформації про педагогічні персоналії, визначення ролі біобібліографічних показників у процесі вивчення життя та наукової спадщини діячів освіти, висвітлити можливості застосування цих джерел на різних етапах педагогічного дослідження та окреслити їх значення для розвитку української гуманітаристики.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Основні форми представлення біобібліографічної інформації, це: біобібліографічні словники (довідники); біобібліографічні збірники про особу; персональні бібліографічні показники (списки, огляди); каталоги книжкових виставок, присвячені окремим персонам; бібліографічно-методичні матеріали до ювілейних дат діячів; пам'ятки користувачу, в яких присутній біобібліографічний матеріал. Не всі з представлених джерел містять рівноцінну за науковою значущістю і новизною інформацію. Однак кожне з наведених видань може містити стислу, а інколи – унікальну інформацію про життя та діяльність особи (Яценко & Любовець, 2015).

Біобібліографічні показники – це специфічні довідкові видання або ресурси, які містять стислі біографічні відомості про науковців та вичерпний список їхніх публікацій, доповнений анотаціями, рецензіями, інформацією про перевидання тощо.

Термін «біобібліографія» може використовуватися як узагальнююче поняття для всіх жанрів бібліографічних посібників про діячів, включаючи персональну бібліографію, оскільки вони мають спільні ознаки: суспільне призначення, присвячені особі (особам), наявність біографічного та бібліографічного матеріалу (Яценко, 2018; Яценко & Любовець, 2015).

Такі показники є надзвичайно важливими для формування загального

уявлення про особистість педагога; виявлення етапів його науково-педагогічної діяльності; встановлення основних тем і проблем, над якими працювала педагогічна персоналія.

Виділяють такі етапи та процеси формування (укладання) покажчиків:

1) здійснення регулярного пошуку, збирання, наукового опрацювання, систематизування біобібліографічних та інших матеріалів.

Акцентуємо увагу на використанні різних джерел пошуку: державні бібліографічні покажчики (книг, газетних і журнальних статей, рецензій, нотних видань), каталоги, картотеки, бази даних національних та інших провідних бібліотек, архіви. Також залучаються електронні ресурси та сайти установ;

2) вивчення біографії особи. Основні дати життя і діяльності визначаються на основі біографічних даних з опублікованих та неопублікованих матеріалів (автобіографія, особиста справа, звіти тощо);

3) збирання бібліографічного матеріалу: творів особи (якщо вона пише), винаходів, патентів, авторських свідоцтв, а також літератури про її життя та діяльність;

4) систематизація зібраних матеріалів.

Співвідношення біографічного та бібліографічного матеріалу може бути різним залежно від цільового призначення видання.

Усталена структура часто включає: передмову (або біографічний нарис чи статтю), основні дати життя та діяльності, покажчик друкованих праць особи, список літератури про діяча, допоміжні покажчики, додатки.

Існують різні варіанти подання матеріалу у біобібліографічних покажчиках. Ґрунтовні біографічні дослідження містять біографічний матеріал, бібліографію творів, список літератури про особу, додаткові матеріали (зображення, документи, спогади тощо). Найбільш поширений класичний варіант містить біографічний матеріал, бібліографію творів та список літератури про особу (Яценко & Любовець, 2015).

Науково-допоміжний апарат, або довідково-пошуковий апарат покажчика

сприяє успішному використанню видання у роботі дослідника. Зазвичай складається з іменного покажчика (прізвищ авторів, співавторів, осіб), абеткового покажчика назв творів, або покажчика імен та назв. Може бути розширеним та включати предметний, тематичний, географічний покажчики, список скорочень.

Науковці Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ) опрацювали теоретичні засади та практичні аспекти створення біобібліографічних видань. Ініційовано створення чотирьох серій біобібліографічних покажчиків, серед яких: «Видатні педагоги світу» – присвячена висвітленню життя та діяльності визначних педагогів; «Академіки НАПН України» і «Ювіляри НАПН України» – популяризують науковий доробок та педагогічні школи провідних українських учених; «Майстри бібліотечної справи України» – знайомить із професійним шляхом і здобутками вітчизняних фахівців бібліотечної галузі.

Бібліографічні ресурси бібліотеки представлені на вебпорталі ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського та доступні через науково-педагогічну електронну бібліотеку, розміщену на порталі установи.

Серія «Академіки НАПН України» нараховує 36 випусків біобібліографічних покажчиків, які системно надають відомості про досягнення в певних напрямках педагогічної науки, зміцнюють імідж НАПН України та галузі освіти, інформують про внесок вчених у розвиток педагогічної науки, формування наукових шкіл.

Сучасні вимоги до бібліографічного опису праць передбачають обов'язкове включення DOI та посилань на повнотекстові матеріали, розміщені в інституційних репозитаріях. Це сприяє підвищенню видимості науковця в академічному просторі та забезпечує точне відстеження цитованості його праць.

DOI (Digital Object Identifier, цифровий ідентифікатор об'єкта) – це стандартизований (ISO 26324:2012) унікальний і постійний ідентифікатор, який

надається електронному документу й забезпечує стабільне посилання на нього. Наявність DOI значно полегшує пошук, цитування та доступ до повнотекстових публікацій, особливо у відкритому доступі.

З огляду на це, особливої уваги заслуговують електронні інформаційні ресурси, інтеграція яких у біобібліографічний показник підвищує його цінність як аналітичного й довідкового інструменту. Вони забезпечують оперативне задоволення інформаційних потреб науковців, дослідників, освітян та практиків у сфері освіти.

Проаналізуємо детально окремі біобібліографічні видання серії «Академіки НАПН України».

36-й випуск зазначеної серії біобібліографічних видань присвячено науковій та науково-педагогічній діяльності Володимира Іларіоновича Лугового, доктора педагогічних наук, професора, академіка, першого віцепрезидента Національної академії педагогічних наук України, заслуженого працівника освіти України (Пономаренко & Бондарчук, 2025). Хронологічно показник продовжує видання, підготовлені фахівцями Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського у 2010, 2015 і 2020 рр. Науковий доробок ученого за період 2020–2025 рр. представлений монографіями, препринтами (аналітичні матеріали), статтями в продовжуваних та періодичних виданнях, матеріалах конференцій, довідкових виданнях (близько 200 опублікованих праць). Крім того, до видання включена література про наукову та громадську діяльність В. І. Лугового. Період діяльності 2015–2020 рр. був більш продуктивним: доробок вченого становить 300 друкованих праць, наявна наукова школа. Важливим напрямом діяльності академіка є участь у робочих/експертних групах, комісіях, комітетах, радах щодо підготовки важливих законодавчих документів із реформування системи освіти України. Закцентовано увагу на групуванні записів у розділах та видах видань, які увійшли до показника. Інноваційним аспектом у показнику 2020 р. є запропонована упорядниками поглиблена та удосконалена система поміток, яка виокремлює різні аспекти діяльності академіка В. І. Лугового як наукового

консультанта, координатора, експерта або куратора (Самчук & Янюк, 2020). Повноту та вичерпність видання, всебічне висвітлення діяльності вченого та його наукового доробку забезпечено шляхом використання фондів та каталогів ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, інтернет ресурсів.

Використання відпрацьованої методики фактографічного, документального та бібліографічного пошуку наукових праць вченого та джерел про його життя і діяльність дало можливість здійснити добір релевантних джерел та інформації до біобібліографічного покажчика «Олег Михайлович Топузов – віцепрезидент НАПН України»: понад 600 друкованих наукових та науково-методичних праць за 35 років діяльності (1989–2024). До покажчика увійшла також література про життєвий шлях, науково-педагогічну й громадську діяльність вченого. У розділі «Наукова школа вченого» матеріал згруповано у двох підрозділах – «Доктори педагогічних наук» та «Кандидати педагогічних наук», які вміщують бібліографічні описи авторефератів докторських і кандидатських дисертацій, науковим консультантом або керівником яких був О. М. Топузов. На основі наукового аналізу дібраних джерел за змістовою, хронологічною, типологічною, видовою ознаками здійснено аналітико-синтетичне опрацювання документів та їх систематизація. Бібліографічні записи праць ученого згруповано й подано в хронологічному порядку – за прямою хронологією з виокремленням років видання, а в межах року – за видами документів. Такий підхід сприяв розкриттю основних напрямів досліджень академіка О. М. Топузова, послідовному відображенню процесу розгортання його наукової діяльності, встановленню її масштабів та досягнень, цілісному відображенню його творчого доробку у біобібліографічному покажчику. Документи покажчика представляють доробок вченого, який присвячений обґрунтуванню вчення про теорію, методологію, методики й технології навчання географії в загальноосвітніх навчальних

зкладах, дидактичних засад реалізації проблемного й компетентнісного навчання географії, індивідуалізації навчання в умовах змішаної форми організації освітнього процесу, розбудові методики навчання географії як науки та навчальної дисципліни, забезпеченню науково-методичного супроводу загальної середньої освіти, сучасному підручникотворенню та інновації в освіті.

Багатоаспектне розкриття змісту покажчика забезпечує науково-допоміжний апарат: іменний покажчик, який містить прізвища співавторів, упорядників, редакторів, авторів рецензій та інших осіб, відомості про яких є в бібліографічних записах; абетковий покажчик назв праць О. М. Топузова та публікацій за редакцією вченого.

Підготовкою різних видів бібліографічних посібників, у тому числі біобібліографічних, займаються також книгозбірні мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України. Відомості про них доступні віддаленим користувачам на вебпорталі ДНПБ в рубриці «Бібліографічні ресурси» (<https://dnpb.gov.ua/ua/bibliografichni-resursy/bibliografichna-produkciya-merezhi-osv-2/>). Зокрема, бібліотека Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих ім. І. А. Зязюна НАПН України систематично здійснює підготовку персональних покажчиків, які відображають науковий доробок відомих учених, академіків та іноземних членів НАПН України, діяльність яких пов'язана із інститутом (Іван Андрійович Зязюн: педагог, вчений, філософ». 4 вид., перероб., допов. Київ, 2018; Шльосек Франтішек – учений, педагог, громадський діяч. Київ, 2018. та ін.). До впорядкування персональних покажчиків активно долучилися бібліотеки закладів вищої освіти: Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т. Г. Шевченка, серія «Постаті в освіті та науці» Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, серія «Вчені НПУ ім. М. П. Драгоманова» (нині – Український державний університет імені М. П. Драгоманова), серія «Дослідники Волині. Дати і долі» Волинського національного університету ім. Лесі Українки та ін.

Розглянемо деякі електронні платформи та бази даних, які успішно можуть

використовуватися для підготовки біобібліографічних видань та створення персональних медіаресурсів (таблиця 1).

Таблиця 1.

Характеристика електронних платформ та баз даних.

Ресурс	Тип платформи	Контент	Корисність для дослідження	Експорт бібліографії у форматах APA, MLA, Chicago та ін.
ORCID	Ідентифікатор науковця	Біографія, список праць, афіліації, наукометрія	Відстеження наукової активності педагогів, оформлення джерел	Частково (через BibTeX, RIS)
Google Scholar	Академічна пошукова система	Профіль автора, публікації, цитування, h-індекс	Аналіз впливу особистості, список праць, хронологія творчості	Так (APA, MLA, Chicago, Harvard, Vancouver)
ResearchGate	Наукова мережа	Профіль, список праць, проекти, біографія	Моніторинг сучасних дослідників, зокрема педагогів, доступ до повних текстів статей, комунікація з авторами	Частково (залежить від автора). Деякі профілі мають автоцитування, але експорт – обмежений. Рекомендується використовувати Zotero.
Academia.edu	Наукова мережа	Публікації, біографія, навчальні матеріали	Біографії педагогів-практиків, доступ до повних текстів праць, дискусії	Ні (прямої підтримки немає). Можна вручну копіювати дані або використовувати Zotero Web Importer.
Biography.com	Біографічний портал	Біографії освітян, філософів, громадських діячів та ін.	Популярна біографія, відеоматеріали, контент для студентів	Ні. Платформа популярного типу, без академічного експорту.

Біобібліографічна інформація є основою для наукового вивчення постатей у педагогіці, філософії, літературі, культурі тощо. У сучасному науковому дискурсі важливо розрізняти традиційні (друковані) та електронні (цифрові) ресурси біобібліографії, кожні з яких мають свої переваги, обмеження й функціональне призначення (таблиця 2).

Таблиця 2.

Переваги та обмеження традиційних та електронних ресурсів біобібліографії.

Види джерел	Переваги	Обмеження
Традиційні джерела	Високий рівень академічної перевірки. Довготривалий доступ. Сталість структури, можливість посилання на джерело.	Фізичне зношення. Обмежений тираж і доступ. Відсутність оновлення.
Електронні ресурси	Миттєвий доступ з будь-якої точки світу. Часте оновлення даних. Можливість експорту в APA, MLA, Chicago тощо. Інтеграція з аналітичними сервісами.	Залежність від стабільності роботи платформи. Можливість дублювання, помилок через автоматичне збирання. Фрагментарність щодо постатей минулого (доінтернетна епоха).

Біобібліографічні показники можна ефективно використовувати на різних етапах наукової роботи. Зокрема на пошуковому етапі відбувається виявлення педагогів, які досі не були об'єктом глибокого дослідження, первинне ознайомлення з їхнім науковим внеском. Аналітичний етап передбачає аналіз змісту публікацій за темами, роками, видами (монографії, підручники, посібники, статті, електронні ресурси тощо), простеження еволюції наукових ідей педагогічної персоналії. На етапі оформлення наукової роботи створюється бібліографія праць вченого та публікацій про його життєвий шлях, вибудовується хронологічна таблиця або укладається наукова біографія. Завершальним етапом є наукометричний аналіз, у процесі якого визначаються рівень цитованості, наявність рецензій та факти наукової співпраці з іншими педагогами.

Схема, представлена у вигляді діаграми Венна (діаграма 1), ілюструє три ключові складові системи педагогічного біографічного дослідження: бібліотеки

(інституції); біобібліографія (інструментарій); біографістика (методологія).

Діаграма 1. Складові системи педагогічного біографічного дослідження

У центрі перетину цих трьох сфер розташована педагогічна персоналія як об'єкт дослідження, носій педагогічної ідеї, учасник історичного та наукового процесу.

Бібліотеки виступають як збирачі, зберігачі та укладачі джерел, забезпечують доступ до персональних фондів, біобібліографічних покажчиків, електронних ресурсів.

Біобібліографія надає структуровану інформацію про життя і творчість педагога, формує базу для контент-аналізу, хронології, класифікації творчого доробку.

Біографістика (біографічний аналіз) забезпечує наукову інтерпретацію біографічного матеріалу, вписує діяльність особистості в ширший контекст доби, культури, освітнього руху.

Лише за умови взаємодії всіх трьох елементів можливе глибоке, цілісне й обґрунтоване осмислення педагогічної постаті. Це не просто опис фактів, а наукова реконструкція та осмислення особистості в педагогічній історії.

Отже, педагогічне біографічне дослідження є результатом взаємодії інституційної бази (бібліотеки), інформаційного інструментарію (біобібліографія) та методологічного підходу (біографістика), у центрі якої – особистість педагога як історико-культурний феномен.

Найефективніші біографічні дослідження базуються на комбінуванні

традиційних і електронних джерел. Друковані видання забезпечують достовірність і академічну точність, тоді як електронні платформи дозволяють швидко знаходити нову, оновлену інформацію, створювати аналітичні зрізи, вести наукометричні спостереження.

Висновки. Біобібліографічні показники є важливим інструментом у педагогічних біографічних дослідженнях, оскільки забезпечують швидкий доступ до достовірної, структурованої та релевантної інформації про наукову діяльність особистості. Їх використання сприяє підвищенню рівня обґрунтованості наукових робіт, дозволяє уникнути фрагментарності в аналізі джерел і забезпечує комплексний підхід до вивчення педагогічної спадщини.

Біобібліографічні ресурси, як традиційні, так і електронні, залишаються невід’ємним джерелом у структурі педагогічного дослідження, забезпечуючи систематизований доступ до інформації про наукову та професійну діяльність особистостей в освіті.

Типологічне розмаїття біобібліографічних джерел – від друкованих показників до цифрових репозитаріїв і наукометричних профілів – формує нові можливості для дослідника, але водночас вимагає уніфікованого підходу до структурування та опису інформації.

Установлено, що особливу цінність становлять серійні біобібліографічні показники, зокрема серія «Академіки НАПН України», які містять не лише фактичний матеріал, а й аналітичні характеристики та тематичні узагальнення творчості науковця.

Незважаючи на окремі обмеження (застарілість даних, обмежене охоплення), біобібліографічні показники залишаються незамінним джерелом для початкового етапу біографічного дослідження, а також для складання хронології праць і встановлення кола впливу педагога. Інтеграція ідентифікаторів DOI, ORCID, гіперпосилань до відкритих джерел значно підвищує наукову видимість та полегшує цитування праць у вітчизняному й міжнародному академічному просторі.

Запропонована схема взаємодії трьох ключових блоків – бібліотек,

біобібліографії та біографістики – дозволяє сформувавши цілісний науковий підхід до вивчення педагогічної постаті в інформаційну епоху.

Перспективи подальших досліджень.

Подальший розвиток біобібліографії має орієнтуватися на створення електронних інтерактивних платформ, які поєднують біографічні дані, наукометрію та можливості пошуку за темами.

Зазначене дає підґрунтя до переосмислення ролі біобібліографії як активного учасника сучасного наукового процесу, а не лише як допоміжного засобу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Веремчук, О., & Матвійчук, О. (2020). Персональні бібліографічні покажчики як достовірне джерело історико-біографічних досліджень. *Науково-педагогічні студії*, 4(4), 90-101. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-90-101>
- Вернік, Ю. В. (2013). Біографічна інформація як об'єкт соціальних комунікацій сучасного суспільства. *Українська біографістика*, (10), 48–60.
- Воскобойнікова-Гузєва О. В. (2012). Біобібліографічна діяльність у стратегії розвитку провідних бібліотек України: аналіз ресурсів відкритого доступу. *Українська біографістика*, (9), 197–214.
- Кунанець, Н. (2011). Мультимедійні технології опрацювання консолідованих інформаційних ресурсів (з досвіду укладання бібліографічного покажчика «Бібліотечна справа на західноукраїнських землях»). *Бібліотечний вісник*, 6, 7–12.
- Павленко, Т. (2021). Науковці-освітяни України на сторінках біобібліографічних покажчиків. *Витоки педагогічної майстерності*, (27), 195–200. <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2021.27.247107>
- Попик, В. І., Войченко, І. Д., Добко, Т. В., Кіраль, С. С., Котлярова, Т. В., Любовець, Н. І., Новосьолова, Л. С., Омельчук, В. Ю., Устиновський, Д. В., & Яценко, О. М. (2019). *Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського: розвиток національної бібліографії, біографічних досліджень та науково-бібліографічної діяльності (2000–2019)*: колективна монографія. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського.
- Пономаренко, Л. (2015). Інформаційні потреби педагогічної науки та розвиток системи бібліографічних ресурсів освітянських бібліотек України (автореф. дис. ... канд. наук із соціальних комунікацій). Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. http://www.nbuv.gov.ua/sites/default/files/all_files/201505_artilces_field_dopmat_files/arefp_onomarenko.pdf
- Пономаренко, Л. О., & Бондарчук, О. Б. (упоряд.) (2025). *Володимир Іларіонович Луговий – перший віцепрезидент НАПН України : матеріали до біобібліографії (2020–2025 рр.)* (наук. ред. Березівська Л. Д.) (Серія «Академіки НАПН України», вип. 36). Педагогічна думка. https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2025/05/Lugovyi_V.Index_2020-2025.pdf
- Пономаренко, Л. О., Павленко, Т. С., & Ніколаєнко, Я. М. (упоряд.) (2024). *Олег Михайлович Топузov – віцепрезидент НАПН України : біобібліогр. покажч.* (наук. ред. Березівська Л. Д.) (Серія «Академіки НАПН України», вип. 35); ТВОРИ. https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/Topuzov_O.M.Index-2024.pdf

- Самчук, Л.І. (2017). Бібліографічні посібники в забезпеченні інформаційних потреб освітян. *Інформаційні технології і засоби навчання*, 61(5), 188–195.
- Самчук, Л. І., & Янюк, С. С. (упоряд.) (2020). *Володимир Іларіонович Луговий – перший віце-президент НАПН України : матеріали до біобібліографії (2015–2020 рр.)* (наук. ред. Березівська Л. Д.) (Серія «Академіки НАПН України», вип. 30). Твори.
- Стельмах, Н. (2009), Інформаційно-бібліографічне забезпечення наукових досліджень з питань дошкільної освіти. *Вісник Книжкової палати*, 7, 18–21.
- Трачук, Л. (2010). Електронні бібліографічні ресурси на сайтах бібліотек вищих навчальних закладів України. *Вісник Львівського університету. Сер.: Книгознавство, бібліотечознавство та інформаційні технології*, (4), 153-166.
- Філішова, Н. П. (2020). Формування репозитарію персональних бібліографічних показників: визначення вимог і формулювання завдань. *Бібліотечознавство. Документознавство. Інформологія*, (3), 13–22. http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2020_3_4.
- Швецова-Водка, Г. М. (1996). Комп'ютерна бібліографія: термінологічні роздуми. *Вісн. Кн. палати*, (5), 8-10.
- Швецова-Водка, Г. М. (2018, 24 жовтня). Визначення електронної бібліографії: дискусійні питання. *Короленківські читання 2018. «Бібліотеки, архіви, музеї як центри освіти та саморозвитку особистості» : матеріали XXI Всеукр. наук.-практ. конф., м. Харків, 24 жовт. 2018 р. : у 2 ч. (ч. 2, с. 3-9)*. ХДНБ ім. В. Г. Короленка, 2019.
- Шумілова, А. (2019). Персональні бібліографічні показники: специфіка структури і змісту. *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського*, (51), 278-289.
- Яценко, О. М., & Любовець, Н. І. (2015). *Українські персональні бібліографічні показники (1856–2013)*. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.
- Яценко, О. М. (2018). Місце і роль біобібліографічної діяльності в стратегії розвитку сучасних бібліотек. *Українська біографістика*, 16, 225–237. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002380>
- Bernád, Á. Z., & Kaiser, M. (2017). The biographical formula: Types and dimensions of biographical networks. <https://ceur-ws.org/Vol-2119/paper8.pdf>
- Breckner, R., & Mayer, E. (2022). Social media as a means of visual biographical performance and biographical work. *Current Sociology*, 71(4), 661-682. <https://doi.org/10.1177/00113921221132518>
- Callahan, E.S. & Herring, S.C. (2011). Cultural bias in Wikipedia content on famous persons. *J. Am. Soc. Inf. Sci.*, 62: 1899-1915. <https://doi.org/10.1002/asi.21577>
- Koller, H. C. (2016). Bildung und Biografie. Probleme und Perspektiven bildungstheoretisch orientierter Biografieforschung. *Zeitschrift für Pädagogik*, 62(2), 172-184. <https://doi.org/10.25656/01:16750>
- Reinert, Matthias, & Scholz, Dirk (2017). Digital Humanities and the “Deutsche Biographie” as historical biographical information system. DH. Opportunities and Risks. Connecting Libraries and Research, Aug 2017, Berlin, Germany. hal-01665508. <https://inria.hal.science/hal-01665508>

REFERENCES

- Veremchuk, O., & Matviichuk, O. (2020). Personalni bibliografichni pokazhchyky yak dostovirne dzherele istoryko-biografichnykh doslidzhen [Personal bibliographic indexes as an unimpeachable source of historical and biographical research]. *Naukovo-pedahohichni studii [Research and Educational Studies]*, 4(4), 90-101. <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2020-4-90-101> [in Ukrainian].
- Vernik, Yu. V. (2013). Biografichna informatsiia yak ob'iekt sotsialnykh komunikatsii suchasnoho suspilstva. *Ukrainska biografistyka*, (10), 48–60. [in Ukrainian].

- Voskoboinikova-Huzieva O. V. (2012). Biobibliografichna diialnist u stratehii rozvytku providnykh bibliotek Ukrainy: analiz resursiv vidkrytoho dostupu. *Ukrainska biohrafistyka*, (9), 197–214. [in Ukrainian].
- Kunanets, N. (2011). Multymediini tekhnologii opratsiuvannia konsolidovanykh informatsiinykh resursiv (z dosvidu ukladannia bibliografichnoho pokazhchyka «Bibliotechna sprava na zakhidnoukrainskykh zemliakh»). *Bibliotechnyi visnyk*, 6, 7–12. [in Ukrainian].
- Pavlenko, T. (2021). Naukovtsi-osvitiiany Ukrainy na storinkakh biobibliografichnykh pokazhchykiv. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*, (27), 195–200. [in Ukrainian].
- Popyk, V. I., Voichenko, I. D., Dobko, T. V., Kiral, S. S., Kotliarova, T. V., Liubovets, N. I., Novosolova, L. S., Omelchuk, V. Yu., Ustynovskyi, D. V., & Yatsenko, O. M. (2019). *Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: rozvytok natsionalnoi bibliografii, biohrafichnykh doslidzhen ta naukovo-bibliografichnoi diialnosti (2000–2019): kolektyvna monohrafiia*. Natsionalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho. [in Ukrainian].
- Ponomarenko, L. (2015). *Informatsiini potreby pedahohichnoi nauky ta rozvytok systemy bibliografichnykh resursiv osvitiianskykh bibliotek Ukrainy* (avtoref. dys. ... kand. nauk iz sotsialnykh komunikatsii). Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. http://www.nbuv.gov.ua/sites/default/files/all_files/201505_articles_field_dopmat_files/arefp_onomarenko.pdf [in Ukrainian].
- Ponomarenko, L. O., & Bondarchuk, O. B. (comps.) (2025). *Volodymyr Ilarionovych Luhovi – pershyi vitseprezydent NAPN Ukrainy :materialy do biobibliografii (2020–2025 rr.)* (nauk. red. Berezivska L. D.) (Serii «Akademiky NAPN Ukrainy», vyp. 36). Pedahohichna dumka. <https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2025/05/Lugovi V.Index 2020-2025.pdf> [in Ukrainian].
- Ponomarenko, L. O., Pavlenko, T. S., & Nikolaienko, Ya. M. (comps) (2024). *Oleh Mykhailovych Topuzov – vitseprezydent NAPN Ukrainy : biobibliohr. pokazhch.* (nauk. red. Berezivska L. D.) (Serii «Akademiky NAPN Ukrainy», Is. 35); TVORY. <https://dnpb.gov.ua/wp-content/uploads/2024/09/Topuzov O.M Index-2024.pdf> [in Ukrainian].
- Samchuk, L.I. (2017). Bibliografichni posibnyky v zabezpechenni informatsiinykh potreb osvitan. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*, 61(5), 188–195. [in Ukrainian].
- Samchuk, L. I., & Yaniuk, S. S. (comps.) (2020). *Volodymyr Ilarionovych Luhovi – pershyi vitseprezydent NAPN Ukrainy : materialy do biobibliografii (2015–2020 rr.)* (nauk. red. Berezivska L. D.) (Serii «Akademiky NAPN Ukrainy», Is. 30). TVORY. [in Ukrainian].
- Stelmakh, N. (2009). Informatsiino-bibliografichne zabezpechennia naukovykh doslidzhen z pytan doshkilnoi osvity. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*, 7, 18–21. [in Ukrainian].
- Trachuk, L. (2010). Elektronni bibliografichni resursy na saitakh bibliotek vshchych navchalnykh zakladiv Ukrainy. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Ser.: Knyhoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta informatsiini tekhnologii*, (4), 153-166. [in Ukrainian].
- Filippova, N. P. (2020). Formuvannia repozytariiu personalnykh bibliografichnykh pokazhchykiv: vyznachennia vymoh i formuluivannia zavdan. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, (3), 13–22. http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2020_3_4. [in Ukrainian].
- Shvetsova-Vodka, H. M. (1996). Kompiuterna bibliografiia: terminolohichni rozdumy. *Visn. Kn. palaty*, (5), 8-10. [in Ukrainian].
- Shvetsova-Vodka, H. M. (2018, October 24). Vyznachennia elektronnoi bibliografii: dyskusiini pytannia. *Korolenkivski chytannia 2018. «Biblioteky, arkhivy, muzei yak tsentry osvity ta samorozvytku osobystosti»*: materialy XXI Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Kharkiv, 24 zhovt. 2018 r. : u 2 ch. (Is. 2, p. 3-9). KhDNB im. V. H. Korolenka, 2019. [in Ukrainian].
- Shumilova, A. (2019). Personalni bibliografichni pokazhchyky: spetsyfika struktury i zmistu. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho*, (51), 278-289. [in Ukrainian].
- Yatsenko, O. M., & Liubovets, N. I. (2015). *Ukrainski personalni bibliografichni pokazhchyky (1856–2013)*. Natsionalna biblioteka Ukrainy im. V. I. Vernadskoho. [in Ukrainian].

- Yatsenko, O. M. (2018). Mistse i rol biobibliohrafichnoi diialnosti v stratehii rozvytku suchasnykh bibliotek. *Ukrainska biohrafistyka*, 16, 225–237. <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0002380> [in Ukrainian].
- Bernád, Á. Z., & Kaiser, M. (2017). The biographical formula: Types and dimensions of biographical networks. <https://ceur-ws.org/Vol-2119/paper8.pdf>
- Breckner, R., & Mayer, E. (2022). Social media as a means of visual biographical performance and biographical work. *Current Sociology*, 71(4), 661-682. <https://doi.org/10.1177/00113921221132518>
- Callahan, E.S. & Herring, S.C. (2011). Cultural bias in Wikipedia content on famous persons. *J. Am. Soc. Inf. Sci.*, 62: 1899-1915. <https://doi.org/10.1002/asi.21577>
- Koller, H. C. (2016). Bildung und Biografie. Probleme und Perspektiven bildungstheoretisch orientierter Biografieforschung. *Zeitschrift für Pädagogik*, 62(2), 172-184. <https://doi.org/10.25656/01:16750>
- Reinert, Matthias, & Scholz, Dirk (2017). Digital Humanities and the “Deutsche Biographie” as historical biographical information system. DH. Opportunities and Risks. Connecting Libraries and Research, Aug 2017, Berlin, Germany. hal-01665508. <https://inria.hal.science/hal-01665508>

Larysa Ponomarenko,

PhD in Social Communications, Senior Researcher of the Department of Scientific
and Educational Information Resources

and Methodological Support of Educational Libraries, V. Sukhomlynskyi State
Scientific and Educational Library of Ukraine

Kyiv, Ukraine

ORCID ID: 0000-0002-4388-274X

e-mail: larisa_dnpb@ukr.net

TRADITIONAL AND ELECTRONIC RESOURCES OF BIOBIBLIOGRAPHIC INFORMATION: CHARACTERISTICS, COMPARISON, SIGNIFICANCE

Abstract. The article highlights the theoretical and practical aspects of the formation of bibliographic resources in the context of modern information challenges. Attention is focused on the typology of bibliographic information sources: from traditional personal indexes to electronic platforms and databases. The features of creation, structure and functional purpose of bibliographic publications as sources of scientific and pedagogical research are considered. The state of terminology in the field of bibliography is analysed, the problems of duplication of concepts and lack of a unified approach to the definition of terms are identified. Attention is focused on the need for harmonisation of the terminology system, centralised coordination of bibliographic activities and improvement of the quality of content in the electronic environment.

The article presents the practical experience of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine in preparing a series of bibliographic

indexes, in particular, the publications of the series “Academicians of the NAES of Ukraine”, which are valuable not only as reference but also as scientific and analytical resources. The analytical potential of such resources at different stages of pedagogical research is revealed: search, analytical, bibliographic, scientometric. The importance of including DOI and hyperlinks in bibliographic records is emphasised. The author analyses modern electronic platforms (Google Scholar, ORCID, ResearchGate, etc.) in terms of the effectiveness of integration of biographical and scientific data. The scheme of interaction between three key components - libraries, biobibliography and biography - in the context of researching a pedagogical figure is proposed. The advantages of traditional (printed) and electronic (digital) biobibliography resources are characterised.

The urgency of creating a unified national bibliographic resource that will meet the needs of the educational, scientific and information community of Ukraine in the context of open science is emphasised.

Keywords: biobibliography; personal bibliography; bibliographic guidebook; personal bibliographic index; biobibliographic publication; resources of biobibliographic information; series “Academicians of the NAES of Ukraine”.

DOI <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2025-9-293-305>

УДК 37.013.42:004.738.5:929(477)

Марина Ростока,

кандидат педагогічних наук, старший дослідник,
завідувач відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти,
Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна

ORCID ID: 0000-0002-1891-5482

ResearcherID: O-6224-2018

Scopus-Author ID: 57222157431

e-mail: marilyvross@gmail.com

Юлія Кравченко,

науковий співробітник
відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти,
Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського,
м. Київ, Україна

ORCID ID: 0009-0008-6147-4599

e-mail: krav.ju.a@gmail.com

ЦИФРОВА БІОГРАФІКА В ОСВІТІ Й ПЕДАГОГІЦІ: АНАЛІТИЧНЕ УЗАГАЛЬНЕННЯ ДЖЕРЕЛ І ПРАКТИК

Анотація. У контексті виконання наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід освіти і педагогіки: вітчизняний і зарубіжний досвід» (2023–2025) відділом наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського проаналізовано науковий доробок українських учених щодо проблематики цифрової біографіки в освіті й педагогіці. Зосереджено увагу на цифрових інноваційних ресурсах провідних наукових установ, бібліотек, які є вагомим джерелом досліджень проблем педагогічної біографістики. Проаналізовано стан дослідження ролі та особливостей створення біографічних цифрових наративів у контексті педагогічної науки. Виокремлено ключові аспекти значення цієї практики для педагогічних досліджень, а також окреслено цифрові технології, що забезпечують створення, збереження, аналіз і інтерактивне представлення життєвих історій видатних діячів освіти й педагогіки. Акцентовано на поточних результатах аналізу джерельної бази, які свідчать про те, що нині вчені акумулюють у науковому доробку цікаві напрацювання щодо актуальних питань створення цифрової біографіки у контексті педагогічної науки. Зазначено, що дослідження даної проблематики є актуальним і важливим як в освітньому середовищі, так й у дослідницькому просторі інформаційно-аналітичного супроводу цифрової трансформації освіти й педагогіки.

Ключові слова: цифрові біографічні ресурси, цифрова трансформація освіти і педагогіки, біографічні цифрові наративи, інформаційно-аналітичний супровід.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Цифрова трансформація в Україні активно розвивається, охоплюючи різні сфери суспільного життя, впливаючи на освітні та наукові процеси. Цифрова епоха змінює традиційні моделі комунікації та популяризації культурного контенту, що впливає на формування цифрової культури та нових підходів до збереження історичних даних. У контексті виконання наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід освіти і педагогіки: вітчизняний і зарубіжний досвід» (2023–2025 рр.) відділом наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського здійснено аналітичне узагальнення практики створення біографічних цифрових наративів у дослідженнях новочасної педагогічної науки. Розглянута проблематика є актуальною, адже цифрові біографічні наративи набувають особливого значення в умовах цифрової трансформації та відіграють важливу роль у сучасній педагогічній науці, оскільки вони сприяють збереженню, аналізу та передачі життєвих історій видатних особистостей у зручному цифровому форматі. Інтегруючись в освітні, культурні та наукові процеси, вони уможлиблюють створення персоналізованих та інтерактивних біографічних матеріалів з використанням нових методологічних підходів.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Особливий інтерес у контексті застосування біографічних наративів у педагогічних дослідженнях представляють праці І. Зязюна, М. Золочевської, Л. Тимчук, М. Лещенко, Г. Герасимчук, О. Семенов, Л. Тимчук та ін. Наприклад, І. Зязюн досліджував питання естетичного виховання та педагогічної майстерності, і його роботи торкаються теми цифрових наративів у контексті освітніх технологій. Зокрема, він наголошував на важливості взаємозв'язку між інноваційними освітніми технологіями та розвитком естетичного досвіду майбутніх учителів. У його

дослідженнях зазначається, що сучасна школа недостатньо передає учням досвід ціннісно-естетичного ставлення до дійсності, і саме цифрові наративи можуть відігравати важливу роль у цьому процесі (Зязюн І., 2008). Л. Тимчук окреслює методику створення цифрових наративів у підготовці майбутніх учителів іноземної мови та обґрунтовує концептуальні засади застосування цифрових наративів у вищій гуманістично-гуманітарній освіті (Тимчук, 2015) тощо. Питання біографічного методу у дослідженнях, педагогічної біографіки та біографістики висвітлено у працях Л. Березівської, Н. Гупана, Н. Дічек, О. Міхна, О. Сухомлинської та ін. Певні питання досвіду застосування цифрових біографічних наративів представлено у працях закордонних учених таких, як: Г. Баррета, Н. Дензін, Д. Кауфман, Г. Пеньковська, С. Морра, А. Сіммонс та ін., що може стати предметом подальших досліджень у контексті вивчення наукового розвитку цифрової біографіки.

Мета та завдання статті: здійснити аналітичне узагальнення поточних результатів прикладного наукового дослідження «Інформаційно-аналітичний супровід цифрової трансформації освіти і педагогіки: вітчизняний і зарубіжний досвід», які спрямовано на вивчення наукового доробку дослідників з проблематики цифрової біографіки, зокрема, створення цифрових біографічних ресурсів та наративів у контексті розвитку педагогічної науки.

Виклад основного матеріалу дослідження. У дослідженнях педагогічної науки цифрові наративи використовуються для формування компетентностей ХХІ століття, розвитку критичного мислення та творчості. Вони також є ефективним засобом для впровадження інноваційних освітніх технологій, що дають змогу адаптувати освітній процес до потреб сучасного інформаційного суспільства. Адже біографічний цифровий наратив передбачає представлення біографії певної особистості за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, що створює можливості для кращого сприйняття та запам'ятовування інформації за допомогою світлин, аудіо- та відеоматеріалів, індивідуального та оригінального подання авторами накопиченого матеріалу

Вивченням питань біографічних цифрових наративів в контексті

педагогічної освіти активно займається Л. Тимчук. Так у статті «Методика створення біографічних цифрових нарративів в контексті педагогічної освіти» автором представлено методику створення біографічних цифрових нарративів, детально описано її структурні компоненти. Звертається увага на те, що застосування біографічних цифрових нарративів має стати складовою частиною професійної підготовки педагогів, сприяти впровадженню в освітні практики нових методологічних підходів у ретрансляції знання. Підтримуємо думку автора, що створення й використання в освітніх педагогічних практиках біографічних цифрових нарративів сприяє поширенню гуманістичних ідей та відіграє ключову роль у створенні необхідних умов у процесі духовних, когнітивних, творчих, інформаційно-комунікаційних, медіа й соціальних компетентностей сучасної людини (Тимчук, 2015).

Дослідниця О. Семеног здійснює огляд окремих напрацювань дослідників щодо використання та розроблення цифрових нарративів у методичній підготовці майбутніх учителів української мови для формування інформаційно-цифрової компетентності особистості. Вона характеризує цифровий нарратив як динамічний засіб передачі інформаційних повідомлень, у якому слово, образ і звук виражені в спільному цифровому коді, як мультимедійний проєкт, що поєднує текст, зображення, аудіо- та відеофайли в короткому відеокліпі. З'ясовано, що використовувані або створені власноруч, спільно зі здобувачами освіти цифрові нарративи можуть бути використані для підвищення ефективності занять як метод, що сприяє глибшому розумінню змісту навчального матеріалу, а також для колективного створення цифрових історій (Семеног, 2017).

Дослідниця О. Осова цифровий нарратив трактує як різновид розповіді, представленої у вигляді медіапродукту, що об'єднує традиційну статичну інформацію з динамічною. Автор на основі аналізу науково-педагогічних та методичних джерел обґрунтовує методику створення цифрових нарративів у контексті підготовки майбутніх учителів іноземної мови, що складається з

п'яти взаємопов'язаних між собою компонентів: мотиваційного, змістового, діяльнісно-технологічного, праксеологічно-творчого та оцінно-рефлексійного (Осова, 2021).

Професор В. Попик зауважує, що «сучасна біографіка не може вважатися і загальногуманітарною дисципліною – цей вимір для неї нині теж є завузьким». Автор наголошує, що «вона є багатовимірним явищем, яке об'єднує не лише дослідницькі, а й творчі практики, видавничу та інформаційну роботу, глибоко пронизує всі напрями науки (не лише соціогуманітарної) і культури, впливає на суспільну свідомість, сферу освіти й виховання, художню творчість». Дослідник стверджує, що «до неї належить і діяльність бібліотек у галузі інтеграції й опрацювання джерел біографічної та біобібліографічної інформації, формування електронних історико-біографічних ресурсів – колекцій, архівів, цифрових бібліотек». На думку науковця, у найбільш узагальненому плані, біографіку «варто розглядати як важливий феномен інтелектуальної і духовної культури суспільства» (Попик, 2020, с. 26).

Академік Л. Березівська, акцентує увагу на тому, що нині бібліотечна електронна (цифрова) біографіка є потужним компонентом інформаційного поля гуманітарного знання (Березівська та ін., 2022). Відповідно вагомим джерелом досліджень проблем педагогічної біографістики є інноваційні ресурси провідних наукових організацій, бібліотек, архівів. Так, дієвим освітянським осередком у цьому контексті є Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського (далі – ДНПБ), на порталі якої зосереджено актуальні біографічні ресурси з питань педагогічного джерелознавства і біографістики (довідники, науково-інформаційні електронні ресурси, біобібліографічні і біографічні покажчики, хрестоматії тощо). Саме у ДНПБ створено електронний інформаційно-бібліографічний ресурс «Видатні педагоги України та світу» для розвитку й поширення педагогічного біографічного знання в Україні, який дає змогу крізь призму біографій знаних педагогічних персоналій системно простежувати розвиток української та зарубіжної освіти, педагогічної думки як у макроісторичних, так і в

мікроісторичних вимірах». У 2020 році зазначений ресурс, який постійно поповнюється та оновлюється, містив до 56 персоналій відомих українських педагогів різних історичних періодів розвитку освіти (Березівська & Дерев'яно, 2020). Нині цей електронний ресурс отримав новий розвиток з назвою «Педагоги України та світу» (<https://dnpb.gov.ua/ua/informatsiyno-bibliografichni-resursy/vydatni-pedahohy/>). Ресурс є корисним для наукових досліджень, розвитку педагогічної освіти та загального ознайомлення з історією педагогіки.

Зазначимо, що Національна бібліотека України імені В. Вернадського ініціювала та розпочала створення інтегрованого ресурсу «Електронна бібліотека «Україніка» (<http://www.nbuv.gov.ua/ukrainica>) – зведеного бібліографічного та електронного ресурсу усієї документальної спадщини України з організацією доступу до науководовідкових, бібліографічних і текстових ресурсів, репрезентації оригіналів документів у цифровому форматі з широкими можливостями представлення на сайтах бібліотек, архівів, наукових установ у глобальній світовій мережі. Розділ «Біографістика» містить інформацію про представників різноманітних галузей української науки, освіти та педагогіки, культури, політики, релігії тощо та має такі складники: біографічні довідники; біографічні матеріали, генеалогія, листування, мемуари, ономастика, персоналії. «Україніка» є аналогом некомерційних цифрових проєктів, здійснюваних національними бібліотеками інших країн, зокрема: POLONA (Республіка Польща), GALLICA (Франція), AMERICAN MEMORY (США), CANADIANA (Канада) (Гуралюк, 2023, 2024).

Нині активно розвиваються й високофункціональні сайти електронних енциклопедій, які передбачають наявність гіпертексту, актуальної щоденної інформації-календаря про відомих осіб, стрічки енциклопедичних новин, інтеграції із соціальними мережами та можливості лишати коментарі в обговореннях статей, біографічних документів, листування, мультимедійних блоків (музеї, 3-D тури аудіо книги), фотогалерей та іконографічних матеріалів (фотодокументів, ілюстрацій з видань), відеоматеріалів (документальні і

документально-постановочні фільми) та ін.

Також під час всеохопної цифровізації набули поширення електронні енциклопедичні словники. Біографічний енциклопедичний словник про освітян – це вид довідкової літератури, який містить інформацію про життя та діяльність відомих і маловідомих постатей. Такі словники допомагають користувачеві дізнатися про біографію конкретної людини, її досягнення, внесок в освіту України і світу (Березівська, 2023).

Відтак, науковець Л. Лупаренко у праці «Еволюція відкритих електронних науково-освітніх систем і їх використання у вітчизняному освітньому просторі» наводить приклади якісних зразків електронних енциклопедій та електронних інформаційно-довідкових ресурсів, що доступні онлайн та містять статті освітньої тематики: Оксфордська дослідницька енциклопедія освіти (Oxford Research Encyclopedia of Education) (<https://oxfordre.com/education>) – частина великої електронної Оксфордської дослідницької енциклопедії, динамічної цифрової енциклопедії, що постійно оновлюється провідними світовими вченими і дослідниками; *Encyclopedia.com* – колекція інтернет-енциклопедій, що містить достовірні відомості та матеріали з надійних опублікованих джерел, таких як Oxford University Press та Columbia Encyclopedia; Енциклопедія «Історія педагогіки» (<https://cutt.ly/bjaKo4G>) – веб-енциклопедія, що призначена розширити за рахунок мультимедіа зміст курсу, а також створити структуру, що відповідає сучасним вимогам кредитно-модульної системи. Створена для підготовки і самопідготовки здобувачів вищої освіти (Засновник – Херсонський державний університет); Електронна енциклопедія освітян України (EDUPEDIA) (<https://galaktika2005.wixsite.com/edupedia/participants>) – електронний проєкт, що містить інформаційні статті про заклади освіти, освітян та включає «Банк обдарованих дітей». Крім того, на сайті EDUPEDIA акумулюються тези, інноваційні напрацювання, новаторські починання представників галузі. Засновниками є ГО «Спілка освітян України» та УІВЦ «Галактика» (Лупаренко, 2021). Але, зауважимо, що хоча електронні енциклопедичні

словники й містять біографічну інформацію, вони не завжди відповідають критеріям цифрових біографічних нарративів, для яких характерні сюжетна цілісність і контекстуальна глибина.

Дослідниця Х. Середа здійснивши аналіз широкого спектру закордонних електронних ресурсів інформаційно-біографічного характеру зауважує, що у закордонному науково-інформаційному просторі доволі поширені національні електронні біографічні словники, які об'єднують інформацію про видатних діячів з різних галузей. Такі словники, як правило, акумулюють біографічну інформацію про осіб у межах однієї країни. У підсумку вивчення низки таких ресурсів виявлено, що зазвичай засновниками національних електронних біографічних словників є заклади вищої освіти, часто у співпраці з відомими видавництвами (Середа, 2022).

У науковій доповіді «Використання інтерактивних інформаційних ресурсів у біографічно-комунікативних практиках» авторами стверджується, що біографічно-комунікативні практики являють собою «різні способи використання методик і технологій репрезентації біографічних матеріалів та представлення життєвого шляху людської індивідуальності». Дослідниками наголошено, що такі види біографічних розвідок втілюються у різних видах інформаційних ресурсів: електронних підручниках та посібниках, моделюючих програмах, навчальних пакетах, довідниках та довідкових системах, сайтах, навчальних та наукових базах даних» (Дмитренко та ін., 2018, с. 232).

Опрацювавши джерельну базу з питань практики створення біографічних цифрових нарративів у контексті педагогічної науки, можемо виділити ключові аспекти їхнього значення:

– освітній аспект (допомога здобувачам освіти та дослідникам у вивченні життєвого шляху видатних особистостей, інтегруючи їхні історії в навчальні програми через електронні матеріали та допомагаючи краще зрозуміти контекст педагогічних теорій та їхню еволюцію);

– культурна спадщина (завдяки цифровим нарративам можна зберігати та

передавати історії різних поколінь, створюючи інтерактивні архіви, що збагачують національну та світову культуру);

– соціальна комунікація (ці наративи створюють зв'язок між історичними епохами, забезпечуючи збереження історій та сприяючи взаєморозумінню між людьми);

– зв'язок поколінь (цифрові біографії створюють можливість порівняти педагогічні підходи різних епох, аналізувати їхній вплив на сучасну освіту та прогнозувати майбутні зміни);

– наукові дослідження (у педагогіці та соціології вони використовуються як джерело для аналізу змін у суспільстві, вивчення впливу технологій на освітній процес та комунікацію).

Зауважимо, що створення цифрових біографічних наративів підтримується *різними цифровими технологіями*, які забезпечують збереження, аналіз та інтерактивне представлення життєвих історій видатних постатей. Також є сенс виокремити деякі, вагомі, на нашу думку, технології:

– інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) (використовуються для створення мультимедійного контенту, інтерактивних біографій та архівів);

– цифрові платформи та бази даних (сприяють зберіганню та систематизуванню біографічних даних, забезпечуючи доступ до них через веб-інтерфейси);

– мультимедійні технології (забезпечують візуалізацію біографічного контенту – включають відео, аудіо та графічні елементи, що роблять біографічні наративи більш інтерактивними та доступними);

– штучний інтелект та машинне навчання (застосовують для аналізу біографічних даних, автоматичного створення текстів та персоналізованих рекомендацій);

– віртуальна та доповнена реальність (VR/AR) (уможливлюють створення інтерактивних біографічних експозицій, що занурюють користувачів у історичний контекст) тощо.

Висновки. Отже, у процесі дослідження наукового доробку українських і

зарубіжних учених здійснено аналіз певної джерельної бази щодо проблематики створення біографічних цифрових нарративів у дослідженнях новочасної педагогічної науки та проаналізовано основні цифрові інноваційні ресурси провідних наукових установ, які є вагомим джерелом досліджень проблем педагогічної біографістики. Аналіз наукових джерел дав змогу отримати низку констатувальних узагальнень та резюмувати на тому, що біографічні цифрові нарративи відіграють важливу роль у сучасних педагогічних дослідженнях, оскільки за допомогою інтерактивних освітніх матеріалів та цифрового інструментарію документується життя та діяльність видатних освітян, їхні методи, підходи та внесок у розвиток науки й освіти, допомагаючи краще зрозуміти контекст педагогічних теорій та їхню еволюцію. Біографічні цифрові нарративи мотивують до пошуку нових освітніх ідей та інноваційних рішень та забезпечують швидкий пошук та доступність інформації.

Вважаємо, що вивчення та використання біографічних цифрових нарративів у освітньому просторі на основі біографічних досліджень життєвого шляху видатних людей, які внесли вагомий науковий доробок у скарбницю освіти та педагогіки є найціннішим науковим надбанням. Адже застосування біографічних цифрових нарративів має стати складовою частиною професійної підготовки педагогів нової генерації у векторі Освіти 4.0, Педагогіки 4.0 та спрямовувати особистість на існування у Суспільстві 5.0, яке вже на зламі епох дає певні паростки свого розвитку. Тому, на нашу думку, методика створення цифрових біографічних нарративів має вивчатися та вдосконалюватися, враховуючи швидкий розвиток науки, освіти та постійного поповнення цифрового інструментарію новими технологічними рішеннями.

Перспективи подальших досліджень. Проведене аналітичне дослідження наукового доробку учених щодо проблеми створення біографічних цифрових нарративів не вичерпує всіх аспектів окресленого напрямку. Тож вважаємо доцільним продовжувати дослідження різних аспектів створення та використання біографічних цифрових нарративів як в освітньому середовищі,

так й у дослідницькому просторі інформаційно-аналітичного супроводу цифрової трансформації освіти й педагогіки з поглядом на розвиток відкритої освіти та на засадах і принципах відкритої науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Березівська, Л. Д. (2023). Енциклопедичний біографічний словник як форма подання колективного портрета українських просвітителів (друга половина XIX – поч. XXI ст.): критерії та підходи. *Біографія. Біографістика* : зб. пр. Ін-ту біогр. дослідж. (с. 158–162). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/737020/>
- Березівська, Л. Д., & Дерев'янко, Т. М. (2020). Електронний ресурс «Видатні педагоги України та світу» й онлайн-проект «Ми стоїмо на плечах наших попередників: видатні педагоги-ювіляри». *Вісник Національної академії педагогічних наук України*, 2 (1), 1–3. DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-7-4>.
- Гуралюк, А. Г. (2023). Колекції цифрових ресурсів. Цифрові трансформації в культурі: наук. монографія (с. 163–187). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/739802/>
- Гуралюк, А. Г. (2024). Колекції електронних ресурсів як складова науково-освітнього середовища. *Науково-педагогічні студії*, (7), 180-193. URL: <https://dnpb.gov.ua/ojs/article/view/290795/>
- Дмитренко, Т. А., Деркач, Т. М., & Дудник, В. І. (2018, 23 квіт. – 18 трав.). Використання інтерактивних інформаційних ресурсів у біографічно-комунікативних практиках. *Тези 70-ої ювіл. наук. конф. професорів, викладачів, наукових працівників, аспірантів та студентів університету* (Полтава, Т. 2.). ПолтНТУ.
- Зязюн, І. А. (2008). Філософія педагогічної дії : монографія. ЧНУ ім. Б. Хмельницького.
- Лупаренко, Л. (2021). Еволюція відкритих електронних науково-освітніх систем і їх використання у вітчизняному освітньому просторі. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*, 25(2), 236–272. DOI: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v25i2.775>.
- Осова, О. (2021). Цифрові наративи в методичній підготовці майбутніх учителів іноземної мови. *Сучасні дослідження з іноземної філології*, 1(19), 247–255. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39434>
- Попик, В. І. (2020). Біографіка як феномен науки і культури. *Українська біографістика*, (19), 15–32. DOI: <https://doi.org/10.15407/ub.19.015>
- Семенов, О. М. (2017). *Цифрові наративи в методичній підготовці майбутніх учителів української мови і літератури*. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти, 5, 2, 207–220. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/2217/>.
- Середа, Х. В. (2022, 20 трав.). Зарубіжні електронні біографічні словники як джерело педагогічної біографії. *Педагогічна біографія та біографістика в сучасному науково-інформаційному просторі: зб. матеріалів 7-го всеукр. наук.-методол. семінару з освіти історії* (Київ, с. 66–67). Твори. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/730892/>
- Тимчук, Л. І. (2015). Методика створення біографічних цифрових наративів в контексті педагогічної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 5, 389–405. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_5_50
- Berezivska, L. D. Pinchuk, O. P., Hopta, S. M., Demyda, Y. F., & Sereda, K. V. (2022). Creation of Information and Bibliographic Resource ‘Outstanding Pedagogues of Ukraine and the World’ and its Influence on the Development of Digital Humanities. *ITLT*, 87(1), 1–17. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4825>.

REFERENCES

- Berezivska, L. D. (2023). Entsyklopedychnyi biohrafichnyi slovnyk yak forma podannia kolektyvnoho portreta ukrainskykh prosvytiteliv (druga polovyna XIX – poch. XXI st.): kryterii ta pidkhody. *Biohrafіia. Biohrafіstyka* : zb. pr. In-tu biohr. doslidzh. (p. 158–162). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/737020/>
- Berezivska, L. D., & Derevianko, T. M. (2020). Elektronnyi resurs «Vydatni pedahohy Ukrainy ta svitu» y onlain-proiekt «My stoimo na plechakh nashykh poperednykiv: vydatni pedahohy-yuviliariy» [Electronic resource “Prominent ukrainian and world educators” and online project “We are standing on the shoulders of our predecessors: prominent educators whose jubilee is being celebrated”]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy [Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine]*, 2 (1), 1–3. DOI: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2020-2-1-7-4>
- Guraliuk, A. G. (2023). Kolektsii tsyfrovyykh resursiv. Tsyfrovi transformatsii v kulturi: nauk. monohrafiia (p. 163–187). URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/739802/>
- Guraliuk, A. G. (2024). Kolektsii elektronnykh resursiv yak skladova naukovo-osvitnoho seredovyscha [Collections of electronic resources as the basis of a scientific and educational environment]. *Naukovo-pedahohichni studii [Research and Educational Studies]*, 7, 180-193. URL: <https://dnpb.gov.ua/ojs/article/view/290795/>
- Dmytrenko, T. A. Derkach, T. M., & Dudnyk, V. I. (2018, April 23 – May 18). Vykorystannia interaktyvnykh informatsiinykh resursiv u biohrafichno-komunikatyvnykh praktykakh. *Tezy 70-oi yuvil. nauk. konf. profesoriv, vykladachiv, naukovykh pratsivnykiv, aspirantiv ta studentiv universytetu* (Poltava, Vol. 2.). PolNTU.
- Ziaziun, I. A. (2008). Filosofii pedahohichnoi dii : monohrafiia. ChNU im. B. Khmelnytskoho.
- Luparenko, L. (2021). Evoliutsiia vidkrytykh elektronnykh naukovo-osvitnykh system i yikh vykorystannia u vitchyznianomu osvitnomu prostori. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: pedahohichni nauky*, 25(2), 236–272. DOI: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v25i2.775>
- Osova, O. (2021). Tsyfrovi naratyvy v metodychnii pidhotovtsi maibutnykh uchyteliv inozemnoi movy. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii*, 1(19), 247–255. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/39434>
- Popyk, V. I. (2020). Biohrafika yak fenomen nauky i kultury. *Ukrainska biohrafistyka*, (19), 15–32. DOI: <https://doi.org/10.15407/ub.19.015>
- Semenoh, O. M. (2017). Tsyfrovi naratyvy v metodychnii pidhotovtsi maibutnykh uchyteliv ukrainskoi movy i literatury. *Profesionalizm pedahoha: teoretychni y metodychni aspekty*, 5, 2, 207–220. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/2217/>
- Sereda, Kh. V. (2022, May 20). Zarubizhni elektronni biohrafichni slovnyky yak dzherelo pedahohichnoi biohrafii. *Pedahohichna biohrafіia ta biohrafіstyka v suchasnomu naukovo-informatsiinomu prostori: zb. materialiv 7-ho vseukr. nauk.-metodol. seminaru z osvity istorii* (Kyiv, p. 66–67). Tvory. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/730892/>
- Tymchuk, L. I. (2015). Metodyka stvorennia biohrafichnykh tsyfrovyykh naratyviv v konteksti pedahohichnoi osvity. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 5, 389–405. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_5_50
- Berezivska, L. D., Pinchuk, O. P., Hopta, S. M., Demyda, Y. F., & Sereda, K. V. (2022). Creation of Information and Bibliographic Resource ‘Outstanding Pedagogues of Ukraine and the World and its Influence on the Development of Digital Humanities. *ITLT*, 87(1), 1–17. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v87i1.4825>

Maryna Rostoka

Ph.D in Education, Senior Researcher, Head of the Department of Scientific Information and Analytical Support for Education,
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0000-0002-1891-5482
e-mail: marilyross@gmail.com

Yuliia Kravchenko

Researcher of the Department of Scientific Information and Analytical Support for Education,
V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine
Kyiv, Ukraine
ORCID ID: 0009-0008-6147-4599
e-mail: krav.ju.a@gmail.com

**DIGITAL BIOGRAPHY IN EDUCATION AND PEDAGOGY:
AN ANALYTICAL SYNTHESIS OF SOURCES AND PRACTICES**

Abstract. In the context of the scientific research “Information and Analytical Support for Education and Pedagogy: Domestic and Foreign Experience” (2023-2025), the Department of Scientific Information and Analytical Support for Education of the V. Sukhomlynskyi State Scientific and Educational Library of Ukraine analysed the scientific achievements of Ukrainian scientists on the issues of creating pedagogical biographical digital narratives. The attention is focused on the digital innovative resources of leading scientific institutions and libraries, which are significant source of research on the problems of pedagogical biography. The state of research on such issues as the role and features of creating biographical digital narratives in the context of pedagogical science is analysed. The key aspects of the importance of the practice of creating biographical digital narratives in the context of pedagogical science are highlighted and digital technologies that ensure the creation, preservation, analysis and interactive presentation of life stories of prominent figures in education and pedagogy are outlined. The article focuses on the current results of the analysis of the source base, which indicate that scientists are currently accumulating interesting developments in the scientific heritage on the practice of creating biographical digital narratives in the context of pedagogical science. It is noted that the study of this issue is relevant and important both in the educational environment and in the research space of information and analytical support for the digital transformation of education and pedagogy.

Keywords: Digital Biographical Resources, Education and Pedagogy, Biographical Digital Narratives, Digital Transformation of Education and Pedagogy, Information and Analytical Support.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Березівська Лариса Дмитрівна, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член (академік) НАПН України, директор ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Бойко Оксана Андріївна, молодший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Гавриленко Тетяна Леонідівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної та початкової освіти Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка, м. Чернігів, Україна.

Губенко Інна Яківна, доктор філософії (кандидат медичних наук), професор, професор кафедри фундаментальних дисциплін, ректор Черкаської медичної академії, м. Черкаси, Україна.

Гуралюк Андрій Георгійович, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу цифрових технологій і комп'ютерного забезпечення ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Демида Євгенія Федорівна, молодший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Дерев'янко Тетяна Михайлівна, молодший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Дічек Наталія Петрівна, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, завідувач відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна.

Драч Оксана Олександрівна, доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна.

Дурдас Алла Петрівна, PhD, доцент кафедри сучасних європейських мов Державного торговельно-економічного університету, м. Київ, Україна.

Загородня Алла Анатоліївна, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна.

Іванюк Ганна Іванівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та психолого-педагогічних наук Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, м. Київ, Україна.

Караманов Олексій Владиславович, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, завідувач лабораторії музейної педагогіки Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, Україна.

Кравченко Оксана Олексіївна, доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, м. Умань, Україна.

Кравченко Юлія Анатоліївна, науковий співробітник відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Лапаєнко Світлана Володимирівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Матвійчук Оксана Євгенівна, кандидат педагогічних наук, доцент Київського столичного університету ім. Бориса Грінченка, м. Київ, Україна.

Міхно Олександр Петрович, доктор педагогічних наук, директор Педагогічного музею України, м. Київ, Україна.

Павленко Тетяна Степанівна, науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Петрощук Наталія Романівна, кандидат педагогічних наук, доцент Київського столичного університету ім. Бориса Грінченка, м. Київ, Україна.

Пономаренко Лариса Олександрівна, кандидат наук з соціальних комунікацій, старший науковий співробітник відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів і методичного супроводу освітянських бібліотек ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Ростока Марина Львівна, кандидат педагогічних наук, старший дослідник, завідувач відділу наукового інформаційно-аналітичного супроводу освіти ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Середа Христина Володимирівна, науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Сухомлинська Леся Віталіївна, PhD, старший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства та біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, м. Київ, Україна.

Шевченко Світлана Миколаївна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник відділу історії та філософії освіти Інституту педагогіки НАПН України, м. Київ, Україна.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
ХМЕЛЬНИЦЬКА ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНА АКАДЕМІЯ

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 9

Заснований у 2017 році

Науково-педагогічні студії : науковий журнал / гол. ред.: *Л. Д. Березівська, І. М. Шоробура*. – Київ: ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, 2025. – Вип. 9. – 307 с.

Заступники головних редакторів: *А. Г. Гуралюк, Б. С. Крищук*

Виконавчий редактор – *О. А. Остряньська*

Вебрерактор та редактор верстки – *Х. В. Серета*

Літературний редактор – *Н. М. Василенко*

Адреса редколегії:

04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9

Тел./факс (044) 239-11-05

e-mail: dnpb@i.ua

web-сайт: www.dnpb.gov.ua